
VOJAČA
ROMAN IZ BOSANSKE PROŠLOSTI
NAPISALA JAGODA TRUHELKA

Procitao

Andeka

1500.00

450.00

Dar od članice Čenkaš 24/X 923

JAGODA TRUHELKA.

VOJAČA.

HISTORIJSKI ROMAN IZ BOSNE.

PREŠTAMPANO IZ ILUSTR. LISTA „NADE".

ZAGREB.

VLASTITA NAKLADA.

1899.

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA U SARAJEVU.

PRVI DIO.

I.

Tamo izmegju onoga tijesnoga, strmim klisurama ozidanoga klanca, kojim si Rama krči put na bijeli dan, i onoga sanljivoga vrela Buka, što se iznenada rodilo na dnu strme krši, razbijajući u sto šarovitih boja onaj zračak sunca, koji bi do nj dopro, — tamo stajaše u davno, davno doba mala kolibica.

Priljubila se o tu plavetnu krš, što se osula niz Radušu-planinu, a zavio ju vijenac prijatne zeleni, što ga priroda sama splela, ostavivši samo tu i tamo u zelenom spletu okance, kroz koje se otvarao veleban pogled na daleki kraj, kojim bȑzâ Rama niz goru, niz polje, sve dalje i dalje onamo k zelenoj Neretvi.

Taj velebni ramski kraj opasuju mrki gorostasi, siva Maglenica, crna Raduša, goli Dašnik, i kršni Kolovrat; u tom se kolu podigla nebu pod oblake ponosita kula *Prozor*-grada na strmom Humbatu. Više toga grada i podalje, kao stisnut megju dvije kose, ugnijezdio se drugi grad sa dvospratnom kulom i prostranim zidom sred zelene šume. Bijaše to *Studenac*, vlasništvo osiromašjela plemića Vojića, koji se

nedavno preselio u Dubrovnik, a grad ostavio na prodaju.

Pred samu je zoru. Dolinom se valjaju još noćne magle kao talasasto more; izokolne se gore još i ne vide od sivkastih hlapova, koji su zavili gorsku šumu po njima. I dô i gora činjahu se kao uzavrela, bezoblična smjesa, s koje bi se na čas otkidala mrena magle, razokrivajući i opet pokrivajući po komadić kraja.

Stabalje gore, što je sezalo niz Radušu do kolibice, sakrivalo ju nepozvanu oku. Jedva se u onom spletu granja i stabalja raspoznavale oskudno sabite stijene neotesanih klada, megju kojima su bile pukotine zatrpane zelenom mašinom; a gdje se ta mašina isušila i poispadala, tu je šumski suton bezobzirce virio u unutrašnjost ovoga priprostoga ljudskega stana.

Koliko je priroda iskitila okoliš kolibe, toliko je ona sama bila pusta i oskudna. Ništa ni u njoj ni oko nje nije odavalo, da je ljudska ruka pokušala, da ukrasi ovo prebivalište, ili da u čemgod pomogne darežljivoj prirodi. Kraj sve ubavosti položaja odavalo je to zabitno gnijezdo trpku strogost i mračni prezir svega, što ljudski život krasi i blaži. Stanovnicima ovoga zakutka očito bješe dovoljno namiriti najpreče potrebe tjelesne, a za udoblje i ljepotu, pa bilo i najjednostavnije vrsti, ili nijesu znali ili nijesu marili. Tri gole stijene, srasle sa živom liticom, opasaše kućicu, a nad njima krov, sabijen od neodjelanih dasaka, pokrivenih suhim granjem i papradi, branio je kiši, da ne promoči. Sred puste kolibice, u koju je pro-

diralo svjetlo jedino na vrata, vigjalo se na golu podu kamenjem ozidano ognjište a na vatralju nekoliko rastinjalih ugaraka. U jednom uglu bijaše iza niske drvene ograde na golom tlu prostrto mahovine i suha lišća, u drugom od dasaka prosto sabijen odar, a sure megjedine bijahu i prostirka i pokrov.

Na polici ispod krova bijaše ponamješteno nešto zdjela i lonaca od nepocaklene gline i načet crn hljeb od jare. Dva panja do ognjišta služiia su kao sjedala rijetkim gostima, kojima bi noga zabasala u tu pustoš.

Kolika je god vladala u toj kolibi golotinja i oskudica, nešto bijaše ipak u njoj, čemu bi se u toj zabiti najmanje nadao, i što je stanovnicima bez sumnje nadomještalo po gdjekoju potrebu života. Bješe to cijeli niz u mrke korice uvezanih knjiga, koje su bile nakrcane na polici više stelje u desnom kutu.

Svitalo je. Na pragu kolibice pomoli se iza poluotvorenih vrata mladić. Bio je odjeven na seosku u trošnu platnenu košulju i isto takove hlače; gole mu noge bijahu obuvene u opanke, srezane od kozje kože a stegnute oputom. Tiho se bio momak malo prvo digao sa svoga odra u lijevom kutu kolibe i plaho zureći u desni kut, gdje je spavao na krevetu u crne svite odjeven muž, išulja se na vrata.

Bijaše mladiću kakovih dvadeset godina. Na osrednjem, vitko uzraslom, fino gragjenom tijelu dizala se glava — nježna, gotovo djevojačka obličja. Niz duguljasto, meko zaokruženo, bljedoliko lice padala mu sjajna plava kosa na ramena. Meka, gotovo ženska usta rumenila se

zdravljem i mladošću, a oko njih jedva da se osule sjajne plavkaste pahuljice. Nad ravnim nosom ustrmilo se ne povisoko i ravno čelo, a pod njim se željno i sanljivo u svijet zagledale dvije krupne modre oči, zaklonjene gustim, sjajnim trepavicama.

U čitavoj pojavi mladića bilo je nešto meka i podatna; samo u očima tinjaše zatomljena vatra, koja bi se čas po izasula žarkim iskrama, a onda bi se i stas uspravio krepčije i odlučnije.

U ruci je držao trbušast krčag od nepocaklene gline i lagano pokročio niza stazicu, što se vijugala megju bijelo i žuto procvalim grmljem gloga i drijena.

Vrelašce, do kojega je bio pošao, izviralo je pod kršnom stijenom, koja se kao okitila procvalim i prolistalim grmićima, a vrh nje dizala se vita stabla jela i borova. S jedne strane spuštalo se brdo ostrminom i pratilo rijeku, snizujući se na strelomet daleko do nje svojim podnožjem, koje je bilo obraslo kićem žuta jaglaca i modrih brnduša.

Došavši do vrela, sagne se nad šumnu vodu, što je probijala ispod žive litice, pa najprije umije lice. Zatim progje prstima nekolikoput kroz plave pramove i stresavši glavu, uspravi se na lagane noge.

Najedanput — kao da se prepao, što se tako dugo zabavio brigom oko svoga tijela, prene se i plaho pogleda na goru iznad kolibe, gdje se gusto i tamno ovila oko glavice planine. I kao da je onuda ugledao, što ga napuni plahošću i strahom; pak ipak bješe sve nijemo i tiho. Tišinu jutarnjeg sutona i sivih magla

prekidao je jedini daleki šum bučne Rame i žubor vreoca.

Hitro zahvati vrčem vode i odnese ju natrag u kolibu pred ognjište. Stupao je oprezno i tiho, da ne probudi putnika i gosta, koji je sinoć već kasno stigao u ovaj pusti kraj.

Odrezavši komad crna hljeba, izigje opet napolje, ovajput bez odregjena cilja. Još blizu kuće pojede svoj čedni ručak, i nagnuvši se nad vrelo, napije se vode. Onda se uputi lagano niz brdo, uporedo sa potočićem, koji se s jedne i druge strane nakitio bujnim modrilom ubava cvijeta žabinca.

Megjutim počelo je svitati. Što se mladić niže spuštao i izlazio iz tijesne doline, širio se sve to većma pogled. Magle pomalo popadale dno doline, a izokolne planine izigjoše na vidik. Još bješe istočno stijenje u mraku, kad se zapadni vršci osuli rumenilom, kojim je istočno nebo planulo. Kraj postajaše od časa do časa čarobniji, i mladiću se modre oči u sve većem čudu otvarale. Kako se malo prije još gibao više kao u polusnu, zamišljeno i kao nestalno stupajući, gotovo lutajući bez cilja po planini, čas buljeći preda se, čas opet nestrpljivo stresavši katkad glavom; tako mu se sada oči ustrmiše na veličajnoj pojavi poznata pa opet danas kao nova, tugja kraja u mladu jutru. Iz one nijeme tišine izvi se najedanput nenadan život, gibanje, šapat od hiljade zvukova i glasova. Pa kao da se i isto drveće i cvijeće iza sna budilo s ostalom prirodom, stade ih šum i praska, kako ih se dotače svježi dah jutarnjega povjetarca, a po lišću i travi zasja rosa, kao

da se sve u biseru okupalo. I još tren, i sve će u jedan glas ciknuti; eno gdje je već i istočno nebo nataklo žarku svijeću, koja po svem kraju prosu raskoš i veselje. A ptice se u vas glas pribrale, da dolazak dnevne luči pozdrave radosnim kliktanjem.

Mladić se gotovo zapanjeno zagleda u čudesni taj prizor. Pa ipak mu ne bijaše nov, — samo što ga se ješ nikada nije tako dojmio.

Uzdahnuvši duboko i strastveno, ispruži obje ruke prema onoj slici, koja mu se učini kao neka nadzemaljska objava nečega nepoznata, velika, nedokučiva, strašna, pa ipak divna i opojna... Usne mu se nijemo micahu i neka neobuzdana, strastvena želja izbi u plamenim mu očima.

I kao da se nije mogao sit da nasluša biglisanja ptica i da se nagleda modroga neba, što se razapelo nad krajem, pa onoga plamenoga sunca, što je u taj čas skočilo nad Radušu. U dolini nesta i pošljednje krpe magle. Niza sočnu zelen pjeni se i ruši Rama i vijuga se kao srebrna zmija kroz dolinu; na pô puta pridruži joj se hitra i brbljava Prozorčica, dolazeći ispod mrka grada Prozora, koji se nijem i ozbiljan ustrmio nad čitavim krajem.

U to se digne s vrha Raduše ponosita ptica i lagano zaplovi visoko modrim zrakom, jedva i udarajući krilima. Čim je mladić spazi, otkine mu se sa mekih usana krik pun želje i dugo zatomljene čežnje. On je očito želio da zaplovi poput sokola u široki bijeli svijet, i ispruženim rukama stade se tresti i drmati, kao da hoće da se riješi onoga pritiska, onih okova, koji

mu sapinju dušu. Protegne vitko tijelo, a mišice mu nabreknu od nenadane snage.

Najednom opet klone. Lice mu se opet smekša, a tijelo omlitavi. Uzdahnuvši teško, sjede pod srebrnu topolu i za kratak čas, primirivši se ponešto, izvadi iz njedara svoje platnene košulje knjigu. Bijaše nalik na one druge knjige na polici, u kolibi. Otvori ju. Na sitno je ispisana čudnim pismom. Na čelu stajaše krupno bosanskim pismom: *Život Asenete, kćeri Pentefrijeve.*

I nastavi čitati, gdje je posljednji put stao.

„I izigje Pentefrije u sretanje Josifu i žena mu i vas rod. I otvoriše vrata dvorska na istoku i ugje Josif i sjegjaše na kolesnici Faraonovoj. I bjehu uspregnuta četiri konja kao snijeg u zlatnim uzdama. A kolesnica bijaše okovana zlatom.

„I Josif bijaše odjeven u odjeću bijelu, a kaput mu od bagrena visa zlatom utkan a zlat mu vijenac na glavi. Ukras u vijencu bijaše dvanaest izabranih kamena, a nad kamenjem dvanaest zlatnih zvijezda, a carsko žezlo u desnoj ruci.

„I unigje Josif u dvor i zatvoriše dveri.

„I prigje Pentefrije i žena mu i vas rod osim jedne kćeri Asenete i pokloniše se Josifu na lice zemlji. Izigje Josif od kolesnice svoje i pozdravova ih desnom rukom svojom.

„I vidje Aseneta Josifa i umili se vrlo u duši i umekša joj se srce i koljena raslabiše i ustrese sve tijelo njeno i uboja se strahom velikim i uzdahnu i reče:

„— Kuda li ću, da se skrijem ispred lica njegova?

„I reče Josif Pentefriju i svemu rodu njegovu:

„— Tko je ona žena stojeća uz okance prema prozoru?

„Bojaše bo se Josif, da kako ne postrada od nje, kao i od drugih žena egipatskih.

„A reče Pentefrije Aseneti:

„— Pristupi i cjeluj brata svoga!

„A kad pristupi cjelivati Josifa, prostrije on desnu ruku svoju i položi na prsa njena i odrinu je govoreći:

„— Nije podoba blagočastivomu mužu, koji ustam svojim blagosilja Boga živoga i jede hljeb blagosloven, da ljubi ženu inoplemenu, jer je mrzost ispred Boga!

„A kada ču Aseneta taj glas, rastuži se vrlo i uzdahnu, i napuniše joj se oči suza. I osta Aseneta jedina i prenemagaše se i plakaše, dok ne zagje sunce —."

II.

Na goloj glavici više kolibe klečao je muž u dubokoj molitvi, sagnut do zemlje. Oko mršava tijela visjela mu crna odjeća, svezana oko pasa bijelim konopom. Sa prignute glave naokolo oborila se sijeda kosa. A drugo se i nije vidjelo od njega. Dugo je tako klečao a o svoj čarobnosti nastaloga jutra nije ništa vidio, ništa osjećao. Čas pô mrsio bi nerazumljive riječi megju zubima i udarao se šakom u prsa, uzdišući teško i bolno. Molio se vruće i skrušeno.

Pomalo mu šapat prijegje u glasne riječi, koje se stizahu sve burnije i strastvenije, isprekidane teškim jecajima i uzdisajima:

„O Bože svemogući! Skini već jednom s mene tešku kletvu, gvozdenu svoju ruku i smiri dušu moju, koja se kida s teška prijekora. — Uzmi grijeh s mene i oprosti! Evo dvadeset se godina mučim i služim ti, Bože, ja najnevoljniji i najnesretniji sluga tvoj, da stečem oproštenje grijeha svoga; dvadeset godina trapim grješnu ovu put postom i bdijenjem, suzama svojim kvasim ovu golu krš. Živ se zakopao, daleko od svega svijeta, da u toj pustinji samo tebi služim, ne bi li jednom izmolio oproštenje tvoje! — Al u srcu još uvijek peče, grize i toči, te se kao crv savijam. O Bože! Bože veliki! smiluj se, smiluj se na slugu svoga!"

I opet klonu i čelom udari o tvrdi kamen.

Već je sunce visoko odskočilo nad gorom, kad se starac uspravio. Za mladih je godina morao biti kršan junak, o tom je svjedočio visok rast mu i široka pleća. No sada ostaše samo ruševine nekadašnje ponosite zgrade. Uda suha i mršava, gotova kost i koža, a pleća se duboko savila sa sijedom glavom. Jedan se čas i ispravi, i čovjek izagje stasit i zamjerna izgleda gospodskoga u svome držanju. Blijedo je lice bilo izjarugano oštrim brazdama brige i bola, a oči se duboko ukopale pod strmim čelom i gustim sijedim trepavicama, tinjajući ražornom i bolnom vatrom. Dônje polovice lica sasvim je neštalo u dugoj bijeloj bradi, koja se spustila do pojasa. Preko sve pojave star-

čeve razlila se bol duše i teška pečal, te podala njegovu licu nešto nepomična i mramorno neživa. Samo u očima živjelo nešto kao iskrica duše i srca.

Polako se spusti niz goru, što je vjenčala glavicu. Oči je oborio k zemlji i zamišljeno koracao uskim zavojitim nogostupom, pored stogodišnjih dubova i oštra trnja.

Na pragu kolibe srete se s drugim mužem, nešto mlagjim, ali jednako pustinjački odjevenim.

— Dobro jutro, oče Milovane! pozdravi ga ovaj.

— Da Bog da, brate Gojko! odvrati starac.

— Nešto sam prespao, stade se ovaj kao ispričavati.

— Putovao si jučer cio dan do pô noći, pa je i trebalo da počineš, tumačio starac Milovan.

— Gdje ti je Toma? upita Gojko.

— Biće u gori, — ne znam, odsiječe Milovan kratko. — I ne treba ga sada, nastavi teško isprekidano, kao da nije rad mnogim riječima. I oni ugju u kolibu i sjednu na panj kraj ognjišta.

— Evo najprije založi, nemam drugo do crna kruha.

— Dobar je i kruh, ta božji je! skruši se gost i zagrize još čvrstim zubima u tvrdi hljeb.

Oba pošutješe neko vrijeme. Starac Milovan buljio preda se, a onaj drugi mučio se, žvaćući tvrdi kruh. Vidjelo se, e mu je od nevolje; jer prilično dobro uhranjeno tijelo i rumeno lice

pak živahne oči odavahu, da se nije rodio za pustinjaka, koji se kloni dobru zalogaju i slatkoj kapljici.

U neke počne domaćin snuždeno:

— Ono što mi sinoć reče, ne dade mi noćas usnuti. Mnogo sam razmišljao...

— Pa što si smislio, prihvati gost živo. I što si odlučio —?

— Još ništa, hoću prije da s tobom zrelo promislim.

— Daj brate, gungjao gost žvaćući kruh; ali — meni se čini, da je stvar dosta jasna i da tu nema mnogo šta razmišljati.

— Jasna? Može biti; a je li i dobra? Nosi li u sebi spas; ili još veće proklestvo?

— Promisli samo jedno, oče Milovane, uzvrpoljio se drugi; ti nemaš prava, da komu uskratiš, što koga po pravici ide, a kamo li da kratiš jadnomu narodu...."

— Znam, što hoćeš da rekneš, presiječe mu domaćin riječ, a blijedim mu se licem razlije slaba rumen. No baš je to, čega se plašim. Tu mir i pokoj — a tamo vani beskrajne borbe, krvava jagma za vlašću i blagom, u kojoj gubiš i tijelo i dušu. Dok je tu u ovoj zabiti, pod mojim okriljem, dobro mu je; dani mu teku mirno i tiho, nit ga taru brige ikakove, nit ga bije nevolja — a tamo u svijetu....

— Oče, usudi se drugi sa sitnim smiješkom, tvoja je doduše svaka mudra, ali priznaj: ovaj život — kakogod je Bogu ugodan, steže eto mene starca, a kako ne će mladu krv? Zar u njegovim žilama ne teče vrela krv djedova mu? — —

— Šuti, nesretniče, ne sjećaj me toga! zavapi starac strastveno dižući ruke, kao da hoće da se obrani nečega.

— Umiri se, oče Milovane! uplaši se Gojko s te provale zatomljene boli. Šta ćeš — što je bilo prošlo je i ako se ne da promijeniti, pa nije baš ni najveća nesreća.

— Nije nesreća! A moja krivnja, onaj strašni, dušogubni prijekor, onaj crv, koji mi neda ni živjeti ni umrijeti, onaj užas, što se ne može zaboraviti ni molitvom, ni postom, ni vjerom, ni nevjer...?!

Starac upre lakte o koljena i sakrije blijedo lice u ruke. Grčevito se tresao, a megju prstima protekoše suze.

Gostu bijaše ovaj prizor očito nemio, valjda zato, što nije volio, da mu se ravnoteža duše zasuviše poremeti. I on smrsi i opet nekoliko riječi, da utješi druga, ali ubrzo prestane, jer se u čas sjetio, da bi njima samo još jače podjario duševnu bol starčevu. Trebalo je dakle da se strpi.

Za neko vrijeme zašutjelo je u kolibi i oko nje, a čuo se samo daleki šum Rame. Sunce je sada probilo put i u ovu guštaru i našaralo zlatne pjege na proplanku pred kolibom.

Kad je Gojak vidio, da se Milovan ganuo i skinuo s lica ruke, počne opet oprezno:

— Vidi, Milovane, ja sam se evo sjetio i mislim, da nije baš loše, što ću ti kazati. Ja scijenim, da je tvoja pokora dosta velika, pa — ako ti još nije donijela žugjena mira, biće da do sada još nijesi sve ono učinio, što Bog od tebe traži za otkup tvoga grijeha. Možebiti te je

upravo sada tomu doba, i evo gdje ti se nugja prilika da pokušaš, pa će možda biti svima pomoženo. Ti znaš, što je rečeno: Daj Bogu božje, a caru carevo, a ja bih rekao: da valja dati i narodu što je njegovo. Bosna je u prilikama, gdje joj trebaju svačije ruke, a Tomina je toliko ojačala, da će moći poslužiti kako valja. Vrati ga domovini da pribaviš duši mir, a i Tomi, — jer napokon i njemu si nešto dužan, ta nije on kriv, što je živ? — I onako mi se čini drukčije, otkad sam ga lane zadnjiput vidio. I u njem ključa vatrena mlada krv, a ja vrlo sumnjam, hoće li se još dugo onako strpljivo kriti u ovoj zabiti, ne će li jednom provaliti pravedna želja za svijetom, za životom?

— Za svijetom! za životom! A baš od toga htjedoh ga očuvati, uzdahne starac gorko.

— Kao da bi se to zadugo moglo! Daj zajazi onaj vrutak iz kojega vrije Rama! Provalila bi časom opet; a tako ne možeš sapinjati ni težnje mladog srca. U njem teče junačka gospodska krv — a u tom tijesnom klancu svisnuo bi mladi jelen.

— Neka provali, plane Milovan; zajaziću ju gvozdenom rukom....

Gojak se opet prepane, više od lica Milovanova, nego s njegovih riječi, pa odluči za sada, da ne tjera mak na konac, no zamuknu razmišljavajući, kako bi naveo govor na mirniju stazu, ne bi li onda u zgodan čas opet započeo o toj stvari.

Za neko vrijeme počne na oko ravnodušnim glasom, kao da je rad, da se prijašnji razgovor napusti:

— Još me ni pitao nijesi, što se zbiva u svijetu, a negda si htio znati, kako se sudi u zemlji.

— Svijet, zemlja! progungja Milovan nakon časka šutnje, no vazda još spuštene glave. Kuje zamke, plete mreže, — kako će brata i iskrnjega da prevari; biće vazda isto, eto ti svijet!

— Istina, i toga ima, povladi Gojak, ali s te strane ne ćeš promijeniti ni ljudi ni svijeta. No umio si i sam kazivati, da bar oni, koji su razumni a imaju srca, treba da nastoje, kako će ono zla pomalo istrebiti. Umio si cijeniti junačku desnicu i pošteno srce upravo tako, košto preziresš kukavštinu i nevjeru.

— Da, da, zamrmori Milovan, kad je Gojak prestao, da se uvjeri, prati li mu pustinjak riječ.

— I u našoj zemlji — nastavi — ima pored kukolja još i žita, i jedno i drugo već je prilično poraslo, pa... čini se, da će naskoro doći vrijeme žetve. Treba samo razumnih žetelaca i mudra gospodara, da tada pomognu jadnoj zemlji, koja već tolike godine izgiba i od svojih nesložnih sinova i od Osmanlije.

Eno — nerazumna gospodara — kralja; mjesto da obrani zemlju od Osmanluka, a on sprema vojsku na Ivana Nelipića. Nije li skrajnja hora, da se dignu sinovi jadne ove zemlje?! Da osvijeste nehajna vlastelina, koji je junak dok gnjavi kmeta, pa u gospodskoj dokolici vreba, da se kao gavran baci na strvinu, na Tvrtka? Jedini ih još ustavlja vojvoda Radivoj, Ostojin sin, koji im doduše takogjer nije po ćudi, jer i on otvoreno prijateljuje s Osmanlijom, no u njem ipak vide sina pokojnoga kralja, i priznavaju mu donekle pravo na prijesto mimo Tvrtka.

— Dakle Radivoj! polako prousti Milovan, podiže duboko ukopane oči u Gojaka gledajući ga, kao da će tim pogledom da izvabi odgovor na veliko neko pitanje, što mu se u taj mah dizalo u duši.

Gojak čvrsto odvrati pogled. Oba se muža razumješe, no pustinjak spusti opet oči k zemlji a nad čelo mu se nadvije mrk oblak.

Gojak nastavi sve s većom upornošću u glasu.

— Da, znameniti su to znaci, i baš kao da se iz grobova dižu ruke, koje pokazuju na jedini spas Bosne — na mladu i nepokvarenu dušu, na junačku, nikakovom krivdom neokaljanu desnicu, na vedro i nevino čelo mladića čiste kraljevske krvi, da bi po njem svanula izmučenoj zemlji nova zora, da bi se po njem vratila junačka vremena pradjedova i stara slava Bosne ponosne. Tomu pozivu grješno je oglušiti se. Čuješ li? — grješno je!

Gojak je govorio sve to jačim glasom. Na pošljednje riječi trgne se Milovan i reče:

— Čuh, brate; sve sam čuo i — razumio sam te. Hoćeš da me zatečeš, pa se stranputice vraćaš na početak. Ali ti zaboravljaš — Radivoja?

— Radivoj? brzo prihvati Gojak. Dvadeset godina dug su niz, on se danas ne boji takmaca. Umre li Tvrtko, on će ga naslijediti,

makar Tvrtko i prodao baštinu Rmanu Celjskomu, sinu svoje sestre Katarine. Al će plemstvo radije privoljeti i Radivoju, nego tugjincu. A i pravo će učiniti!

— Pravo! planu iznenada Milovan i dignu se naglo. Pravo, doda mirnije i opet spusti glavu.

— ... premda šuruje s Osmanlijom, radi čega će mu se opirati barem polovina plemstva..., produlji Gojak gledajući kriomice u Milovana, koji se opet zadubao u misli. U to starac stane mrmoriti nejasne riječi, no Gojak ih je dobro razumio:

— Dvadeset sam ga godina krio, a sada da ga pustim u metež, u onaj vrtlog krvi i grijeha! Ne, ne, ja ga ne dam! viknu glasnije ove pošljednje riječi.

— Ne daš ga..., prione Gojak tiše i pristupi bliže pustinjaku; ne daš ga?! A kojim mu pravom kratiš, što se ne krati ni prosjaku? Pokajnik si, ali kad te na drugom svijetu zapita mati njegova, što učini od djeteta joj, hoćeš li joj reći: „Sapeo sam ga živa u okove, uskratio mu što se ni ptici ne uskraćuje — slobodu?

— Umukni! zgrozi se Milovan, opirući se svom snagom dojmu tih Gojakovih riječi. Umukni, jer — ta ti ne znaš, što tražiš — kako mi srce čupaš iz njedara i obaraš, što sam s mukom i krvavim znojem gradio dvadeset godina...

— A za se! uleti mu Gojak gorko u riječ.

— Za Tomu!... tiho doda Milovan.

— Ne za nj, viknu sad Gojak ljutito i skoči uzrujano na noge, ne za nj, no za se. Hoćeš

da ga učiniš pustinjakom, kaošto si i ti, da i on nevin i mlad — kaje *tvoj* grijeh.

Kao težak udarac oboriše te riječi Milovana i on zastenje muklo.

— No toga prava nemaš, nastavi Gojak bezobzirce; svak za se odgovara pred Bogom — ti za se, a tvoj Toma za se! On više nije dijete, no mladić, a mladić ima da postane najprije mužem, a ne odmah — starcem.

I Gojak opet časom zašuti i pogleda u Milovana, komu se čitavo tijelo treslo od unutrašnje borbe. Gotovo mu bijaše žao naglosti, koja nimalo nije pristajala uz njegovo svećeničko odijelo, pa metnuvši mu ruku na rame, proslijedi blaže:

— Znam, brate, da te moje riječi bole. Ali oprosti — ja sam sin ove zemlje a ti, kolikogod si nekoć o njoj mislio, u to dvadeset godina što u njoj živiš, otugji se njojzi. Ja osjećam, što joj treba, a znam, što je i tvomu sinu na spas. Vidiš... boli, što ih sada trpiš i one, što ćeš ih još trpiti, ako bi puštao sina od sebe — nijesu li i one dio tvoje pokore? Otrgni ga od sebe — boljeće te — pa neka, pokora je; puštaj ga u svijet, u borbu života, drhtaćeš nad mladim životom — pa neka ćeš, pokora je; neka ga sudbina nosi; sad gore diže, sad dolje baca, neka zadobiva rana i brazgotina, neka brani slaba i nejaka, neka brani vjeru i dom, neka stiče junački glas i slavu, neka mu se pronosi ime, neka....

Ostalo šapnu Gojak Milovanu u uho. Ovaj se učini ko da je izgubio svu snagu otpora. Sjegjaše nepomično gledajući preda se u

prazno, kao da je daleko negdje opazio davnu sliku.

— Pokora i jeste; ali hoće li njemu biti na sreću! tiho će napokon Milovan, na kom se već opazilo, da je napustio otpor.

— Sreća? Što je sreća? Ta boj, ta rad, ta svijet..., napokon sreća je sve ono, što sam svojom snagom stičeš, pa bila baš i — nesreća, reče Gojak slobodnije, jer je vidio, da je napolak pobijedio, i dovrši gotovo vedro: — A sve to biti će tvoja zadužbina. Posluži narodu, da ti i on prašta, što si mu dužan!

Teško i s naporom digne se Milovan i reče umorno:

— Nek se vrši volja Božja! Idem, da se pomolim Bogu. On će mi reći, što da učinim.

I pogje uz planinu na obično mjesto, gdje se svaki dan razgovarao sa svojim Bogom. Gojak ostade uvjeren, da je druga donekle umekšao i slomio najveći njegov otpor. Budne mu dug čas ovako samu, s toga se digne i on, i odšulja se u kolibu. Tu skine s police jednu od onih debelih knjiga pa izišavši opet pred vrata, sjedne i otvori knjigu. Bješe to evangjelje Ivanovo. Kako dignu dônju koricu, uze ponešto nevješto čitati, tiho mrseći megju zubima: „Sej knjige napravi tepačija Batalo s svojim dijakom Stankom Kromirjaninom i okovav je srebrom i zlatom i odio krasnicom i prikaza je starcu Radinu. A napisaše se sije knjige u dni kralja Dabiše, ot rojenija sina božija 1394. lito, po smrti kralja Tvrtka drugo lito.“ Pošto pročita te retke, kimnu

glavom sporazumno i stade da čita samo evangjelje.

U gorskom zakutku zavlada opet tišina.

III.

„... I prizva Aseneta nadglednika dvora svoga i reče mu:

„— Ugotovi dobru večeru, jer Josif, silnik božiji, dolazi danas k nama.

„I odloži odjeću crnu, što ju nošaše, i otrese prah sa glave svoje i umi lice svoje vodom života i bijaše krasna vrlo kao zvijezda nebesna.

„I uljeze Aseneta u klijet, gdje bijahu kovčezi sa mnogocjenim stvarima, i otvrze kovčeg svoj i uze odjeću novu i naročitu i obuče haljinu svijetlu visenu, jakintom i zlatom protkanu, i razuzla uzao sa tkanice na tijelu i grudima svojima i prepojasa se pojasom zlatnim djevičanstva svoga: jednim po pasu, a drugim po grudima. I odije ruku i nogu zlatnom grivnom a glavu diadimom od kamena mnogocijenjenoga i pokri se prevjesom dobrom i nakiti se kao nevjesta za pir.

„I dogje Josif i sjede na prijesto Pentefrijev, i donese Aseneta vode, da mu umije noge.

„I reče Josif:

„— Nek dogje jedna od djevojaka, da umije noge moje.

„Ali ona mu reče:

„— Ne, gospodine moj, jer moje ruke jesu tvoje ruke, a ne ima ti druga umivati noge mimo mene.

„I uze ju Josif za ruku desnu i cjelova ju, i Aseneta mu obljubi lice.

„I došav roditelji njeni i videći, gdje sjedi odjevena u bračnu odjeću s Josifom, uzradovaše se i proslaviše Boga.

„A Pentefrije reče Josifu:

„— Iza jutra prizvaću boljare i satrape zemlje egipatske i prirediću vama brak, neka ti bude Aseneta ženom —."

Toma spusti knjigu na koljeno i zapane u snatrenje. Osjeti čudnu tjeskobu u srcu; nejasne misli i želje nadimahu mu grudi. Duša mu uzavrela od goleme čežnje za nečim još nepoznatim, no što je moralo da je veliko i čudesno, čarobno, slatko, raskošno, kao i ono o čem piše u knjizi...

A oko mladića budila se i bujala svuda mlada priroda. Sve je klijalo, cvalo i mirisalo, živjelo i gibalo se, zujalo i šumjelo; sve je kao jednim ujačanim glasom zvalo i mamilo na ono nepoznato, čarobno...

Toma skoči na noge. U njem se probudi neslućena snaga, koja ga svega prodrma. Htio bi da iza glasa vikne, da rukama svojim slomi onaj hrast, pod kojim je ležao, ili da otkine onaj kamen od krši, što je virila kroz granje — ne bi li mu odlanulo duši, ne bi li se utišala ona vatra u žilama, ne bi li jenjala ona nova snaga, koja mu hoće da raznese čitavo tijelo. Baci obje ruke strastvenom kretnjom u vis i istisne nejasan glas na stisnuto grlo.

Najedanput stane kao ukopan. Iz doline zaori zvonko mlado grlo i gorom se razliježe djevojačka pjesma:

Ah moja vodo studena!
I moja ružo rumena!
Što si tako rano procvala?
Nemam te komu trgati:
Ako b' te majci trgala,
U mene majke ne ima;
Ako b' te seji trgala,
Seja se moja udala;
Ako b' te bratu trgala,
Brat mi je išo na vojsku;
Ako b' te dragom trgala,
Dragi je od men' daleko —
Preko tri gore zelene,
Preko tri vode studene.....

Toma bješe spústio ruke, nagnuo glavu i napeto upro slušati gledajući niza stazicu, kojom se približavao glas. I kao da se bura u njem stišavala, od slatke pjesme budne i njemu u jedanput bolno i slatko u srcu.

„Preko tri vode studene..." ponovi pjevačica već sasvim blizu za guštarom, iza koje se savila stazica. Još malo i u zelenu okviru mladoga rašća pomoli se djevojka, mlada kao rosa, odjevena u bijelo seljačko ruho. Bješe bosonoga. Oko bijela vrata nosila niz rumenih koralja sa zlatnim novcem, a niz oble pleći popadale debele pletenice sjajne vrane kose. Krupne oči bile su zarubljene svilenim trepavicama i nadvijene sjajnim obrvama. Oblo i umiljato lišce pak sitna usta, koja se rumenjela kao napeti pupoljak ružice, sjali se od nevine mladosti i vedre ljepote. Za lijevim uhom bio joj zataknut drenov cvijet.

Kad je momak ugleda, trgnu se zadivljen i zagleda se nijemo u nju.

A djevojka se čas zatečeno ustavi i licem joj se prosu tanko rumenilo. No ubrzo se razabere i vragoljasto nasmijavši se, reče momku:

— Zar me ne poznaš, Tomislave?

— Aseneta! šapnu mladić polusvjesno i uzdahne.

— Ta ne šali se! Kaka Aseneta? Valjda nijesi zaboravio, kako mi je ime?

— Vojačo! reče mladić i polako pristupi bliže. Kako si se promijenila od jesenas, otkad sam te zadnjiput vidio.

— Promijenila sam se, veliš? nasmija se opet djevojka, a kako to?

— Tako — kako ću da 'ti kažem? odvrati momak zamišljeno, — krasna si struka i lijepa lica, da ljepše nema na svijetu, završi više sobom.

Vojača ga pogleda u čudu, ali brzo premetne šalom:

— Idi, šta to govoriš! Kaži mi radije, što radi otac Milovan? Dugo ništa ne čusmo o njem, jer mi je mati nešto bolna, pa nije mogla da dogje prigledati, što radi. Nu posla mene danas, jer je noćas usnila čudan san. Sva se Raduša zasjala u crvenoj vatri, nad planinom se dizao otac Milovan sav u bijeloj halji, a ti si u viteškoj opremi na bijelcu jahao niz Ramu. Pa se mati sjetila, da će se nešto važna dogoditi s tobom i s ocem Milovanom.

— Čudan odista san! odvrati Toma, al što bi se neobična moglo dogoditi nama dvojici pustinjaka? Otac mi je zdravo, moli se Bogu i posti — to znaš i otprije. A kako je tebi bilo cijele zime? Šta si radila za dugih noći?

— Evo šta sam radila: prela sam, šivala i vezla, i evo gdje vam nosim nešto malo brašna, a ocu Milovanu košulju, što sam ju zimi svršila, odgovori djevojka.

— Pa baš si je krasno izradila sitnim vezom; nu hoće li je otac nositi? — Znaš da se on odrekao svakoga nakita, zadivi se Toma, pogledavši djevojci u naramak.

Vojača mrve porumeni pa će nešto tiše, oborivši oči:

— Ova vezena i nije za oca Milovana, već za tebe, ako je hoćeš.

— Zar baš za mene? I tako lijepa?! odvrati mladić i skine joj s ruke na krupnu platnu vezenu košulju, pa ju razastre, dok ga je djevojka plaho gledala. — Ta upravo je gospodska; suviše je lijepa za takva siromaka, kaki sam ja. Bolje će biti, da ti to odneseš u grad Prozor; tamo će ti je bolje platiti, nego što bi ti se ja odužio...

— Da je prodam? presiječe djevojka plamenih očiju i uspravi se. Ni samomu kralju ne bih je dala, da mi je svu zlatom pokrije!

Glas joj je podrhtavao od pritajenih suza, koje su je u grlu davile. Sjetila se dugih zimskih večeri, kad je oko kolibe zavijala bura i meo snijeg, a ona sjedjela kod ognjišta i kraj slabe luči brojila žice, sitnim ih vezom rasplitala, a uplitala u nje misli i želje za sreću onoga, koji će je nositi i koji zimuje visoko u planini, daleko od drugih ljudi, pod onom hladnom stijenom... Pa da je proda!... Gotovo joj se zamagli pred očima od tuge. Ali se savlada, progutnu suze pa brzo nastavi:

— A što veliš, da se nemamo nadati plaći? Nemoj me postidjeti. Ko za plaću i pita! A ono dobro, što nama pa i svemu selu i narodu dolazi od oca Milovana i od njegovih nauka i savjeta, ko će to da naplati? Ako ne će Bog u nebu, mi ne možemo, jer smo siromasi. Jedino možemo da ga ljubimo i štujemo, a to činimo od svega srca, jer još niko nije uzalud pokucao na njegova vrata. Istina blaga u njega nema, ali niko ne ode od njega, koga on ne bi nadario blagom i utješljivom riječi, te bi svak ostavljao njegovu kolibu vedrijega lica i lakše duše, nego je u nju uljegao. On je svetac, velju ti!

— Dà — svetac! izlane Tomo poluglasno i lice mu potamni, pa je rad da i drugi to budu!

— Idi; kanda se rugaš, a otac ti je! prikori ga djevojka.

— Dà, otac mi je! istisnu mladić strastveno. Othranio me, istina; davao mi vazda najbolje zalogaje. On nikada nije okusio mesa, a meni ga je davao; on leži na prostoj stelji, a meni stere mek krevet, pa ipak — nikada me nije zamilovao, kako sam gledao druge roditelje gdje miluju djecu, kako je i tebe milovala tvoja majka, pa i mene, dok sam još bio malen. Pa i to joj je branio, jer da bi me moglo raznježiti, omekšati. Ne govori mi — on me ne voli, ne ljubi me!

— Tomo, ti si nepravedan i nezahvalan! Nije istina, da te on ne voli. Moja mi je mati sama pripovijedala, kako bi ga češće zatekla sjedeći nad tvojim krevetom, kad bi ti malen zaspao ili kad bi bio bolestan, pa kako su mu onda niz lica kapale suze. Da te ne voli, ne bi nad tobom bdio i plakao.

— Sve ja to vjerujem, odvrati Tomo blaže, nu zašto mi onda brani slobodu?

— A zar ti nemaš slobode? začudi se djevojka i zaokruži rukom; zar tu nema dosta božjega zraka i slobode po planini i po dolini? Pa nije li te otac Milovan suviše još naučio i knjizi..?

— Našto će mi i knjige? planu iznova mladić. Čemu me to učio čitati iz knjiga o svijetu i o njegovim krasotama, a ne pušta me, da sve to vidim sam na svoje oči? Dok nijesam znao za knjige i što u njima piše, bio sam miran i spokojan sa svojim vršnjacima u selu. Ali otkada znam, da ima još svijeta izvan planina, koje opasuje Rama, svijeta, gdje se junakuje i slava i sreća stječe, otada mi postalo tijesno; moji se vršnjaci od mene odbiše, jer me više nijesu razumjeli, ko ni ja njih. Tako ostadoh kao i otac mi, pa lutam po planini kao mrki vuče.

Djevojka ga za svega govora njegova gledala plaho; ne razumijevajući pravo njegovih riječi, osjetila je samo da mu srce nije zadovoljno. Kad on s dubokim uzdahom svrši, uzdahnu i ona, pa reče rastuženo:

— Pravo vele ljudi iz sela, da ti nijesi našega soja i roda, da ti ne spadaš u ovu divljačinu, da si roda gospodskoga.

— Ha, ha, ha! nasmija se mladić gorko i porugljivo, — valjda kakva vlastelinskog, kneževskog, ili čak vojvodskoga soja... baš grdan gospodin — ja! Nijesam li sa seljacima odgojen i sâm seljak?

— Nijesi, odvrati Vojača ozbiljno, ako i jesi megju nama odrastao, nijesi seljak; starac te Milovan drugojačije othranio i naučio.

— Ne rekoh ti, koja mi korist od toga! Jesam li zato sretniji, što sam više učio? Eno oni seoski momci stoje na svom tlu, danas sjutra svoji su gospodari na svome i pod svojim krovom, a ja nemam ni pedlja zemlje. Nit sam ko, nit se imam nadati čemu! Živim kao zvijer u planini, a što će biti poslije —?

— Ne brini se o budućnost, stala ga miriti Vojača; nije li te otac naučio, da se Bog brine za zvjerku, a kako ne će za ljude?

— O Vojačo! opet me sjećaš njegovih nauka! Oni su svaki za se lijepi i savršeni, nu *mene* oni sapinju, dave, guše... On mi kazuje: bježi pred svijetom, prezri ga, laživ je! — a zar te ne mami taj široki bijeli svijet, da ga upoznaš? On kazuje: skloni se u se, a tebi žilama teče vruća krv i goni te u taj svijet, svaka ti mišica drkće, da pokušaš snagu njezinu. On govori, da je najbolje samovati daleko od ljudi, a onamo srce i duša željni su tih ljudi, da uza njih prioneš srcem svojim! Nijesi li nikada osjetila želju za čovjekom, koga bi milovala, svojim zvala?

Vojača pogleda plaho, no besvijesno milo u mladića i reče tiho i bolnim smiješkom:

— Ne znam —, no toliko znam, da ti se kod nas više ne svigja; srce te vuče daleko od nas.

Mladić se časkom trgnu s neobična prizvuka u djevojčinim riječima. Pogleda ju pozornije i, spazivši onaj bolni izraz na umiljatom mladom

licu, zgrabi ga nešto za srce i on se zagleda u nju. Ona pak polagano spusti oči, ponešto smetena s njegova pogleda. Na to on priupita tiho s pritajenim dahom:

— A bi l' ti žalila, da odem?

— Kako to pitaš, Tomo? nježnim će prikorom djevojka; ta nijesmo li odrasli kao brat i sestra, pa da ne bih žalila?

— Ali ti nijesi sestra, ti si — Aseneta, izlanu Toma, pa porumeni.

Ona ga opet pogleda i po drugiput smete ju čudan njegov pogled.

— Vojačo, prihvati je on naglo za ruku. Vojačo, ti si malo prvo pjevala, da nemaš komu da dadeš cvijet, da ti je dragi daleko — preko tri gore zelene i preko tri vode studene — reci mi, ko je? Kakav je? Gdje je?

— Pusti me, šapnu djevojka prestrašeno.

— Ne puštam te, dok mi ne rečeš, stisnu ju momak jače.

— Ne razumijem te...

— Gdje je tvoj dragi? prionu Toma sve jače.

— Nije — daleko, ispenta djevojka i problijedi.

— Nije daleko? — Ko je onaj, komu si namijenila svoj cvijet? pitaše Toma sve strastvenije.

Vojača lagano dignu plahi pogled i ustavi ga pun na njegovu licu. Onda skine cvijet iza uha i pruži mu ga bez riječi, kušajući da oslobodi svoju ruku iz njegove.

A mladić je samo burno zagrli i snažno privine k sebi.

— Vojača, živote moj.... mrmorio mladić strastveno, ljubeći ju žarko u djevojačka usta.

Časom ju uhvati slatka omiljavica, no onda se prene i, porumenivši, ote mu se zagrljaju.

— Što to radiš; Tomo, za Boga? izlane smetena i poražena.

— Što radim? Vjerim te, da mi budeš vjerna ljuba, hoćeš li? Uza te bih mogao samovati i u toj pustoši, ne bi mi došla želja za svijetom, da me muči kao do sada. Evo vidiš — nastavi i okrene djevojku licem spram divna, suncem obasjana kraja, — još čas prije bio sam tako nesretan, tako mi je bilo teško na srcu, tako sam bio željan svijeta, da sam poželio krila sokolova, da poletim tamo preko onih planina, koje mi zatvaraju svijet, gdje sam mislio naći sreću, — a je evo nagjoh sasvim blizu srcu svomu i držim je svojim rukama, grlim je...

Tako stajahu jedno pored drugoga, gledajući niz Ramsku dolinu.

— Pa nije li i tu krasno živjeti i prebivati? tiho prousti Vojača. Gdje bi svijet mogao biti ljepši od ovoga kraja? Ne poju li ptice? Ne cvate li cvijeće? Ne romoni li Rama, kao da iz nje pjevaju vile? A naša planina — vidi kako se gomilaju glavice, pa se zelene...

Djevojka ispruži ruku i pokaže na gore.

— Da, tamo iza onih planina, šapnu Toma kao kroz živahan san, — tamo je svijet, — sjajni tamo blistaju mačevi, viju se perjanice, ržu bojni konji...

— Tomo, uplaši se djevojka s nanovo probudjenih mladićevih misli. Toma, sjeti ga Vojača, privinuvši mu se bliže, — ovo je naš svijet...

— Jest, dušo slatka, prene se Toma i obuhvati je desnicom. Sjetio sam se samo, kad mi pokaza onamo dolje, gdje su se prekjučer vratili vojnici okolo Prozora... Ali moj je svijet tu — uza te.

Najedanput se djevojka prenu od nenadane misli i otkinuvši se od mladića, reče plaho:

— Ali Tomo, hoće li otac Milovan dopustiti, da se uzmemo? Ta znaš, kako je vazda govorio, da je grijeh ženiti se. Ako ti uskrati?

— Ne boj mi se, dušo, mirio je Toma, jedno mi mora pustiti. Ne pušta me u svijet, ali dopustiće mi — ljubav. Pa na posljetku i on je imao negda — ljubu svoju, moju majku.

— Nego sad moram da pogjem ocu Milovanu, sjeti se djevojka, pa uprti vrećicu s brašnom i obje košulje. Već je kasno, pa će me karati mati, što sam tako dugo dangubila.

— U njega je *gost,* starac Gojak, reče Toma pomažući djevojci, što svako proljeće dolazi u ovaj kraj.

— A kad je došao? upita djevojka neodlučno.

— Noćas, ne znam u koje doba, tek su se još dugo u noći razgovarali pred kućom.

— Ako je tako, onda ne idem gore, reče Vojača, i pruži momku svežnjić; odnesi ti sam, ili ću drugiput.

— Daj, i hvala! odvrati mladić i htjednu još jednom da zagrli djevojku. Ali mu se ona vješto ugnu i smiješeći se milo, reče tiho:

— S Bogom, Tomo.

No on je ustavi raznježenim pogledom i zapita:

— Hoćeš li, da pogjem s tobom?

— Nemoj, Tomo, pruži mu djevojka ruku, nemoj zbog majke....

— A ti mi bar reci, kada li ću te opet vidjeti!

Ali djevojka se otkinu i lakonogo kao vjeverica poskoči niz goru, pa zapjeva zvonko i slatko:

Ah, moj cv'jete rumeni,
Rano li mi procvate,
Rosa te okupala,
A za gorom čarnom,
Sjutra zorom ranom..,
Sjutra zorom rano... om...

Mladić stojaše još neko vrijeme gledajući za djevojkom, dok je nije nestalo za guštarom i dok joj se čulo grlo. Onda pokupi knjigu i svježanj te se uputi polako uzbrdo.

IV.

Dvadeset od prilike godina prije početka ove pripovijesti, stignu za burne noći u kasnoj jeseni putnik sa novorogjenčetom u naramku u bogomilsko seoce pod Radušom u Rami. Kiša i led pljuštahu izmjenice potocima iz crnih oblačina, kao da se nebo prolomilo. Divlje svjetlucanje munja presjecalo mrklu noć, a sa Raduše orio se grom za gromom, goneći se kao paklena vojska i odbijajući se užasnim lomotanjem po izokolnim planinama, da bi iza svakoga tutnja i sama zemlja kao od groze zastenjala. Vjetar i bura šibali i tresli drve-

ćem, nemilice kidajući granje i čupajući stabla. S užasnim zavijanjem i fijukom spuštao se vihor na mahove niz planinu, da obori sve, što mu se na put desilo, zadijevajući i o tanku daščaru, koja se zgurila podno same planine sama i daleko od ostalih naselja. Tu se kao zaplašena ptičica šćućurila pod gorom, koja ju donekle branila bar od bure. U toj zabitnoj kući na kraju seoceta življaše čestit seljak, Vojko Mrkonjić, sa svojom mladom ženom Nežom. Življahu mirno i spokojno, daleko od svjetske buke i razdora, koji je onda vladao svom Bosnom i drmao njome u temeljima.

Bosna bijaše od pamtivijeka krvavo razbojište, na kom se borile i domaće nesložne stranke i strane vojske, koje su vazda znale za se ujagmiti masniji komad. Ti bojevi, koji su se svednevice ponavljali, tlačili su jadnog seljaka, koji bi u strahu zagrizao u onaj mali zalogaj hljeba, što ga je svojim znojem i teškim žuljevima sticao, i koji mu tolikoput zavidna il zlobna ruka otimala ispred ustiju.

Eto se bješe gotovo navršilo petnaest godina, što se u Bosni otimahu dva kralja — Ostoja i Tvrtko, za krunu, a taj domaći razdor, što ga rodi nesloga u zemlji, potpirivahu još i susjedne države — Ugarska, Dubrovnik, Venecija — ne bi li u onom beskrajnom metežu izvukle što veću korist. Bijaše doista i vlastele, koji osjećahu, da taj razdor mora da goni bezuvjetno k rasulu, da se njime najviše koristuje Osmanlija, koji je stupio već jednom nogom na bosansko tle, ali ona ratnička strast, koja je harala Bosnom kao neka pošast,

ne dadne narodu, da se osvijesti i da upozna blizu pogibao.

Razdor se već bio u toliko raspirio, da su Dubrovčani, koji su i tu crpli u svoju korist, javili ugarskoj kraljici Barbari, da je „Bosna sva opustošena i da vlastela rade na megjusobnu propast svoju...“

Ramski kraj doduše nije mnogo patio od tih razmirica, ali ipak prodirahu i ovamo glasovi, koji uznemirivahu mirna seljaka, da se mogao pobojavati, te bi taj pokolj mogao i ovamo da dopre. Čas se čulo, kako Osmanlije napreduju sve više prema srcu Bosne, čas se nagoviještalo, da će opet niza Bosnu prodrijeti ugarska vojska, da brani svoga štićenika Tvrtka. Onda se opet pronio glas, da je Ostoja sa svojim slugom Dragišom Dinjičićem pobjegao na zapad, pa se nagagjalo, da se krije u Dubrovniku. Nekoliko mjeseci iza toga opet se govorilo, da se Ostoja izmirio sa Pavlovićima i Radivojevićima te se vratio u Bosnu, ali da je naglo obolio i da leži negdje u Humu na umoru.

Nije čudo, da je u tako burno doba svaki starješina pred mrak pomno zatvarao vrata svoje kuće, da ga preko noći ne zateče nenadana koja groza. I Vojko Mrkonjić pritvorio one kišne večeri dobro kućna vrata te ih utvrdio dvostrukim brvnom, a onda sio kraj ognjišta uza svoju ženu Nežu, koja je sjedjela s preslicom i vretenom, predući tanku žicu a zabavljena tužnim mislima, jedva i slušajući, kako se vani raspojasala bura i užestilo nevrijeme. Katkada bi zastala u svom poslu, te bi uzdahnuvši otrla kriomice suzicu, koja se potajice potkrala ispod vjeda — žalila je za jedinkom sinom, koji joj jučer umro u povojima.

I Vojko bijaše snužden i buljio je preda se u ognjište, prevrćući samo katkad nogom glavnje, da se bolje zažare.

I opet se maši Neža rukom, da otare tihu suzu, koja joj navrela na oko od tuge za onim djetešcem, komu nesmiljena kiša natapa sitni grobak za kućom, kad odjednoć dignu glavu i stane slušati. Bilo joj kao da čuje tiho djetinje jecanje.

I ne znajući što radi, nagne se nad zipku, nu ugledav je praznu, uzdahnu i klonu na svoje mjesto.

Domala začu jasnije isti prigušeni plač djetinji.

— Bože, što je to? prepa se. Da nije utvora kaka, ili možda ćuk, koji na nesreću sluti?!

Ona se privi uz muža, te mu šapnu drhtavim glasom:

— Vojko! Nešto se čuje pred kućom — kao da dijete plače. Što bi to moglo biti za Boga?

— Šta je? prenu se Vojak kao iza sna; ja ništa ne čujem.

— Ta slušaj — evo zaplaka opet! — ispenta Neža.

— Biti će vjetar! stade ju miriti muž.

— Ha evo opet, šapnu žena.

Na to se i on uspravi:

— Istina, ko da plače dijete; idem da vidim, što je, i ustane pa se u mraku uputi k prozoru izbe.

— Ne otvaraj, tako ti sunca, Vojko! zabrinu se Neža. Pitaj samo kroz režak — Bog zna — da nije kakav duh ili utvara, da nas Bog očuva!

Vojko malo pritvori kapak i zapita:

— Ko je božji?

Iznajprije gluhi mir i duboki mrak. Časak pričeka, u to i opet sasvim razgovijetno zacvili dijete:

— Ko je božji? ponovi on, ali nehotice zadrhta i on od groze li, od zime li?

— Ako Boga znate, smilujte se djetetu, umrije mi od gladi i studeni, odgovori muklo hrapavo muško grlo.

— Ko si božji i otkuda si? upita Vojak opet.

— Nesretnik, odvrati ono muško grlo, smilujte se jadnome djetetu.

U to se i Neža podigla i ukresala luč.

— Dijete... gladno, jadno, umrijeće na toj studeni... šaptaše i sjeti se svoga sinka, kojega tamo hladna zemlja krije.

— Otvori, Vojko, reče odlučno mužu, a kad ju on, skanjivajuć se posluša te otvori vrata, ugledaše u mraku visoka krupna muža prosijedjele već kose, a lica upala i blijeda, kao da ga život ostavio. U dugoj crnoj haljini, kakovu nošahu starci i gosti bogumilski zamotao malo sitno djetešce, te ga pritisnuo uz grudi, da ga zaštiti od bure i nevremena.

Čim svjetlo luči panu na dijete, ono opet zajeca, a Neža, ne mogavši obuzdati svojih osjećaja, uze dijete u naramak i privine ga na pune grudi, da ga ogrije.

To joj se dijete činjaše u taj čas darom nebeskim, poslanim da joj utiša tugu.

Dok je Neža prinijela dijete k ognjištu, da ga ogrije i da ga povije u tople povoje, nugjaše Vojko stranca, da ugje u kuću. Nu ovaj mu mahnu rukom i reče:

— Nijesam dostojan da pregjem prag, gdje živu ljudi mirna srca!

— Ta hajde u kuću, božji čovječe, da ogriješ smrzle žile.

No putnik, koji se jedva na nogama držao, odgovori muklo:

— Pusti me, ja ću ovdje noćiti. I klonu pod strehom, da noći na onoj buri.

Vojko osjećaše, da mu je zaludu govoriti stranomu neobičnomu čovjeku, ali da mu bar donekle posluži, iznese mu toplu pokrivku, koja će ga bar braniti od zime.

Stranac mu zahvali tek pogledom i Vojko ugje u kuću, zatvorivši opet vrata.

— Ne će nikako u kuću, govoraše Neži, a kako se čini, gost je, naše vjere.

Neža i ne slušaše, već držaše na grudima tugje dijete i živo zakucalim srcem nasluškivaše, hoće li primiti hranu, kojom joj ne bi sugjeno da othrani rogjeno si čedo.

Pod brižljivom njegom Neže brzo se oporavilo dijete, a kad osjeti vrelu grud pomajke, za čas je prestalo jecati i širom otvori krupne modre oči.

— Vidi, Vojko, čudila se Neža, ta to je gospodski sinak. Gle, zlatne li kosice, pa bijela lišca, pa kako je mekljasto i debeljkavo! Mora da je iste dobi s našim mrtvim angjelkom. Nego gladno je, slatko moje; vidi samo kako traži!

I uze ga, pa ga nahrani. I dok je dijete sisalo, upita muža, koji je zamišljeno gledao u svoju ženu i u nenadanoga posinka:

— Pa šta; je si l' pitao, otkuda je starac zalutao s tako malim djetetom u to kasno doba noći? Je l' njegovo? A gdje mu je mati?

— A valjda sam ga i pitao! odgovori Vojak. Bit' će da mu popališe dvor — kad veliš da je čedo gospodsko, a i on mi se ne čini kao prost čovjek —, pa se dao na bijeg ispred dušmana — šta ti ja znam? Ta biva toga svaki dan.

— Gle, zaspalo je! poveseli se mlada žena i oprezno smjesti tugje dijete u zipku. — Bit' će mu toplije, reče zadovoljno, pošto ga je pokrila toplim dušekom.

Onda utrnuše luč i legoše na počinak. Zavlada mir u kući. Samo oko kuće zavijala i lomatala bijesna bura, gonili se vjetrovi kao divlja vojska bijesova, odjekujući užasnom lomljavinom planinskim klancima i gudurama. K tomu je Rama šumjela sve to jače i bješnje, kao da iz nje buči čitav pakao zlih duhova.

Bješe strašna noć, koju Podradušani još dugo pamćahu, jer je one noći Rama toliko nabujala, da je svu dolinu pretvorila u jedno ogromno jezero. Mutni valovi valjahu se niz dô u Neretvu, harajući još ono što je bura poštedjela. Sastaše se vali Rame sa Neretvom i zajedno ujačani jurahu do Bišća. Tu na utoku Bune u Neretvu poplaviše i jednu osamljenu kuću, a kad se sjutradan voda razišla, nagjoše susjedni kmetovi u njoj mrtvo tijelo kralja bosanskoga Ostoje, a do njega nepoznatu umorenu ženu.

*

Kad se Vojak sjutradan zorom dignu, da prigleda za nenadanim noćnim polaznikom, ne nagje više stranca pred kućom.

— Ode bez traga i ostavi nam dijete na vratu! reče vrativši se u kuću.

— Pa šta zato? Imaćemo bar dijete, zamjenu našemu sinku, utješi ga žena. Tugje nahodče vazda sreću nosi. Vidi, kako je krasno, kako se smješka..!

Treći dan pred veče iznenada osvane stranac u suton kao duh pred Vojakom, kad je ovaj upravo pošao da prije počinka prigleda oko kuće. Vojak se trgnu, ali ga odmah po bogumilskom običaju zamoli za blagoslov. Stranac ga najprije pogleda u čudu, kao da ga ne razumije, no onda se dosjeti i položi mu umornom kretnjom obje ruke na ramena.

Vojak mu na to ponudi u kuću, ali starac odbi i zaište dijete.

— A kamo ćeš s njime? upita Vojak.

— U planinu, odgovori osječito starac.

Seljak, koji je jedva dočekao taj strančev odgovor, ugje u kuću i reče ženi, da poda dijete starcu.

No žena, vještija oko djece, htjede znati, kamo će s djetetom i ko li će ga hraniti. Ta što će muškarac, k tomu star čovjek, da počne sam sa napršćetom u planini?

I sa malo riječi sazna Neža, da je starac gore pod stijenom načinio kolibu od granja, pa se nakanio nastaniti ondje s djetetom.

Nu Neža ni da čuje o tome. Za ono malo dana zavoljela je strano dijete pa zamoli stranca, da joj ga ostavi bar tako dugo, dok se ne od-

bije od prsiju. Stranac, videći da je Nežina ponuda jedini spas djetetu, koje bi bez materinske hrane jedva poživjelo, privoli napokon i ode u planinu. Onda ga ne vidješe mjesec dana u dolini.

Vojak se nekolikoput popeo uz goru, da obagje starca i da mu štogod pomogne. Jedva nagje u pristranku kolibicu, što ju je stranac načinio, a više kolibice na vrhu litice ugleda samoga starca, gdje posut prahom kleči licem obrnut k istoku, te se skrušeno moli, bijući se u prsa. Ovaj slomljeni starac, što se pred velikim Bogom toliko ponizio, učini se priprostomu seljaku čas kao velik grješnik, čas kao svetac. Kad se Vojak vratio u selo i pričao ljudima, kako je našao stranca, raznio se u brzo glas, da se u njihovu kraju nastanio pobožan kršćanin, koji živi samo o molitvi i postu. Domalo dolažahu seljaci k njemu, da ih blagosilja i pouči u vjeri. I divljahu mu se još većma, što je bio ponizan i skrušen, govoreći da je grješnik i nevrijedan blagosiljati ih, jer sam treba božje milosti i blagoslova. No uz to umio je tako krasno govoriti o božjoj pravdi, o ispraznosti svijeta, o strahoti grijeha, da bi svak otišao razboljen u svom srcu. Silazio nije nikada u selo. Samo jednom ga zadugo nestalo, niko nije znao kamo. A kad se opet vratio, donio je sa sobom sanduk, a koliko ljudi vidješe, bio je pun knjiga.

Odsada dolažaše puk još češće pod Radušu, da sluša pustinjaka, kako čita evangjelje. I domala ga zavolješe kao oca i zvahu ga ocem Milovanom. Načiniše mu čvršću kolibu od dasaka, jer se primicala zima, koja je u tom kršnom kraju britka i burna.

Megjutim je mali Toma — kako su Vojak i Neža krstili svoga nahranka — lijepo napredovao. Pomajka ga tako zavoljela, da je sve strepila, e bi joj ga otac mogao jednom oteti. Pa kad joj se za koju godinu narodi kćerčica, nije jenjala njezina ljubav spram nahočeta.

Pustinjak megjutim kanda nije više ni mario za dijete, pa se hranitelji čudili, što niti pita za nj, niti dolazi, da ga vidi.

Tako progjoše godine. Kad je Toma stao na noge i slobodnije prohodao uza svoju sestricu Vojaču, odvede Vojak oba djeteta prviput u planinu, da ih otac Milovan blagoslovi. Starac ugledavši muško dijete, osta čas kao okamenjen — od čuda li? od prepasti? — Prviput, što se ovamo sklonio, umalo što ne izgubi vlast nad sobom, te golemim naporom jedva zatomi provalu silnih čuvstava. To lice, te modre očice bijahu mu muka i prikor. Pa ipak ne vrati više djeteta njegovim hranjenicima. Od ovoga časa ne puštaše ga više od sebe, koliko ga i molili Vojak i Neža. Jedino im je dopuštao, da mu nose mlijeka i da ga kadgod povedu k sebi, ili da mu dovedu Vojaču za društvo.

Čudno bijaše vladanje pustinjakovo spram djeteta. Bdio je vjerno nad njim, nu neopazice i kao kriomice. Nikada dijete ne osjeti milovanja očeve ruke. Nu šta zato? Ono ga lijepo božije sunce grijalo, blago ga povjetarce milovalo, zimske bure očeličiše mu i otvrdnuše mlada uda, a ona ubava priroda bijaše mu mati i otac, milujući i karajući dijete svoje,

kao i svaki ini zemaljski stvor. Samo kad bi dijete, umorno od dnevne igre po planini, palo na svoju posteljicu, sjedao bi starac za krevet djeteta i zanosio se u teške i bolne misli, dok mu niz obraze ne bi potekle gorke suze.

Tako rastijahu djeca: gore Toma, dolje Vojača. Kako je Vojača stala na snagu, pa povela dvije tri koze na pašu s drugom seoskom djecom, s njima bi se našao i Toma, te bi djeca zajedno provodila igre. A kad bi Neža dospjela od posla, pričala bi Tomi i Vojači, a sve to bijahu krasne priče, i niko ih ne mogaše tako dobro upamtiti kao Toma. Samo kad je zima nastupila, nastade nemilo vrijeme za djecu. Onda je snijeg zasuo goru i stazu, i ne mogaše jedno do drugoga. Toma se učio s ocem oskudijevati tjelesno i napredovati duševno. Starac je Milovan malo govorio, ali što je govorio, bijaše čisto i poučljivo, kao zlato. Pa kad mu se dječak učinio dosta dospjelim, nauči ga čitati i pisati, i time dobiše dječakove misli sasvim drugi pravac. Svake godine jedanput nestalo bi pustinjaka na mjesec dana, i vraćao se svakiput s jednom ili s dvije knjige natrag. Za to vrijeme Toma je najviše prebivao u dolini, kod svojih hranitelja. Poslije, kad je starcu Milovanu počela klonuti snaga i nije više mogao na svoj svakogodišnji put, stao je sa svakim proljećem dolaziti učitelj, koji bi oko sebe sakupljao vjernike, učeći ih, a prebivao je kod starca Milovana, s kojim bi dugo i dugo razgovarao, — o čem? — to niko nije znao. Pred tom se tajnom s poštovanjem uklanjala svaka radoznalost i onako malorjeka puka.

Otac Milovan bivao je od godine do godine kroći i bogodušniji. Blage riječi, dobrostivo i prijazno svjetovanje ovladalo je svakoga, ko se njemu uticaše s kakvom nevoljom. K tomu djelovaše na narod, pored tajne, koja ga obavijala, još i ona časna starost i moćna ličnost, te se je vremenom zamijenilo vjerovanje u njegov visoki rod sa vjerovanjem u njegovu svetost, pak se ljudi tako i prestali čuditi, da čovjek, koji je nekada možda bio vičan raskošnu životu, može da ustraje u trapnji i oskudici kao starac Milovan, koji je u tome daleko nadmašio i onako trijezno i ubogo življenje bogumila. I čobani, koji dan na dan vigjahu starca, gdje se pred zoru, sagnut, zguren penje na vrh brda više svoje kolibe i tu se u dubokoj molitvi smotan klanjaše Bogu, teško da bi se dosjetili, da je ta molitva, ta gorljivost, ona trapnja tijela, ono oskudijevanje najpotrebnijega, jedino uspjeh teških borba i patnja duševnih i ništa drugo do krvava pokora za jedan jedini golemi grijeh.....

V.

Uz ovakova oca stane Toma i na momačku snagu.

Jednom, — bijaše prošle jeseni — vratiše se dva starija njegova vršnjaka kući sa vojske. Kastelan ih ramski neke godine namamio pričanjem o blagu i slavi, što se u ratu stiče, te se oni odbiše od svojih polja i stada i odoše na žalost roditelja u vojsku Jurja Vojsalića, koji je zavojštio na moćnoga velmožu Sandalja Hranića.

Na povratku, ako na bojištu i nijesu našli ono, što su očekivali, ocrtaše vojnički život tako živim bojama, da se Toma sav izgubio. Sjetio se onih junaka, o kojima je čitao u jednoj od očevih knjiga, i uvjerio se, da to nijesu priče, već da ima živih ljudi, koji na bojištu stiču slavu i domažu se moći, te bi zavladali narodima i zemljama, kao nekoć oni silni imperatori rimski. Tako se u njem rodi želja, koja obuzima svakoga mladića u njegovim godinama — želja za svijetom, za slobodom.

I odvažio se Toma, te stupio prviput u životu s izravnom željom pred oca svoga: da ga pusti na vojsku.

Šta je to bilo? Kakva je to nova sila?

Sin mu hoće u svijet — osjeća tjeskobu — hoće da razapne mlada krila! A on, starac —? Zar ga nije dvadeset godina učio, da je svijet nevjeran i laživ, da mu treba uklanjati se, jer je grješan i zamamljiv i da treba raditi samo o jednome: da nagješ mir duši i spas na drugome svijetu? Otkud da dijete znade za svijet, za onaj svijet, koji je starcu zadao tako užasnu bol, s koje još pati, svijet, koji ga prevario, koji mu izranio dušu, i kojega mrzi iz dna duše, kao začetnika svega zla, — kao zlo samo?

Ta sinovljeva želja, otkad se sakrio u ovu zabit, prvom prodrma Milovana, te mu uzmuti jedva stečeni duševni mir. Taj drijemež svijesti — duševnim se pokojom ne može nazvati — što ga je u dvadeset godina teškoga pregaranja i pokore stekao, iščeznu jednim trenom, a starcu se stvore pred dušom s užasnom jasnoćom one grozne sablasti, koje je ganjao molitvom od sebe. Zar nije dosele dosta trpio? Zar se Bog tako teško pomiruje? Ovo dijete, koliko li ga nije ljubio svom očinskom ljubavi sve te godine! Ljubio ga onom nježnošću, koja u isti mah veseli i boli, koja ga je strastvenom željom gonila, da to dijete privine na izmučene grudi, da ga izljubi i u nj pretoči dušu svoju — i koga se nikada u životu ne dotače ni rukama ni usnama. Kada se mladi Toma nekoć Neži hvatao o skutove, te bi ga uzela u naramak da ga miluje, strastveno bi mu se srce zgrčilo — ta on ga ne smije oteti tugjem zagrljaju, da ga uza se privine! — —

Pustinjak spuštaše se sporim koracima niz brdo, gdje je obično molio, da prigleda za svojim gostom. Kad sjede do njega, reče teškim, nu odlučnim glasom:

— Brate, razmislio sam, i mislim, da mi valja učiniti Tomi i tebi na volju. Neka ide za srećom, da me ne proklinje!

Gojak se na te riječi toliko obradovao, da je zaboravio i na svoj svećenički stalež, koji se i onako opirao cijeloj njegovoj vanjštini. Skoči na noge, kao za mlagjih dana, prihvati obje ruke pustinjakove, te ih živo stisne.

— Baš ti hvala, brate Milovane! Evo, — sam te Bog nadahnuo. Ali eto Tome gdje dolazi, — da mu odmah kažemo?

— Nemoj još, — branio mu pustinjak. Daj mi vremena, da ga pripravim — ta istom sinoć mu odbih. Pa onda — koliko mu valja reći!? A i tebi bih nešto rekao: Ako sam ga skrivao dosele u ovaj zakutak, nijesam to či-

nio rad sebe sama, već radi njega. Zar bi njemu nejaku bila sigurna glava u svijetu? Zar na nj ne vreba sto opasnih neprijatelja? Nego sada, gdje je ponarastao, mislim da je dorastao, da se sam brani — — —.

U to stiže Toma. Skrstiv ruke na prsima, pristupi gostu i reče:

— Blagoslovi, oče!

Gojak se digne, položi momku obje ruke na ramena i reče s nekim zanosom:

— Bog te blagosovio gospodaru!

Toma začugjeno pogleda gosta, no ne rekavši ni riječi, pogje u kolibu da spremi darove.

— Baš vrstan momak, šapne Gojak, gledajući za njim. Bio bi dostojan i krune!

— Samo što krune žuljaju čelo! oporo će Milovan.

Toma se megjutim dao na spremanje ručka za gosta. Dok je mladić na niskom ognjištu naložio vatru i prinedio ono malo, što treba, da se zgotovi mrka ražena kaša, pripovijedao je Gojak o dogagjajima u svijetu, a namjerice je govorio glasno, da ga i Toma čuje, dok je Milovan zamišljeno slušao, a samo katkad usuo koju sumornu.

— Oj Bosno ponosna! poče Gojak, tužna li mi osta! Gdje su sretni dani Kulina bana, kud nam osta slava silnoga kralja Tvrtka? Progjoše, samo im se uspomena znade, a mjesto naprijed, ide sve na gore! S jedne nas strane bije Osmanlija, a vlastela mjesto da mu okrenu junačke prsi, kolju se megju sobom, koji će koga nadjačati, ma da znadu, da se ne će

dugo naužiti vlasti. A kralj Tvrtko? Tugj je skutonoša; klanja se Ugrinu, koji se polakomio za Bosnom... Nu sve se bojim, doći će još crnji dani. Ti valjda znaš, oče Milovane, da se Tvrtko vratio iz Ugarske?

— Ne znam, odvrati starac; to je prvo, što čujem. I vrijeme je već da se vrati; tri godine povlači se van zemlje!

— Što je i mogao drugo da učini — slegne Gojak ramenima, — gdje je napokon i onako ostao bez zemlje i pristaša? Sve se bilo podiglo proti njemu. Ovamo mu je opasan protivnik knez Radivoj, od kojega se s mukom brani već evo od neke godine, a onamo mrštio se Sandalj Hranić, i onako već od krunisanja Tvrtkova silniji i ugledniji od istoga kralja, osobito otkad stupi po ženi Jeleni u rod sa srpskim despotom. Za kralja nije ni pitao, a otkad ga naslijedi Stjepan Vukčić, biva sve veći razdor, koji narod cijepa. Zahumljane otugjio je taj silnik od svojih bosanskih suplemenika, pa ako još i ne smije da segne za Tvrtkovom krunom, sva je prilika, da će danas ili sjutra ocijepiti južnu Bosnu od Boke do Ivan-planine i nametnuti joj se za gospodara. A kad valja cijepati Bosnu, naći će pomoćnika na sve strane — u padišaha, u Dubrovniku, u Veneciji i Budimu. Sve se bojim, da će, dok se Tvrtković ulaguje Ugrima, a knez Radivoj Osmanlijama, Stefan Vukčić pokušati, da mjesto trošnoga plemena Kotromanovića, uzvisi na prijesto Kosačinu lozu, jer je lukaviji od obojice, te se u isti čas klanja i Žigmundu i Osmanliji.

— A Radivoj? maknu se Milovan i pogleda Gojka.

— Radivoj? mahne ovaj rukom i nastavi glasnije. — Radivoj istina doduše, još se drži, ali samo s pomoću Osmanlija; ali što bijaše dobrih Bošnjana, koji uza nj pristajahu, ne će mu oprostiti, što se ne uzdaje toliko u svoje pravo i u pomoć naroda, koliko u Osmanlije, kojima je otvorio put u Bosnu.

— Ta još nijesmo tako nisko spali, da se klanjamo kralju, koji ne će da vlada po milosti božjoj, već po milosti sultana!

— Ako dogje do izbora, ne znam, koga će zapasti kruna, ali znadem, da Tvrtko Tvrtković ne će dugo kraljevati. Ta nedavno izdao je i povelju, kojom prima Franjevce i sve njihove samostane u rusagu bosanskom u svoju zaštitu.

— Ha! zar se drznuo, da dira i u vjeru našu? To mu lje ne će uspjeti, dok sam ja na životu! planu starac Milovan neobičnim gnjevom, da se Tomo, koji je odavno već napeto slušao, u čudu okrenuo spram oca svoga.

— Nesamo da je učinio, potvrdi Gojko zadovoljan s uspjehom svojih riječi — već se vide i posljedice te naredbe. Kad se ono vratio iz Stônog Biograda protovistijar Restoje sa Jurjem Dragičevićem, stadoše goniti kršćane iz svoje oblasti.

— A zar će bogumilska vlastela to mirno trpjeti? upita Milovan.

— Milo nije nikomu, nastavi Gojak; svak osjeća, da valja nešto učiniti, ali, treba vogja, koji će ih složiti, koji će ih voditi. Svak osjeća, da to mora biti junak, koji ljubi svoju domovinu,

koji se o nju još nije ogriješio, koji se još nije nikomu tugjemu klanjao. Svak osjeća, da mu ta svojstva fale, pak se i ne ističe, već čeka tromo izbavitelja, komu se nada.

— A držiš li, da je došlo vrijeme tomu izbavitelju? upita Milovan.

— Taj izbavitelj, nastavi Gojak i ne odgovarajući na to pitanje, morao bi biti čovjek bez prikora, junačka srca, snažne mišice, koji bi imao zakonito pravo na krunu, pa da spase zemlju od rasula.

Gojak zašuti, a starac Milovan zamisli se u duboke misli. Prenuv se, prihvati riječ: — A zar se ti zbilja nadaš uspjehu, da se i nagje ona ruka, koja je kader složiti i ujediniti svu Bosnu?! Zar će moći Bosna odoljeti ma i samomu Osmanliji?

— Ne će odoljeti sama svojom snagom, ali s pomoću država, koje treba da se više boje osmanlijske sile, nego sama Bosna. Bosna je siromašna zemlja, u njoj ne će osvajači naći mnogo blaga, ali ona leži na pragu, preko koga se prelazi u bogate zemlje. Eno bogatih gradova na obali morskoj od Dubrovnika do Venecije, eno Hrvatske, pa Madžarske, eno Rima i carskog Beča, svuda tamo Osmanlijama vodi put preko Bosne. Padne li Bosna, izgubiće slobodu, ali kralj će Žigmund izgubiti vlast i silno bogastvo, primorski će gradovi izgubiti svoju trgovinu i promet, koji im donosi silna blaga, rimski papa izgubiće više no svi drugi, naime vlast, kojom gospoduje nad kraljevima.

Ja ti kažem, dogje li do opasnosti a digne li se samo Bosna, svi će joj i bez molbe priteći u pomoć.

— A recimo, da se zbudne tako, da suzbiju Osmanlije, da ih protjeraju sa naših megja, — hoće li se ti pomoćnici mirno vratiti svojoj kući, ili će se nametnuti gospodarima, možda gorim nego su i same Osmanlije?... upita Milovan.

— Što će onda biti, ne znam. Ja samo znam, da se valja čuvati najprije najbliže opasnosti, a onda će Bog dalje pomagati.

Starac Milovan, videći da se taj razgovor oduljio, a ne vodi cilju, prekinu ga naglo.

— Eto vidiš, u božjoj je ruci i početak i svršetak, a ludo je, da se mi slabi ljudi miješamo u nešto, čime vlada svemožna božja volja. S toga nam i vjera brani, da se miješamo u svjetske poslove. Do nas je da se Bogu molimo, da narod od svjetskih briga uzdižemo k nebu, a svjetske razmirice neka razmrsuju oni, koji su toliko slijepi, te misle da su tomu zvani.

Poslije kratka mučaljiva objeda osamio se opet Milovan kao obično, a Gojko pogje da se prošeće šumom. Toma odšulja se polako za gostom, pak dostignuv ga, poče plaho:

— Oče Gojko, da te nešto pitam.

— Govori, sinko, bodrio ga Gojak.

— Ti si govorio, da Bosna treba snažne ruke, koja bi joj pomogla. Eto i u mene dvije ruke, bi li mogle poslužiti domovini?

I Toma pokazav starcu desnicu, porumeni pa se smete.

— Istina, stade se ispričavati, slabe su još i ničemu nijesu dosad vikle, ali sviknuće se, ojačaće mi!

Gojak tronut položi mladiću ruku na rame i reče:

— Tako valja, sinko. Budi vazda spreman, kad ti domovina zaište tvoju pomoć, da joj žrtvuješ i ruku i krv i život i sreću. No zato ipak tek onda pogji za tim pozivom, kad ti dopusti tvoj otac. Očeva volja — božja volja. To ne zaboravi, sinko! —

Drugo jutro, prije nego što Gojak ostavi pustinjakovu kolibu, imao je još odulji razgovor sa svojim gostoprimcem. Pošto je Milovan morao da Gojaku rukom potvrdi jučerašnje obećanje, upita ga nešto Milovan neodlučno i nesigurno:

— A kako da ga opremimo? Ja sam nevješt tome.

— To ti sve samo meni prepusti, brzo će Gojak. Sakupiću mu četu, sve da će u početku i biti samo četica; da naraste, biće njegova briga. I ti možeš svoju da učiniš megju vjernicima, pa još večeras možeš početi; prikaži im pogibao od Osmanlija, i brzo će se sakupiti momci oko sina uglednoga krstjanina. Novci su u mene još netaknuti, kako si mi ih predao pred — no ti već znaš, kada; ja u njih nijesam dirao. Odijelo i oružje nabaviće Radovan, on se u te stvari najbolje razumije. Sve ostalo u ruci je božjoj i tvoga — našega Tome.

— Moga Tome — a kako još dugo? prousti starac s nenadanom boli u glasu. Gojio sam ga, čuvao od svijeta, a sad da ga sam bacim u nezasitno ždrijelo te nemani!

— Smiri se, brate! ta bio si vazda čitava ljudina, a kad valja prinositi žrtvu, valja to činiti vedra lica.

— Pravo imaš i hvala ti, brate! reče Milovan i pruži gostu ruku na rastanku. Osvijestio

si me. Za druge valja živjeti, a ne za sebe i za svoje boli.

Na to se rastanu oba druga.

VI.

Po Gojkovu odlasku osta starac Milovan veoma zamišljen. Sve jednako raspredao je u mislima, na koji bi način saopćio Tomi svoju promijenjenu volju. Nije mu bilo milo poreći, što je jednom rekao, a opet mu bi žao momka, koji se od onoga razgovora očevidno snuždio. S toga odluči čekati, dok Toma sam ne počne, premda je i o tom sumnjao, jer mu je sin bio suviše obiknuo na poslušnost. Pa kad se već starac jednom priučio na misao, da bi ga sin mogao ostaviti, snovao je dalje, kako da ga opremi na junakovanje.

I u tom snovanju — savladavši samoživa svoja čuvstva — nekako se sav promijenio; da, i ista mu molitva bijaše manje izliv pokore, koliko želja za sreću svoga djeteta.

Jednoga jutra vrati se starac s brda, gdje je baš obavio jutrenju molitvu, i silazeći niz obronak, opazi iznenada kod vrelašca Tomu a uza nj mladu djevojku, koju je momak držao za ruku.

Starac se trgne. Oko mu se ovo dana začas otvorilo svijetu i nekako se stao pozornije ogledavati oko sebe. Opazi to dvoje mladih — u naponu ljepote i cvata — same, udaljene od svjetske buke — pak što je prirodnije nego misao, da se osjećahu ko stvoreni jedno za

drugo? Ta vječiti ih je prirodni zakon morao vezati jedno uz drugo.

Starac se časak zamisli, i sine mu iznenada kao munja misao: da ga oženi i okući, da rodi djecu — prošla bi ga želja za svijetom, ostao bi, da bdije nad njima! — Ali druga misao savlada ovu. Ljubav — žena — djeca: zar to čovjeku podaje mira? zar ga to odvraća, da ne goji drugih želja, pa bilo samo i za promjenom? Nije li se sam uvjerio bolnim i gorkim iskustvom, kako je žena, kako ljubav tek mimogredna stvar u životu čovjeka, ostavljajući gotovo vazda za sobom gorko kajanje?

Ono se dvoje megjutim primaklo kolibi. Starac sigje i djevojka ga smjerno, no smeteno pozdravi. On je pogleda pozornije nego ikada prije, dok je tako pred njim stajala oborenih očiju i izručivala mu pozdrav od matere.

Starac osjeti neko toplije i kao očinsko čuvstvo u svom srcu za ovo djevojče, koje je pod njegovim očima uzraslo. Kroz onu stidljivu rumen izbijala joj bezazlena duša, i u toj duši ugledao je sliku svoga sina. Pogleda Tomu i vidi i njega smetena, zažarena, i pobožni starac odluči da izvede djelo, kako bi im bilo svima na spas. No najprije je trebalo da iskušava momka, da mu pokaže dvije staze, neka sam izabere.

— Koje dobro, djevojko? počne starac, prijazno motreći Vojaču.

— Evo mati šalje maleni hljebac, izmuca djevojka, što smo ga jučer pekli.

— Morao bih — odvrati starac, pomilovavši djevojku — da tebi i tvojoj materi zahvalim za vašu brigu, ali treba da znaš, da meni ne pri-

stoji hraniti se drugom hranom, nego onom koju Bog daje da raste.

— Ne, ne, uleti mu djevojka u riječ i plaho podigne oči u starca; vi ste stari, — pa napokon i hljeb je od Boga, a u proljeću još i nema priroda, a zíminu smo gotovo svu potrošili.

— Vidi je, kako me nadmudri! reče blago Milovan; i ja opet moram, ko tolikoput, da se poslužim vašim trudom. Bit' će za gladna gosta i za Tomu. I hvala, Bog ti platio.

Djevojka se smjerno pokloni, skrstivši ruke na prsima i okrenu se, rekavši tiho: — Ostajte s Bogom!

— Bog s tobom! odvrati starac, dok je Toma šute gledao za djevojkom.

Kad je već nestalo za drvećem, reče starac:

— Tomo, sjedi de do mene, imam da ti nešto kažem.

Toma posluša i sjedne pored starca, čekajući dok ovaj počne.

— Ti si, sinko, neki dan izjavio želju, počne starac, da bi htio u svijet, a ja sam ti branio govoreći, da u svijetu nije naša sreća, već u mirnoj duši, a tu možemo da sačuvamo samo tako, ako živimo daleko od buke svjetske. Žao mi te je, — nastavi — hotio bih te vidjeti sretna; reci s toga, ne gojiš li možda drugu kakovu želju, da ti je ispunim?

Toma se smete, porumeni, ali ne odgovori.

— Ti šutiš? prihvati starac iznova; e onda ću ja da kušam pogoditi. Ti si u godinama, kad se u mladoj duši budi želja za ljubavlju, za ženom. Da nije i tebi već osvanula ta želja?

— Ali oče —! izlane Toma zatečen i smeten sa nenadana govora, ne znajući što bi rekao.

— Ne ću da te s toga korim, nastavi starac; taj je nagon na žalost prirogjen svakomu živu stvoru, a ipak bi bolje bilo po svijet da nije tako. Ono što svijet ljubavlju zove, nije nego obmama, varka, igra naših ćutila, i sva se zla ragjaju iz nje...

— Zar zlo? Obmama? začudi se mladić, ohrabren očevom blagošću; zar ljubav, o kojoj si mi tolikoput govorio da je najveće blago ljudsko, — to da je varka, i pošljedice joj — zlo?

— Sinko, druga je to ljubav, o kojoj ti govorah. Ta se ljubav ne zaustavlja na jednom stvoru, ona obuhvaća vas ovaj svijet, ona za se ništa ne traži, već sve žrtvuje za druge. To je ljubav, koja ne zna za drugu radost, izvan one koju nalazi u patnjama, u požrtvovnosti, u pregaranju. Ova ljubav upravo traži od kršćanina da se odriče one druge, varave i samožive, koja misli samo na se i na uživanje. Ono čuvstvo, što možda i tebe već podilazi, ona radost i blaženstvo, kad se sjetiš jednoga ljudskoga bića, — to nije ona prava ljubav, to je varava, kratkotrajna obsjena, koja u sebi nosi klicu dosade, razočaranja i drugoga zla. Ovu ti osjećaš baš kao i onaj slavuj u lugu, što pijevom svojim zove slavujicu; kao ona pčela, što sabire med za svoj porod, kao svako živinče, koje se rodi i hoće da ragja.

Starac časkom umuknu. Toma na to plaho prihvati riječ, roneći očima u rosni kraj pred sobom:

— Pa sve da i jest tako, kako ti kažeš, oče — a kako ne bi bilo, kad ti rečeš? — zar ono

nije slatko to čuvstvo? Zar se onaj slavuj ne raduje sa svojom pjesmom, zar sve ono zvjerinje ne vrši volju Stvoritelja, ako se brine o to, da iza sebe ostavi porod, u kojem će dalje živjeti? Pa ono slatko čuvstvo, zar to da je grješno i Bogu nepoćudno?

Starac — okorio u nazorima bogumilstva — pogleda momka sumnjivo i reče:

— To ti ne razumiješ, sine; zar je sreća, ako nam se rod rasplodi? A u koju svrhu? Da pati, kaošto smo mi patili? Da se kolje, davi i proganja, kaošto se mi klasmo, davljasmo i proganjasmo? To je zar želja Svemogućega?! Ne znaš ti svijeta, ni što su ljudi; ni sama zvijer u šumi, što razdire plahu srnu, nije tako okrutna, krvoločna, hinbena i bijesna, kaošto je čovjek, koji se pomamio za tugjim blagom, tugjom svojinom i svojtom. Šta ti još znaš!..

Toma se ne usudi ni dahnuti.

Napokon se starac opet razbere i nastavi:

— A znaš, zašto sve to? Zašto toliko krvi, paleža, umorstva? Ni za što drugo, već za ono, što ti zoveš ljubavlju i što nije ništa drugo nego mahnita želja da stečeš porod i da u njem nastavljaš sebe, život svoj. A kakav život!.... Jadan te jadan! Kolike se nepravde zbog njeg ne počinjaju, kolika li vjerolomstva i izdajstva, s kojih ginu čitave porodice, plemena, — a ona sramota, ona užasna sramota, što ti izjeda srce, pali dušu, ispija mozak — kao zmija, što se oko izmučenih kosti savija i pije ti krv iz srca... A to je sreća, to blaženstvo!...

— Oče, ja te ne razumijem! šapne Toma poprestrašen.

— Ne razumiješ! Pa i ja sam htio, da ti ostane tajnom svega vijeka. Nijesam li te zato dvadeset godina krio daleko od svijeta, čuvao otrova svjetskog! Ali vidim, bio sam ti slab čuvar, slabo sam vršio svoju dužnost. Bio sam nevjeran sluga, koji nijesam čuvao vrata duše tvoje, pa je ušla i u tebe slabost i probudila želju, koja će te možda unesrećiti, upropastiti.

— Oče, ne žalosti se; ti vidiš crnje, nego li jest. Ta ja evo — ako želiš — i ne marim više za svijetom, niti više marim otići odavle.

— A zašto? upre starac oči u mladića, zašto? Jer je onu prvu želju zamijenila druga, možda još pogubnija od prve. Ali — ne znam li ja sjedoglavi starac, da je svaka riječ zališna, kojom bih htio tebe mlada uvjeriti, da su to puste želje i na štetu mu?! Znam, da mi u duši ne vjeruješ...

On uzdahne teško.

Toma je bio u dušu potresen. Vidio je, kako mu se otac silno uzbudio, pa je zato šutio, ma da mu se s usana otimalo toliko pitanja.

Najedanput opet prene se starac.

— Toma, zar misliš, da bi ti uz Vojaču našao sreću?

Mladić se trgne s ovoga nenadanoga pitanja, porumeni i ponikne nikom.

— Ti šutiš? I to je jasan odgovor. Ti si se odrekao svoje želje za svijetom samo zato, jer te za čas uhvatila još snažnija želja za djevojkom, a obadvije i jesu samo dva različita pojava jedne te iste želje. Znam, da ljubiš tu

djevojku, nastavi starac mirnije; vidio sam vas zajedno i sve mi bješe jasno. A sada mi odgovori: Bi li ju uzeo za vjernu ljubu?

Toma se silno smete i nije znao što bi odgovorio. Napokon ispenta:

— Oče, — ako je tvoja volja...!

— Nije moja, već tvoja volja, sinko; ti ju uzimaš. Nego čuj me: ljubiš li je, da bi se njoj za volju odrekao najmilije želje — i sada i poslije?

— Ljubim ju — baš tako!

— Brz si u odgovoru, sine! kimne starac glavom. Tako ti danas misliš. A kako će biti za koju godinu, kad ti se krv ohladi, kad ti se zadovolji žudnji? Ne znaš li, da će ti ona, za kojom sada gineš i uzdišeš, jednom biti na dosadu i teret? Da ćeš htjeti još i otresti je se, i to možda strasnijom željom, nego li što za njom danas žudiš?

— Oče — to ne će nikada biti! svečano reče mladić.

— Sva je sreća, da nam zakon brani prisizati, preuzme starac; jer bi od tebe postao i krivokletnik. A sada čuj me dalje. Ne misli, da sam ja već privolio. Da ja sada kažem: Biraj ili Vojaču — ili svijet, — šta bi ti?

Momak se najprije trgne, ali onda progovori s blaženim smiješkom:

— Oče, daj mi Vojaču; ta rekao sam ti, da više ne hajem za svijetom.

— Tako se mijenjaju naše želje! gane se starac. Još pred tri dana u tebi je živjela jedna težnja, a danas si je već zamijenio drugom — tako si zar postojan?

— Oče, — onda još nijesam znao... tiho govoraše Toma.... nijesam znao, da ima još nešto slagjega, što svu dušu može da ispuni, te zaboravlja na sve oko sebe i na sebe...

— A kad si se toga dosjetio?

— Ono isto jutro, šapne momak stidno — sreo sam Vojaču, — bila je tako lijepa, tako mila i dobra, pa me zgrabi za srce, i onaj mah ostavi me želja za svijetom.

— Dakle ti si spreman odreći se junakovanja za volju ženi, za volju svoje ljubavi? Nije li tako?

— Tako je — odvrati Toma nakon kratka oklijevanja odvažno.

— Ti si kazao! prihvati starac kao svečano. Sjećaj se, što ti malo prije rekoh: ljubav je stvar prolazna, obmama ćutila. Šta onda, kad se jednom dosjetiš, da ženu, uza koju te tvoja riječ i volja privezala, više ne ljubiš? Tjerati je ne smiješ od sebe, doklegod ti vjeru čuva; to nas uči naš zakon.

— A kako bi to moglo biti? nasmiješi se Toma sitno i nevjerovno; ta kako bih ja ikada mogao šta takva samo i zamisliti, da bi mi ono ikada omrznulo, što mi sada tako slatko dušu grije, što mi se čini i lijepo i dobro! Ta nije li mi se tek istom sada duša otvorila spoznaji sve dobrote i pobožnosti? Kad pogledam ovaj divni svijet, ove modre gore i po njima šareno cvijeće i vesele živine, gdje se sve druži i ljubi, — onda, onda ne mogu da vjerujem, da je to sve djelo zla boga, a ne dobroga, koji je sve to stvorio baš zato, da se sve zajedno ljubi... I otkad mi je srce progovorilo, ja hvalim i Boga usrdnije i slagje, nego ikada prije....

Starac se samo začugjeno zagleda u momka.

— Otkud tebi *takove* misli? upita nakon kratke stanke; od mene ti nijesu. Naš zakon uči baš protivno, — ovaj je svijet zao, i slasti njegove su od zla boga; on je put, kojim ulazimo u drugi život — bilo gori, bilo bolji. Na tom će putu stići samo onaj k svrsi, koji se otrese ništava svijeta, i koji mu se otme. S toga se pravi kršćanin opire svakoj tjelesnoj ugodnosti, svemu što ga uza svijet veže i odvraća sa staze, kojom mu valja poći, da ugodi Bogu, pak s toga mu se i krati ženidba. Ona nesamo da ga najviše odvraća od te staze, već mu veže i srce i volju, a bračna zavjera od početka nosi u sebi klicu nevjere. Svega toga ti možda ne shvaćaš, no i ne dao ti Bog da ikada sam iskusiš.

Starac umuknu opet časom, a onda prihvati:

— Pitam te još jedanput: je si l' stalno naumio uzeti Vojaču?

— Ako ti dopustiš, oče —?

— Ja ti ne branim, sinko. Dakle govori!

— Onda — ja hoću — od svega srca, oče!

— Bog te blagosovio i nikada se ne pokajao! šapne starac i metne obje ruke momku na ramena. Osjećao je u sebi pritajenu radost, i samo što ne zaklikta pored sve starosti i odmjerenosti glasno: Sad je moj, ostaće mi! Potajno se nadao, da će se Toma svoje volje odreći svijeta, pa tako ne će pred Gojkom izići kao čovjek, koji jednom nije održao riječ. Ako ga Gojko prekori, upitaće Tomu pred njim, pa će se tako uvjeriti, da je tu Toma sam odlučio.

I Tomi je srce bilo puno najrazličitijih osjećaja. Bio je pun nade i radosti. Spopane ga želja da klekne pred starca, koji se zgurio na pragu i lice sakrio megju ruke. Sjeti se mladić svoga djetinjstva i kako mu je ovaj pogureni sjedoglavi starac bio sve i sva. Sjeti se što mu pripovjedi Vojača o starcu ocu, pa mu se srce ganu dubokom zahvalnošću. Prviput valjda u svom životu osjeti tako živo u svom srcu ljubav djetinju za tog osamljenog čovjeka, koji je živio samo da pregori, da okaje — što li? Kako li je u taj čas htio da saznade, šta li je ono, te muči njegova oca, što mu život toči i truje?...

Videći starca nepomična, ne usudi se mladić da mu pristupi i da ga poljubi u ruku, da mu se privine, kako ga gonilo srce, no se polako otšulja niz planinu.

Još nije odmakao ni na strjelomet, kad sretnu Gojka, koji se, koliko mu dopuštala njegova ugojenost, hitro penjao uz brdo, sav usopljen i sustao.

Toma ga smjerno pozdravi, a gost ga veselo oslovi, brišući znoj ispod crne kukuljice a s ćelave crvene glave:

— Ele, sve je u redu, momče! Jednu četu već imamo; Radovan iz Podgorja spreman je da četuje pod sinom starca Milovana. Najkasnije za četiri tjedna moći ćeš na put.

— Što to reče, oče Gojko? promuca Toma sav preneražen.

— Šta, zar ti otac još ništa ne reče? začudi se i Gojak.

— Reče mi, da biram...

— Da biraš — a šta to? izbulji gost oči u mladića.

Ovaj spusti oči i šapne tiho i sramežljivo:

— Ženim se...

— Ti — ti se žen... i ostaješ? gotovo zavikne Gojko i ne čekajući odgovora, pokupi skute i poteče što je brže mogao ono komadić uz brdo, pa starcu Milovanu.

Što su ova dvojica razgovarala, Toma nije odmah saznao. Gojkovo se grlo daleko čulo, vikao je, kako one planine još nijesu čule ljudskoga grla. Toma — i koliko ga vuklo da sazna, što oba starca raspravljaju, otrgnu se silom i pogje više kuće, na proplanak i tu se ispruži u travu. Malo po tom zovne ga Milovan i reče mu ukratko: Sjutra ćeš na put!

I ništa više.

Te nenadane i brze riječi, tako ga zablenuše, da u prvi mah nije znao, što će da misli. Na put — to znači dakle: u svijet. No koliko je ta riječ inače čarobno zvučila u njegovim ušima, ovajput osjeti prije tjeskobu, nego li radost. Ta bio je tako duboko zakopao sve svoje želje, koje se ticahu toga svijeta, da je sada trebalo više časova, dok se osvijestio i pomalo posabrao.

Dakle u svijet. Vidjeće, što ima tamo iza onih planina, vidjeće ljude i sve ono, što je čitao u knjigama. No riječi očeve nijesu prošle pusto i bez dojma na dušu mladićevu; uspomena na njih ne dade, da se digne radost, koju bi negda osjećao i kod same pomisli o tom predmetu. Tako ostade vrlo zamišljen, kad je otac Milovan

već pošao na svoje navadno mjesto, da se Bogu moli. Toma je znao, da će ta molitva potrajati do u kasnu noć, pa s toga popusti želji i uputi se niz dolinu, u selo.

Megjutim se otac Milovan rastajao sa svojom pošljednjom nadom, da uza se prikuje sina. Gojak ga bio opet tako silno pograbio, da je morao popustiti, i Tomu — ovajput upravo *poslati* u svijet, i to predbježno na godinu dana, da momak okuša mladu snagu — i svojih mišica i svoje ljubavi. Budne li se vratio stalan i još gojio želju za ženidbom, neka se i ženi. Tako je odlučio Gojak, a Milovan morao da pristane.

VII.

Na podnožju jednog obronka Raduše planine prislonila se u prikrajku mala kućica. Po svem joj se vidi, da u njoj sjedi sirotinja, a opet bijaše u njoj sve čisto i uredno. Niska stijena od pletera, oblijepljena zemljom, bijaše obijeljena krečom, te nijesi na njoj mogao naći ni ljage. Uza stijenu se prislonila klupa od hrastove daske, a na njoj cijeli niz košnica, načinjenih od šupljih hrastovih panjeva, u kojima su zujile marljive radilice. U čelo tomu nizu ulinjaka zabita je u zemlju povisoka soha, a na njoj od bure i starine posivljela lubanja konjska — u naroda od davnine branik, da se pčele ne ureku, da dobro rade i da se dobro roje. Kuću nadvisio strm, od hrastovih dasaka a drvenim čivijama pokovan krov, a sred krova badža sa kapkom, na koji je sukljao pod nebo

modri dim. Nasred zida, s lica zgrade, bijahu smještena niska vrata, a sa svake strane po jedno maljušno okno, oblijepljeno tankom oputom, propuštajući tek malo svjetla, da rasvijetli unutrašnjost te kućice.

Prešav prag, došao si u *kuću,* koja zapremaše pola prostora. U njoj bijaše pod od zemlje, ali lijepo pometen, da ne bi na njem ugledao ni mrvice. Nasred *kuće* bijaše smješteno ognjište, a na njem tinjaše pepelom na po zagrnuta vatra. Ta vatra nikad ne bi ugasla, van da ko u kući umre; a da se nesrećom utrne, trebalo bi ju ponoviti bilo živom vatrom, što bi je nažgali tarući drvo o drvo, bilo plamenom, što bi ga sama munja zapalila.

Do ognjišta prislonio se gvozden vatralj, a više njega na lancu, zapetom na poprijekoj gredi, mrk kotao. Osim nešto sugja za varenje i lijepo oprane i usvjetlane sinije uz duvar, nijesi vidio u toj kući druga pribora. Do kuće bijaše maljušna izba. U njoj povelika peć, da je za zimnjega doba grije, a uz duvar do prozorčića razapet tkalački stan i na njem osnovan ćilim Kudgod bi pogledao, našao bi koju spravu — vreteno, preslicu, čekrk, što ti odavaše, da tu živu žene i marljivim radom svakidanji kruh teku.

Jelov pod, bukovo šiše pa i sama ona peć, koja bi zimi, kad zabrije sjever, često vraćala dim u sobu, te bi je na žalost stanara čagjila, sve se to sjajilo od čistoće i bjeline, a vidi se, da su ljudi u toj kući znali svoju sirotinju zasladiti čistoćom i urednošću.

To bijaše kuća Vojka Mrkonjića, u kojoj bjegunčevo dijete nagje prvo zaklonište. Ali u njoj živi sama sada Neža sa Vojačom, a Vojku namjestiše eto pred nekolike godine stan tamo uz one tvrde stećke pod golemom lipom, koja je svojim hladom zastirala seosko groblje.

Na visokom kućnom pragu sjedi predući slijepa starica. Ispod široke, okrugom na pô zastrte, nekoć sitno vezene poculice virilo joj malešno, naborima narovano, gotovo pocrnjelo lice. Sive oči bez izraza uprla je u daljinu, dok joj lice odavaše onu napetu pažnju, kojom slijepci prisluškuju na najmanji šuštaj, da sluhom razaberu ono, što im je nedosežno očima.

Na izravanku pred kućom žurila se mlada djevojka da pobere rublje, što ga je na vrelu oprala i tu prostrla, da se suši. Bijaše jednostavno odjevena, kao i majka. Duga krupna lanena košulja sizala joj do zemlje, a oko pasa stegla ju ukusno pirlitana zaprega sa kratkim kitama. Košulja joj je bila samo na prsluku i rukavima sitno navezena, a po njoj nosila djevojka kratki gunjić od mrke čohe, na legjima i ćenarovima pokićen vezom i bobicama od sjajna kalaja.

Na glavi nije imala ni poculice ni marame, a mjesto nje spuštala se niz ramena lijepa duga mrka kosa, spletena u dvije pletenice.

Sunce se upravo spremalo da utone za Vranplaninu. Posljednji mu traci pozlatiše goletne vrhove Raduše, koja je svojom sjenom sve dalje zahvatala dolinu Rame. U hrastu više kuće žamorili vrapci, spremajući se na počinak. Nedaleko šumjela Rama, koja je baš iznad Mrko-

njićeve kuće probila tijesan klanac megju dvije strme stijene, i preskakujući golemo kamenje, što ga sama izvaljala kad bi iza kiše ili kopnenja nabujala, ponešto smirenije brzala niza svoje kamenito i plitko korito.

Djevojka unese rublje u kuću, da ga složi u sanduk. Svršivši taj posao, dohvati preslicu i vreteno, pa izigje pred kuću te stane presti.

Starica, koja je već cijelo vrijeme napeto pazila i prisluškivala ne će li djevojka progovoriti, upita iznenada:

— Što si danas tako umukla, Vojačo? Zar te grlo boli, te ne pjevaš?

Djevojka porumeni i ispenta:

— Ta žurilo mi se zbog rublja, da ga još prije noći spremim, — i evo gdje se i osušilo.

— Pa to je bivalo i inače, a tebi se uz to orilo grlo, upre starica življe.

Bijaše joj čudno, da joj kći danas cijeli dan nije zapjevala, gdje ju inače kod svakoga posla grlo nosilo, kao da je slavujevo. Pa jer je bilo prviput, rodi se u slijepe majke sumnja i nemir, te je sluhom tragala uzrok toj nenadanoj promjeni.

Sve donedavno živjela je starica i kraj svoje sljepoće u miru i bezbrizi. Oslijepivši pred nekoliko godina od ospica, kojim joj je muž Vojak, podlegao, osta sama s nedoraslom kćeri. Djevojče joj ubrzo budne desnom rukom.

Naučila od pčela pred kućom da se marljivo prihvati posla oko malenoga gospodarstva i kućice, pak je radila od zore do mraka, a uza to bila vazda vedra i vesela. I tako odmakoše godine neopazice, te se starica jedva i dosjetila, da joj kći od djeteta postala djevojkom.

Sunce se već sklonulo za goru, a Vojača stala na ugao kuće, s kojega se vidjelo na Radušu i na Ramu. Kako se hvatao sumrak, postajao je šum vode sve jači, planina se sve više mračila, a nebo nad njom zaodjevalo se zelenkastim rumenilom. Na istočnom nebu pomolio se kao golemo krvavo kolo pun mjesec, te se polako dizao vedrom pučinom nebeskom.

Najedanput se djevojka trgne. Pravcem niz planinu još prilično daleko palo je mjesečevo blijedo svjetlo i ona ugleda čovjeka, koji se brzo micao niz Ramu. Srce joj stane silno biti, a licem joj planu žarka rumen. I kao da ju je spopao strah, skloni se za ugao i onda oklijevajući prigje tamo, gdje je na pragu sjedila slijepa mati.

— Ko to dolazi? upita Neža, naperivši uši.

— Ne znam, ne čujem ništa, istisnu djevojka.

— Eno, ja dobro čujem, neko dolazi ozgora s planine. Ko bi to mogao biti? Onuda bi mogao izbiti samo starac Milovan.

U to zakrenu već za kuću večernji putnik.

— Dobar večer, reče pristupivši pred kuću, koju je i mjesec upravo oblio punim svjetlom.

— Ta to je Toma! klikne starica radosno. Nijesam mogla da se sjetim, ko bi to tako kasno mogao biti. Šta nam nosiš, sinko? Da se nije ocu Milovanu šta dogodilo? Star je i ne čuva se.

— Ne brinite se, baba Nežo, za oca; on je hvala Bogu zdrav...

I zašuti i pogleda kradom u Vojaču, koja se blizu matere naslonila o zid. Bila je vrlo

smetena, a opet se nije dalo sakriti na licu ono blaženstvo, koje ju u taj čas napunjalo.

— Njega sami Bog čuva, oglasi se sađ i susjed Niko, izišavši iza kuće, gdje je kao obično slagao drva obim ženama susjetkinjama. — Pravo čudo, gdje starac još nije zaglavio zimi na planini, kad zapane silan snijeg, a kraj njega i ti, Toma. Tvoj je otac odabranik božji...

I Niko kimne ščetinjastom glavom, kao u potvrdu.

— Imali ste gosta? nastavi Neža i upre prazne oči na onu stranu, gdje je Toma sio na kamen. Čula sam, kako je neko noću ovuda prolazio.

— Bio je starac Gojak, odgovori Tomo i opet umuknu, pogledavši plaho u djevojku. Čas se nagjoše i sljubiše im se pogledi; oboje porumeni i poniknu.

To opazi Niko i smiješak mu razvedri izrovano lice. Odmah se dosjeti pa pomisli, da ne će biti zgorega, ako malo pomogne u tom poslu, kojega doduše po svom iskustvu nije poznavao, jer zbog hromosti svoje nije nikada ni imao žene.

— Tomo, momče, odrastao si, otkada sam te pošljednjiput vidio. Ne bi li vrijeme, da se ogledaš za drugaricom?

Toma se smete, a Vojača uprla oči preda se. Starica je sve napetije zobala riječi i kao da je megju riječima za nečim uhodila.

— Ja — sjutra odlazim... izmakne se najedanput Tomi.

Sve se troje prene, a Vojača, problijedivši, izlane jedva čujno:

— Ah sveti Bože!

— Ti odlaziš? A kamo to? upita starica i maši se rukom kćerina skuta.

— Otac mi dopustio — da idem u svijet...

— A šta ćeš ti u svijetu? upita Niko začugjen.

— Šta i drugi! plane sad Toma; da junakujem, da okušam svoju snagu, da ovdje ne zargjam mlad i zdrav, da pomažem domovini...

— Pa to ti, Toma! zalomi Neža rukama. — I otac, otac tvoj, koji toliko mrzi svijet, zar te sam šalje u svijet?

Na Vojaču u taj par nije niko pazio. Ona se sva promijenila, u licu problijedila do usana, a na oči se tiskale krupne suze.

— Onda te više i ne vidimo! uzdahne starica i pritegne Vojaču bliže k sebi. Vojača, ne mogavši se više svladati, složi se na koljena i prisloni glavu na majčino krilo. Ali je šutjela i suze gutala, da se ne bi niko osjetio, kako je se primila ova nenadana vijest.

— Vidjećete me! prihvati Toma življe — a nekuda se na veliko čudo ostalih sav preobrazio: slobodniji je, junačniji, muževniji. — Doći ću ja opet, nastavi i pogleda u Vojaču; moram doći...

— Dabome, da vidiš starca oca, potvrdi Niko...

— Pa valjada i nas, mene pomajku svoju, i evo, njegovu sestricu, nadoveže Neža i pogladi glatko tjeme djevojčino.

Toma je ušutio; bješe ga spopala plahost i stid, da ovako pred tolikima odaje svoje želje i nade, pa da kaže, kako mu je draga Vojača i da ju želi imati za ljubu.

Nakon odulje šutnje, za koje se čuo samo šum Rame i krik noćne ptice, digne se Niko i rekavši laku noć, spusti se u selo. Na to se digne i starica govoreći:

— Kasno je, noć nije ničiji prijatelj, treba ići u kuću. S Bogom, Toma, božji neka te blagoslov prati na tvom putu, pa ne zaboravi ni na nas.

I ode u kuću, ostavivši dvoje mladih same.

— Vojačo, reče još, ajde i ti u kuću.

Vojača je stajala pred Tomom, ali ni jedno se ne usudi progovoriti ni riječi.

— S Bogom, Vojačo, reče napokon mladić i pruži joj ruku.

Ona metne svoju plaho u njegovu, ali je sva drhtala.

— S Bogom, šapne i ona jedva čujno i htjede da pogje u kuću. Nu tada u njem provali bol rastanka. On šapne prigušeno:

— Vojačo, ja ću opet doći, — ti ćeš čekati na me!

Kao u odgovor zajeca djevojka prigušeno i nasloni se bespomoćno na ugao kuće. Na to ju on naglo pritegne u svoje naručje, a ona mu bezvoljice pane na grudi i složi mu obje ruke oko vrata. I onda stadoše šaptati nejasne riječi ljubavi i boli, stadoše zajedno lijevati suze i od ljubavne sreće i od bolnoga rastanka.

Opet zovnu mati iz kuće, gdje je stajala i napeto prisluškivala, kao u pritajenu strahu.

Vojača se istrgnu iz zagrljaja Tomina, otrgne svoje s njegovih usana i šapne pridušeno:

— S Bogom! s Bogom!

Vrata se za njom zatvore i Toma ču, kako iznutra podvukoše zasuvak.

Bješe mu teško na srcu, teže, nego se i nadao. Kad je polazio ovamo, da Vojači priopći nenadanu promjenu u njegovu životu, osvojila ga pomalo radost, i on je želio, da se s njim raduje i draga srca njegova... A sada, gdje joj reče i gdje se s njome rastade, iščeznu, izblijedi ono veselje za svijetom i učini mu se neznatno spram goleme sjete, koja mu napunjaše dušu.

Dugo je još stajao tako i zurio na vrata, kud je nestalo djevojke. Mahnita ga želja spopade, da provali vrata i da je još jednom zagrli i poljubi. Ta kao da je istom sanjao, da su se ljubili, tako silno u taj čas navre čuvstvo i zaprijeti da mu se sklopi nad glavom.

Zrakom prhutahu crne, neobične ptice i uplašiše ga svojim graktanjem. Rama je nekako tužnom pjesmom šumjela, a u drveću čudno šuškao vjetrić. Tako su ga putem kroz vrletni klanac pratili neobični zvuci, i prviput ga spopane nešto kao groza od gluhog doba noći.

Došavši k svojoj kolibi, uvuče se tiho u nju i ispruži se na svom logu, ali usnuti nije mogao od silnih misli, koje ga salijetahu. Kakav li je taj svijet? Što li ga čeka tamo?

I stane da dozivlje u pamet sve one pripovijetke, što ih je čitao, da po njima stvori sliku svoga budućega života.

Istom kad je mjesec zašo za Vran-planinu, usnu nemirnim snom, a misli mu se spletoše u čudne slike još nevigjena sjaja i časti. Vidio se Josifom u bogatu odijelu na vilinskim kolima, a Vojača bješe Aseneta. I Josif se vjenča s Asenetom...

VIII.

Baš je Toma htio da zagrli mladu ženu svoju, kad ga neko prodrmnu i zovnu po imenu. Prenu se iza sna i u sutonu ugleda nad sobom oca Milovana.

— Ajde, sinko, reče ovaj, doba je da se ustane.

Mladić brzo skoči i posegne za zobunom i opancima. Ali mjesto svoga običajnog prostranog odijela od prosta platna, ugleda kraj ložnice bogato viteško odijelo od zelena sukna, regbi, posuto zlatnim i srebrnim vezom.

Učini mu se to kao druga slika njegova sna. Pogleda plaho u odijelo, kad mu starac reče:

— Skini svoje dosadanje haljine. U samoći su ti pristajale, ali u svijetu treba ti drugačijih....

Toma se stane odijevati i pri svakom komadu, što ga metaše na se, sve se više čugjaše, sve mu bijaše življe čuvstvo, da je u istinu sve samo san.

Nenaviknut takovim haljinama, bio je tako nespretan, da ga je otac morao tek upućivati i pomagati mu. Tijesne čakšire od fina zelena sukna, ogajtanjene zlatnim kopčama i gajtanom, sjajne čizme do koljena sa srebrnim ostrugama, neobično mu sapeše slobodi vikla uda. Najedanput sjeti se vezene košulje, što mu je dade Vojača. Skine je s police i obuče, — baš je krasno pristajala ovomu gospodskomu odijelu! Po tom uzme kratku ječermu od crne svile sa zlatnim vezom, preko nje prebaci

bijelu dolamu postavljenu kunom a na prsima okovanu srebrnim tokama.

Kad se obukao, ne usudi se u prvi mah ni koraknuti. Sve je to nekako čudno šuštalo i zveketalo te sapinjalo mu grudi, — pa ipak ne bi ni za živu glavu htio da pokaže, kako ga se ta promjena doima.

Starac mu na to pruži kalpak od kunovine sa čelenkom i čapljinim perom, a onda pogje k sanduku, što je vazda stajao kraj njegove ložnice. Nikada mladić onamo nije ni okom zavirio, a dakamo bi znao, što se u njem krije.

Pošto starac izvadi nešto umotano u bijele krpe, povede Tomu napolje. Noć se istom pretvarala u blijedi jutrenji suton. Hladan vjetar strugao sa planine, bacajući amo i tamo guste pramove magle, koje zastirahu dolinu Rame.

Popnu se na vrh brda, gdje se starac danomice molio Bogu. Šute stupao mladić za ocem, šute se složio starac na koljena i zguren stao šaptati nerazumljive riječi. Upravo se na istoku hvatala neka slaba rumen zore.

Sve strastvenije posta klanjanje, sve jače tiskale se jecanjem isprekidane riječi iz grudi starčevih, a Toma, koji je to prviput izbliza motrio, sav se kamenio od počitanja. Činila mu se ta molitva kao ljuta borba tajnih sila, koje paraju starčevo srce, — tako mu časom kao od pritajena užasa sijevnuše oči prema onomu jutrenjemu rumenilu, časom se opet kruto udarao u prsa.

— Gospode, tvoja nek se volja vrši! reče najzad stresavši sa sebe prah, kojim se bio posuo i digne se sa zemlje.

Onda stupi pred Tomu i progovori:

— Sinko, ti ćeš u svijet — tvoja je bila volja, — a može biti i božja. I evo ja se pokoravam jačoj sili. Ali — ti nosiš velik grijeh sa sobom. Istina, nijesi ga ti skrivio, već ti ostao baštinom od otaca. Ne pitaj me, kakov je to grijeh, već me slušaj! Idući svijetom, boj se Boga; on je strašan, neumoljiv, on bez milosrgja satire svakoga, koji se ogriješi o njegovu volju i pravdu. Budi zato pravedan, ako želiš, da on i tebi jednom pravedno sudi. Ne krši zadane vjere, ali i ne prisiži se, jer i to je grijeh. Komu vlastita riječ nije sveta, tomu i najgroznija kletva nije sveta. Ljubi dom svoj — malo o njem još znadeš, ali skoro ćeš upoznati, kako je jadan i kako mu treba poštenih sinova, da ga štite i brane. Pa onda — ukopaj u svoje srce ovu moju vruću želju: ne sramoti ničijeg oca u kćeri, imaj ženu, ragjaj djecu, ali čuvaj vjeru toj ženi i brini se za svoj porod...

I uzdahne duboko, ko da će otresti bolne uspomene. Onda razmota maramu, što ju ponese sa sobom, i iz nje ispane krasan mač na okovanu pasu. Oštrica bješe vitka, s obje strane zaoštrena, a na njoj navezena krinova kruna.

— Eto ti sablje, reče, pruživši Tomi mač; paši je i nastoj, da je zavrijediš kao pošten junak. Vadi je samo onda, kad njom treba braniti narod i vjeru, kad treba štititi nedužno i slabo od silnika. Daj mi ruku i njome tvrdu vjeru, da ćeš sve tako izvršiti, kako sam ti naložio.

Toma mu pruži ruku, potresen u dušu sa starčevih riječi, koje ga pritiskahu više svojom

snagom i načinom, koliko li sadržinom. Ta mladić ih jedva i osjetio od neobičnih čuvstava.

Potom starac izvadi ispod sure halje malu kožnu torbu, omotanu svilenom uzicom i velikim pečatom zapečaćenu. Ruka mu se tresla, kad ju je davao mladiću:

— Evo ti — još nešto. Važno je po tebe. Ali — ne lomi pečata i ne gledaj, što je u njoj, dok ti ne dogje do velike nevolje, te ne bi više znao, što da učiniš. Ako te ko pita, čiji si sin, a ti reci, da si pustinjaka Milovana, i to će ti pribaviti prijatelja. A sada pogji u svijet s tim imenom, dok sam ne stečeš vrednijega... Više ti nemam šta reći...

Tu se starcu prekinu riječ. Htio je da produži, nu i sam se ustavi:

— Idi sada s blagoslovom mojim, ako i jesam grješan čovjek — moje si krvi i pristoji ti, da me i onda poštuješ, kad budeš mislio, da imaš pravo suditi mi...

Dok se to zbivalo na vrhu brda, sabralo se kod kolibe u tom kraju nevigjeno društvo. Bješe do jedno tridesetak oružanih konjanika, odjevenih u sjajne haljine. Za njima i oko njih posabralo se sila djece i seljaka i seljakinja iz Rame, koji su svi u najvećem čudu ispratili neobičnu družbu, gdje se miče k samomu djedu Milovanu. Na čelu te sjajne četice nije bio niko drugi do li sam Gojak. Ali kako se spremio! Jedva ga Toma prepoznao. Zbacio mrku halju pustinjaka i zamijenio je junačkim odijelom, viteškom dolamom i pernim kalpakom. Oko pasa opasao se dugim mačem, na prsima goleme toke, a konju uza sedlo prislo-

nio perni topuz i vito koplje. Odijelom mu se promijenilo i lice. Negdje se sav pomladio, krećući se okretno i brzo, kako ga Toma nije donle vidio.

Starac Milovan povede Tomu pred Gojaka i reče mu:

— Eto ti, sinko, vjerna druga na putu, moga pobratima Gojaka. Zamijenio je starački plašt bojnim oružjem, samo da tebe prati u svijetu i da te čuva od napasti i neprijatelja. Štogod mu zapovjediš, poslušaće te, ali i ti njega slušaj, kad te bude svjetovao. On će ti ravnati prve stope u novom životu. U njega se pouzdaj kao u oca. A ono ti je družba.

A ta je družba čudom gledala u golobrado momče gotovo djevojačkoga lica, koje nikada nije konja uzjahalo, kako se isprva plaho približilo vrancu, što ga Gojak držaše za uzdu, pa se onda iznenada vinu na sedlo i tu sigurno posadi. Najviše ga začugjeno gledaše sam Milovan, pa samo šapnu Gojku: — U krvi je!

A Tomo? Njemu sve to bješe samo nastavak noćašnjega sna. Sve, što se s njim dogagjalo, učinilo mu se sasvijem prirodno; nije pitao, nije ni razmišljao, kako se to sve zbilo, otkuda siromaštvu njegova oca odjedared takove bojne opreme za sina. Pa kako se u snu ne pitamo, zašto to, zašto ono, tako je i Toma pustio da ga nose prilike. Ta kolikoput nije snivao sličnih stvari?! Nu ovaj san kanda je nešto dulje potrajao; eno zbilja gdje mu se u istinu miče konj, nosi ga niz goru, gdje je proveo dane svoga djetinjstva, gdje je u bezbrizi lovio lov ili prosnivao uza knjigu dane i godine. Za njim ostade gora, a u

gori —? Otac. Otac? Zaboravio na oca, da se oprosti s njime. Ni pogledao ga nije. Kako se to dogodi? Najednom ga silno pograbi želja, da ode natrag, da klekne pred onoga strogoga, pa ipak tako blagoga starca, da mu poljubi skute i ruke. Ta istom je sada osjetio, da se grana otkinula od stabla — a ta rana počela ga boljeti.

Ali eto — čudna početka! Stid ga bješe okrenuti se pred mrkom četom, kojom je trebao od sada da zapovijeda. No sva se tuga zagrebe u njegovo srce pak snuždeno gledaše vrancu megju ponosite uši. Bog zna, hoće li ga živa opet naći, kad se opet vrati, šaputalo mu nešto u duši. I nešto se vlažna spusti na oči. Zar suze? Ta to ne dolikuje junaku. Podignu se hitro u sedlu i okrenu glavu prema staromu ocu, koji stajaše kao kamen podignutim rukama, da blagoslovi sinu put.

— S bogom oče! viknu mu, mahnuv mu rukom na pozdrav, a u to se i nehotice dotakne ostrugama konjskih rebara, a vranac poskoči kao da je jedva čekao na taj znak, te poleti kao strijela prema nizini, onamo, gdje junaci slave stiču.

Zadivi se mrka družina, koja je čula od Gojka, da im mladi gospodar prvipput konja jaše. Ali odmaknu Toma daleko, lake noge vrančeve kao igrajući preskakuju plitku šumnu Ramu.

Gore na planini ostao starac, gledajući kao kip nepomičan za odmaklom družinom. Srce mu se stezalo, krvarilo, plakalo, ali ga starac, vičan prijegoru, stiskao, da ne vrisne, dok se odjedanput složi na zemlju i teško zarida. —

Došavši u dolinu, ugleda Toma na podnožju gore malu kolibicu. Ta sinoć je istom tu bio i suze lio, a srce mu se od ljubavi topilo. I on zar zaboravio? Da odjaše, pa da joj još jednom rekne s Bogom? Ta eno sunce je već zlatilo vrhove okolnih planina, ptice su već žamorile u zelenom granju.

Stane pred kućom i sagje s konja. Družba mu bješe zaostala. Oko kuće bješe sve još nijemo. Nije sasvim. Iz pojate čulo se mukanje krave. Pogje oko kuće — sve mu odijelo nekuda čudno šuštjelo, a oružje zveketalo. Neobična buka u tom kraju.

Najednom se nagje pred Vojačom. U ruci je držala muzlicu bijela mlijeka. A sinula je preda nj kao sama jutrenja zora.

Ona ga pogleda, kao utvoru u snu, začugjeno i prestrašeno. Ali samo čas. Onda spusti sud na zemlju i klone uz stijenu.

— Toma, promuca nemoćno; jesi li ti to?

— Jesam, dušo, — evo na putu sam, i dogjoh još jedanput da te vidim, da te....

I on je zagrli, ali ona se plaho od njega tiskaše i plaho ga gledaše. Nekud ju zaboli tvrda kovina zlatnih toka.

— Ti, ti... govorila je besvijesno. I ti ćeš zar — opet doći?

— Doći ću, živote moj, doći ću po tebe, dok se vratim.

— Doći ćeš? klimaše ona glavom ne vjerujući.

— Imena mi moga, doći ću!

— Ne kuni se — ne znaš li, da je grijeh?

— A ti se pouzdaj u poštenu riječ .

— Pouzdaću se u tvoju — ljubav, Toma, ni u šta drugo, reče djevojka s pritajenom nježnošću.

Još se jednom poljubiše i on uzjaše konja.

— S Bogom, dušo.

— S Bogom pošao! šapnu ona i sa suznim očima i s tugom u srcu isprati konjanika, kako je zaigrao niz obronak k svojoj družini.

Djevojka se vrati u kuću.

— Vojačo, gdje si? ozva se mati u strahu iz kuće; ko je to bio kod tebe?

— Toma je bio, majko, zajeca Vojača i baci se materi oko vrata; otišao je.

— Otišao — a hoće li ikada više natrag?

— Rekao je, da hoće.

Starica sumnjivo kimnu glavom.

— Pogospodio se, opasao se sabljom, uzjahao konja, je l'? Pa da bi se vratio? Rano moja, zlato materino — čuvaj srce, taj ti se više ne povrati.

— Majko! krikne Vojača, kazao je da hoće, uzeće me majko, — voli me...

I onda provali nagla radost i sreća kroz suze sa svom snagom mlade nade.

— Da, doći će, majko! I kako je lijep, i kako je dobar — moj Toma, moj vitez!

Starica pritaji uzdah i šapne:

— Daj Bože, da bude tvoj...

U to se primakla družba sa planine, i Toma, hitro konjem preskakujući šumnu Ramu, pristane uz Gojaka. Sad mu je tek odlanulo, sad se tek podao neograničenoj radosti. Smiješeći se u po stidno, u po odvažno, da niko ne bi opazio, e mu je u srcu još ostalo malo plahosti, uze kimati glavom i rukom prema svojim zem-

ljacima, koji su kličući pratili družbu niz planinu pa do megjaša svoga sela.

— S Bogom mi ostajte! vikao je svojim vršnjacima; i da se opet u zdravlju nagjemo!

A oni mu u po čuda u po tuge viknuše u pozdrav. A žene, ljube i majke, kojima se sinovi i muževi nošahu vani s dušmaninom, gledahu sa suzama za lijepim junakom, tužno uzdišući, hoće li se i taj kada povratiti, kad i njihove djece još nema. —

Pošto odmakoše selom i sagjoše uz rijeku Ramu, sve držeći se uske doline — megju mladim zelenilom obraštenih dviju kosa, zapita Toma Gojaka:

— A kuda ćemo sada najprije, oče?

— Kuda? Najprije u Hum, odgovori ovaj živo, kao da je samo čekao na to pitanje; u Hum na Stjepana Kosaču...

— Zar na gospodara našega? prepane se Toma.

— Gospodar? A ja! Ali zao gospodar, gdje gnjete sirotu kmeta, gdje s Osmanlijama šuruje i zatire i kralja i bosansku vlastelu, a sramoti im žene i kćeri! Da mi ga je satrti..! I starac se sav od gnjeva rasplamtio.

— Vi ga mrzite, oče? začne Toma.

— Mrzim? Dakako da ga mrzim. I još sam mu dužan osvetu... I zamisli se mrka lica.

— Što vam je skrivio? upita opet Toma.

— Što meni? Što i drugima...

— Kažite mi, oče, da znam.

— Da ti kažem? Pa zašto ne? Zrio si, pa znaj kakve zamke vrag na zemlji plete. Ja sam ti nekoć junakovao sa pobratimom Radoslavom

Pavlovićem. U to mu ubiše oca, Pavla Radinovića, a to u lovu blizu Bobovca. Obijediše ga, da je radio kralju Ostoji o glavi, ali je bio pravi uzrok, što se Sandalj Hranić, stric kneza Stjepana, polakomio valjda za Radinovićevom očevinom. Sad je Radoslavu valjalo osvetiti očevu smrt. Kažu, da je otrovao vojvodu Sandalja; nu ja toga ne vjerujem, jer se Radoslav nije plašio boja. Na to udari na nj knez Stjepan, Sandaljev sinovac, koji je baštinio iza njega sav mu posjed pa i krvnu osvetu na Radoslavu, koji se bio malo prije oženio Stjepanovom sestrom Teodorom. I otada se kolju neprestano. Stjepan silno mrzi na Pavloviće, na staroga Radoslava i njegove sinove Petra, Nikolu i Ivaniša, kojega je moj pobratim još dječakom poslao u zemlju Italiju, da ga ukloni pred Stjepanovim bijesom.

— A kako je dugo tomu, oče Gojko, reče Toma, pošto je Gojak stao i otirao znoj ispod kalpaka; što više ne dijelite junački mejdan?

— Dugo, sinko; biće oko dvadeset — do dvadeset i četiri godinice, nastavi Gojak.

— Ama — začudi se Tomo — a kako je to, ta eno čuo sam od momaka, što se k nama vratiše, da se knez Stjepan još vazda bije sa knezom Radoslavom...

— O moj sinko, take razmirice mogu i dulje da traju. A ja? Trebao sam se i ja svetiti, što mi je ona zvijer ugrabila jedinu sestru, te se ona od sramote i tuge bacila kuli niz pendžere u vrelo Bune, da nagje smrt. Tražio sam ga posvuda, sjekao kao bijesan nevinu čeljad, a na njega ne naigjoh. U to me jednom na Neretvi ljuto izraniše, te sam dvije godine bolovao u kolibici

jednoga pustinjaka, božjega sluge. Stjepan popalio dvore, a ja ostao goloruk beskućnik. Moj me gostoprimac učio, da se ne valja svetiti, jer je osveta božja. Tako pomalo posta od mene junaka — bogomoljac. Činilo mi se, da ću tako više narodu koristiti. Eh, a jesam li, ko zna? No da nije tebe, i umro bih kao pustinjak. A tako pod stare dane — da mi se barem još jedanput ogledati na bojnom polju..! Nego ljudi, obrati se sada na družinu, valjaće nam se uklanjati Prozoru, da nas odanle ne vide, jer bi mogli imati okapanja sa kastelanom.

— Kastelanom? nasmija se jedan brkonja. Taj ti danas ima drugoga posla. Izišao sinoć da ugrabi kćer Matije Selca, ali ga momci dočekaše u gori iza busije i izbiše na mrtvo ime, pa mu oteše djevojku. Sad negdje liječi rane u svojoj kuli...

— Eh, kaki gospodar — onaki i sluga! trgnu Gojak ramenom. Sramota!

Čuvši Toma ovo pripovijedanje, smrknu mu se iznenada pred dušom. Ta od Prozora nije daleko ni pod Radušu u Ramu, a tamo je ostavio najveće svoje blago, bez obrane i štita — osim djevojačke ljepote i stida. Ako bi...

Vruća mu krv navre u glavu od prepasti i nepoznatog donle gnjeva. Htio je da progovori, ali valjalo je šutjeti. Bilo mu je, kao da bi mu se rugali, čim bi o tome progovorio, što ga muči. Pa zato samo duboko uzdahne i pomisli, neka je Bog čuva i blizina oca Milovana.

U to opet dojaše drugi jedan vojnik do Gojaka pa mu reče:

— A je li ti, oče Gojko, znaš, da je Rajko kapetan sa četom Stjepana Vukčića pošao na Trebinje?

— Ne znam, čovječe, prepane se Gojak. A knez Radoslav?

— Zatvorio se u grad, povrnu onaj oporo, da se brani kako bude znao. Ovajput ga pritisnulo ljuto i sva je prilika, da će morati ostaviti i Trebinje i Klobuk, jer se — kako se govori — vojvoda Stjepan složio sa kraljem Tvrtkovićem i s Osmanlijama, pa ovi pritisli s jedne strane, te već pale okolo Klobuka, a s druge eto Rajko. I Dubrovčane htio Stjepan da predobije za se, ali oni mu odgovoriše mudrom opomenom, neka se pomiri sa Pavlovićima.

— Eh onda, momci, valja nam se požuriti, jda što prije stignemo pod Trebinje, požuri Goak i obode konja, da je za pola koplja poskočio u vis.

— Baš si još junak! zadivi mu se Toma i poteče za njim.

Za dva dana naporna puta stigoše u dônju Neretvu, koju preploviše kod Dračeva na hitrim neretvanskim šajkama, a onda opet dalje sve gorom, pa na dubrovačku granicu. Tu već sretoše čitave čopore zaplašena naroda, koji je bježao iz trebinjske okolice ispred Rajkovih četa, pošto mu popališe sela i ugrabiše stoku i ostalu imovinu.

Gojak i Toma žurili se što su igda mogli, pače kad se Toma, ugledavši prviput sa primorske ceste, more — zagledao u sinju mu pučinu, valjalo je starcu Gojaku često da ga opominje na svrhu njihova puta, na koju je Toma kanda i

zaboravio u ovom divnom kraju, gdje se priroda već sasvim zaodjela u svoje ljetno šarenilo. Gojak ne htjede ni da se taknu Dubrovnika, samo da bi što prije stigli do Trebinja. On povede svoju družinu od Slanoga preko planine, pa duž megje dubrovačke, sve strašnim bespućem, te se svi već stali tužiti na tegotni put. Da ih primiri, pane s njima, mimoišavši Dubrovnik, u Skoplje, da tu prenoće.

Jedva što legoše u onoj tijesnoj guduri na počinak po onom kršnom, tek gdjegdje mirisnim cvijetom i travom obraslom kamenju, probudi ih iznenada dolazak jedno od prilike pedesetorice ljudi. Onako zaplašeni, poderani, gdjekoji i krvavi, uz žene sa sitnom djecom u naramku, činjahu se ko sablasti na mjesećini.

Straža viknu na njih, ali se odmah i uvjeri, da im nema opasnosti od tih bjegunaca.

— Pa zar baš tako? upita Gojak starca, koji kanda im je bio starješina.

— Baš tako, zlo i naopako. Popališe nam sela — iz Klobuka smo, a ja starješina zadruge Milića. — Evo već četvrti dan bježimo od Osmanlija, koji nam popališe selo i kuće, pa se krijemo i od vojvodinih četa, koje su nam u Drinji-planini oteli ono malo sirotinje, što smo bili spasli i ponijeli ispred Osmanlija.

— A kuda ćete sada? upita Gojak, dok je Toma nijemo gledao i slušao, a ostali se ponamjestili oko vatre.

— Na dubrovačko, odgovori starac; da kuda bi?

— A hoće li vas primiti? sumnjao Gojak.

— Kako ne će? Zar to nije slobodna općina? Poslali smo četvoricu u grad, sjutra zorom vratiće se, a onda što odrede plemenita gospoda.

— A dotle da počinemo, predloži Gojak, i mi smo se utrudili...

— Dolazite li iz daleka? upita starac i zaokruži okom po sjajnim tokama oružane družine, koja se posadila više ostalih na obronku gore.

— Iz ramskoga kraja, odgovori Gojak.

— A kamo ste namjerili?

— Pod Trebinje, da pomognemo vašemu gospodaru...

— Eh onda živjeli i Bog vam platio! kliknu starac. I sva sreća, što smo se namjerili pod vaše junačke desnice.

I zamalo zadrijemaše, samo straža motrila je budnim okom, da ih ne bi zatekla noćna nevolja.

U zoru, istom što se digoše, vratiše se ona četiri izaslanika sa dvojicom gragjana dubrovačkih. Bjehu odjeveni u kratke crne svite rasporenih rukava, sa širokim šeširom na glavi.

Čim ugledaše kićenu družinu Tominu, odmah se pokazaše kao učtiva gospoda skladnoga Dubrovnika i rekoše, ko su i što su.

Porukovavši se sa Gojakom i Tomom i čuvši, što im je namjera, uze stariji zabrinuto razlagati, kako je slavna republika u velikoj neprilici zbog tih razmirica izmegju vojvode Stjepana i knezova Pavlovića.

— Mi smo gospodina vojvodu lijepo svjetovali, nastavi stariji, što je bio zanatom zlatar

i vrlo se važno uspravio, kao da je i on član velikoga vijeća, a ne tek posrednik izmegju plemenitoga zastupstva grada i humskih seljaka — svjetovali smo ga već pred nekoliko godina, neka se kani razmirica sa trebinjskom gospodom i neka živi u miru i slozi sa svojim šurom. Ali ko će vojvodi Stjepanu dokazati, kad on hoće? Pred dvije godine pače htio nas je za saveznike, ali kada je slobodna dubrovačka država pomagala koga u nepravednu boju?

— Ta s te je strane poznata plemenita općina, polaska Gojak, pošto je zlatar stao i ponosito upro crne oči u starca.

— Dakle..., ali što nam je ta uskrata donijela? Da evo Trebinjci jatom bježe u naše državanje, a za njima, kako smo se već zimus pobojali — i Rajkove čete. Oko nove godine bio je naš poslanik, gospodin Nikola Tarković, kod kapetana Rajka, da mu razloži, kako je po ugovorima sa vojvodom svakomu prosto tražiti utočišta na našem zemljištu, pa eto i sami Rajkov otac našao je zaklona u zidinama našega grada, kad je bio pao u nemilost kod vojvode. Nego što odgovori Rajko? Da on samo vrši naloge svoga gospodara, kojemu je opet naregjeno od osmanlijskoga cara, da osvoji trebinjsku pokrajinu i da goni Trebinjce, kuda ga je volja. Pa to da ne smuti miroljubivu našu gospodu?

— Istina, to je upravo neprilika za vas, potvrdi Gojak.

— Ali evo još gorega, nastavi zlatar sve življe. Čega smo se bojali, to se i dogodi. Pred jedno desetak dana provale Rajkove čete preko

megje i orobe nam trgovce u Župi i u Brgatu. Šta sada? Vijeće odmah posla Gjorgja Gučetića k vojvodi u Novi, da mu dokaže tu nepravdu i protuzakoniti postupak i da ga upozori, kako je nestalna ljudska sreća, pa bi se i on s vremenom mogao poželjeti zaklona u nas. Ali da, vojvoda ko vojvoda odvrati, da sve to biva po nalogu visoke porte, pa ako se ne bi pokorio njihovim nalozima, došli bi Osmanlije i osvojili gradove Pavlovića. Eto, a šta da se tu uradi? Zar da puštamo tu svjetinu da strada? završi pokazavši na bjegunce. Ali republika zna, što joj je dužnost, premda bi ju taj čin mogao još skupo stajati, jer da znate, viteže, još su nam trgovci u Humu...

— Ele, što Bog dade i sreća junačka! reče na to Gojak i oprosti se sa Dubrovčanima, pa pogje dalje s Tomom.

— Eto, nastavi Tomi, pošto odmakoše; to ti je tek mala sličica naših prilika. Još će takih biti i još krupnijih, samo dok se prikučimo jezgri, tamo gdje se otimlju o krunu i prijestole....

IX.

Na Drini pod Zvornikom bijelilo se s ovu i s onu stranu rijeke bojno taborje. S onu stranu poregjalo se šareno čadorje osmanlijske vojske, koja je nedavno pala pod Zvornik, da ga bije. Po srijedi nadvisio sve ostale i veličinom i krasnim šarenim vezom čador osmanlijskoga vojskovogje. Na njem se u večernjem zraku ljeskao velik zlatan alem sa polumjesecom

zvijezdom, a golem, na dugom sapu nataknut tûg, sa tri vješto spletene kite od konjskih dlaka, označivaše pašin čador.

Pred njim sjedi zamišljen paša, opkoljen svojim doglavnicima, agama i kapudanbašama, koji mu se pridružiše na toj vojni. Paša bi čas zlovoljno gledao kroz sumrak na drugi brijeg Drine, gdje su plamtili redom niz obalu pa sve do na vrh brda plamenovi bosanskih stražara, čas bi pomno slušao, što bi mu javljale uhode, koje su dolazili i vraćale se jedan za drugim.

Paša bijaše očito zle volje. A kako da ne bude; njegov silni gospodar, amir-sultan car Murat, tvrdo mu naložio, da osvoji štogogj bijaše zemalja despotovih. Sve dosad bijaše sretan, a tek pod Zvornikom stala mu na put šaka ljudi, da mu brani prijelaz preko Drine, koja ga i jutros, kad je ponovno kušao da prijegje Drinu, odbi sa bosanskoga tla.

S ovu stranu Drine utaborila se u gradu bosanska vojska. Ne bijaše to uredna vojska, već sakupljena za nuždu. Gospodar na Zvorniku, Ivan Marnjavić, kada doču, da se Osmanlije spremaju na Zvornik, podiže štogogj je imao oružanih ljudi. K njemu dohrliše i izokolna vlastela, te poslaše svaki po nekoliko oružnika, a k njima se pridruži i dosta četnika, koji prolažahu onda krajinama, te mu ponudiše svoju pomoć. Tako se sabra pod Zvornikom malena, nu snažna četa, odlučna da do zadnje kapi krvi brani Osmanlijama prijelaz.

Cijeli dan ta vojska nije počinula. Već od rana jutra kušahu Osmanlije da u većim ili manjim hrpâma prijegju Drinu, ali ih bosanski strijelci, vješti gagjači, svakiput vratiše. Tek pod večer nasta mir, a kad je sunce leglo za planinu, vrati se osmanlijska vojska u svoj tabor, da pod čadorjem ili pod vedrim nebom klanja akšam.

Na bosanskoj strani žagorio daleko bučniji život. Bijaše nedjelja, a junaci posjedaše po tratini oko plamenova, da se nakon naporna dana provesele. Samo stražari stajahu nepomično svaki na svom mjestu, a ostala bezbrižna vojska uzvrzla se oko plamenova, kao da s onu stranu i ne vreba ljuti neprijatelj. Pod Zvornikom nasta cika i pjevanje, na ražnjima okretali se gojni janjci i ovnovi, što ih bilo milom bilo silom dobaviše iz obližnjih sela; a gdje se lakobrižna mlagjarija u najgušće kolo zgrnula, tamo se točilo rujno vino iz omašnih mijehova, što ih dade zvornički gospodar i kalugjeri iz manastira Papraškog vojsci, da okrijepe junačka srca. Podalje okupila se nešto pitomija družba oko slijepa guslara, koji im pjevaše pjesmu o Kraljević Marku i Musi Kesedžiji, o ponosnoj kraljici Jerini, koja je bila sazidala zvornički grad, da u njem stoluje i gospoduje. Sve to bivalo je pod vedrim nebom, a kad bi kojemu došao drijem, legao bi ondje gdje ga je san prevario, nit bi mu smetala vika, da ne zaspi čvrsto kao na majčinu krilu.

Još malo dalje, tik do rijeke, gdje je bilo nekoliko čadorova, poregjanih oko prilično prostrane ravni, sred koje goraše takogjer vatra, zabavljahu se vitezovi, a podalje od njih stajao mlad plavolik junak posmatrajući ča-

robnu noćnu sliku, koja se eto pred njim razgalila.

Sustao od napornoga dana, udaljio se od bučne družine, da otpočine i da se pozabavi mislima oko svoga ramskoga kraja i oko ljube, koja ga vjerno čekaše. Do njega čučao na tlima stari Gojak, gledajući ga brižnim okom, kaošto otac, kad bdije nad sinom.

Toma — jer to bijaše onaj plavokosi momak — sjećao se prvih svojih pokušaja u bojnom poslu, u kojem ga je poučavao stari Gojak. Gojak, negda i sam vogja, koga je samo osobna nesreća povela za strujom, koja je onda u Bosni staro i mlado ovladala, poveo se za vjerskim fanatizmom, te je postao bogomilski strojnik; ali — koliko pamti — nije mu duši nikada toliko odlanulo, kako onda, kad je zbacio svećenički plašt i zamijenio ga mačem, pa izišao da okupi oko sebe, a za svoga mladoga druga — svoje stare drugove u četu. Toma se lako uputio u sve ratne vještine, koje mu i omiliše, a uz to je zavolio od dana u dan sve više svoga učitelja, vjernoga čuvara Gojka. Mladića se osobito doimala ljubav Gojkova spram njega, koja bi kadgod probijala, kaošto sunčan trak probija tamni oblak. Ta mu je ljubav s tim više godila, što ga dosada zapravo niko nije milovao, pa se tako sve uže prislanjao uza starca. No još mu je čudnije bilo, što ga je starac kadikad sretao neobičnim poštovanjem, pa nije umio da to protumači. Napokon se dosjetio, da je to valjda zbog oca mu Milovana, kojega je starac sveosve poštivao. Višeput, kad bi se obojica našli sami pod veče, bilo na bojnom polju ili pod šatorom, nakon teška dnevna rada, pričao

bi mu Gojak o svojoj mladosti i o pustopašnom životu, kako je kao sin siromašna plemića obilazio zemljom sad u četi ovoga kneza ili vojvode, sad opet u onoj, i tako dolazio i u Dubrovnik, gdje se upoznao s ocem Tominim. Hvalio mu oca, kako je bio čestit i pažen megju dubrovačkom vlastelom, premda je bio samo pučanin, ali bogastvom, umom svojim i svakom krjepošću podigao se do onih, koji se s ponosom zvahu vlastela slobodne općine „vladuštaga grada“. Pa kad se jednom Toma odvažio da zapita za majku svoju i za uzrok, te mu se otac odrekao svijeta i zavukao u gorsku zabit, osta Gojak ponešto u neprilici, te mu reče, da mu se oca tako silno kosnula smrt Tomine majke, te je napustio i blago i sjaj i svijet, i odlučio da posveti život svoj Bogu i molitvi. Tomu je to tumačenje zadovoljilo; ta bilo ih je mnogo, kojima je u ono doba nereda i meteža dodijao život, i oni se povukli u zabit, daleko od buke svjetske. Tako je Toma donekle shvatio, otkuda mu je otac nasmogao novac, da opremi njega i njegovu četu.

Toma počeo je junakovati, i ne pitajući više. A pokazao se junakom već u prvom boju kraj Trebinja. Dijelio je mejdan i sa samim kapetanom Rajakom, te mu izbio mač iz ruke i ranio ga u desnu mišicu. No to je bilo već pod kraj bitke, pošto je Rajak već bio pošao na povratak, jer se uvjerio, da zasad ne može da zauzme Trebinja, što ga je gospodar njegov, Radoslav, hrabro branio.

Kad je knez dočuo, ko mu je iznenada i nepoznat pomogao, pozove Gojka i Tomu k sebi

u grad, ali Toma nije htio da se ustavi, jer mu je prvim uspjehom izrasla želja za daljnjim pobjedama, pa tako stadoše se micati na istok, odakle stizahu sve to crnji glasi. Usput obavi po više okršaja, braneći potlačene kmetove od nasilne gospode. Ta tako ga bješe uputio otac Milovan, pa i on sam ubrzo upozna kukavni život siromaka kmeta i osjeti, koliko li tomu narodu mora teško biti, kad ni od rogjene gospode ne može u miru da založi tvrdu koru hljeba.

Nakon tri mjeseca stigoše na rijeku Bosnu i tu se sastaše s četom lupeža, baš kad je plijenila trgovački karvan dubrovački, koji je pošao s robom u Olovo, da je tamo zamijeni za srebrnu rudu.

Toma odmah s tridesetoricom svojih vojnika — a imao ih je već blizu tri stotine, koji mu putem pristajahu, čuvši o njegovu junaštvu — udari na lupeže i obrani sretno trgovce i njihovu robu.

Kad se vrati, pohvali ga doduše Gojak, ali mu ujedno reče, smiješeći se:

— Ako se ti misliš ogledavati sa svim lupežima, što ćemo ih još putem sresti, a ti se ne nadaj, da ćeš tako skoro ogledati s Osmanlijama.

U to dogjoše k njima nekoliki trgovci da mu zahvale i ponude kesu dukata.

Toma nije htio da primi; ta kako će? Nije li izvršio samo svoju dužnost?

Ali mu reče Gojak:

— Valjano si momče, bićeš dobar junak, no ne valja, što ne primaš nagrade, koju si zaslužio. Uzmi dakle, kad si zaslužio.

Toma na to uzme novce, ali ih razdijeli megju družinu, koja se odsad još jače njemu priljubila.

Tako je četa stigla i na Drinu. Tu se bavila čas s ovu a čas s onu stranu vode, i zamalo kud bi krenula, pronio bi se pred njom dičan glas mladoga junaka, koji je često sam dovoljan bio, da rastjera Osmanlije. Narod se tamo skoro smiri; pusta polja pozelenješe, ragjahu žitom, a narod blagosiljaše junaka Tomu, koji ih je oda zla branio, i pjevaše mu pjesme — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Dok se Toma zabavljao svojim mislima, vitezovi i ostale četovogje posjedaše oko punih vrčeva, a koji bijahu mlagji megju njima, poigraše konje, da dijele u šali jedan s drugim mejdan, ko će koga nadjačati ili nadrvati. Najobjesniji u toj objesnoj družbi bijaše ljepušan mladić, vatrena crna oka i sitnih crnih brčića. Izgledao je nekuda finije i odijelom i držanjem od ostalih, koji su s neprestana ratovanja izišli surovi i nespretni, ako im se trebalo kretati na ravnoj zemlji, dok bijahu inače kao srasli s dobrim konjima.

Bio je danas došao s juga, i namjerivši se na četu bosansku, prista uz nju, da s njome brani Osmanlijama prijelaz preko Drine. Toma i on još se nijesu vidjeli, jer su bili prekodan zabavljeni svaki na svojoj strani.

Megju junacima, koji na mjesečini igrahu bojne igre, najviše se isticao baš ovaj pridošlica, kojega zvahu knezom Ivanišem Pavlovićem.

Bio je od svih najokretniji i redom ih nadjačavo. Savladani pogjoše zlovoljni da svoj gnjev

i umor utope u vinu, a drugi, koje bješe utrudio današnji boj, posjedaše pred čadore i razgovarahu o ratnim svojim zgodicama.

No mladi junak kanda još nije bio zadovoljan svojim uspjehom, još bješe željan mejdana. Igrajući gizdava zelenka pred čadorima, gledaše u naokolo, ne bi li kojega uočio, da se još ogleda. U to mu zapne oko o plavokosa mladića, koji se legjima ispružio pred čadorom i gledao u mjesec. Mladi knez pogje bliže i taknuvši kopljem mladića po nosu, reče mu:

— He, more, diži se, viknu, da dijelimo mejdan! Još treba da i tebe okušam!

Ovaj se trgne iza svoga snatrenja, no ni ne maknu se, već rukom zamahnu kopljem, da je poletjelo čak preko vatre na drugi kraj mjesta. Nije mu zamjerio ni što ga nazva „mòre“, ta za junaka ima i hitnijih stvari, a k tomu se baš zavezao u slatke misli, pa nije ni mogao da se razljuti. Samo reče mirno:

— Ajde, koja ti je nevolja! Štedi snagu za sjutra, trebaće je!

— Oj, čuste li druzi! naruga se sada mladić, razjaren, što mu je izbio koplje, zar je to junak, koji se plaši mejdana? Lijep junak, baba je, a ne junak; dajte mu preslicu i vreteno, neka nam izvije žicu za babju košulju!

Toma skoči, kao da ga je guja ujela, a na lica mu navre krv. Bijaše spreman da se obori na drznika, koji ga smjede uvrijediti.

Nu baciv oko na drugu stranu Drine i ugledavši krvave plamenove osmanlijskog tabora, smiri se i pokazav rukom na osmanlijski tabor, odvrati mirno:

— Ako ti se hoće mejdana, eno tebi mejdandžija; eno ti ih dosta, okušaj se s njima, a ne troši snage u djetinjoj igri!

— I hoću, kukavice, ali mi se prohtjelo da se okušam s tobom, da te oborim, da ti kleknem na prsi i da ti ih pritisnem, dok ti ne izigje kukavna duša, koja se plaši junačkoga mejdana!

Ivaniš kao izvan sebe htjede da navali na Tomu, ali ga neki razboritiji ustavljahu. I oni se čugjahu Tomi, koji se do sada uvijek pokazao vrsnim, te se vazda prvi nalazio tamo, gdje bijaše najtežega okršaja, što sad od jednoć kao da zazire od junačke igre. Nu uvidjevši da nije vrijeme kavgi, ustavljahu Ivaniša, koji im se sa svom silom otimaše, te vas razjaren bacaše teške psovke Tomi u brk.

Prkosno i gnjevno stajaše u to Toma skrštenih ruku na svom mjestu, ali kolikogod mu gnjev natjerao krv u obraze, te mu žile na čelu nabreknuše gotove da puknu, ipak se savladao. Ta zar da zametne kavgu, u času, gdje Osmanlije stoje na pragu Bosne, u času, u kom sudbina sudi o slobodi rodne mu zemlje i čitavoga naroda?

Odjednoć ko da je zaboravio sve uvrede, stane pozorno da sluša. Pričini mu se, kao da začu na Drini neobičan šum vode, ali u onoj buci ne može razabrati što je. Štogogj mogaše više, nape sluh, da upozna što ono šušti valovima, kao velika riba kad se naglo vodom baca.

Najedanput ugleda, kako se preko oniska bedema, što je spajajući dvije kapikule nadvisio

obalu Drine, penju mrke sjene, i časom se dosjeti, što je. Osmanlije u noćnom mraku preplivaše Drinu, da iznenada jurišaju grad.

Toma trgne mač, te gromkim glasom povika:

— Za mnom, ko je junak, eno ondje će se dijeliti mejdan! I pojuri prema bedemu.

Začugjeno gledaše družba za njim. Mišljahu da bježi pred Ivanišem, koji im se u taj čas oteo, te potekao da navali na Tomu, ali kad ugledaše Tomu, gdje je navalio na one sjene, koje skakahu sa bedema, i kad čuše lamanje oružja, dosjetiše se, da su Osmanlije krišom provalili u grad.

— Na noge junaci! povika Gojak, Osmanlije idu!

— Na noge, Osmanlije idu! zaori sa svih strana. Na kulama zatrubiše drijemni stražari, te pozvaše momčad na poprište, a oko onoga bedema nasta silna vreva i vika. Oružje se lamalo, ranjenici vikali, sve je uzavrjelo u očajnoj borbi.

Ivaniš se u brzo osvijesti od svoje uzrujanosti, te sabravši svoje ljude, pohiti da pomogne.

Nu Osmanlije kao da iz zemlje niču; sve ih više skakalo niz bedemove, a i kolikogod su ih junački odbijali Bošnjaci, moradoše uzmicati.

Toma se poboja, da će se Osmanlije dokopati kapije, te ju otvoriti, pa se onda neodoljivom silom prosuti u grad. Već opazi nekoliko Osmanlija, kako se krišom udaljiše od bojišta vratarnici da otvore vrata, pa dovika Gojku:

— Na kapiju, obrani kapiju! Gojak pohit onamo sa nekoliko ljudi, a u to stiže i Ivaniš

na bojište. Videći Tomu, kako junački brani grad, zastidi se te ne pazeći svoje glave, skoči i on na mjesto, gdje bijaše najžešći boj.

Uvidi, da je grad propao, ako se ne uzmogne popeti na bedem, da spriječi Osmalijama prelaziti u grad. Sve probijajući se kroz najgušću vrevu, stiže na bedem, a za njim i Toma sa nekoliko najodvažnijih Bošnjaka, te stanu obarati onuda naslagane hrpe kamenja na Osmanlije, koji se penjahu uz bedem. Osmanlije izvan grada, pola u vodi, pola verući se uz prislonjene ljestve — kad vidješe kako na njih kamenje sipa kao tuča, uzmakoše, a oni u gradu, videći da je ostaloj vojsci zakrčen put u grad, i da su opkoljeni, vratiše se očajno na bedem, da osvoje prijelaz vojsci.

Tu, na tijesnom mjestu, nasta silan pokolj. Sve se tiskalo na tijesni bedem, kraj svakoga mrtva osvanu tamo deset živih, kao da iz zemlje niču. Stade pomaganje ranjenih i umirućih, a bijesna vika borilaca.

Ivaniš i Toma borili se kao dva mlada lava. Odjednoč opazi Toma, kako na Ivaniša, koji u taj čas obaraše osmanlijske ljestve, skoči silan Osmanlija, zamahnuvši sabljom, da ga posiječe. Brzo priskoči i dočeka smrtonosnu oštricu svojom sabljom, ali koliko bijaše silan udarac ne ustavi ga sasvijem, već ga istom oslabi. Osmanlijski mač spusti se, mjesto na tjeme, na rame Ivaniševo i raspori mu mišicu do kosti. No prije nego Osmanlija mogaše podrugiput da zamahne, odrubi mu Toma jednim udarcem glavu.

Ivaniš klonu. Krv mu tecijaše potocima niz ranjenu ruku, a Toma brzo priskoči, da po-

mogne ranjeniku. Obujmi ga lijevom rukom kao majka dijete, pa makar sam i ranjen, tako da je krv Ivaniševa kapala na njegove rane, iznese ga iz pokolja i krčeći desnicom put kroz vrevu, sklone ga u kulu. A onda vrati se časom opet na bojište, gdje se bojna sreća promijenila. Osmanlije, koji prodriješe u kulu, ne imajući pomoći iz vana, smalaksaše i podlegoše, a ono malo, što se ote pokolju, baci oružje, da se preda, ili poskače u Drinu, da se plivajući spase. Uvjerivši se Toma, da je boj prestao i opasnost minula, vrati se u kulu, gdje nagje blijeda i bez svijesti Ivaniša. Polako razgleda mu ranu i uvjeri se, da je doduše teška, ali da nije smrtonosna, pa je stade brižno ispirati hladnom vodom i povijati.

U tom se Ivaniš povrati iz nesvjestice. Ugledav Tomu, koga je tako teško uvrijedio i koji mu se tako plemenito osvetio, navre mu od stida krv na blijedo lice i on prošapće:

— Oprosti, Tomo, uvredu. Vidim, da si bolji junak od mene, i desnicom i srcem.

— Ne govori o tom, što je bilo, reče, ja sam zaboravio.

Ivaniš mu stisnu ruku te opet klonu, no zamalo opet otvori oči i šapne:

— Reče mi neko, da si bio ocu momu na pomoći ispod Trebinja? Evo — dvostruk sam ti krivac. Možeš li mi oprostiti?

— Šuti, brate, rekoh ti, ja ti nemam šta da oprostim.

Onda opet iza male stanke progovori Ivaniš:

— Čuješ, Tomo, ti znaš, kad se junaci bratime, običaj je, da pomiješaju krv, pa eto, kad si me nosio sa bojišta, i naša se krv pomiješala. Kada si mi već oprostio, a to — budimo odsele vjerna braća.

Toma prihvati ponugjenu mu bratsku ruku i poljubi svoga pobratima u čelo.

Oba mladića uhvatiše čvrsto prijateljstvo. Toma je brižno njegovao Ivaniševu ranu, koja ubrzo zacijeli, a kad ozdravi te ojača, vigjali bi odsele uvijek ta dva mladića uporedo na bojištu, gdje se bore kao dva mlada lava, braneći bratinski jedan drugoga. —

Tek kad Osmanlije vidješe, da nije šale osvajati onaj tvrdi grad, što ga bajna Jerina sazida na tvrdom stancu, vratiše se iz Podrinja, da vojuju na drugoj strani, a junaci, koji se u Zvorniku okupiše, videći da je minula opasnost, razigjoše se. Toma s Gojkom i nekolicinom izabranih vojnika pogje prema gradu Olovu, kamo ga je pozvao knez Ivaniš, da ga upozna sa svojom majkom, kneginjom Teodorom i sa svojom braćom Petrom i Nikolom. Jašući uporedo, pripovijedao je Ivaniš Tomi o sebi. Pred jedno dvije godine bio ga otac poslao u Mletke, da tamo steče saveznika protiv kneza Stjepana, rogjenoga svoga šure. Ali kako je sinjorija mudra, zavlačila ga polovičnim obećanjima i upotrebljavala ga u svojoj vojsci, jer je baš u to vrijeme ratovala protiv buntovnih Veroneza...

— A onda, nastavljaše Ivaniš, živio sam ti pomalo u Mletkama, bivao u pitomoj Firenci, pa u Milanu. Nego, brate, to ti je sasvim drugi svijet i život nego kod nas. Ama gradovi sve s kućom do kuće, pa onoliki hramovi sa sli-

kama i kipovima — kao da su živi ljudi. Pa kako se nose, kako živu! To ti valja sve vidjeti, pa čuditi se! I sve tamo umije štiti i pisati, a vladaju se — baš sasvim drugačije od nas. A tek žene —! Brate, njih da vidiš! Lijepe su i milosne, znaš, sve te mame na ljubav i cjelivanje, kad im gledaš onu rudastu kosu, pa rumena lica, a tek oči...! A vole svirci i pjesmi kao pomamne. I ja sam pjevao, jesam duše mi, i napisao baš veliku pjesan. Ako ti je s voljom, čitaću ti je. Ali — u mletačkom je jeziku — a taj ti valjda ne razumiješ?

— Ne razumijem, odvrati Toma nekuda snužden, što toliko toga ne zna i ne umije, pa ne može ni da zamisli, kakav je ono svijet, o kojem mu govoraše pobratim.

— Pa neka, naučiću te; znaš, gospodski je to jezik, nastavi Ivaniš. Baš mi se sviklo tamo preko mora, i umalo ne privezah srce zauvijek uza razbludnu moju gospogju. Ali morao sam se vratiti, zvao me otac, jer da je ostao bolestan od onolike borbe sa našim gordim ujakom. I kako sam se pobojao, našao sam naše pitomo Trebinje pusto, a oca s materom u Olovu, što im je jedino ostalo uza Srebrenicu i Borač. Čim sam se vratio, posla me otac u Bobovac kralju, da mu se kunem, da ću poput oca svoga vazda živjeti u miru s Dubrovnikom. Neka živu u miru božjem, ja ih ne ću uništiti! I onako sam najvoljniji da se opet vratim iz te krvi i sječe...

— A domovinu da prepustiš neprijatelju?! ukori ga Toma.

— A zar ću ja ustaviti sudbinu njezinu? trgne Ivaniš ramenom. Bojim se, da je sav trud uzaludan. Ta bujica od istoka poplaviće nas kao more, i mi ćemo svi do jednoga potonuti.

— Ivanišu, ne govoriš pravo; zar da se bez obrane sami damo u ropstvo?

— Ne znam, nu znam da je bez koristi. Eno ti Carigrada; šta misliš, koliko će se još držati? A onda je i nama odzvonilo...

— Pa neka je, ali barem da nam ko junacima odzvanja! ponosno, nu sjetno izusti Toma...

Onda su opet neko vrijeme šuteći jahali, dok Ivaniš u neke ne prihvati:

— Čujem, da moj ljubimi ujak bjesni na tebe, što si pomogao momu babajku. I mogu misliti! Treba da ga znaš; onoliki silnik, pravi zmaj! Htio bih, da mi se jednom s njim ogledati na mejdanu. Ali on ti ne izlazi sam u boj. Baš kao da se boji, a nije ipak tako. Ta vazdan je u lovu za megjedima, to mu je najmilije, poslije — žena, doda Ivaniš šaptom. Čujem, da si je odnekale dobavio na dvor nekakvu Talijanku, ljepoticu, pa zbog nje trista jada i pokora u kući. Uboga moja ujna, gospa Jelena, ima dosta toga da snaša.

— Pa to nije pravo! uspe Toma, kad je Ivaniš malo stao.

— Pravo! Eh moj ujak valjda pita za pravo! Kad on hoće! Krutan je samovoljnik spram svakoga, a takav je i u porodici. Sinovi mu ne smiju ni da se maknu.

— Koliko ima u njega sinova? upita Toma življe.

— Dva, odvrati Ivaniš, jednomu je ime Vladislav, a drugomu Vlatko. Oba su uz mater,

pa zbog toga im otac krati svako slobodno kretanje. A čestiti su momci, mogli bi biti i dobri junaci, ali ne da im otac. Još im sestra uživa više slobode. Nju vodi u lov, pa ju pušta da obilazi po njegovim mnogobrojnim gradovima, a sve u društvu one Talijanke. A kažu, da se Katarina i ljudski nauživa te slobode. Nego lijepa je, dovrši mladić zafrknuvši svoj desni brk, ni preko Adrije nema ljepše. Da mi nije sestra, brzo bi se izravnala zadjevica megju mojim ocem i mojim ujcem.

— A kako to? zapita Toma rastreseno, jer mu se misli pomalo stale hvatati u daljinu.

— Eto tako, oženio bih se njome, nasmije se Ivaniš. Možda bi se onda stari umirio, kad bi se ticalo rogjenoga djeteta, ako već ne mari za sestru....

U takim razgovorima stigoše u noć pred zidine grada Olova.

X.

Niz gornju Neretvu spuštao se tijesnim nogostupom karvan od dvanaest konja. Na čelu mu jahala dva momka, oružana kopljem, lukom i drvenim, gvožgjem okovanim štitom. Na licu štita po srijedi bijahu pod vojvodskom krunom namještena dva spletena slova bosanske azbuke, S. K., početna slova i grb njihova gospodara. Pod kratkim kožnatim zobunom, potkićenim oblim pločama i dugmetima od mjedi kolik šaka, imali su na prsima gvozdene toke, a za širokim kožnim pasom zataknute dugačke dvooštrice, da se njima brane, ako bi došlo do

šaka. Bijahu to snažne ljudine, a na ponosnom im pogledu, kojim bi vraćali ponizne pozdrave putnikâ-pješakâ, vidjelo se, da su, ako baš ne gospoda, a to barem najamnici velika vlastelina.

Za njima slijedio na konju postar, debeljkav muž, dobroćudna i rumena lica, koji se u gospodskoj službi ugojio i udobrovoljio. Za cijeloga se puta, koliko mu je ugojenost dopuštala, a mirna bedevija ne branila, uslužno vrtio uza gospogju, što je jahala s desne mu strane, sve nastojeći, kako bi je što bolje zabavio. Jezik mu je bio vrlo hitar, pri govoru igrale mu sitne očice vlažnim sjajem, a sve od milja gledajući s počitanjem na svoju mladu i lijepu pratilicu, kojoj je s druge strane jahala nešto starija, no jednako lijepa ženska.

Mlagjoj moglo je biti jedno šesnaest godina. Južno sunce dozorilo je tu mladost do savršene dražesti i ljepote. Sjedjela je na konju, kao da je s njime srasla, ravno i ponosito. O vitko, a ipak punačko tijelo priljubilo se odijelo, skrojeno po najnovijem talijanskom kroju od zelena veluta i spuštalo se bogatim naborjem niz nježne djevojačke oblike, a pristajalo joj kao kraljici, i ako se činilo kao da se to mlado tijelo još otimalo neviklој stezi tijesna pasa i zlatom izvezena krožata. No svu tu svježu ljepotu nadvisila upravo kraljevska glava. Plavi zlatoliki uvojci bujno se redali ispod široka šešira s velikim bijelim nojevim perom i padali na nježno zaobljena ramena. Popodašnje sunce, što je probijalo kroz

mlado granje bukava, vabilo je iz onih zlatnih niti žarke iskre, koje su obigravale oko obla lišca i rubile ga dostojnim okvirom. Jer to je lišce bilo doista krasno. Na mekim mu se finim oblinama natjecalo bjelilo ljiljana s rumenilom ružice, a velike sjajne oči čistom modrinom nebeskom, koja se razapinjala nad čitavim kršnim krajem humske zemlje. Te su oči bez straha i ponosito gledale u bijeli svijet ispod onoga visokoga i gospodskoga čela. U ovaj se par krijesile sve od mladenačke obijesti i vedre radosti, samo katkada vrcnula bi iznenada tamna munja, koja je kanda odavala, da iza toga bijeloga čeoca drijema žarka duša, koja samo čeka čas, da se otvori i prospe svu svoju bogatu unutrašnjost — bilo na sreću ili nesreću nje same.

Druga je gospogja bila za jedno deset godina starija i takogjer savršena ljepotica. Što se u mlagje tek besvijesno raspupalo, u ove se bješe rascvalo do potpuna cvata. Bujna i bjeloputna, crnokosa i crnooka bijaše to prava kći žarke Italije — vatrena i okretna, no pri svem tome odmjerena vladanja. Iz nje izbijala smjesa osjetnih nagona sa hitrim shvatanjem viših duševnih interesa, što je oboje naizmjence virilo iz onih presjajnih, žarkih očiju. Pogotovo u smijehu rumenih, punih usana bješe nešto putena i zamamna, što je palilo i mamilo, no jedna samo kretnja glave odbila bi svako nepovoljno joj približavanje. Po svem se tome vidjelo, da je umjela savršeno vladati sobom.

I ako nije bila bogatije odjevena od svoje mlagje pratilice, pristajalo joj odijelo ukusnije. Svaki kret pokazivao je, da je ta žena vikla svijetu.

Za njima išle na konju dvije sluškinje u narodnoj zahumskoj nošnji, te nekolike sluge vodeći konje s prtljagom, a na kraju povorke opet nekoliko oružanih ljudi, kao i oni što joj bjehu na čelu.

— Da se okladimo, signor Prijeboje, nasmije se mlagja obijesno, da si se ti više prepao gabelota pod Konjicem, nego nas dvije ženske?

— Svijetla knjeginjice, to — to, pa ja, star vojnik, ta vi se samo šalite! mucao je starac od neprilike i stao žmirkati očima. Mene je samo bilo strah zbog vas, dona Katarina i zbog done Cecilije, kad su oni mrki gabeloti u vas izbijelili oči, kao da će vas pojesti.

— Ta to je samo zato bilo, jer su se smeli od naše ljepote, reče ona, koju je zvao Katarinom, je l' te, dona Cecilija?

— Dakako, dakako, da je samo zato bilo, požuri se junak Prijeboje.

— Jer u nas nije bilo kontrabande, nastavi Katarina lukavo, kao pod zobunom šior Prijeboja što je... Jesam li pogodila? Pa onda kad se sjetim, da su to moga babe gabeloti, koji su tako strogo zavirivali u svaki koš, popucala bi od smijeha.

— Za Boga, knjeginjice, uplaši se starac; samo da njegovo gospodstvo, gospodin vojvoda ništa ne saznade o toj stranputici, umah bi me sakovao u gvožgje, što sam popustio vašoj želji.

— Šuti, ne boj se, tješila ga mladica, znamo i mi ženske šutjeti, je l' te, dona Cecilija?

— O, to je moja stvar, odvrati ova sigurnim glasom, pa sve da bi i saznao vojvoda, ja ću mu već tako prikazati svu stvar, da se ne će ni dosjetiti, da smo prekršili njegovu zapovijed...

— Dona Cecilija, povikne sada Katarina, pošto je povorka izišla iz tijesnoga klanca u dolinu Neretve i ona iznenada ustavila svoga bijelca; pogledajte kako je krasna voda, kako šumi i kako se valja niza stijene i kamenje pa lomi put kroz kršne planine! Zar ne bi bilo grjehota, da smo poslušale toga našega plašivca kastelana, koji je silom htio da nam uskrati tu ljepotu?

— Da Bog da, da se samo sretno vratimo na naš put, krišom uzdahne kastelan i zavrti sitnim očicama, lako i za tu ljepotu! — Volio bih ja da mi je već nad glavom kameni krov moje izbe, nego pod nogama ovaj prekrasni krš...

— Vi ste barbarin, sinjor kastelano, ukori ga mlada knjeginjica, koja je tankim sluhom uhvatila njegove riječi; vi ne razumijete, što je lijepo. Ova voda...

— Hm, da je barem vino, ali tako...!

— Pjana mješino! zagrohoću straga sluškinje i gurnu jedna drugu u rebra.

Zagjoše na tijesni put uz rijeku, koja se ovdje mnogolično i ubavo savijala, a zelene dražice sad s jedne sad s druge strane presjecale strmi red planina. U neke ugledaju na drvenim stupovima mlin, kojemu je bučna rijeka šumno okretala kolom. Blizu mlina dvije djevojke prale platno. Kad začuše na kamenu nad sobom topot konja, ostave se čas posla i zagledaju se u gospodske goste. Ali im pogledi bjehu plahi; istom kad opaziše obje gospogje, usprave se odlučnije i viknuše pozdrav:

— Dobra vi sreća, lijepe gospe!

— Hvala vi! ozdravi Katarina prijazno i ustavi konja pred djevojkama, koje su duge platnene skutove pod tkanom pregačom zasukale sve do pod koljena. — Ide li posao?

— Bogu slava, ide pomalo, dobra gospe! odgovore djevojke. Ama lijepi ste, gospogjice, vesela vam majka! Živjeli nam, što vas Gospod Bog tako krasnu sazda!

— Jesam li vi u volju? nasmiješi se Katarina, kojoj su godile te laskave riječi.

— Ma ravno kakono ikona! divile se djevojke.

Povorka pogje dalje, a djevojke doviknu još:

— Bog vas pratio! i još dugo gledale za obim gospogjama.

I valjalo se diviti neobičnoj i nevigjenoj odjeći tih plemkinja. Donle se i bosanske plemkinje malo razlikovale odijelom od seljakinja, samo što im je bilo od finije tvari i bogatije ukrašeno. Tek odskora, otkada je promet s Dubrovnikom a preko ovoga s Italijom bivao življi, ugje pomalo s drugim novotarijama i talijanska nošnja u vlasteoske dvore bosanske i humske gospode. Mjesto od lana i čohe krojilo se odijelo od veluta, kavada i fustanje, a kitilo se bogatim aksamitom, skrletom, bračinom i biserjem. A kako je od ovih baš vojvoda Stjepan bio najnapredniji, uredio je sve svoje kućanstvo po tom tugjem načinu.

Šute jahali su dalje sve do vrela na Neretvi, pod planinu Morinju. Tu se u hladu jasenova pozabaviše, te uživahu krasni prizor, kako golema rijeka izvire silnim šumom i uljeva se iz kolijevke svoje u zelenu Neretvu. Poodmorivši se i založivši nešto malo, pri čem je najviše crveni kastelanov nos morao da trpi od nesmiljenih šala, krenuše dalje, da još prije mraka stignu na Nevesinje. Podne je već bilo odmaklo, a valjalo se i požuriti, jer izlazeći iz doline Neretve, počela se staza strmo uspinjati kamenjakom uz planinu.

Put bijaše strm, a dosta i rgjav, ali kako ga je gusta šuma obavila dubokim hladom, bijaše i putnicima odlanulo za ljetne zapare, a vrli konji snažno se hvatahu onoga krša.

Katarina je željno gledala u vrh planine, sa koje se spuštao onaj krasni hlad. Tamo na vrhu bijaše joj već očevina, pa se nije imala više toliko bojati, što je skrenula sa puta, kojim joj je otac zapovjedio da se vrati iz Samobora kući. Kako je bio strm i tijesan put, konji se rastaviše, da u jednom redu, jedan za drugim lašnje progju tijesnim klancem. Dogjoše baš na najstrmije mjesto, kojemu je na kraju pukla mala ravan. Prvi konjanici uhvatiše ravan, a konji i nehotice pobrzaše. U to se obori pred Cecilijinim konjem, baš kad htjede da uhvati ravan, jedan panj i zatvori klanac. Cecilija prestrašena kriknu, ali prije nego li bijaše iko podoban da se osvijesti i da vidi što se zbi, skoči iz šume nekoliko oružanih ljudi. Momci na kraju povorke potegoše nože, te pobrzaše, da vide šta je. Začas se nagjoše opkoljeni. Nasta vreva i rvanje. Cika prestrašenih djevojaka i lamanje oružja odjekivalo šumom za nekoliko časaka, a onda stade četa putnika podlijegati. Oružanike razoružaše hajduci, te ih stadoše vezivati. Donu Ceciliju skinuo jedan i bacio preda se na konja, a baš se primaknuo jedan od hajduka Katarini, da i nju skine sa konja. Katarina osjeti gvozdenu šaku, kako ju kruto obuhvatila oko vita pasa, te ju digla k sebi. Krv joj se stinu u žilama od straha, ali još se očajno borila, da se otme ljutim pandžama razbojnika. Nu slabe sile malaksaše, i svijest joj se već počela gubiti. Tada iznenada ugleda, kako oružan lijep mladić na vatrenu konju niza stranu dojuri, i uz nju zabljesnu o suncu mač. One šake oko njenoga pasa trznuše, popustiše, a pod njom se povali razbojnik u svojoj krvi.

Rumen i zažaren od žurbe i napora stajaše pred njom visok mladić s golim mačem u ruci, te joj gledaše u ustrašene oči. Kao žeravica zapeče djevojku taj pogled na srcu; bješe joj sve to kao čudan san. Mladić opazivši, da djevojci u taj čas nema pogibli, okrenu se k hajducima i zagrmi:

— Stid vas bilo, hajduci. Zar je to hajdukovanje? Zar hajduk bije žene — mjesto ljude? Zar on robi žene — mjesto Osmanlija?

Oko njega prikupila se brzo četa, koja je za njim dojezdila, a hajduci zapanjeni sa nenadana napadaja, nijesu u taj čas znali, bili se branili ili dali u bijeg.

Dok su oni tako nesigurno odlučivali, odluči se od hajduka junačina prosijedjele kose, mrka

i prkosna pogleda i oružan silnim oružjem, na kom se samo preljevalo zlato i srebro.

Grčevito mu se stisla pjest oko balčaka, on zamahnu ne mareći, što je neprijatelj jači, da posiječe mladića, no i ovaj hitro digne svoj mač uprvši čvrsti i gnjevni pogled u starinu. Starac hajduk nehotice ustavi mač, i trgne pogled na mladića. Tako su za tren gledali oba, držeći mačeve na zamah. Napokon se osvijesti hajduk i vikne gromko:

— A ko si ti, momče, te si se drznuo zavrzivati u hajdučke poslove? Zar ti misliš, da nekažnjen smiješ da smetaš meni u mojim namjerama? Čuvaj se, da ne platiš glavom mladenačku ludost!

— Tko bio da bio, vrati mu mladić, ako sa mnom želiš okršaja, prosto ti bilo, ali dok je u mene još kapi krvi, ne ćeš dirati u te djevojke. Ljudi! obrati se svojoj četi, na pozor, a vi poberite svoje, pa putujte sretno.

Ovo reče zastrašenim pratiocima Katarine, koji se požuriše, da stjeraju konje u red i da što prije krenu iz toga neugodnoga društva. Katarina je sve to vrijeme udivljeno promatrala junačkoga mladića i svaku mu kretnju, koje su bile pune ponosa i dostojanstva, i ona nejasno osjećaše, da je taj ponos više nego išta prestrašio hajduke, te se nijesu ni opirali zapovijedima njegovim, već mrkim pogledom promatrali čas njega, čas svoga četovogju, u koga ne poimahu, šta mu se desilo, te izgubi i glas i prkos i junaštvo svoje pred tim skoro golobradastim momčetom.

Kolikoput ih je on proveo slavno kroz mnogo veću četu, nego li im sada stala na put, a sada pušta, da im se trga siguran plijen iz pandža! Zar je nagrajisao, ili je urečen hajduk? Katarini se megjutim približio njen izbavitelj, da joj rekne, e sad sigurna može poći, kud je nakanila. Dok je dona Cecilija kipjela od pustih zahvalnica, Katarina mu šute pruži ruku. Onda krenu da pogje.

— Pogjite s mirom božjim, pozdravi je još mladić, a ona trgne svoga bijelca, vrati se i reče mu:

— Oprosti, što nemam riječi, da ti hvalim, još mi je srce puno straha i sreće — s nenadana izbavljenja. Kad si nam tako plemenito pritekao, a ti mi i reci svoje ime, da znam, komu da hvalim na životu.

— Ime mi je Tomislav, odvrati mladić.

— Ali prezime — upita djevojka, plemstvo?

— Rekoh vam da sam Tomislav — a bez plemstva i baštine.

Djevojka ne smjede da ga dalje pita, te krenu svojom družinom. Kad konji pogjoše, došulja se ispod jednoga grma debeli kastelan, koji se bio na prvi pojav hajduka neopažen spustio s konja i kao klada odvaljao pod onaj grm pa se tamo ušutio. Sva se družina nasmije tomu junaku, koji se tiho kao mrtav penjao na konja. Kad ga ugleda dona Cecilija, htjede da se ljuta na nj obori:

— Lijepo li nas ostaviste, šjor cavaliere — — ali se sama prekine u riječi, opazivši ga svega još zbunjena od pretrpljena straha, pa se u vas glas nasmije:

— Baš nam hrabra viteza poda za branitelja i vodića gospodin vojvoda! Šteta dobra konja i oružja pod lošim junakom!

— Samo me ne odajte vojvodi, madona! motao se starac kao klupko na svom rigjanu.

— Da te još i odam, jadniče! mahne Cecilija prijezirno.

A družina pritajivala svoj smijeh, jer je kastelan u dvoru, pa ne bi dobro bilo zamjeriti se staromu sluzi moćna gospodina. Pošto odmaknuše putnici, zapovjedi Toma hajducima da se ne makne nijedan s mjesta, komu je draga glava na ramenu, dok ne odmaknu putnici tako daleko, da ih više nije moći stići.

Kad se uvjeri, da njegovi junaci oštro paze, da im se nijedan od hajduka ne izmakne, izigje pred četovogju, te mu prozbori:

— Eto me sada, ako ti je krivo od mene, a ti išti. Neka ne kazuješ, da sam i lupežu ostao išta dužan.

Četovogja prenu iz dubokih misli i pogleda Tomu.

— Kazuj mi, ko si, je si l' božji ili vražji, čovjek ili vilenjak, te si se drznuo stupiti preda me, pred koga niko još ne dogje, da ne plati glavom? Što te više gledam, to te bolje znam, a manje poznajem — — — Pričinja mi se, nastavi hajduk kao u sebi, da se otvorio grob, da se diže duh iz njega, da se razgaljuju stari davno prošli dani sjaja preda mnom, a opet ne znam, koji su to dani. Veljko, Veljko, ostario si, rugaće ti se djeca, kad dočuju, da je tvoju ruku dijete ustavilo, a ti šutiš, gdje ti se grabi plijen iz ruku!

I opet se zamisli hajduk. Toga je on mladića vigjao negda isto onako odvažna, prkosna i ponosna kao danas, ali to bijaše davno, davno. Već ga dugo zemlja krije, davno mu kosti istrunuše, a onoga sjaja, što ga je za života pratio, nestalo je. A sada se odjednoć pred njim diže isto lice, isti ponosni stas — da i samo oružje bijaše isto kao u onoga pokojnika. Što je više motrio mladića, sve mu se prikaza činjaše čudnijom. Dok je hajduk Veljko tako razmišljavao, pridruži im se mala četa, a na čelu joj starac Gojak. Pristupi k Tomi te će mu smiješeći:

— Ej moj sokole, šta bi to opet? Čuo sam iz daleka buku oružja, pa se požurih, misleći vas u boju s hajducima, a vi tu stojite zapanjeni i besposleni i gledate se! A kaki su to ljudi? upaziv tugje četnike, koji se stisnuše šapćući na hrpu.

— Pitaj ovog junaka, vrati mu Toma, pokazavši na hajduk Veljka.

— Ej junače, kazuj što to bi, ko ste, šta ste? dovika starac pošavši na Veljka.

Ovaj dignu glavu, starac ga pogleda čas, razvali oči i najedanput skočiv s konja, pojuri preda nj, pa ga zagrli.

— Po Bogu, brate Veljko, zar si ti to? Otkuda meni dobra sreća svanu, te te opet vidim nakon toliko godina?

I hajduk prepozna svoga davnoga pobratima, s kime ga je sudbina davno rastavila i sada opet sastavila, te se srčano s njime pozdravi. Kad se slegoše dobrodošlice, stade hajduk pričati što se zbilo, kako mu njegov štićenik pomrsio posao.

— Oprosti mu, blažio ga Gojak; mlad je i nagao, ali drago mi je čuti, da se zna i sa starim vještacima junački vladati.

— Ta prostio bih mu lako, vrati hajduk. Zar je meni stalo za ono malo ugrabljena plijena? Al mi on ote vredniji plijen, nego li je srebro i zlato!

— A što, starče? nasmija se Gojak. Da nijesi, starac, pomahnitao za onom mladom djevojkom, što ju oslobodiše?

— Mani se lakrdija, razljuti se Veljko. A znaš li ko bijaše ona djevojka.

— Ko, ako Boga znaš, zbori!

— Katarina, kći vojvode Stjepana Vukčića.

— Ajde, ajde, starče! reče Gojak; poznam te po tom, da si smio otimati plijen tako blizu pred vojvodinom megjom. Ta morali su vas čuti u kuli u Veležu, kako lamate oružjem. No čemu se dade na pustu otmicu?

— Čućeš, odvrne Veljko. No mi reci prije, ko je taj mladi junak, koji mi ote junačku moju čast, te me time podsjeti, da sam star, zargjao mač, kojemu je mjesto u ropotarnici? Zar se grobovi otvaraju — ne bi ni bilo čudo u to vrijeme, kad se sav svijet uskomešo?!

— Ne otvaraju se grobovi, pobratime, odvrne Gojak, no iz njih niču mlade klice. Možda se dosjetiš, čije li je korjenike mladica.

Veljko upre zažareno oko ispod čuperastih sijedih obrva u mladića, kao da ga je rad progledati u dušu. Onda kao iza sna promrsi, kimajući glavom: Ne mogu da se dosjetim — ostarila mi pamet!

Toma se u to zamišljen ponešto udaljio od družine, i sjašivši s konja, sio na travu, pa se zagledao na onu stranu, gdje je već odavno nestalo traga putnicima. Na to se i ostali vojnici povališe na zemlju i stadoše se u hladu stoljetnoga stabalja krijepiti vinom iz mijehova i hljebom iz torbi. A videći, gdje im se vogje sprijateljiše, počeše se razgovarati i obje družine.

I Gojak se s Veljkom smjestio podalje pod jedno stablo. Hajduk, svejednako gledajući u Tomu, koji ih nije mogao čuti, šaptaše zamišljeno:

— Ne znam, ne znam....

— Pa ded, ponuka ga Gojak; dok se sjetiš, pričaj.

Ovaj se prene, protare sijede brke i počne poluglasno — no grlo mu mrmorilo kao daleka grmljavina:

— Rekoh ti, da je ona zlatokosa djevica vojvode Vukčića kći. Ele ti dobro znaš, da je vojvoda jedan od onih velikaša, koji prije svega imadu na umu svoju korist, pa naginju čas na ovu, čas na onu stranu. Znaš, pod kakovim nam metežom, izdiše Bosna ponosna. Da bude još većega razdora, nadošao nedavno i papin legat, hvarski biskup Toma i obilazi zemljom, da proučava, kako bi narod preokrenuo s bosanske vjere. Kako sam čuo po doglavnicima na dvoru kralja, koji se i onako jedva još drži na klimavom svojem stolcu, uspjelo je biskupu posve, pa sada obilazi i bogumilske velikaše. Nu moja stara pamet veli mi, neka se svak drži vjere, koja mu ide iz srca... Bilo kako mu drago, no nema tomu dugo, što je legat bio i u samoga vojvode Stjepana. Narod priča svašta o tom sastanku, nu izvjesno se ne zna ništa.

Još kažu, da je vojvoda, taj ponositi vlastelin, ispratio biskupa iz svoje tvrde kule sve do u ravan i na rastanku se prijateljski oprostio s njime. Kako mi je na te novice, lako ćeš da shvatiš. Ja doduše ne držim mnogo do vrlina bana Radivoja, jedinoga potomka narodnih naših kraljeva, nu ipak volim uza nj pristati, nego uz toga ohologa vojvodu.

— Hm, znam, da i vojvoda vreba na bosansku krunu, uspe Gojak, pošto je Veljko čas stao.

— Ta zašto ne bi i on, kad ima i drugih? No eto čega se bojim: ako vojvoda ostavi našu vjeru, poveli bi se bez sumnje i drugi velikaši za njim, koji se do sada još tvrdo drže vjere svojih otaca, a onda propade sva nada, da bi ikada mogla da zavlada domaća loza, narodna volja. Četujući ovuda u okolici Neretve — ne da plijenim, nego da što pobliže saznam, što to vojvoda ugovara s biskupom, dočuh od svojih uhoda, da se kći vojvodina sa svojom pratnjom, vraćajući se iz Samobora, grada više Megjurječja kući na Blagaj, svratila u gornju Neretvu. Zašto ona tako čini, te se udalji s očeva zemljišta, nije mi znano, pa me za to i ne boli glava, ali čim razabrah taj glas, sunu mi zgodna misao. Naumio sam ugrabiti djevojku i povesti je kao taoca. Da mi je uspjelo, imao bih u rukama snagu, te bih mogao tako silom prinuditi vojvodu. I eto gdje mi pomete moju krasnu osnovu onaj mladi junak, pred kojim je hajduk Veljko prviput ustavio mač i odstupio sa mejdana. Reci mi, dakle, ko je to golobradasto momče, što mu obrazi

cvatu kao u djevojke, a smije da stane na put hajduku Veljku?

Gojak na to odvati:

— Umiri se: reći ću ti poslije sve. I meni je sad žao, da smo stigli u zao čas tebi na smetnju, premda bi šteta bilo ovako lijepe djevice, da pane u šake tvojim mrkim vucima. Baš je pristala ta Vukčićeva, nešto je na njoj kao u kakve kraljice. Baš prava bosanska krv, vatrena i živa.

— Da mi je do šale, primjeti Veljko, rekao bih, da se *tvoja* stara krv upalila od iskre iz njenih očiju, nu meni je do zbilje. Reci de mi, sada: što je s tim Tomom?

Gojak se prigne k Veljku i prišapne mu nekolike riječi na uho. Hajduk se naglo trgne kao od uboda gujina i pogleda Gojka u neizrecivom čudu. U prvi mah ne mogaše ni riječi da prousti, no samo je nijemo mrsio usnama. Napokon istisne mukom:

— Pa to — to —!

Megjutim otpočne tiho Gojak svoje pričanje. Veljko ga slušao s najvećom napetošću i pažljivošću, čas pô davao bi samo muklim gungjanjem oduška svojem unutrašnjem uzbugjenju, od kojega mu je i srce stalo silno kucati.

Kad je Gojak svršio svoj izvještaj, Veljko se duboko zamisli. Nikako mu ne htjede u glavu, kako će te velike vijesti da svede u red s onim, što je do sada mislio. Napokon reče:

— Junakovanje Tomino poznato mi je; ta od pô godine i ne govori se o drugom, nego o mladom junaku, koji se posvuda odlikuje hrabrošću svojom, te sam zbilja već bio poželio i ja da ga upoznam. Ele krv je — krv, i grobovi se otva-

raju, da nas sjete naše starine, — mumljaše u brk. — Znao sam, da mi ruka nije malaksala pred tim mladićem, već mi bješe, kao da mi ju je neka vila posestrima sputala, da se ne ogriješim.

Onda iza okratke stanke, reče opet, pruživši starcu ruku:

— Kako Bog hoće, ja sam tvoj!

— No jedno obećaj, druže, prihvati Gojak i metne prst na usta; o tom, što ti rekoh — ja i ti i niko! Jesi l' me razumio?

— Zar misliš da sam baba! umalo se ne razgoropadi Veljko...

— No, no, znam, mirio ga Gojak, nu treba da se za sada još ništa ne sazna; ta sjećat ćeš se Radivoja pred dvadesetak godina, kako je bjesnio — malo ne ko onaj kralj Irod kad je tražio dijete Isusa...

Dok si oba ratna druga pričahu svoje doživljaje, bio se Toma sve dalje zavezao u svoje misli, buljeći preda se u daleku zelen.

Nije ni vidio, što se oko njega zbiva, već se zagledao u ono mjesto, gdje je nestala ona dražesna ženska prikaza u šumskom sutonu. Njen lik svegj mu bijaše pred očima, kao da ga zamamio te ne može da ga smetne s uma. Na desnici još osjećaše onu toplu meku ruku, koja mu se zahvalila na pomoći u nevolji, a on ne može da se otme onomu slatkomu osjećaju, koji ga u onaj čas ovladalo. Pomalo ga spopala nejasna tamna želja, da tu djevojku bar još jednom živu vidi pred očima.

U tim mislima panu mu pogled na zapadno nebo, gdje je sunce leglo za planinu.

Zar ne bijaše tamo ona kosa, što ju sunce u taj čas oplelo zlatnim nitima — Raduša, a pod Radušom ramski kraj? U tom kraju kolibica, a na pragu sjedi djeva i uzdišući čeka — čeka!

Koga čeka? Njega!

I Toma otrese zavodljive misli, koje ga netom obuzeše, te uzdahnuv, pogleda još jednom na ramski kraj, koji mu bijaše tako mio.

Pošto se četa odmorila, a Gojko dovršio svoj dugi razgovor sa hajdukom Veljkom, pristupi ovaj Tomi i uspravi gorostasnu svoju tjelesinu. Dugački brci objesili se niz mrko i brazgotinama isprešarano mu lice, na kojem je titrao neki neobični sjaj, a krupne oči, nadvijene gustim čuperastim obrvama, uprle se ko nekako nježno u mladića.

— Lijep je kao gora, promrmlja najprije nejasno pod brčine, a onda nastavi glasno: Junak si! Ti si danas počinio, što niko prije nije i ne bi, niti hoće, dok mi desnica može sabljom mahati. Savladao si hajduka Veljka. Kaže se, ko se ne osveti, taj se ne posveti, ali ni ta riječ ne pristaje svakamo. Evo ti ruke, i jutrenje mi rose, sve ti praštam i nijesi mi ništa kriv! Pa budeš li kad trebao junačke pomoći, kad se biješ Osmanlijama ili s gordom vlastelom, da braniš kmeta, zovni me samo i primi me u svoju četu, a doklegod sabljom mašem, neka bude tvoja. Hoćeš li me?

Toma začugjen metne ruku svoju u Veljkovu omašnu desnicu i reče usrdno:

— Slušao sam o tebi i tvom junakovanju, još dok sam bio malen dječak, i baš mi je drago, da sam te sada i upoznao. A sada još

hoćeš da mi služiš junačkom desnicom svojom! Hvala ti, primam je, i nadam se da ćemo ostati vjerni drugovi. Ja sada upravo mislim da priskočim u pomoć seljanima u Zahumlju, na koje je vojvoda Stjepan podigao Osmanlije.

— To se onda divno slaže! obveseli se stari hajduk; upravo i ja krećem onamo. Već ako ti nije krivo, možemo zajedno.

— Dobro, dakle, pristane Toma.

Na to Veljko vikne svoju družinu, i pošto se primače, reče joj:

— Braćo, evo od sada ja pristajem životom i desnicom uz ovoga junaka, a nadam se, da ćete i vi svi za mnom, jer ovaj, koliko je mlad, vrijedan je da ga posluhnemo.

Hajduci se začudili već prije, pa se ni sada nijesu manje čudili. Nu vikli slušati vogju svoga, pristanu.

— Tvoji, pa božiji! viknuše Tomi i zamahnu kalpacima.

Na to se obje čete sredaše, a njima na čelu Gojko i Veljko s Tomom po srijedi, i tako krenuše dalje.

Kad su poslije toga čobani sa stokom onamo stigli na noćište, opaziše po ugaženoj travi i konjskim kopitama, da su ovuda hajduci dan danovali.

XI.

Još danas razabire se po razvalinama, što se uspeše na krševitom humu pod vedro nebo, koliko je nekoć slavan bio Blagaj grad, sijelo velikoga vojvode Stjepana Vukčića. U vrijeme

naše pripovijesti, ljeta tisuću četiri stotine četrdesetog ne slomiše ga jošte bure ni juriši, a strme se kule osovile ponosno na kršu i nadvisile daleko polje i krševitu kosu. Što se tiče tvrdine, na daleko gradu nije bilo premca. Ta ni kralj u Bosni nije osim Ključa možda imao tvrgjega grada, nego li je Blagaj. Temelj mu je jedan golem stanac-kamen, koji se sa strane rijeke Bune osovio kao neoboriv zid, a krševita staza, koja se s drugu stranu kose uspinjala u grad, bila je tako strma, da se tek konj za konjem uzastopce mukom uspinjao. S te strane bijaše ulaz u grad zaštićen visokim bedemom, uz koji se prisloniše tri tvrde kule.

Više vrata digla se opet golema kula, a u njoj dvoja vrata: ako bi se u jurišu jedna oborila, dočekala bi gvozdenim oklopom druga vrata neprijatelja, te bi mu branila prolaz u grad.

U kuli više vrata stajaše kapidžija, a njegovu budnu oku ne bi ni duša izmakla, koja bi se s onu stranu bilo s Nevesinja, bilo iz Bišća verala kršnim nogostupom. Prošavši tu kapiju, dolazilo se u prostran dugoljast dvor, a sred dvora stajaše prostrana palača na dva boja. Tu bijahu „slavni dvori“ vojvodini, u koje je malo koji osim svojte ili dobro došla gosta smio zaviriti. Desno kraj vrata prislonila se manja, takogjer gospodska zgrada za odlične goste. Strana spram vrata bijaše opkoljena samo golim zidom bez ikoje zgrade ili kule. Ta krš se tu strmo osovila na vrelo Bune. Lijevom stranom uhvatile se tri kule, spojene vi-

sokim zidom, a okrunjene puškarnicama. U njima je bio zid tako debeo i tvrd, da ih najjači top ne bi oborio, a u zidu uzidani su bili osim soba i tajni hodnici, kojima se prolazilo iz jedne u drugu. Taj niz kula okrenuo se prema kosi humskoga brda, koja je na toj strani bila nešto ravnija, a na kraj kose, jedno petsto koračaja bijaše namještena stražarnica, tako da bi neprijatelj, uspev se na kosu, došao megju dvije vatre. Ta stražarnica bijaše, prije nego sazidaše novi grad, gospodski dvor. Bijaše to malešan gradić, tek sa dvije kule, sazidane na ruševinama starih rimskih kula. Ali i taj tijesni gradić bijaše staroj humskoj gospodi, koja se još nije svikla raskošju, dovoljno prostran — tvrde mu kule bile su dosta sigurne, a u ona četiri zida živili su, istina malo potijesno, ali možda sretnije i zadovoljnije, nego li gospodin Stjepan u svom sjajnom dvoru u novom gradu, što ga je na sjevernom ćošetu nadvisila visoka lijepa kula, sa koje si mogao pregledati svu dônju Neretvu i Dubrave. Ta ponosna kula bijaše na vrhu ravna, samo lakim krovom zastrta, a za burna vremena, kad se vojvoda nije uzdao ni u svoj narod, stajaše na njoj danju i noću stražar, da izvigja što li se po okolišu zbiva, a u mirno doba, za vedra ljeta, izlazile bi žene, da se nagledaju krasna vidika niz Bunu do Bišća, niz Dubrave mimo Rgut do mrkih planina, koje pašu Zetu, a uz Podvelež do strmih stijena Velež-planine, gdje bi katkad i sred ljeta osvanulo bijela snijega.

U avliji se prislonili naokolo uz bedem u dva reda trijemovi poduprti drvenim gredama i

tako prostrani, da je mogla vojska lako prolaziti i uspeti se do na vrh bedema, da se tamo poreda uz prostrana okna, kroz koja bi na neprijatelja sipala svoje strijele, kamenice ili plamenu smolu.

Život je u tom gradu bio vrlo šarovit i pun izmjene. Čas bi se tu sastali vojvodini knezovi i župani na zbor, da se poklone svomu gospodaru i da mu donesu vijesti iz rusaga, pa da opet čuju njegove zapovijedi, čas bi došli poklisari dubrovački sa posaobinom, da donesu silnomu vojvodi bogate darove, ne bi li tako sklonuli možnoga susjeda, da im potvrdi pravice, da im štiti trgovinu i solane, da im dopusti stotinu drugih povlastica, za koje mu plaćahu bogate novce, a sve to na krvav trošak potištenoga svijeta zahumskoga.

Dvor taj, baština Sandaljeva, strica vojvodina, bijaše i zato sjajan, jer je vojvoda imao uza se vrhovnika narodne vjere, djeda bosanske crkve, gospodina Radaka, koji je duhovnim žezlom vladao cijelim svijetom zahumskim, a većim dijelom i bosanskim. Često je taj muž boravio na Blagaj-gradu uza svoga moćnoga prijatelja i gostoprimca. Nedavno boravio je tu i poslanik papin, biskup Toma, te je narod imao prilike, da vidi vas sjaj, kojim papini poslanici obilažahu dvorove stranih vladara.

Bijaše krasan dan u ranoj jeseni. Kako je ljetne zapare već nestalo, sjalo se nebo kao staklo nad okolišem, koji se šarenio u stotinu boja. Mrki stražar na stražarnici već je od podne opazio, gdje se uz Bunu na Neretvi dizala prašina ispod vozova i tereta, koji se polagano

micahu uz polje. Besposleni i ugojeni stražar pratio pogledom taj karvan, kako je prelazio Neretvanskim poljem, dok ne zagje uz brdo, da obilazi klancem i s druge strane ne stigne na Bunu.

Bila su od prilike dva sata popodne, kad je mislio, da bi sada već mogli biti kod zadnjega zavoja, pa s toga pogje na kulu do prednjih vrata, i zbilja ugleda već prilično blizu grada prašinu. Brzo viknu dolje u dvor, da se javi vojvodi.

Vojvoda za koji čas sigje. Bio je veselo uzrujan, a upravo snažna ljudina. Velik i jak kao hrast, širokih pleći i prsiju, snažnih mišica. Vazda rumeno i ugojeno lice sjalo mu od zdravlja i neslomive snage. Krupne modre oči pod čepurastim plavim obrvama gledahu oholo, a pod orlovskim nosom popadali veliki brci na junački svedena prsa. Rijetko je bio bez oružja, pa mu je i sada o pasu visio dugačak mač. Na dugoj plavkastoj kosi ponešto se naherio kalpak s krātkom čelenkom, kakvu je nosio na obične dane.

Gromkim glasom i uz hitre te odlučne kretnje stane dijeliti zapovijedi, da se otvaraju vrata, da se izvedu konji iz podruma.

U tili čas oživi i uzvrpolji se sve u gradu. Ta ide nova pošiljka iz Dubrovnika, a to je velevažan dogogjaj. Svak očekivaše nešto. Koji novu robu, koji oružje, koji knjigu s vijestima od dalekih prijatelja i znanaca.

Osim toga bilo je danas još nešto, što su svi znatiželjno iščekivali, nešto nova i nevigjena, pa se svi, koje nije služba držala na

gradu, požurili da se popnu uz drvene stepenice na vrh bedema, ne bi li što prije ugledali, kakovo se to čudo valja poljanom.

U dvorištu zamalo zarzaše osedlani konji, njima se na ramena turiše vojvoda i pratnja mu, pa praćeni ostalom dokonom pješadijom, izigju iz grada pa niz polje. Nasred ponosite konjaničke čete jahale dvije gospogje — vojvodina lijepa kći Katarina i njezina odgojiteljica, dona Cecilija.

Za gospogjama gizdavo poigravali konjima vojvodina dva sina, knezovi Vlatko i Vladislav, stasiti momci, jedan plavokos i smion izgledom, kao i otac mu, drugi tamnije kose, mirniji, gotovo tih i zamišljen. Najbliže do njih i oko njih pribrali se drugi vitezovi i knezovi iz bliže okolice, sa Nevesinja i sa Dubrava.

Na gradu ne osta gotovo niko. Na doksatu lijeve kule stajala sama vojvotkinja Jelena, dosta još mlada po godinama, ali joj izraz lica izlazio tugaljiv i jadljiv — kao od pritajenih duševnih boli i žalosti. Gotovo bez ikakoga zanimanja gledala je niz kulu, no nije vidjela ni gizdave čete, ni oblake prašine, što se valja uz polje; oči joj se ustavljale samo na ponositoj jahačici, što je uz njezinu kćerku jahala, pa joj se srce napunilo grčila, a oči ljutih suza.

Povorka megjutim usput naigje na seljake, koji su u polju sabirali prirod i u čudu gledali koje za sjajnom četom, koje niz polje, kuda se sve jasnije razabirali u oblacima od prašine ljudi i natovareni konji, a megju njima nešto čudna i neobična.

Kola nijesu; a šta bi moglo biti, to su samo nekoji znali, pa s očitim zadovoljstvom

dovikivali drugima: — Eno ide čudo nevigjeno, što sipa vatru i kamenje na sat hoda, a grmi kao grom! Dugačko je, crno je, a zijeva kao ognjen zmaj!

— A kako se zove taj bijes? upita drugi.

— Pa šta ćeš, kako da se zove? Dosta već što je tu, pa da nas evo sve, koliko nas ima, raznese na mijehove! prihvati treći.

— Zove se lumbarda ili tako nekako, oglasi se prvi; bar sam tako čuo, kad sam u grad nosio desetinu. Rekoše mi, da ju je vojvoda za skupe novce naručio u Dubrovniku, da ju namjesti na žutu kulu, otkle će zijati u dô i vatrom braniti grad od dušmanina. Ele, ne biju boj više ni junačka desnica ni oružje svijetlo, već sama paklenska vatra. —

Dok je viteška četa stigla trgovačku povorku i nasred polja ogledala novu lumbardu, prvu na tome tlu, stajala je vojvotkinja udilj za prozorom ne mareći za dičnu tečevinu vojna svoga, vojvode Stjepana. Popela se ovamo gore, jer joj je „gospodar njen“ zapovjedio, da s kule gleda, kako će oni lubardu dočekati i u grad dopratiti. I ona je poslušala, kaošto je od prvoga časa, otkad je iz Zete, doma oca njezina, kneza Balše III., dospjela gospodaricom na Blagaj-grad.

Vojvoda se Stjepan pred pet godina oženio s tihom Jelenom, jer je s njome naslijedio bogatu baštinu i jer mu se činila po svojoj tihoj prirodi pristala mati njegovim dvjema kćerima, tada trinaestgodišnjoj Katarini i šestgodišnjoj Mariji, koje mu ostavi uz dva sina Vlatka i Vladislava prva njegova žena, knjeginja Ana Kantakuzena.

U tom se vojvoda nije prevario. Vojvotkinja Jelena udala se za moćnoga vojvodu, jer je to bila želja očeva. Ta i nije ga prije ni vidjela, dok je nije vjenčao u crkvi njenog rogjenoga grada a po obredu svoje katoličke vjere. Djecu je njegovu prigrlila kao svoju rogjenu, i osobito joj se prikloniše oba sina, koji se nekako tugjiše od oca, jer je s njima vrlo strogo postupao. Teže joj je bilo s kćerima, a osobito s Katarinom, koja je maćehu od prvoga dana gledala nekud sumnjivo. No postojanost vojvotkinjina, njena blagost i ljubav savladaše malo pomalo taj dječinski otpor, i djevojčice se sve više priljubiše novoj majci.

Ljubav te djece postade vremenom jedino vrelo zadovoljstva, pače jedina sreća njezina u času, kad se jadna dosjetila, da je pošla za muža, koji je za nju malo mario, pače i bezobzirno je vrijegjao. Odgojena u velikaškoj kući staroga kova, gdje se ragjale vrijedne domaćice, bogobojne, čedne i kućevne, obikla je priprostim, starinom posvećenim običajima, i čudno je se doimao pustopašni život na sjajnim dvorima Blagaj-grada. U početku se sve savijala od stida i boli, kad je morala preko volje svoje pribivati čestim i bučnim gozbama, pijankama i raznoj besposlici. Tanku i plahu joj ćud teško vrijegjahu oni neslani razgovori, surove šale i doskočice, te raskalašeno vladanje stranih i domaćih vitezova i gospogja, megju kojima su kojiputa bile i takove, koje nijesu bile zakonite ljube onih, što su ih doveli u dvor, pa vojvotkinja često i nije znala ni okle su, ni kojega su roda i plemena. K tomu svemu bio je vojvoda čovjek

silovit, surov i nagao; protimbe nije trpio, umah bi sa zemljom sastavio, ko bi mu usudio protiviti se. Sve je to slabašnu ženu tako zastrašilo, da se zamalo odučila svoje volje i šuteći se pokoravala svomu mužu i njegovim željama. Uz to bješe i slaba zdravlja i bez svoga poroda, pa nije imala ni snage, da se podigne do samostalnosti.

Nu patnici bješe još jedna kaplja zaostala na dnu kaleža njenih muka, a ta bješe najgrča, najbolnija. Baš kad su nastale brige zbog najstarije kćeri, koja je stala na djevojačku snagu, dogjoše jednoga dana na dvor firentinski trgovci i s njima ženska, koja se zvaše Cecilija, a kako rekoše — sestra jednoga od trgovaca. Bješe to Talijanka, lijepa, crna, vatrena oka, još mlada i punana. U govoru pokazivala se skromna, samo kojiput izbijale bi kao iskrice duhovitosti i dosjetljivosti, kojima ona odmah svlada vojvodu. Ona se umjela umiljavati i vojvotkinji, kojoj se za svoga boravka nudila za pomoćnicu, no najviše pak predobi mlado djevojče Katarinu, pričajući joj o svijetu i sjaju mu, te laskajući joj, da je lijepa i da je dostojna najvećih časti. Pa kad se napokon trgovci spremili na odlazak, dogodi se, te vojvoda ustavi Ceciliju, rekavši svojoj ženi, da Katarinin odgoj treba i onako nastaviti i dovršiti, a kud će bolje prilike od ovako fine Talijanke.

I da stvar bude još ljepša, udesi vojvoda tako, te je ista vojvotkinja umolila Ceciliju, da učini tu žrtvu pa da ostane, na što se ova napokon skloni. No trgovci su znali bolje, jer su otišli teži za nekoliko stotina dukata, koje su dobili za najfiniju robu — Ceciliju. Dona Cecilija zamalo je zavladala sa svima na dvoru. Bila je sa svakim mila i prijazna, spram vojvotkinje ponizna, ali najviše je nastojala da se svikne mladim knjeginjicama. U Katarine je brzo uspjela. Djevojče, živo i prihvatljivo, rado je slušalo laskanje vješte Talijanke i pristajalo brzo na sve, što je Cecilija izmislila, da u knjeginjice probudi žensku sujetu.

No u onoj mjeri, u kojoj je pristajala uz Ceciliju, udaljivala se od matere, koju je odgojiteljica svojoj učenici vješto umjela sve pomalo prikazivati maćehom, dok se najposlije Katarina sasvim ne odbi od vojvotkinje. Što je mlada knjeginjica sa svom dušom pristala uz tugji jezik i običaje, i smetnula s uma i iz srca svoju narodnost, te jedva više i htjela da progovori materinijim svojim jezikom: to bi vojvotkinja još i pregorjela. Ali došlo je i gore, a to je maćehu, koja je ljubila pastorke svoje, najviše boljelo, jer je vrijegjalo ne samo majku u njoj, no upravo — ženu.

Pod ravnanjem Cecilije obične one gozbe na Blagaj-gradu pomalo se naime pretvarale u prave bakanalije. Dok je vojvotkinja svoje pastorke sve donle umjela kriti od tih veselica, poče sada Katarina odjedanput hlepiti za takim zabavama. Vojvotkinja je sa zgraženjem nastojala, da kćerku svoju odvrati od tih gozba; ona joj branila, zaklinjala je, ali sve uzalud. Djevojče postalo prkošljivo na opomene materine i upiralo se na svoju volju pa se pozivalo na vojvodu, koji se činio sklon željama svoje kćeri. Pa kad se jednom vojvotkinja odvaži da muža svoga upozori,

kako su pogubne take zabave po njegovu kćer, onda joj on sa smijehom odvrati: šta je nju briga, ta pastorka joj je, a k tomu je i pod dobrom paskom done Cecilije!

Volja done Cecilije budne naskoro mjerilom, po kojem se sudilo, što valja činiti, a što ne valja. Dugo se vojvotkinja nije osjetila, što to zapravo biva na dvoru. Napokon se više nije dalo tajiti. Talijanka se pomalo podigla nad svima u gradu, pošto je omamila gospodara, te od kupljene najamnice i robinje postala gospodarica, koja je zapovijedala cijelim dvorom, a nije se ustručavala dizati se i nad slabu vojvotkinju time, što je vladala vojvodom. Kad je tužna Jelena saznala za tu svoju sramotu, kad je danomice morala gledati, gdje joj muž otvoreno vodi ljubav s tugjom ženom, a ta se žena njoj, zakonitoj ljubi i vojvotkinji javno izrugava i prezire je, onda je umalo ne satriješe boli i stid. Bez inoga štita htjela je barem da nagje oslona u djeci svojoj, ali Katarina se već bila odbila, a i oko male se Marije zametnuo boj sa lukavom Talijankom. Jedina dva pastorka, knezovi Vlatko i Vladislav, pristadoše čvrsto uz dobru svoju maćehu. Njih ne mogoše predobiti ni zamamna ljepota prevejane tugjinke, ni njezina vještina u himbi i pretvaranju. Dobro su oni vidjeli i razumjeli, što im otac radi, vidjeli i razbirali sramotu u porodici i domu, pak se tijesno pribiše uz onu, koja je u tim prilikama trpjela najviše, uz majku svoju, koju su ljubili i žalili od srca.

Kad se ono juče vratiše kasno u noć Katarina i Cecilija iz Samobora, kamo je vojvoda

poslao odgojiteljicu svoje kćeri, da vidi i taj njegov grad, ispripovjedi Katarina zažarena lica i smiješeći se o putnoj zgodici s hajducima. Majku obli smrtan užas i ona sva u strahu upita:

— Kako si mogla, dijete, ako Boga znaš, — gdje ti otac reče, da onuda ne prolazite?! Da sazna..!

— Pa ne će saznati! prpošno odvrati Katarina; momci će šutjeti i onako, jer im je mila glava, a ja ne ću ništa odati.

— A misliš li ti, prihvati majka rastužena s djevojčina vladanja, da otac ne može od drugih saznati? Pa znaš, kako umije da plane...

— Eh, onda ću ga već ja primiriti! umiješa se i Cecilija, pa stane pred veliko mletačko ogledalo, da namjesti bujnu vranu kosu.

Vojvotkinja umuknu; obikla je odmah zašutjeti, čim bi Cecilija preuzela riječ. I ova nastavi:

— Pa napokon, zašto da se djetetu brani veselje i kvari volja? Još nas k tomu onuda namjerila sreća, jer nas izbavi lijep mlad vitez, — je li, da je lijep bio, knjeginjice Katarino?

Ova porumeni od naglaska i pogleda, kojim Cecilija poprati svoje riječi, i od majke svoje, kojoj ne mogaše pogledati u oči, kad je Talijanka nastavila: — Baš je bila lijepa aventura, pa sam na čas i zaboravila, da sam u toj pustoj divljoj zemlji, i bilo mi kao da sam u svojoj lijepoj Italiji. Takova šta ima tamo na pretek — otmica djevojke, kojoj priskače u pomoć mlad, lijep kavalijer, kolike li romantike! Ali vi se baš nijeste ponijeli, kako dolikuje plem-

kinji, knjeginjice. U nas gospogje darivaju svoga izbavitelja bilo cvijetom ili vrpcom, da je nosi u boj — štićenici svojoj na diku, da se pred svakim ponosi!

— Ali, Cecilija, što učite djevojče takovim stvarima? izmakne se smućenoj duši vojvotkinje.

— Ha, ha, vojvotkinjo, nasmija se Talijanka prijezirno; vidi se, da ne znate cijeniti sreću takvih romantičnih zgoda — a sva je sreća, da je gospodin vojvoda povjerio meni uzgoj done Katarine!

S tog se drskog govora i Katarina ponešto trgne i zasrami. Ispod oka pogleda u majku, koja je do usana problijedjela, a oko očiju joj se uhvatili crni kolobari. Jedan čas bješe djevojci da potekne materi, da ju moli za oproštenje, da ju zaštiti i obrani od uvreda svoje odgojiteljice. No to je potrajalo samo čas. Cecilija opet prihvati riječ.

— Da ste samo vidjeli, madona Katarina, kako vas je junak gledao! O, poznam ja takove poglede — znam, da ste ga onaj čas zarobili čarima svojim, i on sada samo o vama sniva kao o svojoj božici i vili!

Vojvotkinja ne mogaše više dulje podnijeti. Ona ustane i učini kretnju, kao da će kćer za ruku uzeti i izvesti, ali se ova okrenula licem k prozoru, a na to majka izleti na vrata, pa u svoju ložnicu, gdje se baci na svoj krevet i zarida teško i neutješljivo.

*

U polju stajaše lumbarda, još zavita na kolima.

Vojvoda sjede pod granatom lipom na kameni stô, sa koga običavaše suditi narodu, te mu objavljivati svoju gospodsku volju. Ponosnim prkosom gledao bi onda na svoje kmete, ali i na vojvode i knezove, koji ga opkoliše, da se njegovoj moći poklone, a ipak bijahu po strani te vojvodske stolice uklesane mudre riječi: „Si kami varda! Či-li je bio! Či-li je sade! Či-li će biti?“

Pred vojvodu izigje ponizno zgrbljeni „balestijer“, što ga Dubrovčani spremiše s topom, da pazi putem na nj i da pouči vojvodine ljude, kako valja njime vladati. Bijaše Talijanac rodom, trgovac oružjem po zanatu, a čovjek mudar i okretan, pun laskavih riječi, koje je na sve strane sipao, kaošto su mu i sitne oči nemirno uokolo igrale. Pošto izruči vojvodi „ekspeditorij“ sa pozdravima i poklonom kneza i vlastele „vladuštago“ grada Dubrovnika, vojvoda prizva svoga logofeta, da mu pročita, što vlastela pišu, a onda mignu milostivo balestijeru, te mu naloži da top rastovari i namjesti da ga ogledaju i okušaju.

Balestijer preponiznim poklonom upozori, da je to velika muka rastovarivati i opet natovarivati pa unositi u grad, nu vojvoda ga ošine mrkim pogledom, veleći:

— Učini, što ti rekoh! — Balestijer pokorno smota skute i dade se na posao. Poznavao je vojvoda dobro Dubrovčane. Bili su to dobri, veliki trgovci, ali prije svega gledali su na svoju korist. Bog zna, šta mu je taj balestijer dovezao! Ako top onako neogledan unesu u grad, kupljen je i valja platiti tešku hiljadu

perpera. Zato htjede oprezni vojvoda da ga najprije okuša pred gradom. Balestijer videći, da se s vojvodom nema šta šaliti, posluša i uzme stovarivati top i namještati na polju.

Nije to bio doista lak posao i surova snaga kirijaša ne bi bez naputka balestijerova bila dotekla, da izvede djelo.

Napokon se top u svoj svojoj veličini ukoči i zasja u popodašnjem suncu. Bješe to havan od jedno aršin i po duljine, dosta jednostavno sadjelan. Četiri gvozdena žlijeba sklopiše se u cijev, a jaki željezni obruči opasaše ju, da se od praska ne raspane. Dônji se kraj cijevi suzio i bio jače ozidan. Taj je havan počivao na teškom, željezom okovanom panju od hrastovine, a zjalo mu zijevalo u nebo.

Balestijer namjesti zjalo niz Bunu. Onda za najveće tišine i napetosti gledalaca nakrca u cijev nekoliko šaka praha i natisne kameno zrno, veliko kolik ljudska glava.

Dok je balestijer namještao i nabijao lumbardu, pojure nekoliki konjanici na njegov nalog niz polje, da rastjeraju narod u brdo, a kad se sve razbjeglo i nije se bilo više bojati nesreće, zapovjedi vojvoda da se odapne. — — — — —

Dok su te pripreme trajale, šetala je Katarina sa Cecilijom kroz svjetinu. Knezovi, osobito mlagji, uljudno im se klanjahu i promatrahu ih nehinjenim udivljenjem, a narod se sa strahopočitanjem uklanjao pred njima, odavajući tako, da i oni dobro osjećaju golemu razliku megju vlastelom i kmetom.

Katarina je rado vigjala, kad joj se svijet klanjao; nu ovajput jedva je i opazila koga oko sebe, pa ni za lumbardu nije osobito marila. Oči joj se krale sve nekuda kroz onu svjetinu u daljinu, kao da nešto traže.

Najednom se trgne. Tamo se, uz onu krš, prislonio odaljen od ostaloga svijeta mladić, koga djevica svu noć od jučerašnjega sastanka nije mogla da istisne iz pameti. U prvi mah problijedi, a srce joj stane silno kucati. Mladić gledaše pozorno u lumbardu, prateći napeto svaku kretnju balestijera, kao da je rad da se nečemu nauči. Kako se Katarina časom ustavila i uporno zagledala na jednu stranu, opazila je to Cecilija i saznavši što je, vikne zatečeno:

— Ah! naš mladi, viteški izbavitelj? Pa spopane Katarinu za ruku i htjede da je povede prema onoj strani, gdje je stajao mladić, no djevojka se neočekivanom odrješitošću trgne i naglo istisne:

— Šta ste naumili, za Boga!

— Ta dužni smo, da zahvalimo svojemu izbavitelju! reče dona Cecilija i pogleda začugjeno djevojku, koje najedanput nije razumjela, — u šumi nam nije bilo ni prilike od smetnje i straha.

Katarina se okrene i zakorakne prema društvu.

Bijaše u nje i neobične odlučnosti.

— Madona, vi kanda ne marite za dužnosti pristojnosti i dobra vladanja! prikori je Cecilija još svegjer u čudu, a ja ipak znam, da vam je srdašce življe zakucalo, da vas upravo vuče k onoj stijeni — i vi ipak ne ćete?

— Ne ću! odsiječe djevojka kratko i pogje natrag.

Takove Katarine Cecilija još nije poznavala. Sve do sada bješe joj mlada knjeginjica gotovo slijepo odana i slušala je u svem. Nije se mogla da dovine, što to u djevojci najednom biva. Najedanput se lupi po čelu:

— Ah, sad se dosjetih! Smeta vas tu pred očima čitava svijeta i pred vojvodom, koji bi odmah pitao, na kakav smo se način upoznali sa mladim junakom. Zaista moram da se poklonim vašoj opreznosti. Nego, zahvaliti mu moramo, pa ne ćete li javno, a mi ćemo tajno. Poslaćemo mu kakavgod znak u ime hvale, što nas je izbavio iz hajdučkih šaka. Pa ako je kavaljer, kaošto je junak, ne će ni danju ni noću mirovati, dok ne otkrije lijepu darivateljicu.

Katarini doduše prišapnu neki tihi glas, da se toga okani, no želja joj bi da pristane na prijedlog Cecilijin. Dozovu vjernu dvorkinjicu, koja je bila izišla sa dvorskom družinom, i Katarina joj preda modru vrpcu sa njedara, zamotavši je u hartiju, koju joj dade Cecilija.

— Evo ti, Grozdano, pouči je Cecilija hitrim glasom, pa kad misliš, da te niko ne će vidjeti, onda to odnesi onomu vitezu, što se tamo naslonio na krš, pa mu daj ovaj zamotuljak i reci, da je od gorske vile, koju je izbavio iz vučjih pandža.

— Ali ne sada! pohiti Katarina, porumenivši jako — bješe ju uhvatio iznenada stid —, kad se sve stane razilaziti i mi budemo u gradu, jesi li razumjela?

— Na službu, jesam! odgovori dvorkinja lukavo pritajivajući smiješak.

U isti čas potrese zrakom i zemljom užasna, u ovom kraju još nečuvena tutnjava, kao da je puklo hiljadu gromova. Ženske kriknuše od prepasti, konji zarzaše, muževi mal ne oglušiše i zapanjiše se, a vještiji pogledaše u dim, što se dizao iz lubarde, a onda u tane, što se silnom brzinom kretalo u zraku, tu zaokružilo i opet spuštalo i na jedno hiljadu koračaja daljine udarilo u krov jedne staje, probušivši na njem ploče. Taj top istina ne bijaše savršena sprava; nišaniti i vladati nije se njime dalo nikako. Tobdžija je mogao samo da opali dugačkom luntom, a zrnom je vladala volja kamena ili željeza. Nu vojvoda je bio vrlo zadovoljan tim pokusom. Znao je, da će njegov narod sada, gdje se uvjerio, da mu gospodar i gromom vlada, još ponizniji biti, nego do sada, a oni buntovnici na Gatačkom polju ne će biti onako prkosni, kad dočuju, da ih može i topom biti.

Sasvim dobre volje zapovjedi odmah, da se unese u grad i namjesti na najveću kulu, da onuda zijeva u dolinu i prijeti svim neposlušnicima, a onda prizva svoga logofeta i da mu nalog, da napiše uzmožnomu knezu i vijeću dubrovačkomu gospodski pozdrav i doznaku na hiljadu perpera od onih novaca vojvodinih, što su u njih još od Sandaljevih vremena u pokladu, i koji su od onda pridom i novim depozitima veoma narasli.

Pošto se svi u gradu nagjoše, zapovjedi, da se balestijer lijepo počasti, pa nagradi i njega za tačno opremanje lumbarde.

Balestijer se previjao od poniznosti i učtivosti, kad je zahvaljivao za toliku milost. No vojvoda i ne dočeka hvale, već se okrene, kao da ga više i nema. Na to se Talijan uspravi i

u taj mu se čas ustave oči na Ceciliji, koja je za knezom sa Katarinom stupala. Tek čas, nu ovo se dvoje prepoznaše kao davni znanci. Ipak oboje se savlada, i niko nije opazio pogleda, što ga izmijeniše.

XII.

Još vojvoda nije sišao s konja, a to s kule stražarnice zatrubi stražar.

— Šta je, more? vikne vojvoda i pogleda gore.

— Eno dolaze stranci, odgovori stražar i nagne se nad maleni prozorčić.

— Možeš li raspoznati?

— Ako se ne varam, biće iz Dubrovnika, ali po zelenim kalpacima mogao bi biti i kogod od gospodina kneza Radoslava Pavlovića.

— Ha od moga ljubimi svaka! dosjeti se vojvoda i nasmija se porugljivo. Neka su mi dobro došli, baš sam dobre volje, da dočekujem mile goste.

I vojvoda se stane u srcu zadovoljan penjati na dvor. Dubrovčani mu sigurno opet šalju dobre savjete, da se pogodi u miru sa svakom svojim, s kojim je pred pô godine prestao voditi rat. A Radoslav šalje poklisare! To mu je godilo, jer mu je to bio dokaz njegove moći i sile.

Još je sunce stajalo na nebu, kad je viteška povorka od kakvih dvadeset konjanika tražila ulaz pred vratima Blagaja. Vratar, poučen od svoga gospodara pusti ih u dvor, gdje ih dočekaše vojvodini mladi sinovi, osamnaestgodišnji Vlatko i dvadesetidvogodišnji Vladislav.

U velikoj dvorani dočeka ih vojvoda Stjepan, u svečanom ruhu, na svom stocu sa zlatnim grbom. Na glavi mu kalpak od samura, a na licu mrko ozbilje. S jedne i druge strane stajali vjerni mu knezovi i vojvode.

Zamalo ugju na vrata poslanici s pratnjom. Naprvo strani gosti, Dubrovčani, u dugim crnim haljinama, otkrivene glave, a za njima knezovi Ivaniš i Petar Pavlovići, sinovi kneza Radoslava Pavlovića.

Dubrovčani se duboko poklone pred vojvodom i čekahu onda, dok ih on zapita.

— Dobro mi došli, gospodo! mahne vojvoda rukom; poznam vas, čestiti gospodin Niko Gjorgjiću i Andrijo Bobaliću! Što mi dobra nosite?

— Prije svega nosimo pozdravlje uzmožnome vojvodi od čestitoga kneza i slobodnoga i vladuštago grada našega, preuze Niko Gjorgjić svečano.

— Hvala vi i vašoj gospodi! odgovori vojvoda prijazno i sjedne. Bio je odlučio da bude milostiv. Mahne rukom u znak, da govornik nastavi.

Govornik je stao vrlo kićenom i vješto sastavljenom besjedom uvjeravati vojvodu o nepokolebivu prijateljstvu slavne republike, a u dokaz navede najnoviji diplomatski čin mudrih gradskih otaca.

— Kad se vaša uzmožnost, nastavi Niko Gjorgjić, dostojala proljetos pohoditi vojskom primorski grad Omiš, i Omišani se našli u nevolji, onda se presvijetla kraljica Jelisava obrati na slavnu republiku i ponudi joj grad Omiš u pravo i vlasništvo, ako mu pomogne s mora,

i opskrbi hranom i strjelivom bliže hrvatske gradove...

Govornik tu najedaput zapne i mrva se samo trgne; mrva samo, jer slobodnomu gragjaninu ponosne općine nije pristajalo suviše se prepadati od zveke mača, kojim je vojvoda na te riječi nehotice lupnuo o kamene ploče dvorane.

Niko se Gjorgjić na onaj sitni trzaj to više uspravi, a uspravi se i njegov drug, jače složivši ruke oko zamotka pergamene, kojim su bili u kićenoj knjizi popraćeni zlatni vrčevi za dar vojvodi.

— Kako će plemenstvo vi lako pogoditi, nastavi Niko s uvjerenjem, općina nije prihvatila tu ponudu svijetle kraljice, pa ni onda, kad ju je za tri mjeseca ponovila. Gospoda i vlastela vazda su nastojala mir i prijateljstvo držati s uzmožnim svojim susjedom, kaošto joj je vazda na srcu bio i mir te sloga izmegju gospodina vojvode i njegovih rogjaka, poimence kneza Radoslava Pavlovića...

— Ha, zar me je opet bio tužiti! nasmija se vojvoda ljuto i opet zazvekeće mačem, pa pogleda na svoga sestrića kneza Ivaniša.

Ovaj nehotice postupi za korak bliže, a lice mu zaplamti.

— Polako, sinko! mahne mu vojvoda rukom. Znam ja vrlo dobro, da je tvoj gospodin babo a moj ljubimi svak nedavno ponudio čestitoj dubrovačkoj gospodi svoja dva grada Klobuk i Trebinje na prodaju.

— Ali općina ni na to nije pristala, požuri se Niko Gjorgjić, da uvjeri vojvodu, kojemu se

na čelu pomalo stale nadimati žile, a to nikada nije bio dobar znak.

— Znam i to, nastavi s finom ironijom u glasu i nagne se naprijed, uprijevši se desnicom o naslon stoca, — znam i moram se upravo diviti nesebičju slavne općine, što je odbila dvije tako sjajne ponude. Ta Omišu je bilo vrlo lako pomagati s mora, jer u mene nema lagja, pa bih onda morao da se dignem ispod grada. A slavna bi općina lijepo tim uvećala svoju državu. No slavna je općina možda i to znala, da vojvoda Stjepan ima još ruke, da kazni buntovne susjede, a znala je valjda i to, da je car u Drinopolju glavni moj prijatelj, i jedna da je moja riječ dovoljna, da Osmanlije pohode u moje ime svakoga, koji bi se usudio, da mrsi moje osnove.

Tu zašuti i pogleda sjajna i ohola pogleda na sakupljenu gospodu. Dubrovčani čas poniknuše slobodnim svojim glavama, a to je vojvoda i htio, pa se opet udobrovolji i reče prijaznije:

— Od srca priznajem vašu mudrost i prihvaćam vaše prijateljske ponude, pa molim, da uvjerite i slavno vijeće o mojoj ljubavi i prijateljstvu, dokle sam živ.

Na to Andrija Bobalić i dvije sluge, koji su nosili dva krasno izdjelana zlatna kondijera, s dubokim poklonom pristupiše pred vojvodu i pružiše mu smotak, a Niko reče:

— Primi, uzmožni vojvodo, ovaj mali darak za znak poštovanja i prijateljstva od slavne naše općine!

— Hvala vi! Baš krasne radnje! razveseli se vojvoda i primi smotak pa ga pruži svomu logofetu. Kondijere pogleda zadovoljnim okom.

Onda mahne mladim plemčetima svoga dvora — da prime darove.

Zatim pogleda put kneza Ivaniša i reče mu opet smrknuta čela:

— Šta mi ti, gospodine kneže i sestriću, dobra nosiš?

Ovaj pristupi ponosito i slobodno pred vojvodu, pa ga tako i pogleda u oči. Za njim pristadoše i dva njegova pratioca, dvorski vitezi očeva mu doma.

— Moj me ljubimi otac, poče Ivaniš, gospodin knez Radoslav šalje s pozdravljem tebi, čestiti vojvodo i ujače, da ti nugjam mir. Istrošio mi se babo, a star je već i slab, pa je željan mira.

Vojvoda se začudi kratkoj besjedi pa pogleda svoga sestrića, kojega nije vidio, otkad je od dječaka postao lijep momak. No časom mu se čelo smrkne, i on reče kao prijeteći:

— Ko mir prosi, nek se ne ponosi!

— Ja ga ne prosim, reče ponosno mladić, već ga nugjam.

— Smjela ti je riječ i kratka, odvrati Stjepan! I eto ti kratka odgovora: — Ne pristajem na mir!

Ivaniš problijedi i čvršće rukom prihvati balčak. Na to pristupi i Niko Gjorgjić i reče toplo:

— I slavna općina podupire toplo tu prošnju na moja usta, da bi uzmožni gospodin vojvoda pristao na taj mir.

— Ne mogu, reče i digne se vojvoda u svoj veličini; ne mogu. Ako i nijesam rad klati se sa svojim rogjakom, ali moram. Tko li reče

knezu Radoslavu, da se opire caru, te je ovaj naložio da se digne sa imanja? Ako mira hoće, nek izbroji Amir-sultanu deset hiljada perpera, pa je siguran!

Ivaniš stisne usne i pesti od gnjeva, a još više od stida, što mu se ujak tako podao Osmanlijama. Ali je morao šutjeti, da još jače ne ozlovolji vojvodu. Ta ako već ne može da izvojšti mir, a to barem primirje, dok mu otac ne sabere nove snage.

U to sam vojvoda izagje preda nj.

— Jedino to mogu obećati, da ću pričekati berbu, ali uz uslov, da ti babo ne traži saveznika. Za to vrijeme može razmisliti, što će dalje učiniti.

A onda sišavši sa stoca i povukavši se sa poslanicima, reče Ivanišu, koji poljubi u ruku svog ujaka:

— Nego bez zamjere dalnje. Ti si moj gost i ljubimi neput. Neka ti ni na čem ne pomanjka pod mojim krovom ni za mojim stolom.

*

Kad su se vojvodini gosti vratili strmim putem u grad, gdje ih je u proslavu prvoga topa, što no grunu na hercegovačkome tlu, čekala obilna gozba, staše Tomo pod istim kršem, sa koga je promatrao prizor pod gradom, i zamišljeno gledao čas za povorkom vojvodinom, čas na modru svilenu vrpcu, što ju držaše u ruci. Malo prije dadne mu je djevojka uz riječi:

— Eto, viteže, od gorske vile, koju ste oteli iz vučjih pandža! I nesta je u vrevi, prije nego li se osvijestio te ju pravo i razumio.

Bijaše toliko smeten, da nije znao, što to sve znači; ali gledajući za povorkom i opaziv u njoj djevojački lik na vatrenu konju, poče se sjećati. Istina, daleko bijaše do nje, pa kako se već počeo i suton hvatati, ne razabra očima oris djevojke. No on osim Vojače nije poznavao druge žene, do li one, koju je juče slučajno izbavio, pa se brzo sjeti i pogleda za povorkom. Nepomično pratio je okom njen lik, a prije no će ući u kapiju gradsku, činjaše mu se — ili zar snivaše? da se za njim ogledala i da mu je rukom domahnula.

Pa kad djevojke nesta u gradu, osta mu svegje njen lik u duši i ne bijaše kader da se otme toj dražesnoj pojavi.

U to pristupi Gojak, te ga potrepta po ramenu.

— Ej Tomo, valja nam krenuti, ako mislimo još danas u Rotimlje na konak.

I Tomo se prenu iza snatrenja i dosjeti se, da mu valja na put u Gacko polje, da pomaže jadnim kmetovima protiv nasilja oca one dražesne — gorske vile.

*

U gradu se megjutim našli gosti oko punih stolova, poregjanih u oniskoj, ali prostranoj svečanoj dvorani slavnoga vojvodskoga dvora.

Namještaj te dvorane bijaše dosta jednostavan, ali je ipak zatravio oči onih priprostih velikaša.

Dvorana bijaše rasvijetljena cijelim nizom uljenica, kojim bijahu pokićene stijene i golemi hrastovi stolovi, te stajahu ili na srebrnim svijećnjacima, ili na gvozdenim stalcima uza stijene. Stijene dvorane ne bijahu obijeljene bijelim vapnom, kako je to bilo do sada običaj u plemića kao i seljaka, već je vojvoda dobavio iz Dubrovnika umjetnika, koji mu ih je vješto obojio. Šarene grane oplitahu se stijenama, a megju njima, gdjegod je bilo mjesta, sjaše se na zlatnom štitu grb vojvodin, ali ne onaj stari sastavljeni od početnih slova vojvodinih, koji se još nalazio samo na naslonjaču kojega starijega stolca — već novi grb s lavom kako se prkosno propeo a u pandžama svojim nosi barjak. Taj grb podijelila je Venecija vojvodi, imenovavši ga svojim plemićem, a njime se on osobito ponosio, jer mletačkim plemićem postade dosle malo koji Bošnjak osim kralja.

Svaki gost vojvodin promatraše taj grb, pa mu se divljaše, a u duši mu po koji i zavigjaše.

Uza sve obilje pri gozbi ipak ne bijaše vidjeti u dvorani nečega, što je obično začinjalo i razveseljivalo svaku gospodsku gozbu, a to je guslar, koji bi sjedeći u prikrajku pjevao gospodi o slavi njegovih djedova, o junačkim im djelima, koji bi svojom zanosnom pjesmom bodrio goste na junaštvo i plemenštinu a domaćina na darežljivost prema pjevaču, koji se našao, da pjeva slavu njegova roda. Tom pjevaču ne bijaše više mjesta oko gospodskoga stola, ali mu pjesmu tim radije slušaše družina, koja se podno dvora sakupila, da se veselo nažije onoga, što bi joj dopalo sa gospodskoga stola.

U sredini za stolom sjedio je vojvoda, s lijeva mu dona Cecilija, s desna kći mu knjeginjica

Katarina, koja je trebala da zamijeni oboljelu domaćicu. No to bješe samo po imenu, jer zapravo vladala je stolom sjajna Cecilija. Gosti se bjehu već obvikli, da vojvotkinja više i ne pribiva kod takvih gozbi, pa se više nije ni pitalo za uzrok. Znalo se, da je bolešljiva i slaba zdravlja, a koji su bolje znali, nijesu marili da naklapaju o pravom uzroku njenoga izbivanja. A kako je u done Cecilije bilo sjajnih društvenih vrlina, živahna, žarka besjeda, dosjetljivost i šaljivost, neustrašivost i smjelost, kojom nije prezala ni od najkrupnije šale, činilo se upravo naravno, da su ju smatrali zamjenicom domaćice, tim više, što su Katarinu još do nedavna vidjeli nedoraslim djevojčetom.

I danas ju svačije oko udivljeno gledalo, pa i ista družina, što je dvorila jelom i pilom. Bijaše više no ikada zamamljiva, više no ikada piljio je u nju vojvoda lakomim pogledima, kao da će ju očima progutati. No u nje je bilo više pameti; višeput ga šaptom opomenu, da se savlada i da bude na oprezu. Smetahu joj u svoj dvorani samo oči dvaju vojvodinih sinova, koji ju, sjedeći s druge strane stola spram oca, posmatrahu mrkim pogledima. Da se knezovi Vlatko i Vladislav ne dadu u njenu mrežu i da su joj uzalud svi trudi, sva igra koketerije, o tom je bila već uvjerena, videći kako je krišom posmatrahu sumnjivim i budnim okom. Vidjeli su oni dobro, što na dvoru biva; vidjeli su, što im otac radi, kako odnemaruje svoju suprugu i sve bestidnije vodi grješnu ljubav sa tugjom pripuzicom, trošeći na nju teške novce, te se ona već sjajnije odijevala i od same

vojvotkinje. Ali što ih je još više zabrinulo, bješe, da im sve to mlada sestra mora da gleda, i nije se dalo tajiti, da se već pojavljahu na Katarininu vladanju utjecaji rgjava primjera. No budući još maloljetni, ne mogahu otvoreno da ustanu proti tomu vladanju, već su čekali, dok im se navrše godine, da onda učine sramoti kraj.

Kad je večera odmakla i vino počelo obilnije teći, dovikne najedanput vojvodi s desnoga kraja stola knez Juraj Vojsalić:

— Vojvodo, zbilja, ne vidje li danas onoga mladoga viteza, što se naslonio o klisuru, dok smo u polju okušavali lumbardu?

— Ne vidjeh, odvrati vojvoda; a ko li bješe?

— Ko ga još vidje? upita knez Juraj ostale goste, smiješeći se tajanstveno.

Svi naperiše uši i viknuše:

— Koga? Gdje?

— Viteza, koji je iz daleka motrio lumbardu.

— Zar ono golobradasto momče? upita jedan od starijih vitezova.

— De ti pazi svoj jezik! oglasi se sada s gornjega stola zvonko grlo Ivaniševo. Golobrado momče, veliš? Taj je počinio veća junaštva, nego i ti s tvojim sjedinama. I još će vam svima zadati posla.

— Zar ga ti poznaš, Ivanišu? hitro se javi vojvodin sin knez Vlatko, zarumenjevši od svoga pitanja.

— Kako da ga ne poznam, kad mi je pobratim. Ma danas se već i po svoj Bosni od Drine pa do mora ni o čem ne govori, nego o njem.

— O kome ti to govoriš? lupne sad vojvoda šakom po stolu, da je sve sugje odskočilo; ko

je taj, što se o njem po svoj Bosni govori, da ja ne bih znao?

— Znaš ga i ti, vojvodo i ujače, odgovori mu knez Ivaniš živo. Toma je, pustinjakov sin Toma, valjan momak, što bije Osmanlije na sve strane, što goni lupeže i hajduke i otimlje im porobljeno blago pa ga dijeli sirotinji.

— Šta — bije Osmanlije, dijeli blago kmetovima?! udari već supijani domaćin po drugiput po stolu. Goni lupeže?! A što će to meni? Nijesam li ja „milošću božjom veliki vojvoda rusaga bosanskoga i k tomu"? Ko je taj golobradić, što smije da o njem sva Bosna govori? Već mi je tih vijesti, što se roje kao pčele u proljeću, dosta. Hoću da znam, kako mu je ime, kojeg li je roda i koljena, hoću da ga vidim!

— Vidjeti si ga mogao danas, da si gledao mjesto u lumbardu na krš više Bune, odvrati mu Vuk Vukićević da ga umiri, videći vojvodu bijesna; no plemena mu ne znam ni ja, premda sam ga pred osam dana poznao u Olovu, kad sam se desio kod Pavlovića.

— Pa kakav je to vitez, koji plemena nema? oglasi se jedan od drugih vitezova.

— Ako ga i nema, stiče ga desnicom svojom, opet će oduševljeno Ivaniš. Svakako je vrijedan junak.

— Vidi, vidi, kako se to već okrenulo novoj zvijezdi, jarosno će domaćin. Ali, dragiću moj, što će ti sve njegovo junaštvo, kad nema plemena, nema vladanja, već se tuče po svijetu od nemila do nedraga?

— Znade li iko, od koga je koljena? upita drugi jedan vitez, kad je vojvoda ljutit prestao.

— Koliko ja znam, prihvati Ivaniš, odrastao je u Rami, u planini kod djeda Milovana, ramskoga pustinjaka.

— Zar! kliknuše svi kao s nekim počitanjem, ta oca Milovana poznavali su svi dobri Bošnjaci, bogumilci.

— A otkale mu je taj momak? Gdje ga je krio? pitahu upoprijeko.

— Rogjeni mu je sin, nastavi knez Ivaniš, a donio ga je sa sobom pred dvadesetak godina, kad je došao u ovaj kraj, čini mi se iz Dubrovnika ili iz Dalmacije. Htio je da od njega načini pustinjaka, ali se momku svidjela sablja, pa ga stari pred jedno dvije godine napokon pustio.

— A kojega je plemena starac? upita neko.

— Ne zna se, ali mora da je bogat, jer je pred nedavno za sina kupio grad Studenac od Vojića za gotove novce.

— Dakle taj je Milovan kupio grad? zamisli se domaćin časkom. Nešto mu se vrzlo po glavi, pa mu se smrkne lice. — A ime mu se ori po svoj Bosni..?

— Šta ste se to ozlovoljili! šapne uza nj iznenada zamamljivo žensko grlo; — ta zato je ipak samo jedan vojvoda Stjepan, prvi i najmoćniji vlastelin u svoj Bosni! O tom sam se opet iznova uvjerila, kad sam razgledala vaš novi grad Samobor. Baš je kraljevski grad!

— Je l' te? udobrovolji se vojvoda i rastegnu lice na puten smijeh. I okrenuvši se k svojoj susjedi, obujmi je ljevicom oko pasa, a očima se polakomio za bijelim njedrima. — Šta nas je briga za sve junake i Tomislave, dok ima žarka vina piti i voljnih žena ljubiti! Ajde, pij, ženo, pijte ljudi!

I vojvoda uzme čašu, kucnu se sa Cecilijom i istrusi na dušak.

U taj par skoči stariji mu sin Vlatko sa svoga mjesta, došulja se k sestri i uzevši je za ruku, reče tiho i tresući se:

— Ajde samnom, tebi tu već nije mjesta!

Katarina, koja je sav razgovor o Tomi sa čudnim osjećajima pratila, prene se kao iza sna, i gotovo se automatički dignu i htjede da s njim pogje. U to je Cecilija opazi i izvivši se iz zagrljaja vojvodina, reče uz raskošan smiješak:

— A kamo nam vodite, našu vilu, kneže?

— To je moja stvar, gospo! odvrati Vlatko mrk, i ne obazirući se dalje ni na oca ni na njegovu ljubovcu, izagje sa sestrom. Ovaj mali intermezzo jedva je još ko drugi i opazio, no Cecilija problijedi do usana od gnjeva i odluči u sebi, da će se potužiti zbog te uvrede vojvodi, čim se sutra otrijezni.

Davno je već mjesec prevalio svoj put, a gosti u Blagaj-gradu još piju, ijuču, lome sugje i proljevaju vino; gdje koji se već povalio pod stol i hrkao, gdjekoji pak teškim jezikom pleli riječi bez smisla......

I dona se Cecilija napokon išulja u svoju ložnicu, dok se samo mogla ukrasti neopaženo iskraj vojvode, koji je samo još teško micao glavom i jedva mrsio nerazumljive besjede.

XIII.

Navršile se ravno već dvije godine, što je pustinjakov sin krenuo s četom iz Rame. Malo gorsko seoce ni u čem se nije promijenilo; tiho

se životarilo i teklo svagdanji kruh. Izvanjske su borbe jedva i segle u ovaj zakutak; istom samo, što bi koji vojnik, koji bi se s plijenom iz boja vratio, da se na domaćoj grudi kruhom hrani, pričao o prepirkama velike gospode. Još rjegje pak dolazili glasovi pod Radušu u kolibicu Mrkonjića, a pod plavi krš, u pustinjački stan, gotovo nikada.

Ono malo, što se čulo, bjehu čudesne priče o junakovanju Tome, a na večernjim sijelima govorilo se samo o dičnom zemljaku. Ponosili se njime ramski čobani, ponosila se baba Neža svojim nahrankom, ponosila se napokon i tiha djevica, i ako nije nikomu pokazivala, kako joj je srce drhtalo na svaku novu vijest o svom drugu. Njoj se za sve to vrijeme nije javio. Nijedan pozdrav — kao da je zaboravio na nju! I tuga je htjede višeput da ovlada. Vjerno je zalazila dan na dan na planinu k starcu Milovanu, da ga dvori, da mu nosi hrane. No rijetko je kada i njega našla, a kad je slučajno sjedio na pragu kolibe svoje, jedva te je progovorio dvije tri besjede.

U početku je odbijao svaku njenu pomoć, dok se ona nije dosjetila i uvrebala čas, kad bi se on uspeo na brdo, da se tamo pomoli Bogu. Onda bi se ona ukrala u kuću, hitro bi uredila sve i ostavila jelo na ognjištu, pa se opet isto tako odšuljala kući.

Pomalo se starac i priviknuo toj nevigjenoj pomoći i udoblju. Naučio naći spreman ručak, pa mu i godilo, jer je počeo poboljevati.

Pomalo smjede djevojka i preda nj. Govorili su malo, a o Tomi gotovó nikada. Ve-

ćinom ga ona slušala, kad je čitao iz evangjelja.

Tako protekoše mjeseci, pa i godina, i skoro eto i druga. Vojača je strpljivo čekala, a podržavalo ju samo obećanje, da će doći i uzeti je za ljubu. No kad se druga godina primicala kraju, spopadao je višeput čudan nemir i sumnje, koje su je često iznenada noću iza sna budile. Hoće li doći? ne će li? A ako dogje kao zoran junak, o kome sva Bosna govori, hoće li se još obazrijeti na neuku i skromnu seljanku? Nije li posve naravno, da je on na nju davno već zaboravio i zagledao megju gospodom sebi ravnu vjerenicu?

I stane venuti. Pjesma joj već odavna umuknula. Rad ju više nije veselio. Kolike li je želje i misli ušila i uvezla u bijelo ruho! I eto gdje ih treba zakopati.

Baš se u to doba našao prosac za nju. Momak iz dobre kuće u selu. Bio je radišan i valjan. Kad dogjoše snuboci da donesu jabuku, problijedi Vojača, iz drhtave ruke ispane joj kićena jabuka na tle, i djevojka briznu plakati.

Mati je tješila i dozivala joj u pamet, da se kani ludih nada, koje se ne će ispuniti, pa da ne baca od sebe poštenu ponudu. Ta godine prolaze i ne vraćaju se, a sramota je ženskoj glavi plesti sijedu kosu na očevini.

Ali se Vojača ne dade nagovoriti.

Ta zgoda, megjutim, kao da je iznova uskrisila propalu nadu. Ne, ostaće vjerna svojoj ljubavi, i ako ju je dragi i zaboravio, pa će živjeti kao do sada, dvoreći majku i starca Milovana i misleći na nevjernika.

U to oboli starac Milovan. Jedno jutro za velike zime, kad se Vojača teškom mukom proprtila kroza sniježnu prtinu na goru, nagje ga svega ukočena na kukavnoj postelji. Jedva je u njega još bilo života. Djevojka u smrtnom strahu stala ga trti po svem tijelu, onda mu skuha travu, što je visjela sa kraja police, a bila je od groznice. To ga ponešto otopli i bolesnik zaspi. Onda poleti kući, a mati joj brzo nastruže komadić korjena od čemerike, pomiješa vodom, k tomu doda lišća i korjena od vrbe i poda kćeri:

— To mu daj da pije, a kad povrati, onda mu daj malo meda...

I opet poleti djevojka uzbrdo u strahu, hoće li ga još naći u životu.

Starac je dugo bolovao, i Vojača ôstala sve to vrijeme kod njega. Seoske žene megjutim pomagahu materi u kući, a dolazile su i gore, da donesu, što je trebalo za bolesnika.

U toj teškoj brizi povrati se za čudo djevojci mir duše. Molila se Bogu usrdno, da ozdravi oca Milovana, molila se s takim pouzdanjem, te je bila uvjerena, ako starac ozdravi, svanuće i njoj bolja nada.

Napokon starac ozdravi. Kad je došlo proljeće, nije više trebalo Vojačine pomoći.

U to vrijeme stigoše i u Ramu izvjesniji glasovi o Tomi. Saznalo se, gdje je sve bio, što je sve radio. O njegovu junakovanju propjevao i ramski guslač, a Vojača slušala i uzdisala...

Ramljane nekog dana iznenadi novi glas:

Gojak se vratio i kupio u ime Milovanovo grad Studenac za Tomu.

Začudili se dobri Ramljani, otkuda staromu Milovanu novaca, da kupuje čitav grad. Al se brzo dosjetiše, da se Toma nakupio plijena i da mu se prohtjelo da postane vlastelinom. To nije tada bila ni rijetka stvar, da se četnik u ratu obogatio, a onda kupio zemlje i kmete.

Dakako, da se oko te kupnje ubrzo splela čitava priča na seoskom prelu. Babe pričale, kako će se Toma, čim se vrati, oženiti s bogatom vlastelinkom, koju će dovesti iz tugjine. Čula je to i Vojača, čula i tajne suze lijevala. Ta nije li to sasvim naravno! Gdje bi se on, junak i vlastelin, još i sjećao, da je jedanput poljubio skromnu ljubičicu pod Radušom! I ostavi je svaka nada!

Počela je rjegje zalaziti i ocu Milovanu, ali Gojak se tim češće navraćao pod planinu.

*

Nu vrijeme ne pita za ljudsku tugu. Što je crnja tuga obuzimala srce djevojačko, to sjajnije napredovaše proljetno sunce. Zrakom titrale zlatne niti, a nebo se nadvilo prozirno i bistro. Gora je već ozelenjela, a drveće procvalo. Nabujala Rama i jogunasto skakala preko kama i krša.

Sav se ramski kraj digao na noge te pojurio prema Ustrami, da što prije ugleda sjajnu družinu, koja se danas vraćala.

Tomo je raspustio svoju četu, urekavši sastanak, i svak se krenuo kući svojoj, a Ramljani s Tomom u Ramu.

S velikim ga slavljem dočekaše na ramskom polju i otpratiše u njegov dvor beskrajnim klicanjem. Neobični zaista glasovi u ovom tihom kraju mrkih bogomila.

U dvoru ga dočekao Gojak i predao mu ključe od grada. Oca Milovana nije bilo. To se Tomi dalo na žao. Ali znao ga je, da ne ljubi buke i vreve. Otići će gore pod Radušu, da ga pozdravi.

Dok se družina gostila u dvoru jelom i pilom, odšulja se mladić tijesnom stazicom dno brda. Raštrkane seoske kuće ostaše za njim. Tamo gore na obronku brda, za drvećem, stoji samotna kolibica.

Srce mu silno zakuca. Tu je prviput poljubio žensku glavu. Šta mu radi Vojača? Čeka li ga? Nada li mu se? Ljubi li ga još? Hoće li ga poznati? Zna, da se promijenio. Postao je mužem. Tijelom krepči, lice od sunca i zraka potamnjelo, a nad usnama krase ga plavi brci. I oči mu postale žarčega sjaja i oštrijega pogleda, ali nijesu izgubile prijašnje blagosti.

Već je bio blizu kolibice. Sunce, što se već približilo najvišem kraju Raduše, pozlaćuje čagjavu badžu na krovu. Od nekale čula se svirala i blejanje ovaca. Rama je šumjela i klokotala u svom kamenom koritu. Inače sve tiho i samotno.

I u taj čas, kad ga srce sve jače vuklo k onoj kolibici, ukaže mu se najednoć pred dušom drugo žensko biće, kojim se u životu sastao. Zastane. Katarina! Višeput je na nju pomišljao, na nju i na Vojaču zajedno. Često su se obje javljale u njegovoj pameti.

Prisili se da misli samo na Vojaču, i pohrli naprijed.

U gajiću više kuće zabijeli nešto — oplećak je djevojački, a djevojka sama stoji i gleda u dalj, onamo daleko, gdje se Rama sastaje s Neretvom.

Polako se došulja bliže. Morao je da preskoči živicu. Još samo tri koračaja...

Stane da je motri. Nešto se utanjila, vitka je oko pasa, baš kao i ona knjeginjica. I obrazi joj se nešto suzili. A oči — tužne i velike kao od neprolivenih suza.

Najedanput ga nešto zgrabi za srce. Koraknu malo i šapnu prigušeno od silna udaranja srca:

— Vojačo!

Djevojka se okrene i uzmakne. Ali samo za čas. Problijedi i skrsti ruke na njedrima.

— Zar me ne poznaš? progovori mladić i sam smeten od njene smetnje.

— Tomo! krikne najednom, a lice se zalije vrućim rumenilom. Raširi ruke, ali odmah odstupi i reče drhćući i svegje ga gledajući: — Gospodaru!

— Šta je to, Vojačo? odvrati on; — zar ti za me nemaš drugoga imena?

Onda ju naglo obuhvati, a ona mu bezvoljice pane na junačke grudi i zaplače.

— Ti, ti? — Toma, moj Toma? isprekidano šaptaše ona. Jesi li? Sanjam li?

— Ne sanjaš ti, dušo; evo me, živa i zdrava! Tvoj Toma, tvoj do vijeka!

— Može li biti? pogleda ga ona zabrinuto; ti junak, gospodin, vlastelin, vraćaš se siroti...?

— Vraćam se vjernoj ljubi! šapne on i privine je čvrsto na grudi, pa je poljubi u čelo, u oči, u usta.

Ona zaklopi oči i nagne glavu na njegovo rame. Jedno vrijeme ostadoše tako šuteći. On je gledao, kako joj se ispod vjeda protiskavale suze.

Napokon se prene i reče:

— Moje će srce da pukne od sreće. Pa ipak, jesi li promislio, Toma? Ja te volim — ali me jedno muči. Ja nijesam — žena prema tebi?

— Što to govoriš? odvrati on i namrgodi se mrvu.

— Strah me je, da se jednom ne osjetiš, da ti nijesam ravna... Ti si zavrijedio gospodsku ljubu...

— Ne pita ljubav za gospodstvo, već opet za ljubav, razblaži se on i privine je tješnje uza se. Ja hoću da budem sretan, a to sam uza te. Nijesam li se iskušavao i iskušao? Vigjao sam gospodskih žena, ali ne nagjoh ti ni jedne ravne. A što zboriš o gospodstvu? Ne kaže li naša stara: Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago, što je srcu drago?! A ti si moje blago!

I djevojka je pohlepno slušala te riječi i radosno osjećala, kako je ostavljaju strah i zla slutnja. Ona mu se tješnje ovije oko vrata, i časak stajahu u blaženoj šutnji, tepajući samo po koju milu besjedu.

Napokon se ona otkine, a on će na to:

— Ajdemo materi, da je obradujemo. A onda ću ocu Milovanu. Kod njega ću i noćiti, a sjutra ćemo se dogovoriti zbog svatova.

— Svatova —? prepane se djevojka.

— A da što ti misliš, dušo? nasmiješi se Toma i stisne joj toplo ruku. I to što brže da se to obavi, jer mi se žuri, da budeš sasvim moja.

Dogjoše pred kuću. Slijepa je starica već osjetila, da je neko strani blizu kuće, a jedva je mogla čuti šaptanje dvoje mladenaca u onolikoj daljini. Sjedjela je na kućnom pragu, pa kad ču dvoje stope, a jedne od njih muške, čvrste i odmjerene, zadrhta joj staro srce, — ta veliki Bože! — ako je ipak on, Tomo, dragi njezina djeteta, i on ipak dolazi, nije zaboravio siroticu njenu! Nehotice sklopi ruke i suhe joj usne šapnuše toplu molitvu zahvalnicu.

A kad mladi prigjoše, proli starica obilne suze radosnice. I ako se ne spomenu ni riječcom, što je sve troje najviše uzbibalo, opet bješe starica sretna; ta čula je ona u kćerinu glasu onaj jasni i sretni prizvuk, kojega već dugo nije čula, pa se mati radovala sreći svoga djeteta. Istom kad se Toma oprostio da ide ocu Milovanu, ispovjedi Vojača na materinim grudima sve, što je dosele sama nosila i što joj Toma danas reče. Udovica se Neža sve više razigravala.

— Bićeš žena viteza! klikne s ponosom.

Djevojka uzdahnu, ali domala bješe u nju uljegao pokoj i ponizna zahvalnost, i sve je sama sebe uvjeravala, da ona toliku sreću nije ni zavrijedila, samo da joj srce ne bi puklo od blaženstva.

*

Toma se megjutim popeo na planinu. Upravo je izišao mjesec i sablasno osvjetljavao pustinjakovu kolibu i bjeloglava starca, koji je sjedio na pragu i duboko se nagnuo. Tomi nabrekne srce od nježnih osjećaja za samotnim starcem, pa stane čas, da ga iz prikrajka motri i dok se i sam smiri.

Za nekoliko časova starac se osjetio, da nije sam. Digne blijedo lice i pogleda upalim očima na onu stranu, gdje je stajao Toma.

Opazi mladoga junaka i licem mu preleti sjaj radosti. U taj se čas mladić svije do njegovih nogu.

— Oče! reče prigušeno; oče, evo me!

Pa mu stade cjelivati ruke.

— Ti si došao, sine! pogladi ga starac po tjemenu i svjetla kaplja kanu na plavu kosu. — Da te vidim sinko — u oči —, je li ti ostala duša čista, kako te otpustih! Bistro ti je još oko. Život te diže, visoko si poskočio, sinko, a duša ti još nije pala. Ostao si prav i čestit. Sinko, ostaj takav, budi vrijedan mjesta, na koje si se uzdigao, jer ćeš možda još više, više.... Vidiš — prekinu starac — star sam i podjetinjio — gdje ti pokazujem, kako ćeš se još više popeti, mjesto da ti branim, da te učim poniznosti. A sad mi pričaj...

I već je mjesec opet za goru zašao, kad su starac i mladić pošli na počinak. Toma legnu na svoju stelju, koja je još na istom mjestu bila. Čudne li ga misli uljuljavahu u san. Što li sve ne doživje, kad se pošljednji put s ove stelje dignuo! I za čudo, u dušu mu uljegoše sjetna čuvstva, kao da je zamijenio sretnu, bezbrižnu prošlost sa nesigurnom, premda sjajnom sadašnjošću i budućnošću. I u toj mješavini osjećaja jedina bješe sjajna tačka Vojača i njezina ljubav. Pa otac Milovan reče, da je ljubav pro-

lazna stvar, a on eto i poslije dvije godine još jače ljubi nego i prije!

U jutru ga, poslije obavljene molitve, otac zapita, šta je sada nakanio, na koju li stranu misli?

— Za sada za mene nema posla, odgovori Toma. Raspustio sam četu, pa kanim da ljetujem i prezimim ovdje u gradu, što mi ga ti kupi, oče. I moja je najvruća želja, da i ti sa mnom stanuješ.

— To ne će biti, sinko. Tu gdje sam se životom trapio, tu hoću i da umrem.

— Na što će mi onda toliki grad, da u njem samotujem?

— Da samotnješ? upita starac i pogleda Tomu ispod oka. Ne toga ti ne ćeš, — ili si možda zaboravio na skromni cvijetak, što si ga ostavio na tom kršu, i koji samo za tebe cvate, koji za te gine?

Mladić porumeni i prihvati živo starčevu ruku:

— Po tom se ti više ne protiviš mojoj ženidbi sa Vojačom? O hvala ti, oče!

— Ne tako naglo, sine! Da kako da se ne protivim. Upoznao sam ja zlatno srce ove djevojke; ako ikada sreće za te ima, ona će ti ju i nikoja pripraviti. Pa kad već ne možeš da budeš bez ljube, a ti samo Vojaču uzmi.

I na to stane starac da priča, kako se djevojka za njega brinula. Mladiću sve jače bujalo srce od ljubavi za milo i požrtvovno biće. Pa kad starac svrši, klikne Toma:

— Nijesam li rekao, da je ona biser-djevica? Vrijedna je, da je i kruna resi!

— Kruna?

Starac razvali oči u mladića, i sve mu se lice rastegnu od napetosti.

— Što ti znaš za krunu? Zar se već i za krunu jagmiš?

— Ne, ne, oče! nasmija se Toma bezbrižno. Ta kako bi — nijesam li seljak? Pa nema li ih dosta, koji se o nju otimaju. Eno ti Tvrtka, pa Radivoja, pa vojvode Stjepana. Pa ja! Baš ti je zgodna šala, oče!

Starac ga pogleda pronicavo, a onda proveze rukom kroz kosu.

— Ta ja snatrim, reče tada zamišljeno. — Dakle Vojaču! Ja ti svoga blagoslova ne kratim. Vrijeme kušnje učvrstilo ti volju, i vraćaš se vijeran svojoj djevici. To je pravo, a ona je i zaslužila. No ipak valja da te još jedanput upozorim. Jesi li pomislio, da bi mogao doći čas, te bi mogao požaliti, što si je uza se privezao, u čas kad ti se bude činila preniska, kad ti njeno koljeno bude smetalo i ti je osjećao teretom, koji će te pačiti u tvojim željama? Šta onda?

— Oče, toga biti ne će. To mi je i Vojača već rekla!

— Tako, rekla je? A šta je govorila?

— Svjetovala me, da dobro promislim, ne ću li se jednom žacati njena roda, pa je spremna, da me se odrekne. Otkud djevojci te lude misli?

— Nijesu lude, nego veledušne, a ti ih se danas sjutra sjećaj, da je ne prekoriš.

— Kako bih ja to ikada mogao?

— Lako, sinko. Taj bezazleni stvor sluti u svom srcu — i ne znajući za to — sav jad,

koji truje ljudski život. Zar ima žena, koja nije doživjela časa, gdje je osjetila, da je svomu mužu na putu, te on svu krivnju zbog svoje prenaglosti, jer ju je vjenčao, svaljuje na ženu?

Tu starac malko zašuti, pa onda opet prihvati:

— Ti znaš običaj našega zakona. U nas je ženidba grješna, ali ne samo zato, jer je puten grijeh, već i zato, jer je to zavjera, koju mal ne svak krši, gdje bi trebao unaprijed znati, da nije jak održati vjeru i sačuvati bračnu čistoću. Ona je laž, koju svijet i bez stida iznosi, a s toga i zajednica, koja se na tako lažnom temelju osniva, nije trajna ni ćudoredna. Ona je plašt, pod kojim se često krije najgrgje vjerolomstvo, jer ne vrši, što bi trebala, da bude doživotna sveza samo dvaju ljudi. Ogledaj se oko sebe, gledaj vlastelu našu; mjesto da budu valjan primjer prostomu svijetu, kaljaju očitim preljubom čistoću braka, vrijegjaju vjerne ljube, truju rogjenu djecu i bez straha, bez grižnje savjesti, sramote čiste djevice, nište čitave porodice... O!...

Starac zajeca i spusti glavu na ruke. Zanio se, a stare se rane otvorile. Toma ga nije razumio, jer je poznavao, kako o tom sudi vjera njegova. No bio je veseo u sebi. Ta on ne će biti takav, nikada! I učini se sam sebi velik s tom čistom odlukom.

U to starac opet nastavi:

— Sve su to znali naši pradjedovi i odvraćali se od ustanove, koja je sa blagoslovom potvrgjivala i pečatila najveći grijeh. Zar će ona bića, što se rode iz takove zajednice biti

sretna, gdje im valja da nastupe trulu baštinu svojih otaca? Čemu dalje rasplogjivati ljudski rod, kad se ne drži one velike nauke, koja je sama ljubav i želi, da se svi ljudi u čistoj ljubavi obuhvate, štujući jedan drugoga kao brat brata pred Bogom?

Tu starac časkom umuknu i progje drhtavom rukom preko čela, koje se osulo hladnim znojem. Toma je pažljivo slušao te riječi, pa i ako ih je morao da odobrava, opet kao čovjek, koji je navikao da životne prilike promatra onakove, kakove jesu — trijeznim i razboritim okom, — znao je, da su zahtjevi oca njegova i vjere bogumilske u čitavom opsegu neizvedivi. I vičan posluhu i poštovanju očevih riječi, ne usudi se prigovarati.

Zamalo nastavi opet starac:

— Evo, to uče naši stari. Ali ljudska je narav kao no oni oblaci nad nama, kao no valovi, što se neprestano biju megju se i o klisure: ne možeš ju siliti i reći: dovle i ne dalje. To hoće da živi do vijeka, bez kraja. Pa zato hoće da ragja i da se plodi. S toga dopustiše vjernicima da se žene, no da jedan muž uzima samo jednu ženu, koju je dužan čuvati i uzdržavati, dok mu ona vjerno služi a kad prekrši, da je pušta. A ja velim to isto i o mužu; koji je vjeroloman ženi svojoj, neka mu ona više ne služi. Po tom ćeš se običaju i ti vjenčati. I znaj, sine, da ću ja prvi biti, koji će tebe i sjeme tvoje prokleti, ako onoj, s kojom će te svezati brak, kreneš vjerom. A sad idi i radi, kako te uči duša.

Toma je šuteći uhvatio starca za ljevicu i poljubio je, a otac Milovan digne nad njim desnicu i tihim šaptom izreče blagoslov.

Po tom ode Toma, da spremi vjenčanje.

XIV.

Na onoj strmoj izbočini, koju je gora Leletva potisla u korito rijeke Bosne, diže se starodavni grad Vranduk. Čudno se osovio na golom kršu, što se naglo ruši k vodi, a ova mu s tri strane grli i plače podnožje, grgoljeći i mrmoreći tajanstveno i zadumljeno.

Dolaziš li sa sjevera ili s juga, učini ti se, kao da je rtina s gradom potpuno zatvorila dolinu i zakrčila dalnji put Bosni, tako ovdje rijeka naglo zaokreće. Mrk je to kraj, ozbiljan i tih. One tamne kmetske kućice, što su podno grada oblijepile brdo kao lastavičja gnijezda, nimalo ne oživljuju mrtvu tišinu ovoga tihoga kraja. A nad svim tim bdiju tri gradske kule, tri mrke straže mrka gospodara.

U drugom boju kule, što se dizala više rijeke, nestrpljivo šetka gore dolje vojvoda Radivoj Kristić. Neki ga je nemir obuzeo. Kao da nešto iščekiva. Snažna je ljudina, tamna lica, crnih, ponešto nemirnih očiju. Čelo mu se namrštilo. More ga teške misli.

Svaki čas pristupa k prozoru, da pogleda niz Bosnu, ne bi li kako ugledao ono, što željno iščekuje.

Moglo mu biti trideset godina. Kretnje su mu hitre, ali donekle i nemirne. Vidjelo mu se,

e je vičan, da svaku svoju namjeru izvede po što po to. A možda i nije birao sredstva.

Bijaše nezakonit sin kralja Ostoje, tek smatrao se jedinim zakonitim gospodarom Bosne, dok je u svog suparnika, kralja Tvrtka, vidio otmičara, koji mu je oteo očevinu.

Sav svoj život proveo je u borbi, da se dobavi djedovine svoje. Raspirio je u Bosni gragjanski rat, koji je nevoljnom zemljom bjesnio eto već toliko godina. Bila su vremena, kad su čete za četama prolazile Bosnom i harale bezbrižno — danas moje, sjutra tvoje.

Uvjerivši se, da u plemstva ne će naći dovoljnih pomoćnika svojim težnjama, bijaše se približio Osmanlijama, kako je to činio svak, koji je htio da se podigne nad drugima.

Otkad su Osmanlije osvojile Vrhbosnu, često vigjahu vojvodu Radivoja u Isambega, kako s njim ugovara. Od toga se časa domoljubno plemstvo, koje je još naginjalo na njegovu stranu, odreče čovjeka, koji je, da postigne svoj cilj, ugovarao sa samim neprijateljem te mu izručivao domovinu i narod.

Rad nesloge, što je vladala u Bosni, oslanjali bi se pretendenti o tugje, moćnije vlasti, pa tako je i kralj Tvrtko tražio oslona u Madžara.

Pod tim se štitom Tvrtko opet i vratio u Bosnu, pošto je dvije godine boravio na ugarskom dvoru, moleći za pomoć. S tom se pomoću nadao, da će se opet dobaviti vlasti u Bosni. A Radivoj u onaj čas nije ni mogao, da mu stane na put, jer je imao još jednoga suparnika, koji mu bijaše još opasniji, jer je bio odlučniji, mudriji i snažniji.

To je bio veliki vojvoda Stjepan Vukčić. Stric mu Sandalj, težeći za života za bosanskom krunom, ostavio je tu težnju i sinovcu svomu zajedno s bogatom baštinom i s prividnim pravom. Jer je Sandalj, videći kako u Bosni sve ide na rasulo, bio odlučio da trgne vlast na se, pa kupi od sultana Murata Bosnu za gotove novce.

Istina Sandalj nije uzeo u ruke vladu nad zemljom, prodanom mu od čovjeka, koji još i nije imao prava da njom raspolaže, ali ko jamči, ne će li Stjepan, koji je nastupio baštinu Sandaljevu, nastupiti i to kupljeno pravo?

Ta sve od smrti Sandaljeve neprestano širi svoju vlast. U Humu, u Travunji, Konavlima, u Zagorju na Drini i na Neretvi nije više bilo slobodne vlastele, već sve sluge Stefanove, i ne će dugo potrajati, pa će segnuti i za ono još malo Bosne, Usore i Dônjega kraja. Onda će odbiti skrajnji čas kuće Kotromanove, a na Bosni će zavladati Kosačići.

Ali što je Radivoja najviše plašilo, bilo je to, što je i Stefan prijateljevao s Osmanlijama. Svaki čas bilo njegovih poklisara sad u Sandžakbega, sad na porti, da, vojvoda Stefan nije ni branio, kad su Osmanlije u Foči namjestile prvoga kadiju, da tobože sudi doseljenim muslomanima, a kad mu se nedavno pobuniše u Zahumlju kmeti, zar ne priskočiše odmah Osmanlije, da svomu štićeniku pomognu, a odavle krenuše ravno na Vrhbosnu?

Kad jednom dogje dan, kad će Osmanlije predavati vlast, koju Tvrtko u slabim rukama drži, zar će oni pitati za rod i koljeno, ili

će je dati onomu, koji bolje plaća i koji se dublje klanja?

U Dubrovniku bijaše u pokladu samoga zlata Sandaljeva sto tisuća cekina, a u Radivoja ni spomena vrijedna.

Pa ipak Radivoj nije klonuo. Šiljao je četu za četom, bilo da sklone plemstvo za se, bilo da hara po zemljama svojih protivnika...

Dok je vojvoda o svem tome razmišljao, ugje u sobu žena mu, vojvotkinja Ruža sa jedinkom sinčićem u naramku.

Mučeći promatrala je svoga gospodara, kako se smrknuo i zagledao niz Bosnu. Bila je još mlada, ali lijepa nije bila. K tomu je bilo nešta prkosna u njenom opaljenom licu, dä gotovo tvrda. Samo u očima gorila joj neka strastvena i jedva pritajena vatra.

Vidjela je ona, kako je on čitavo svoje srce privezao uza svoje slavohlepne težnje, a za nju i dijete jedva je i mario. Otkada se za nj udala, pred četiri godine, malo je kad proboravio tri dana uzastopce kod kuće, no je neprestano nekamo izlazio na dane, nedjelje, mjesece. I dok je ona čamila kod kuće, dolazili bi joj kojekakvi glasi o mužu, da on ne polazi vazda po poslu gospodskom, nego da nastavlja po svojim dvorima svoj momački, pustopašni život. Govorili joj o nekoj kuli sred debele gore, gdje krije djevojke, da se njima do zgodice pozabavi.

Taki glasi silno bi smućivali vojvotkinju Ružu, premda je ona iz svih sila nastojala da im ne povjeruje.

Ta on joj je bio inače dobar, a osobito otkad mu se narodio sinčić, umio se i više pozabaviti s njome.

Ali od nedavna učestali njegovi izlasci. I vojvotkinja posumnja, stala je moriti ljubomora. Počinjala ga ispitivati, kuda on to sve polazi, u kakim poslovima? No nije se još ni jedanput mogla uvjeriti o nevjeri muževljevoj. Pa zato svu svoju mržnju svali na državne brige, koje su joj muža odvraćale od nje.

Ona uzdahne i približi mu se, metne ruku na njegovo rame, pa mu reče:

— Što se opet tako brineš, Radivoje? Okani se briga, koje ti samo kvare dobru volju.

— Ti li si, Ružo? prene se vojvoda i okrene: čekam Veljka i njegovu četu, pa sam nestrpljiv, da čujem, šta je izradio za godinu dana.

— Ne mori tebe samo nestrpljivost, reče Ruža, već mnogo teže brige. Baš ti nije od potrebe, da si sam život truješ. Ta okani se jedanput jalovih svojih želja, koje ragjaju nemir i razdor, a tebi ne nose sreće.

— Šta se ti razumiješ u moje poslove? reče Radivoj nestrpljivo. Ta zar se ja borim za se? Zar ne bih i ja volio da sjedim s mirom na svome, pa da uživam, što mi je Bog dosudio? Ali ne živi čovjek sebi, već i svijetu, a što je svijetu dužan, treba i izvršiti. A šta sam ja svomu koljenu dužan, svomu sinčiću, koji će danas sjutra iz mojih ruku tražiti svoju djedovinu?! Ne otešćavaj mi s toga svojim prigovorom muke, kojima se kao muž ne mogu otimati!

— Ali Radivoje, zar bi sreća bila po naše dijete, sve da i postigneš, za čime težiš? Ta zar nije Bogom prokleta ta naša Bosna, da se niko ne može sreće naužiti, koji njome vlada? Pa što ćeš se sada već brinuti, gdje nam je sin

još dijete, kako će i on učestvovati u nesreći, s koje Bosna trpi? Današnjega dana u Bosni kruna je težak jaram, a ja bih voljela, da mi sinu ne prijeti taki teret.

— Ajde, ajde, Ružo; ti si dijete, ženska glava, pa govoriš, kako znaš.

Time je i sada kao i uvijek prekinuo taki razgovor, pa se opet zamislio.

U to se pročuje po gradu glas, da očekivana družina dolazi, a vojvoda se požuri na prozor, ne bi li ju što prije ugledao.

Niz Bosnu dolazila kita junaka na konjima.

Ta je četa pošla s juga, pošto je sretno svršila boj sa vojvodom Stjepanom. Primaknuvši se Vrhbosni, ne pogje ravno, već ju obigje na daleko, ta u Vrhbosni od nekoliko godina sjedi osmanlijska vojska. Ko zna kolika je, a ne bi li na povratku, tako blizu domu, stradavali sa busije, ili s koje druge osmanlijske varke!

Pod Visokim uhvatiše opet običnu cestu. Do malo progjoše Zenicu, te se približiše svomu domu. Tamo iza one velike okuke, što ju rijeka čini da obigje kosu, koja se naglo spustila u dô, ugledaše Vranduk, kulu svoga gospodara, vojvode Radivoja Krstića, koji ih je eto više od godine otpremio, a svakomu se srce obradova na povratku.

I na gradu spaziše pridošlice, te ponosnu četu lijepo dočekaše na ulasku u grad. Sam vojvoda Radivoj sleti niz kulu.

— Dobro došao, starče Veljko! Dobro mi došli junaci moji! pozdravi ih. Hajduk Veljko, sjaše s konja, a sva družina s njime. Usrdno se porukova sa svojim gospodarom.

— Ajte gore, svi junaci, u kulu. Nek se nosi iz konobe, štogodj u njoj ima, da okrijepi junačka srca, — nek se znade po svoj Bosni, kako vojvoda Radivoj svoju vojsku dočekuje.

Stade vreva, pozdravljanje i odzdravljanje, pitanje i odgovaranje. Pridošlice, koji imagjahu u gradu svojte, zaokupiše sa svih strana, da ih pozdrave na povratku, a kojim bijaše svojta po bližnjim selima, ili u planini, razaslaše glasnike, da im nose vijesti o povratku. U tom metežu kanula je i po koja suza, kao žrtva onim junacima, koji ostadoše na bojištu, da ih tugja zemlja krije.

Dok se junaci u prostranoj, gospodskoj dvorani kule oko stola ponamjestiše, iznesoše sluge ražnjeve. Po dvorištu se uzvitla naskoro dim, a janje za janjetom pokitilo žar na ognjištima.

Kad se junaci vinom okrijepiše, odvede vojvoda Veljka u drugu hodaju, gdje ostadoše na samu, i tu poče Veljko svoj izvještaj. Kazivao mu, kako je pošao u Hum, da četuje u Stjepanovoj zemlji, kako je u Zahumlju pomagao narodu protiv vojvode i Osmanlija, dok ga ne zastrašiše, te im dopustio polakšice. Po tom se razigje i buntovni narod, pa i on krenuo natrag.

Vojvoda se prohoda nekolikoput odajom, kao da hoće da u glavi sreda misli, pa ustavivši se naglo pred svojim četnikom, reče:

— Veljko, došao je i nama čas da radimo ozbiljno, da pleme Kotromanića opet uskrsne iz zaboravi.

— I ja tako slutim, ponešto otegne Veljko, no da čujem tebe.

— Dok si ti četovao u Humu, možda nijesi saznao, što se zbilo. Nije vojvoda Stjepan namirio svoje kmete, što ih se tobože bojao, nego eto zašto: jesenas poslao Radoslav Pavlović svoga sina Ivaniša k vojvodi, da ga moli za mir. Stjepan je pristao na primirje i lijepo ugostio svoga sestrića. No jedva se Ivaniš vratio, provali vojvodina četa u Travunju i otme nepripravan grad. Radoslav je sa ženom jedva živ utekao u Vlasenicu. Bijesan je i najvolio bi satrti Stjepana. U to mu ja ponudim svoju ruku, i on je primi, te tako stekoh snažna pristašu.

— Hm, to bi moglo zgodno biti! zamrgolji hajduk.

— Čekaj, još dolazi bolje, nastavi Radivoj življe. Kako je prevario svoga šuru, prevario i Dubrovčane, kojima je obećao, da će se okaniti Konavlja, pošto mu oni u svojoj uslužnosti obećaše, da ne će pomoći Omišu. Istina, do oružja još nije došlo, kako sam čuo, ali zamjere je već bilo, pa nema sumnje, da će se Dubrovnik složiti protiv njega sa hrvatskim banom Talovcem. A što se tiče Osmanlija, što su pomagali vojvodu, i te sam odvrnuo od njega. Eto istih četa, što su bile u Zahumlju, sada su u Vrhbosni, a ja sam ih zvao.

— Ali vojvodo, prekinu ga nestrpljivo Veljko, ti znaš, da sam te vazda iskreno služio, ta dužan sam to tvomu ocu, ali kadgod vidim, da s Osmanlijama ugovaraš, mogao bih te prokleti. — Oprosti tu riječ, ali što mi je na srcu, to mi je i na jeziku. To mi se čini kao izdaja domovine, a tebi više udi, jer se narod baš s toga odvraća od tebe.

— Narod ne razumije take stvari, moj dragi, jer ne zna svrhe; ispričavao se vojvoda, a i ti ćeš bolje suditi, kad dočuješ sve. Meni treba Isam-beg pri ruci, ne da mi pomogne, već da straši otmičara Tvrtka. Razumiješ li sada? A to je i uspjelo: Na jednu stranu biju Osmanlije despotov Zvornik i Srebrenicu, a u Bosni su na konak nedaleko od Tvrtkova dvora. To je dosta toj kukavici, pa čuj što učini. Prije je obećao caru Murat-begu 25.000 dukata danka i plaćao ga, a sad se preplašio. Spremio je poslanike novomu kralju ugarskomu Vladislavu, da ište pomoći, a ja se pobrinuh, da za to Murat-beg saznade. Murat-beg je bijesan i obećao osvetiti se, a meni — krunu!

— Vjeruj ti samo tomu obećanju! Dogje li jednom Murat-beg u Bosnu, ne će više iz nje!

— Ne misli ti toga! Ima ti on drugih briga. Nego, da čuješ dalje. Tvrtko se još više zastrašio, pa ponudio Veneciji Bosnu na prodaju. Što veliš na to?

Veljko skoči vas prestrašen i planu gnjevom:

— Zar je Bosna tako nisko spala, da se usugjuje taki kukavac otmičar s njome ići na pazar, pa je prodati onomu, koji više plati? Otkad je Bosne, te sramote nije bilo; to je vrhunac gragjanskim smetnjama u nesretnoj zemlji.

Ruka mu se nehotice stisnula oko balčaka, kad je dalje upitao vojvodu:

— A Mlečići?

— To su mudra gospoda. Boje se oni u taj čas Ugrina, koji ne će dopustiti, da Venecija u našim krajevima ojača, a opet možda i čekaju

zgodni čas, dok se Madžari sa Murat-begom zabave. Onda bi im zgodno vrijeme bilo, da svrše taj pazar, ali prije nego do toga dogje, valja i nama raditi.

— Pa šta si naumio?

— Idem k Tvrtku u Bobovac.

— Šta! skoči Veljko vas uzrujan. Zar si, Bog budi s nama, poludio?

— Ha ha! nasmija se Radivoj, — ne boj mi se, moj junače; još ja dobro znam, šta radim. Nego čuj me, pa ćeš i ti, ako možda i ne bude sve po tvojoj volji, kazati, da je to najbolje, što mogu činiti.

— Da čujemo! reče Veljko, još uvijek klimajući glavom i sumnjivo promatrajući svoga gospodara.

— Jesi li mi ti sam uvijek prigovarao, da s Osmanlijama ugovaram, jer da to narod smatra izdajom, te se odvraća od mene? Jesi li mi sam uvijek prigovarao, da ne mogu obuzdavati ćudi svoje, te sam katkad oštar prema svojim kmetovima, pa me baš ne vole? Jesi li mi sam često prigovarao, da se suviše ponosim sa svojim koljenom, a ne imajući snage da podržim taj ponos, da sam omrznuo plemstvu? Pravo si imao prigovarajući mi, i eto ja se uvjerih, da se ljudi — bilo s toga, bilo s drugog razloga od mene otugjuju, a oni koji su uza me, ne pristaju s ljubavi ili štovanja imena Kristićeva, već jer u tom misle sebi pomoći. Dogje li ozbiljno do boja, mogao bih ostati sam kao prst.

S toga sam nakanio milom postići, što ne ide silom. Ja ću k Tvrtku, ponudiću mu mir,

a on će ga bez sumnje s veseljem i dočekati. On se sprema da bježi, da kao kukavica ostavi sve na cjedilu, ja ću ga odvraćati, pozvati ga da vrši, što je kraljevstvu i narodu dužan, a kad to narod vidi, gdje ja za ljubav njemu ostavljam svoje pravo, zar mi ne će hvaliti? zar ne će pristajati uza me? zar će biti toliki otpor, kad onda jednom segnem za svojom krunom i očevinom?

I Radivoj pogleda smiješeći se Veljka, koji je još uvijek vas zapanjen stajao, kao da sve to ne shvaća.

— Radi, vojvodo, što te volja, progovori nakon dulje šutnje, nu da mene pitaš, ja bih volio, da se tu sabljom sudi, a ne takim okolišanjem. Šta ćemo! Otkada su ti glatki slatki Dubrovčani ušli u Bosnu, naučili se i Bošnjaci od njih tvoriti više pameću, nego li šakom. Ti si promislio što kaniš, a ja ti nijesam podoban da sve to prosudim; nu dogje li do šaka, a ti se uzdaj u me i u ovaj mač. Nego — nastavi starac nakon kratke šutnje — kao da smišlja, kako će reći što je naumio — nego htio bih, da ti još jednu reknem. Kad sam ono bio u Humu, pridruži mi se sa svojom četom mlad junak — Tomo...

— Tomo? Aha, to je onaj, o kom babe pričaju čudesa od junaštva, uleti mu Radivoj prijezirno u riječ, — kažu da svuda pristaje uz prosti puk, da ga tobože štiti od vlastele. — Nekaki leventa, koji kvari vlasteli poslove, jer je sam bez kuće i kućišta.

— Varaš se, vojvodo, ozbiljno uzvrati Veljko i zanjiha velikom glavom; nije to leventa nit je

beskućnik. Ima on svojega posjeda, ali ne stoji u tome njegova snaga, već u narodu, koji je uza nj.

— Pa — šta hoćeš tim da rekneš? stane Radivoj pred Veljka i pogleda ga oštro.

— Šta? Da je taj mladi junak danas najpoznatiji i najpriznatiji muž u Bosni.

— Ja te još vazda ne razumijem! nestrpljivo će vojvoda.

— Ti si naumio, nastavi harambaša tiše, da smiriš jednoga protivnika — Tvrtka; ja se sve bojim, da ti se s Tomom rodio zamjenik onomu prvomu, možda i najopasniji od svih!

— Šta ti to buncaš, starče? planu vojvoda. Taj kmet i beskućnik... ha, ha! Jesi li pjan ili lud?

— Nijesam ni jedno ni drugo, promrmlja Veljko.

— I ti zar misliš, da bi taj kmet — mogao da posegne za —? zamisli se Radivoj nenadano.

— Koliko ja njega znam, nije mu takova šta ni na kraj pameti; on četuje i ratuje, jer mu je to zanat, i jer ga veseli junakovanje. Ali mogli bi drugi misliti...

— Drugi? Koji drugi?

— Oni, koje on štiti i brani od nasilja vlastele, odgovori Veljko. Pa ne samo da je prosti puk uza nj, već se oko njega pribrali i vitezovi: Ivaniš Pavlović, Ostoja Stipojević i još neka mlagja vlastela. I svi, koji mrze Osmanlije, su uza nj, jer gdjegod ima kreševa s Osmanlijama, naći je i Tomu.

— Još mi i toga treba! lupne sad Radivoj nogom o tavanice, sada gdje sam sve tako

krasno bio izmudrio! A znaš li ti šta pobližega o tom — Tomi?

— Ne, ne znam, oklijevao Veljko i pogleda strmo. Sin je ramskoga pustinjaka Milovana...

— Znam ga, mnogo vrijedi kod naših bogomila...

— Da i po tom ocu već mu je zajamčeno pristajanje naroda.

— Trebaće opet mijenjati osnove! promrmlja vojvoda izmegju zubi i nastavi šetnju.

— Zašto, kad si već smislio, a ne čini se ni loš tvoj naum. Već da hoćeš...

— Što? upita Radivoj, stanuvši opet pred Veljka.

— Složi se s — Tomom...

— Zar? A onda —

— Onda ćeš s njime steći jaku stranku u narodu, pa tako i ono za čim težiš.

— Veljko, ti si mudriji i od samoga Mlečanina! potapša ga vojvoda po ramenu. To je divna zamisao! Ali — ako bi taj mladić ipak gojio želju za nečim višim? No — u ostalom, samo kad bude uza me, lako je ukloniti što te na putu smeta....

— Vojvodo! skoči sada Veljko kao da ga guja ujela, a oči mu usplamte, — čuvaj se onog što si zamislio! Čuješ li? Ja po tebe dobro mislim i odan sam ti kao i pokojnomu ti ocu, kralju Ostoji, ali toliko ti kažem i kunem ti se, ovom sabljom svojom — ko ovomu mladiću samo i jednu vlas povrijedi, ne vrijedi mu krv ni koliko voda.

— Starče, što je tebi? začudi se Radivoj s neobična govora vjerna dosada saveznika. Što

je tebi taj neznanac, te toliko strepiš za njegov život?

— Što mi je? To, što i —

Ali ne dovrši, jer u taj čas ugje u dvoranu dvornik i preda vojvodi pismo s riječima:

— Ovo je ovaj čas donio glasnik; veli da dolazi iz Sutjeske.

— Ah! klikne vojvoda radosno i živo prihvati pismo. Dobro je, mahne rukom i pošto nesta sluge, stane k prozoru, da uhvati još pošljednje zrake sunca. — Od kralja knjiga, nastavi uzbugjeno, lomeći veliki pečat — odgovor na moju. Da vidimo, što piše.

I brzim okom preleti sitno ispisanu bosančicu, pa pošto svrši, okrene se sa zadovoljnim okom natrag u sobu, gdje je hajduk, još vazda sjedeći za teškim hrastovim stolom, mrko motrio vojvodu.

— Evo, kralj mi otpisuje, progovori Radivoj, neka samo dogjem — primiće me kao brata i nada se, da će naša pomirba odvratiti od zemlje potpuno rasulo.... Hm.... i Osmanlije, koji tako nemilice... i t. d. — Učinićemo, koliko se bude moglo, izmrsi ispod brka i turi knjigu u njedra, pa nastavi žurno, — molio bih te, starče, da mi ostaneš na dvoru i da mi čuvaš ženu i dijete, dok se ne ustalim — bilo uz kralja, bilo gdjegod....

— Ne mogu, vojvodo, odgovori Veljko. Putem sam dočuo, da Tvrtko kupi vojsku, da udari na Osmanlije, koji opet provališe u Srbiju i pljačkaju pogranične gradove.

— Zar opet na Osmanlije? zamisli se Radivoj; ta to je kanda bez kraja. Dakle nije

ništa koristilo Tvrtku, što je caru Muratu obećao godišnjih 25.000 dukata. Ele ni s plaćanjem nije dosta, — kad tamo očijuka sa sjevernom gospodom...

— A da šta će? živo prihvati Veljko, na koga da se i oslanja?

— Jalov trud! okrene Radivoj sumnjivim glasom — mrak se megjutim uhvatio. Pazi što ću ti kazati: Vi svi, kolikogod vas bude, ne ćete zaustaviti Osmanlija na njihovu putu. Najbolje još i najpametnije jest prijateljevati s njima, da uzdržiš i imanje i život, jer je otpor — gotova propast.

— Žalibože, da tako govoriš! Kamo nas dovede tvoje prijateljevanje s njima!

— Zar sam ja kriv? živo prihvati vojvoda; da su se sva vlastela vladala kao ja s Osmanlijama, svi bismo bolje prošli. Nu otpor drugih razjario ih je. Pa eno, zar ne šuruje s njima i oholi Stjepan Vukčić? Pa baš s njihovom se pomoći domogao tolike vlasti i još ju svegjer širi; eno ga danas gdje prijeti i istim Mlečanima, otimlje im Kotor, a u Zeti on je svemogući gospodar. Danas ti je on moćniji i od samoga kralja — jadna mu majka, — i ja već vidim dan, gdje će se Bosna ponosna raspasti na dva vladanja... I to je vojvodi sve samo zato uspjelo, jer je u dobrom prijateljstvu s Osmanlijama.

Veljko strese glavom:

— Bilo kako mu drago, reče iza kratka mučanja, no samoj zemlji i jadnomu narodu slabo prija to prijateljstvo, a ja ga nikako ne odobravam.

— Jer ti to ne razumiješ, odgovori Radivoj, kao mnogi vas, koji ne razumijete svoga vremena. Danas će najbolje proći onaj, koji se umije okoristiti prilikama. Ako ti moćniji sjedne za vrat, ti njega ljubi u skut pa mu podastri meku podlogu, da te njegova noga suviše ne tlači. Onda te ne će smetati, no će još gledati, da ugodi onomu, koji mu stere mek ležaj, pa ako ga pomalo tako uspavaš, možeš steći, što te volja.

— Čudna je tvoja mudrost, vojvodo, poteže Veljko glavu; moja je stara pamet više ne shvaća.

— Ne znaš ti, što vrijeme od nas traži. Eto tako je!

— E, a onda s Bogom, vojvodo! digne se Veljko i izagje iz odaje.

— Laku noć! vikne mu Radivoj, koji se opet bio zamislio, buljeći kroz prozor u crnu noć.

XV.

Osvanu jutro, sjajno i bistro. Još pred zoru izigje Vojača na brežuljak, ponesavši u kondijeru omahe, što ju je još sinoć nahvatala sa mlina na vrelu Buka, da se njome po davnom običaju umije, ne bi li joj ostalo srce bistro kao i ono vrelo, a tijelo hitro kao omaha, što na mlinskom točku niz lopatu prska.

Umivajući se, obrnu se k suncu, koje se upravo pomaljalo za planinom, i stade govoriti: „Ja se umih svojim dinom, božjim sinom, zvijezdom Danicom, svega svijeta zjenicom.“

I kad istok planu vatrom novoga dana, ugleda ondje daleko na jednom brežuljku bijeli grad — i srce joj zadrhta.

Zadrhtalo joj od sreće i tjeskobe. Ta kako ne će, eno sunce tamo granulo, da joj obasja vjenčani dan!

Djevojka se brzo vrati kući, gdje ju dočekaše drugarice, da ju odjenu u vjenčano odijelo. Tamo u sobi okupiše se oko škrinja, što ih je donio kao mladenčev dar pobratim Tomin knez Ivaniš Pavlović — knez, vlastelin, a djever njihovoj družici!

— Bože, kake li krasote! uskliknuše djevojke, vadeći iz sanduka krasno odijelo.

— Ta to je za kneginjicu! Te krasne svite od grimizne svile!

— Pa vidi šubice od crvenog aksamita i od krmeza, zlatom navezene, zibelinom podstavljene!

— A evo suknje od žuta aksamita sa zlatnim ovtokama!

— Ta to je baš kao u snu! klicahu djevojke, ne mogavši da se snagju od velikoga čuda. A istom kad dogjoše škrinji na dno, gdje je bila kutijica od crna drveta, bijelom kosti ukladana i zlatom okovana! Kad je otvoriše, zasinu kao sunce od sile dragulja i bijela bisera. Sve se suze u očima vrcale od blistava sjaja.

Brzo stadoše odijevati Vojaču, pjevajući pri tom: „Obukosmo ti bijelo na rumeno, da se žuri dragi na pohodu kao pčelica na rodu...."

A kad je stidno stajala u krasnom ruhu, opašu je pasom od velikoga zelenoga kamenja

žmiralda, a u duge vrane pletenice upletoše grivnice od zlata i drobnoga bisera, oko bijelog grla svezaše joj ogrlicu od krupna bisera i bilčušca, u sitne rumene uši utaknuše oboce od balaša i napokon postaviše na tjeme divizu od svake vrsti kamenja i bisera, da sinu cijela kuća. Gotovo te to nije ni bila više Vojača. Nekuda kao da je porasla. No glavu je sve niže prigibala od sve veće smetnje, čednosti li? Ovo odijelo koliko joj god nosi sreću, jer dolazi od dragoga, nemilo ju sapinjalo, gotovo peklo, ustavljalo joj slobodno disanje, dragulji se hladno doticali tople puti kao da bi zmije, a oglavlje tlačilo i pritiskalo glavu.... Jučer toga još nije osjećala....

Kad je bila gotova, ogleda se po kući, — sve joj se ukaza čudno promijenjeno, kao da jest, i opet kao da i nije više isto mjesto, gdje je probavila sav svoj dojakošnji vijek.

Pokroči k materi, koja se u kutu pokunjila, plačući od sreće. Kad osjeti, da pred njom stoji kćerka u svadbenim haljinama, ustane da je blagoslovi.

— Kćeri moja, Bog te blagoslovio! Daj da te poljubim u čelo.

Tek što se slijepa mati dotakla djetinjega čela, uspravi se kao preobražena.

— Bože što je to! Zar sam opet progledala svojim očima? Ja te vigjam, kćerko, u svili i zlatu, a viš tvoje glave neobično svjetlo! — Eno polako se spušta na te nešta sjajna, — sad je na tjemenu! — Vijenac li? — Ne! Kruna od zlata, kraljevska kruna...! Ali gle! Sad je nesta! — Mrači se, a tama te obuhvatila!

I starica klonu pod dojmom toga vidjenja, te bi se srušila, da ne priskočiše djevojke.

U to zatutnjiše konjska kopita, i zamalo osvanuše sjajni svatovi pred malom kolibicom. Vojači zakuca srce. Hitro skoči na noge, al se brzo opet stisne k majci, kad dogjoše djevojke da je izvedu. Vani se megjutim gostili svatovi oko pripravljenih stolova po starom običaju, za što je skrbio Gojak.

Napokon ugje djever u sjajnom odijelu i bogatom oružju. Pokloni se pred Vojačom kao pred kneginjom, a ona stajaše smetena i gledaše preda se u zemlju.

— Ne bojte se — reče joj vojvoda Ivaniš, da bi ju razbodrio. Oslanjajte se na me i pouzdajte se kao u rogjena brata.

Ona nekako osokoljena prijaznošću svoga djevera, primi pouzdanije njegovu ruku i izagje s njime pred svatove. Gojak joj privede krasno osedlana konja Tomina, da bi uzjahala. Prsine mu srebrom okovane, a sedlo od skrleta sa zlatnim rojtama. Sav je trap bio uresen draguljima, jašparima, safirima i žmaldom.

Gojak pomno promatraše konja, hoće li pokročiti desnom ili lijevom nogom. No junačka živina, čim oćuti nevično šuštanje svilenih svita, nešto se plahnu te se skanjivaše poći, već udari natrag, kad je povedoše. Starac zabrinuto zaklima glavom. Da se to nekako popravi, povede Gojak konja prema istoku ljupko mu govoreći, na što se konj umiri i stade gizdavo poskakivati pod lakim teretom.

Još se jednom Vojača obrnu prema domu svoje mladosti, dobaci nijem pozdrav rasplakanoj majci, koju opkoliše zaostale druge, a onda je uzeše kum i djever megju se, i svatovska povorka pojuri niz polje.

Vojača nije poznavala ni jednoga od kršnih momaka, izim staroga Gojka. Pa kako je od stida vazda pogled nice obarala, nije ni osjetila porugljiv smiješak na gdjekojim licima u družine, koji doduše ne mogoše uskratiti udivljenja njezinoj ljepoti, ali se u isti čas čudili nespretnomu vladanju vjerenice njihova druga, koja je imala da stupi kao gospogja viteza u odlično društvo plemkinja i vlastele. Nu na putu, kuda su prolazili, naigjoše i na znatiželjni svijet, koji je Vojaču veselo pozdravljao i blagosiljao Tomu; ta njihove je gore list, kao i ona, a sada se oboje tako visoko uspelo.

*

Za sat stigoše pred mladenčev dvor. Bio je opasan visokim zidom, a sred dvorišta se dizala jednokatnica od čvrsta kamena. Bijaše to grad manje vrsti, optočen širokim jarkom, a premošten drvenim mostom na lance. Vrata bijahu zatvorena.

Djever skoči s konja i pokuca na vrata. Tek na treće kucanje otvoriše se, a dva plemčeta izigjoše i ponudiše mladu solju, kruhom i ključevima, držeći sve to na zlatnoj plitici.

Drhtavom rukom uze Vojača te darove, a u to prigje djever, pomogne joj s konja i odvede je u dvor. Čim je ona sišla s konja, uzjaha na nj jedan od pratnje i optrči na njem triput oko dvora, smjerom kojim sunce obilazi zemlju, ne bi li tako uz dvor privezao sreću, koja je ušla s mladom.

Vojača primaknuvši se kućnomu pragu, kleknu i poljubi ga plačući. Kad podiže oči, spazi pred sobom u trijemu Tomu s kumom i sa starcem Milovanom. Djever ju diže i preda je dragomu, koji je uze šuteći za ruku.

Onda se popeše u prvi sprat u sjajnu palaču, gdje je bilo već sakupljeno mnogo odličnih gostiju. Pred mladence stupi starac Milovan, da ih vjenča. Sijeda mu kosa kao inje po gori popadala po ramenima i rubila ozbiljno i narovano, no krotko lice. Mladencima se s lijeva i s desna postavilo dvanaest rotnika, da kumuju vjenčanju po bosanskom običaju.

Starac najprije upita Tomu:

— Jesi li voljan uzeti Vojaču u brak?

Mladić odgovori muževno:

— Jesam, oče!

Na to upita Vojaču:

— Pristaješ li, djevojko, od svoje volje i od svega srca na to, da vjerno služiš svoga gospodara?

Drhtavim usnama i daveći se u suzama šapne Vojača:

— Pristajem!

A na to će starac svečano i u sav glas:

— Tomo, eto ti pred ovih dvanaest rotnika Vojače, da ti bude vjerna ljuba, da ju držiš, dok te vjerno i pošteno služi, da ju goniš, kad ti vjerom i posluhom krene!

I tako posta Vojača gospodarica dvora i sretna žena svoga Tome.

Pa ipak — kako li je u srce kao ledenim ratom pogodiše pošljednje riječi starčeve: „Da je goniš, kad ti vjerom krene..!“

Nije li znala za taj običaj u bogomila, premda je vrlo rijetko trebalo da se vrši —? I zašto je se te riječi tako strašno dojmiše...?

Uvedoše ju u kuću. Ona brzo pristupi ognjištu — tako je bješe naputila mati, — razgrnu željeznim vatraljem vatru i baci u nju nekoliko srebrnih novaca, a onda opet zagrnu vatru. Zatim joj donesoše na pladnju žita; ona zagrabi šakom i baci po nekoliko zrna po svoj kući triput unakrst, neka domu ne bi ničega nedostajalo.

Napokon osta sama u svojoj odaji. Zamalo se približiše hitri koraci, vrata se otvore, njoj zadrhta srce, i Toma zagrli svoju mladu ženu, skidajući joj vijenac s glave.

— Sad si moja, i niko nas više ne može rastaviti...!

DRUGI DIO.

I.

Jedno dva sata niže grada Hodidjeda, tamo gdje se brza Miljacka izbavila onih tijesnih klanaca, kojima je tekla od svojih vrela pa sve dotle, bijaše čudna, do onda u Bosni nevigjena naseobina. Nekoć malešno selo, po imenu Brorac, ubrzo se povećalo. Kmetovi, koji su u njem živjeli, da se otmu često pretvrdoj ruci svojih gospodara, prihvatiše islam, koji se od Drine a osobito od Foče sve to više širio Bosnom, pak postadoše pod zaštitom sandžak-bega bogati age.

One seoske kućarice brzo izginuše, a mjesto njih zabijeliše se konaci i odžaci, te se ljeskahu u valovima Miljacke.

Ta naseobina, otkad je amo prešao Isa-beg, ubrzo se razvila. Kuća do kuće izniknu regbi preko noći kao iz zemlje, a tamo pod brijegom podiže se tankovita bijela munara, što ju je sagradila neka Haseći-Hava-hanuma, pobožna i bogata muslomanka, za spas duše sebi i svomu čovjeku, koji je poginuo, kad no Osmanlije prviputa jurišahu grad Hodidjed.

Danas se u toj naseobini sve neobično uzvrpoljilo. I staro i mlado juri u svečanom odijelu

nepravilnom kaldrmom taracanim ulicama, a sve nagrnu bijelomu dvoru, što ga je Isa-beg sagradio na vrhu naseobine, da mu se u okolini sve čudilo, pa se i po koja ljubopitljiva raja plaho umiješala u svjetinu, da se čudi tomu saraju.

A bilo se čemu i čuditi. S pročelja zgrade imao je selamluk mnoge, šarenim staklom — u Bosni nešta nevigjena — pokićene prozore, a uz kuću prislanjahu se široki trijemovi i divanhane. Koliko se vidjelo sa ulice, nije beg štedio ni muke ni blaga zidajući taj sjajni dvor. Svuda bogato mramorje, mukom dovučeno s Trebevića; a gdje se vidjelo drvo, bijaše obilno išarano i izrezano, stijene pak obojene ukusnim uzorcima. Svuda bijahu prostrti bogati ćilimovi, divanhanom nizahu se minderluci, pokićeni svilenim dušecima, a na njima zlatan vez — Bog sam zna, koliko se vezilja namučilo, dok je to izvezlo.

Koliko je tek krasote bilo u begovskim odajama, koliko li u haremu, komu se tamo iz bašče, iza visoka zida i gusta granja vrta, vigjaše krov i po koji gustom rešetkom zagragjen prozor.

Danas je osobito veselje u tom dvoru, jer je beg pozvao svoje prijatelje i komšije „na naselje", a da će to veselje biti nešto nečuvena, znali su ljudi po tome, što se u Brorcu već od deset dana klalo, peklo i kuhalo, kao da valja pogostiti čitavu vojsku.

Dok su se robovi i sluge u dvoru znojili od posla i brige, kako bi sve što sjajnije i bolje priredili za goste, dotle sjegjaše Isa-beg, ili kako ga narod nazivaše: Isak-vojvoda, skrštenih

nogu i vas zamišljen na divanu, a do njega Mula-Ahmed, najvjerniji mu doglavnik. Isa-beg bijaše čovjek srednje dobi, tek malo prosijede kose i brade, ozbiljna lica i čistih otvorenih očiju; naprotiv njegov doglavnik Mula-Ahmed bijaše čovjek nelijepa stasa i lica, a u svakom migu i kretu opažalo se lukavca, koji se dobro umio ušuljati u milost svomu gospodaru. Bio je rodom Cincarin, koji je u prijašnja vremena obašao mnogo Bosne i Zahumlja od Drine do mora, te zavirio u mnogu kuću i siromašku i otmjenu, i svuda našao svoju korist. Kad Osmanlije osnovaše Foču, šireći od onuda svoju vlast sve dalje, uvidi lukavac odmah, da će i tu uspjeti, a kako se nadaše, i okoristiti njihovim prodiranjem, pak promijeni vjeru, a domala dogje i pred Isu, tada fočanskoga bega, komu je kadgod poslužio na njegovu — ali i na svoju korist. Istina, begu se nije svigjala njegova lukavština i puzavost, ali kako je taj čovjek poznavao svu Bosnu od kraja do kraja i sve njene prilike, bijaše mu u mnogim pitanjima od potrebe ko jedini pomoćnik, pak s vremenom beg ne bi ništa učinio ne pitajući u Mula-Ahmeda, sada načelnika u Brorcu, savjet.

— Ej Mula-Ahmede, otpoče Isa-beg — što misliš, hoće l' narod begenisati ovaj današnji zijafet?

— Beg-efendum — odvrati Cincarin — sve obigjoh, i sve je tamam kako treba. Kogod dogje, zinuće u čudu.

— A šta misliš, Mula-Ahmede, proslijedi beg, kako će Bošnjaci gledati u moje saraje? Ti si mnogo Bosnom obilazio, pa je li i u njih

adet ne žaliti para; čini li se i u njih ovako veselje?

— E moj beže, nek ti je svijetao obraz! Hoće se, vjeruj, ljudi od čuda kameniti! Nema u njih tako šta. Slave neku slavu — Jurjev-dan i Ilijn-dan. Zakolju onda bravče, ja l' vola, jedu prstima, a rukavima otiru masne brke i sve to zaljevaju kiselim vinom. Vjeruj, otkada je Bosne, ne vigje se još čudo, kako je Isa-beg selio u svoje saraje. Nu, beže, a našto ti to, te kaure pozva u dosluk?

— E, glava si ti, a ne sjeti se! Pa nek eto vide ta gospoda, koja nam u lice metanišu, a za legjima nas grde, što je Osmanlija. I vjeruj, više će ih pripitomiti zijafet od askera!

— Pa baš si dobro smislio, beže, uščudi se Mula-Ahmed. Ama valjaće i još nečemu. U nas magare, kad ne sluša batine, mame sijenom. Istina ne dadu mu, da ga izjede! Nu da vidiš, kako trči za njim! Pa tako će i tebi ta upaliti. Nu... produži Cincarin, nakon što se nešto zamislio — nu hoćeš ti predobiti dvojicu, trojicu, ali ne sve. Ovi ljudi ne mare za bogastvo, a onda ne možeš ni ti svakoga da učiniš begom. Valja da bude i kmetova.

— Pravo, Mula, pravo! Ne mislim ni ja, da ću sa veselja donijeti Bosnu padišahu, ma dobro će biti da posjednem tu gospodu za svoju sofru, pak da vidim, u koju nogu koji hramlje! A ko zna, ne će li brzo ustrebati.

— A, bit će rata? upita naglo Mula-Ahmed.

— Hoće l' ga biti? Samo Bog to znade. Nu nešto valja da se uradi. Već je i meni dodijalo sjediti ovako besposlenu. A ja bih da se ko

vatra saspem na te Bošnjake, da se osvetim za ono pod Hodidjedom, da krvlju operem šehitluke na Bulozima.

— Pa što ti brani, ako ćeš i sjutra?!

— Što mi brani, što mi brani! A ne znaš li, da je careva vojska čak na persijskoj granici? A da i nije, teško je zametnuti kavgu, kad car hoće da je pravedan. Volio bi i on, da mu se Bosna pokori, ma — veli — kako ćeš na mirne ljude! Eno vojvode i knezovi plaćaju harač, pa ako nas i ne maze, a ono su na oko ponizni i pokorni. A hodže i imami mirno prolaze zemljom i uče.

Beg ućuti, a Mula-Ahmed malko se zamislio. Čas samo, a onda se trgnu:

— A bi l' tebi ujisalo, da ja potpalim vatru?

Beg ga pogleda začugjeno: Ti —? A kako?

— Ti ne pitaj, već još dok smislim, a ako ne bi upalilo baš i do sjutra, vjere mi, evo moja glava, a tvoja sablja!

— Peke! podviknu beg. A evo i moje vjere: bude li tako, učiniću te valijom, gdje hoćeš na Bosni! Nu ne zameći kavge uz zijafet. Ne da to obraz!

— Ne boj se, beže, prihvati lukavi Cincarin. Što Mula-Ahmed zaprede, tanko i raspreda.

Razgovor prekinu rob, javljajući, da dolaze gosti. Domala zaredaše jedan za drugim i Osmanlije i domaća gospoda. Oni iz okolice dogjoše sami, a koji bijahu dalje, spremiše poslanike. Bijaše tu Vlatkovića, Semkovića, Stančića, Dragišića, Cipčića, i t. d. Kao zastupnici vojvode humskog Stevana Vukčića, koji ne mogaše sam da dogje zbog rata protiv Mlečića u Zeti, do-

gjoše knezovi Vukašin Sanković i Vukman Jugović.

Domaćin je svakoga lijepo i prijazno sretao i pozdravljao, ali najviše vojvodu Radivoja, župana i gospodara Vranduka, za koga se govoraše, da za samom krunom posiže, te bijaše odan osmanlijskoj gospodi.

Kad se otvoriše vrata, te ugje Radivoj, izleti preda nj Isa-beg te se živo porukova:

— Hošgjeldum, safâ gjeldum, prijatelju! Baš ti hvala, što si mi došao, dragi komšija.

— Kako ne ću doći na naselje svomu novomu susjedu, odvrati mu vojevoda, zastidivši se malko pred bosanskom gospodom, koja mrkim očima gledahu, kako ga prijateljski pozdravlja Osmanlija, — kako ne ću, kad si se nakanio megju nama nastaniti, a da Bog da bilo ti sretno!

— Amin, odvrati beg i posadi pridošlicu uza se, te nače s njime dug razgovor.

Kad je leglo sunce, uspe se mujezin na improviziranu munaru, okujisa, a što je bilo Osmanlija, okupi se oko imama da klanjaju akšam. Kad dovršiše molitvu, uniješe sluge sofre, a gosti se poredaše oko njih.

Tanke sofre savijahu se pod zlaćenim sahanima, napunjenim najtečnijim jelom ili voćem, što ga sazorilo toplo sunce na dalekom jugu. Šerbet i šurup tekli potocima, a da ugodi domaćoj gospodi, nabavio je beg i slatka vina, da ne reknu, e im je išta uzmanjkalo.

Ubrzo se srca razigrala.

Mula-Ahmed, koji je prionuo uz vojvodu Radivoja, te nastojao, da ga što bolje udobrovolji, točio mu bez prestanka slatko vino, a vojvoda, koji nije mrzio vina, zamalo se razigrao.

Mula-Ahmed baš mu nešto šapnu, a on se diže, držeći čašu u ruci.

— Gospodo i bezi, viknu, a sva družina ušuti, da čuje zdravicu. Naš domaćin, Isa-beg, sabrao je oko sebe svoje susjede, da slavi svoje doseljenje u taj krasni saraj. Svi se prijatelji odazvaše, i svak mu želi, da bude sretno u tom dvoru. Ja ga pozdravljam i želim, da budemo kao dosad i od sada dobri komšije, jedan drugomu na pomoći u nuždi, da živimo u prijateljstvu svaki na svome. A za spomen današnjemu danu predložio bih, da se to mjesto, gdje si naš prijatelj Isa-beg sagradio sjajne dvore, prozove po njima *Medina Saraj.*

Sva družba odvrati veselo zdravicu; ta nijedan od domaće gospode, pa ni sam Radivoj ne znaše, da ta riječ *medina,* što mu je Mula-Ahmed prišapnuo, označivaše samo glavna mjesta carskih pokrajina, i da su oni i nehotice nazdravili Medini Saraju — kao glavnomu gradu osmanlijske Bosne.

Isa-beg se smiješio toj zdravici i prigje vojvodi, — da mu zahvali, a prošav kraj Mula-Ahmeda, namignu mu i šapnu: — Bre, baš si dobro izmislio!

— Biće i bolje, — odvrati ovaj tiho.

Kad se gospoda ponapiše i nahraniše, podigoše sluge zastor, a svi se čudom začudiše, kad ugledaše dvanaest dražesnih odaliska. Jedna ljepša i umiljatija od druge izigjoše pred goste razgaljenih grudi i ruku, tek u tankoj svili zaodjete, i započeše jedan onih zamamnih ple-

sova, koje je smislio samo daleki istok, da oživi pod onim žarkim suncem uspavane živce.

Kao u snu gledahu bosanska gospoda taj prizor, koji im se razgalio pred očima.

Vogja u tome kolu bijaše krasno djevojče, tek se raspupalo, a ipak mu se svaka crta tijela savršeno razvila. Vojvoda Radivoj zagledao se u nju, zaboravio na vino i družbu, te ju samo zobao očima, kako u igri savija ono vito punano tijelo, kako previja one tamne plamne oči, kako joj se rumene usne savijaju u zamamljiv smiješak.

— Ej vojvodo, šapnu mu Mula-Ahmed, begenišeš li naše plesačice?

— Kako da ne bi! odvrati Radivoj uzdahnuv, a nakon stanke nastavi: baš vi umijete živjeti!

Mula-Ahmed mu se nasmiješi.

— Pa ko ti brani, da ga se i ti naužiješ? De proberi jednu, pa tako mi dina, beg će ti je pokloniti bez riječi!

— Misliš li? upita lakom vojvoda.

— Sigurno, vojvodo, a koja ti se najbolje svigja?

— Eno ona prva, što kolo vodi.

— Šteta, reče Mula kao žaleći; baš si odabrao, onu koju paša ne bi dao nizašto, jer je drúga njegovoj kćerci, te joj služi u haremu.

Radivoj ugriznu se za usne i ušuti.

— Pa ti zbilja misliš, da bi beg druge dao, a ovu ne? opet će vojvoda iza kratke stanke.

— Mislim, vojvodo, ali valjda bi se moglo i tu pomoći. Treba da paziš.

— A kako? upita vojvoda, komu se oči iskolačiše od požude.

Mula-Ahmed ne odgovori, već mu oprezno namignu. Oni izigjoše u baštu. Vojvoda pogje za njim, i tu se razveza dug tajni razgovor. Kad se rastaše, reče mu Cincarin:

— Pazi, vojvodo, da sve dobro urediš i da bude u sat jedan po ponoći sve u redu!

*

Gosti se razigjoše kud koji.

U Medini Saraju sve pozaspalo, a mrka noć legla na dolinu Miljacke, valjajući gustu maglu niz obronke i zaodijevajući njome zaspali kraj.

Sve bijaše mirno, samo uz begove saraje na jednom uglu bašče sakrilo se neopaženo u šikarju nekoliko ljudi, držeći spremne konje na uzdi, kanda čekaju na nekoga, pa da pogju Bijaše to vojvoda Radivoj sa nekoliko najvjernijih slugu. Družba mukom umuknula i pazila, da im ni konji ne stružu po mekanu tlu, dok vojvoda pomno prisluškivaše na svaki šuštaj.

U to se polako škripom otvoriše mala vrata bašče, koja vogjahu do Miljacke, a na njima se pojavi čovjek odjeven u dugo džube. Polako i oprezno zakašlja triputa. Radivoj upozna znak, izigje oprezno iz svoga skrovišta te pristupi pridošlici, držeći grčevito u ruci balčak svoga mača — bogzna ne mami li ga onaj Osmanlija u busiju?

— Jesi l' ti to, vojvodo? upita Mula-Ahmed šapćući.

— Jesam, odvrati ovaj i pristupi bliže.

— Je li sve spremno, da bježite?

— Jest, eno konja osedlanih.

— A ti hodi, ali tiho! opomenu ga Mula-Ahmed.

Polako se šuljahu baščom, dok dogjoše do harema. Tu nagjoše prislonjene ljestve pod jednim prozorom gornjeg boja.

Polako se popeše ova dva noćnika uz ljestve, te uljegoše na pendžer.

— Saida! šapnu Mula-Ahmed, ali ne dobi odgovora. Gdje si? Ah, eno je zaspala, reče, opaziv djevojku na minderu. Tim bolje, biće manje buke.

Ljudi za ogradom čuše tek slabi ženski krik, a malo za tim izigje im gospodar, držeći u naručju svezanu djevojku sa maramom na ustima, da joj se ne otme koji glas. Brzo skoči vojvoda na konja, uze svoj plijen preda se, te pojuri s družinom niz Miljacku i niz Bosnu sve skrovnim putovima prema planini Vepru.

Kad je družba pošla, motrio je Mula-Ahmed smiješeći se.

— E da mi je sada vidjeti bega, pa nek mi kaže, ima li pravednijega rata, nego li je za otmicu u saraju samoga sandžak-bega!

II.

Sjutra dan rano ode Mula-Ahmed k saraju. Bijaše još ponositije digao glavu, a kad mu prolaznici, sretajući ga činjahu temena, jedva im vraćao selam. Ugje u Saraj te upita za bega, a kad mu rekoše, da spava, uputi se njegovoj ložnici.

Pred njom čuvahu dva snažna mrka Arapina stražu.

— Je li ustao beg? upita.

— Nije, Mula-efendija, odvratiše ponizno robovi.

— A vi ga probudite; recite, da je došao Mula-Ahmed; ima važan haber.

Rob ugje u sobu da najavi pridošlicu, a zamalo se vrati, otvarajući vrata, da pusti uljesti Mulu.

— Sabah hair ola beg efendum! pozdravi Mula svoga gospodara.

— Alah razi ola! odvrati beg; koje dobro tako rano?

— Rat, što sam ti ga jučer obećao!

— Kako rat, skoči beg na noge; da čujem što si izmislio?

— Eto rata, da ne bi bolje! Noćas došao je vojvoda Radivoj, sin kralja Ostoje, o kom se veli, da imade jedino pravo na bosansku krunu, te je iz harema sandžak-begova ukrao Saidu, najljepšu mu robinjicu! Nego, beg efendum, kada to javiš padišahu, nemoj reći, da je Mula-Ahmed otmičaru držao ljestve!

Cincar se nasmija svojoj dosjetki, a beg skoči sav u čudu.

— Pa ti da si to uradio! upita ga.

— Je l' ti žao robinjice? nasmija se Ahmed. Ta eno u Kavkazu ragja ih se na hiljade, sve jedna ljepša od druge, a za Saidu dobro ćeš se naplatiti.

Zamišljeno šetao se beg gore i dolje razmišljavajući, kako da se okoristi lukavštinom Mulinom.

Mula mu morade sve potanko iskazati, kako je potaknuo vatru u vojvode, kako je predobio

Saidu za svoju namjeru, prijeteći joj se begovim gnjevom, kako je neopazice prislonio ljestve uz prozor i pomogao oteti curu.

Sve se to činjaše sandžak-begu nelijepo, nepošteno, neplemenito, nu uspjelo je; stalo je begu u najbolji razlog, da započne boj, a sultan će jedva i dočekati, da mu šalje vojske.

I beg baci Muli kesu dukata na „muštuluk", a onda zovnu roba, te ga pošlje u harem, da dovede tobože Saidu i da se otkrije njen bijeg.

Dok je rob polazio u harem, da traži bjegunicu, razgovarahu beg i Mula o najnužnijim pothvatima. Beg davaše Muli naloge, da sabere svu vojsku, da po Medini Saraju raspiše sejmene, da im obećaje slobodno plijeniti i harati po kaurskoj zemlji i ne štediti ni muško ni žensko, da osvete sramotu sandžak-begova Saraja. Na taj se način nadahu sakupiti dosta vojske ma bilo i neuredne, te neko vrijeme pljačkati Bosnu, u to bi došla i carska vojska, da nastavi, što se započelo.

Usred toga razgovora skoči Mula u strahu na noge, a lice mu problijedi — ta eno na vrata uvede rob rasplakanu djevojku — Saidu!

Robinjica se baci pred bega, zagrli mu noge, i vikaše plačuči!

— Aman, aman, beže, poštedi me jadnicu!

— Šta je to? upita beg vas u čudu, dok se Mula kamenom kamenio.

— Oprosti, beže, jadnici, ta nijesam ja kriva, već ovaj Mula-Ahmed.

— A što je, Saido, govori, što se to noćas zbilo?

— Nesreća, golema nesreća, odvrati jadnica — tvoja kći Gjulija — — —

— Što je s Gjulijom? viknu beg vas izvan sebe, dok se Mula, drhćući na svem tijelu i sluteći zlo, šuljao k vratima, da umakne. Ali tu mu zakrčiše put ona dva Arapina.

— Što je s Gjulijom! planu beg, udarajuć nogom jadnicu. Govori, što je s Gjulijom, ako ti je život drag!

— Ukradena! dahnu robinjica i kroz suze ispripovjedi, kako joj Mula-Ahmed rekao, da je beg naredio, te će je neko noćas odvesti. Ona je čekala, a u to došla Gjulija u njenu sobu, i zaiskala vode. Gjulija je sjela na njen minder, da čeka, a ona poletila na vodu. Kad se vratila, ne nagje više Gjulije, ni u svojoj ni u njezinoj sobi, ni u cijelom haremu, ni u bašči, ma da ju je tražila sve božje jutro.

Beg, koji je nadasve volio svoju jedinicu, mišljaše da će poludjeti od očaja s te vijesti, a Mula Ahmed se zgurio vas prestravljen u kut, i ne smjede da od straha dahne, već vrebaše na priliku, da uteče.

Nu na prozorima tvrdi demiri, a na vratima ona dva Arapina — regbi čekaju kao krvožedne grabilice, da ga zadave.

Kad se beg sabrao, pristupi Muli te ga plamenim okom zapita:

— No, kukavice, tako li izmudri varku? A znaš li, što si sam sinoć rekao, da će tvoja glava platiti, ako ne uspije?!

Mula se zgurio begu uz noge, jecajući i za milost moleći, ali beg i ne obazirući se na nj,

prigje škrabiji do mindera, izvadi svilenu uzicu i dobaci je bez riječi stražarima.

Ovi dobro razumješe. Kao risovi baciše se na Cincarina, koji osjeti na vratu onu ljutu uzicu. Sa svom silom upre, da joj se otme, ali samo časak, i mrtvo tijelo Cincarevo pade begu pred noge.

Beg se odvrati s prezirom od toga prizora. Domignu slugama, da sakriju tijelo i zapovjedi im, da šute.

Malo poslije raznio se glas po Medina-Saraju, da je sandžak-beg poslao svoju kćer u Drinopolje u pohode rogjacima, a sam Mula-Ahmed da ju je otpratio.

Od toga časa osta beg vrlo zlovoljan, a kako ne će, kad ne samo što mu ne bi eto zgode udariti na Bosnu, već se vojvoda Radivoj dočepao jamca — njegove jedinice Gjulije.

III.

Sunce, što je obasjalo Medina-Saraj onog dana, kad je Isa-beg ranom zorom kaznio svog hrgjavog savjetnika, već je davno počinulo. Tamna noć ovila planinu Vepar na jugu Vranduka, uz koju se penjala mučaljiva družba.

Bjehu dva konjika i tri pješaka, od kojih su dvojica vodila konje, a jedan stupao sprijeda; valjda je bio vogj kroz onu gotovo neprostupnu guštaru sitnogorice, kojom se u vrtoglavim zavojima vijugala uska stazica. Negdje na polovici strmine ustave se putnici pred omalenom ugljevarskom kolibom, koja se u tolikom mraku jedva opažala.

Jedan od pješaka udari teškom šakom triputa na vrata, našto se za kratko vrijeme začu glas iza njih:

— Ko si božji?

— Daj ključe od kule — vojvoda je Radivoj, odvrati onaj na konju.

Na to se odmah otvoriše vrata, i izigje crna ljudeskara, koja, ne rekavši ni riječi, pogje uskom stazicom naprijed, a drugi opet šutke za njim.

Došavši na vrh brda, izigjoše na malu čistinu, kojoj se na kraju dizalo nešto crna i visoka te uzana kao kula, a straga se podalje ustrmio još tamniji gorski vrh.

Izmegju putnika i kule pokaza se crn bezdan, koji kao da je sa svih strana opkolio kulu. Ugljevar i ona tri pješaka udaljiše se i zamalo se vratiše sa širokim brvnom, koje je imalo s obje strane oslon, pa ga velikim naporom navališe preko bezdna na drugi kraj, i tako udariše most. Jedan konjik megjutim sjahao i pristupio drugomu konju, na kojem je sjedjelo čeljade zaogrnuto u prostran crn plašt i sasvim zastrte glave. Vojvoda zapovjedi:

— Sagji!

No ono se ne maknu. Na to ga vojvoda sam spopane i skine ga s konja. A sada se vidjelo, da je sitno i nježno — bijaše žena. Djevojka klonu i bila bi se srušila, da je Radivoj nije podupro i tako više nosio nego li vodio preko brvna na drugi kraj jarka. U blizini bučila voda Garevica, koja se ovila dubokim ponorom oko podnožja stijene, na kojoj se uspela kula. Ugljevar otključa gvozdena

vrata, jedan od družine ukresa luč, koja ujedared rasvijetli to čudno i neobično mjesto.

Na gvozdena vrata ugjoše u dosta prostranu konobu, gdje je bilo nekoliko postelja od drvenih dasaka i slame sa gunjevima, zatim stol, na njem vrčevi, a u kutu ovisoko ognjište, nad kojim je zinuo otvor u debelu zidu.

Na lomotanje, kako ugjoše dolaznici, makne se čovjek na jednoj postelji i pospano protrljavši oči, viknu nekoliko nerazumljivih riječi.

— Ustani, more! viknu ga ugljevar, i digni ljestve!

Čovjek ustane, odvalja se lijeno u protivni kut, digne poklopna vrata, izvadi iz crna podruma ljestve, te ih prisloni na strop, gdje se ukazaše opet vrata.

Nemirno i crveno svjetlo luči čudno je i sablasno igralo po licima mučaljivih ljudi i predmeta.

Radivoj uzme djevojku, koja dosada nije odavala nikakova znaka života, i ponese je uza ljestve u gornji boj, gdje bješe isto tako velik prostor kao i donji. Tu nagjoše stariju žensku, gdje spava. Mala uljenica jedva dovoljno obasjavaše namještaj. Bješe istina dosta priprost, nu udoban, napolak na osmanlijsku s minderlukom oko dvije stijene, s niskim soframa i s nekoliko škrinja.

Radivoj spusti djevojku na minderluk i probudi ženu. Ova ustane sa strunjače, što je ležala na ćilimu uz minderluk, protare oči, no odmah se razabra. Biće, da joj ovake noćne posjete ne bijahu ništa neobične.

Vojvoda odsiječe ukratko:

— Priredi sve!

Stara se odmah hitro popne uza tijesne stepenice, koje su vodile gore na jednak otvor, kao i onaj, na koji se dolazilo ozdo. Vojvoda megjutim strgne djevojci, koja se nemoćno svalila na minderluk, feredžu. Sinu krasno lišce, nu blijedo i upalo. Crni podočnjaci skočiše nad oblim bijelim obrazima, no još crnje bijahu joj krasno svedene tanke obrvice.

Djevojka je sklopljenih očiju ležala i činila se kao mrtva.

Čim Radivoj ugleda djevojku, trgne se za čas — kao u čudu. Ta to nije ona, koju je on mislio oteti, no druga, koje nije još nikada ni vidio. No bila je i ova krasna, krasnija od one, za kojom se bio pomamio. Pa se ubrzo savlada i stane promatrati skrštenih ruku nježno tijelo, obasuto rumenim titravim svjetlom luči, a u njegovu pogledu bijaše isto toliko požude, koliko slavodobića.

Valjda pod dojmom pronicava mu pogleda maknu se djevojka i rasklopi sumorne oči svoje. Najprije se strese i još više problijedi, ali brzo skoči, te se odvažno uspravi, vraćajući mu oštar pogled još oštrijim.

Radivoj začas osjeti snagu toga pogleda, u kome bijaše isto toliko neukrotive mržnje i prkosa, koliko i blage prošnje za samilost, da se časom slegao dvojaki bijes u njem. Nu domala opet ovlada njime ponosita ljepota, i on pokroči bliže djevojci.

Ova, bojeći se njegove blizine, odlučno skoči i odbijajuć ga rukama, viknu:

— Natrag, otmičaru! Ni blizu!

I Radivoj se ustavi. Ali ne ustavi ga odlučnost djevojke, koja bijaše od svega srca spremna, da brani svoju nevinost, već mu nešto drugo zadrža pohlepnu ruku. Kako je, približiv se djevojci, dignuo ruku, u kojoj držaše luč, rasvijetli plamen jače to blijedo djevojčino lice, i Radivoj u velikom čudu opazi, da to djevojče ni po licu ni po držanju nije robinjica, no prkošljivo, ponosito žensko biće, koje je viklo zapovijedati, a ne slušati.

— Šta je to? upita, pošto se nešta sabrao. Čija si ti, djevojko?

— Pa ti još pitaš, otmičaru? otkinu se djevojci s usana. Huljo nijedna, koja se ne stidiš, pošto si se nahranio za očevim stolom, da mu otimlješ kćer!

— Ti si zar —? uplaši se Radivoj.

— Da, ja sam Gjulija, kći Isa-begova, koji će se smrtno osvetiti! Ako te nagje, smrviće te kao crva!

— Ako me nagje i ako sazna! odvrne slavodobitno Radivoj, prevrćući hitro novu misao u glavi. Koliko ti se mogu kleti, da nijesam mislio da tebe otmem, već tvoju robinjicu, Saidu, toliko znadem, da će otac tvoj mudro prešutjeti, da mu je „kaurin“ oteo jedinicu. Gle, gle, koje sreće, nastavi poluglasno kao sobom, kako mi sudbina baci u naručaj jamca, da držim ponositoga Isa-bega u svojoj ruci! — — —

— A što misliš da učiniš sa mnom? upita djevojka u po straha, u po prkosa.

— Ne brini se, golubice moja, nasmija se Radivoj; ta čemu su lijepe djevojke!

— Natrag, ako ti je drag život! viknu djevojka i ko munja maši se željeznoga svijećnjaka na stolu, kad joj se približi Radivoj.

— No, no golubice, nasmija se vojvoda i odstupi; baš si žestoke krvi, i ako je taj svijećnjak u tvojoj ručici luda igračka. Ne boj se, znam ja, što sam dužan begovoj kćeri. Najprije ti treba počinka, pa kad se okrijepiš jelom i snom, onda mi se nadaj. Odvedi je gore — zapovjedi ženi, koja se u ovaj par spustila sa gornje hodaje, i čuvaj mi je kao oko u glavi. Ti me znaš — tvoja glava za njezinu!

Na to se opet spusti dolje, privali za sobom vrata i ostavi kulu sa svojom pratnjom.

Momci odvukoše brvno i sakriše ga opet u guštaru. Čuvar, što osta na kuli, imao je drugi ključ, no izići nije mogao niko bez pomoći izvana. Hranu i druge potrepštine donosio je onima, koji su se od vremena do vremena nalazili u kuli, ugljevar.

IV.

Sat hoda niže vrela Rame, a na strmom brijegu, koji se oslanjaše o sinju krš Ljubuše planine, ustrmio se mali grad Studenac. Podnožjem gore vijuga se uzan put i penje se zavojito na grad, koji je opkoljen dvostrukim platnom.

Taj izvanjski zid, potkićen na vrhu nizom puškarnica, opasao je tijesan prostor oko unutrašnjega zida, u kome je bio gradski cvjetnjak i bašća, obrasla pitomim voćkama. Uz unutrašnji

zid prisloniše se iznutra zgrade: s jedne strane na uglovima po dvije prostrane kule na tri boja, a s druge strane pomanje zgrade, koje su služile kao staje i stan družini. Iz jedne kule prolazilo se u drugu visokim prostranim trijemom, koji se upirao o gornji rub zida, a imagjaše na toj strani mjesto puškarnica široke prozore i nad sobom strm krov, tako da su stanovnici grada i po najvećoj kiši iz kule u kulu po suhu prolazili.

Nasred tijesna dvora bila je duboka čatrnja studene vode, od koje je gradu i ostalo ime, a gdje još ostade koje mjestance prazno, tu je brižljiva ruka posadila u izobilju ruža i drugoga cvijeća. Kad bi ljetni žar ogrijao zemlju, sve bi tu prolistalo, a šareno mirisavo cvijeće davalo bi tomu malomu gradu pitom i umilan čar.

Nu bijaše upravo potkraj zime. I ako snijeg nije više pokrivao kraja, zimni je mraz pokidao sa pustih grana cvijeće, a samo tamni bršljan, što se opleo kao gusta mreža oko zidova te se svojim vitim granama penjao i uz same kule, poljepšavao je i u to još pusto doba gole, kamene gradske stijene.

Tomi i Vojači prošle kao san tri četvrti godine, otkada postaše svoji. Svi ti dani i svi mjeseci činili im se kao jedan jedini prekrasan ljetni dan bez ijednog oblačka na vazda vedrom nebu mlade sreće, dan zagrijan neugasivim svjetlom i sjajem njihove ljubavi. Živjeli su bezbrižno kao djeca, a jedina im je briga bila, da jedno drugomu ugagja. Kako im je zajednički život započeo u doba, kad se zemlja sve bujnije kiti cvijetom, boravili su dane sreće svoje

megju božjim cvijećem, pod vedrim nebom u vrtu.

Taj život promijenio je samo u nekoliko lov, za kojim je Toma polazio, da donese dobra plijena za svoj stol. Jedanput u kasnu jesen pohitio je i u Zahumlje, gdje je vojvoda Stjepan opet stao gnjesti narod. No iza toga kratkoga izbivanja, još se mladima njihova zajednica slagja činila, pa tako sreći ne bješe ni kraja ni konca.

Ista se družina, koja je bila oko njih na gradu Studencu, radovala toj sretnoj zajednici. I stari se Gojak veselio s njima, no ipak katkad potajno bi stresao glavom, pa ga često spopadale brige, ne će li se Toma poženčiti u neradu i slatkoj dangubici.

Jednom je onako izdaleka natuknuo Tomi o tome, no tad mu se Toma nasmija.

— Ta starče, zimi se valjda ne ide u četu? No da dogje gdje do ozbiljna rada, ne boj se za mene.

Otac Milovan rijetko je dolazio k svojoj djeci, a kad bi dolazio, čitao im je evangjelje i opominjao ih na pobožan život. No zato je više nego ikada prije zalazio zemljom po bogomilskim općinama, krijepeći ih u naukama i bodreći u životnim patnjama.

Bogumilski se žitelji malo isticali u buci javnoga života. Bijahu skromni i tihi, svakomu se uklanjahu, za koga bi mislili, da su mu na putu, a još manje su ikoga silili, da pristane k njihovoj vjeri. Tako im nije niko mogao išto zabaviti.

Putujući tako zemljom, Milovan upozna prilike naroda i države, a htio je uz to da

narod bodri na ustrajnost u otporu protiv Osmanlija. —

Jednoga dana krajem februara Toma i Vojača šetahu svojim vrtom, koji je bio sagragjen na ponešto strmom brdu niže grada Studenca. Snijega je već odavno nestalo, a popodašnje sunce kušalo svoju mladu snagu o prisojnim mjestima, mameći iz zemlje mladu zelen.

— Vidi ljubica! vikne najednoč Vojača, otkinu se sa Tomine ruke i čučnu pod grm jorgovana, gdje je megju suhim dračem provirivao modar cvijetak. Vidi, prva je, pa kako miriše! Ded da te nakitim!

Pa pristupi k njemu, da mu utakne cvijet megju puca ječerme.

— Šta će mi drugi nakit od tebe! nasmiješi se Toma i htjedne da je poljubi. Nu ona mu se vješto ugnu i poletjevši niz strminu, viknu obijesno:

— A ti se de nakiti!

Podbrusi i on pete i stignu je kod malih vratašca, što su vodila kroza zid u dvor. Upravo htjede da je uhvati, ali u to škrinuše dverca i starac Gojak ugje u vrt sa pismom u ruci.

— Evo, reče Tomi. Šalje ti knjigu pobratim Ivaniš iz Borča. Vidi, što ti piše. Mora da je silno, jer je knjigonoša putem dva konja umorio.

Toma uze knjigu, slomi veliki pečat, pa stane čitati, dok je Vojača stala malo podalje uz grm i trgala suho, još lanjsko lišće. Pred drugima nije joj pristojalo da mnogo razgovara sa svojim gospodarom. Gojak je megju tim pošao dublje u vrt, da ogleda voćke, koje će se proljetos kalemiti.

Najednom problijedi Toma.

— Šta je za Boga? upita ga Vojača i pristupi k Tomi. Da nijesu hrgjavi glasi?

— Jesu hrgjavi! potvrdi on. Evo piše mi pobratim, da su mu Osmanlije spalile dva sela, sve muško i staro poklali, a žene i djecu odveli. A sad se spremaju na Srebrenicu. Zaklinje me, nek mu se požurim u pomoć.

— Ti ćeš otići, ostaviti me? uplaši se Vojača, okrenuvši se naglo.

— Moram, dušo, ta komu ću — ako ne pobratimu svomu! Pomisli, da se mi nagjemo u nevolji.... Zato — ne ustavljaj me. Ta to mi je zanat, a jedanput moram da se otkinem od tebe. Pa znaš, kako je slatko, kad se onda opet sretno nagjemo!

Ona je šutjela, jer mu nije smjela prigovarati. On dozva Gojaka i reče mu, da će što prije na put, i neka s mjesta šalje glase, da mu se sakupi četa.

— Hvala Bogu, jednom! obveseli se Gojak u sebi i poteče sav pomlagjen kroz vratašca u dvor.

Toma se ovajput teško rastao sa ženom, jer mu je na odlasku odala tajnu, koju je on s velikom srećom dočekao. No moralo je biti, i on je ostavi pod zaštitom Gojaka, neka je čuva i oda zla brani.

Toma pogje na istok. Putovao je dan i noć, dok četvrti dan ne stignu u Borač. Tu ga dočeka knez Radoslav, otac Ivanišev i uputi ga u Srebrenicu. Toma stignu u dobri čas. Za malo dana očiste kraj od Osmanlija, jer je već samo ime Tomino važilo, da se ostaci neprijatelja razbjegnu na sve strane.

Pošto obaviše posao i ostaviše nešto vojske u obranu od novih navala, pozva Ivaniš Tomu, da pogje s njim u Bobovac na kraljevski dvor. Tomi je bilo pravo, i tako pogjoše.

Putem se razgovarahu o svem i svačemu, ta dugo se nijesu vidjeli — sve od Tomina vjenčanja. Tad u neke zapita Ivaniš:

— A što ti radi vjerna ljuba, moja nevjestica?

— Hvala, zdrava je! odsiječe Toma. Junacima onoga doba nije dolikovalo, da se razgovoraju o ženama, pa tako je Ivaniš i nehotice pogriješio, jer je bio drugojačije naučio boraveći u zemlji Italiji, gdje su vladali drugi običaji, a običajima vladale žene.

Kad stigoše pod Bobovac, bješe se nešto užurbao svijet oko grada. Konjanici letjeli dolje, penjali se gore. Ivaniš ustavi jednoga od kraljeve kućne družine, koji ih je stigao idući ozdo, pa ga zapita, šta to sve znači?

— Zar još ne znaš, kneže? začudi se ovaj. Jučer dogje kralju glas iz Budima, da je umro kralj Žigmundo i da su Ugri i Hrvati izabrali za kralja Vladislava Poljačkoga. Pa radi toga slavenskoga vladara na prijestolu ugarsko-hrvatskom eto veselja u svim slavenskim krajevima. Despot poslao u Bobovac kralju glas, da bi se otpravilo sjajno poslanstvo u Budim, ne bi li novi kralj uzeo u zaštitu i Bosnu i Srbiju protiv Osmanlija.

— Ele, vidjećemo, kaku će i taj Vladislav sreću donijeti! reče Ivaniš.

Dogjoše u grad. Tu je bilo već mnogo gospode. Ivaniš izvede Tomu pred Tvrtka.

Toma prviput ugleda kralja. Slab i nekud patnički slabo ga se dojmio. U njem ne bijaše ništa junačkoga. Bio je star, pogružen, drhtav, te se već sama njegova pojava Tomi učini kao odsjev zemaljskoga rasula. Slabo se Tvrtko zanimao za junačke čine Tomine, premda je mogao znati za nj. Ni pitao nije, no samo djetinjom radosti reče:

— Sad će biti sve dobro! Vladislav će nas spasti. Otpremićemo mu sjajno poslanstvo, neka nam bude sklon. Ne bi li i ti s pratnjom? upita Tomu — pričini mu se naime momak zoran.

— Hvala na pozivu, svijetla kruno, odgovori Toma, ali ja se volim sjeći sa dušmanima, nego da se klanjam drugomu.

— He, he! Junak si! nasmije se Tvrtko. Nekako mu je bilo trpko s onoga odgovora.

Na to uze kralj da razgovara sa drugim vitezom.

A bilo ih malo uz kralja. Tomi se dade na žao tužna prilika toga pogruženoga starca, u kojem je vidio sliku svoje nesretne domovine.

Drugi dan vrati se kući u Studenac. Ali mu nije bilo sudjeno naužiti se dugo domaćeg mira i sreće očinske, jer mu se u to vrijeme narodio sin.

Teško je bilo Tomi ostaviti prijatni dom, ali dužnost ga je zvala. Poljački kralj Vladislav počeo da sprema odlučnu vojnu na Osmanlije. Na sve strane razaslao pozive, a kralj Tvrtko, koji nziraše u njem jedini svoj spas, moljaše bosansku gospodu, pa i Tomu, da se dignu. Taj prvi poziv kraljev laskao je Tomi, i on se prvi odazva, ostavi ženu i nejaka sina pa pojuri na

popriště. Ali prije svega valjalo mu se opskrbiti dobrim oružjem i zato ga eto s Gojakom na putu u Dubrovnik.

Vrh Brgata stigoše Toma i Gojak sa nešto malo družine. Tu ugleda Toma prviput more, što se u daljini raspučilo. Prije pak no će sići u Dubrovnik, stala mu se družina pomalo odmarati, a on se zagledao u daleku pučinu i zamislio. Misli mu se vratile u pitomi Stndenac, gdje mu sjegjaše Vojača samotna, žudeći za njim, a na krilu joj se ljulja sinčić Stjepan, te zabavlja majku svojim djetinjim cvrkutom. — Pred njim na povoru tamnih valova ključa bijela pjena, pa se goni i tjera, tone i opet diže. A tamo dolje, malone pod nogama, kao na dlanu — rumenkasto-bijela hrpa kuća i zidova — sve to kao igračka maleno. To je Dubrovnik.

U moru pred gradom nešto mala zelena, otok Lokrum, koji opskakivahu pjenati talasi, kao da bi ga htjeli povući sa sobom u tajanstvene dubine.

Vjetar je bio prestao, a kroz režak sinjih oblaka probilo sunce i prosulo snop zraka povrh rumenkasta grada.

Pred gradom ostavi Toma družinu i konja na cesti u nekoj krčmi, a sam krene s Gojakom preko dugačka mosta na gradska vrata. Taj je most bio sagragjen preko duboka i široka jarka, koji se vukao u polukrug okolo grada pod zidinama, od gradske luke pa sve do ispod pilskih vrata i gruške kule na drugom kraju grada. Čvrsti su to zidovi, visoki, gotovo nesavladivi.

Toma časom stane da pogleda na malu luku, gdje se upravo dizao teški lanac, kojim je luka

bila zatvorena, a sezao je od tvrgje svetoga Ivana na južnom rtu grada, pa do kule podno mosta.

Sada je Toma vidio, čemu digoše lance, jer eto dvije se velike trgovačke lagje lagano micale iz mirne luke put uzburkana mora. Veslači udarali složno i čvrsto veslima po zelenoj vodi, i čule se zapovjedi na lagjama a na obali vika zaostalih, koji im slahu posljednje pozdravlje.

Ugjoše pod kamena vrata. Tu je valjalo reći, ko su i odakle dolaze. Brzo obaviše posao i stari brkonja vratar s učtivim pozdravom propusti „gospodu bosansku“.

Još im valjalo prijeći jedan most i jedna vrata, a tad zagjoše u tijesnu ulicu. Odmah s desna ugleda Toma veliku i kako se činilo istom dogragjenu zgradu.

— Kakav li je to grad? upita Gojaka, koji je Dubrovnik poznavao još otprije.

— To je manastir braće sv. Dominika. Uopće brate, tu ćeš ti vidjeti crkvî i bogomolja na svakom koraku. Ovo ti je grad rimske vjere, pa ćeš se imati mnogome da načudiš. Ovi ti svijet treba kuću, da se u njoj moli Bogu.

— Moram ti reći, da mi se to ne čini baš ružno, odgovori Toma. Te su crkve lijepe, a grade ih u Božju slavu.

— Oho, Toma! trgne se Gojak i pogleda ga sa strane. Da se i ti nijesi već zanio kao i oni drugi, koji se odmetnuše od vjere otaca svojih!

— Ne brini se! odvrati Toma; ne ću se ja iznevjeriti. Ali kako da se ne divim onomu, što čovječja ruka stvara u slavu Božju?

Gojak nešto promrsi megju zubima; očito se ove riječi ne svidješe okorjelomu bogumilcu.

Šuteći pogjoše dalje. Zakrenuše malo na lijevo još vazda tijesnom ulicom, gdje im poče dopirati živo mrgoljenje ljudskih glasova.

Kroz široka vrata u lijevom zidu ugledaše malu gradsku luku sa svojim pomorskim životom. Ribari, brodari, trgovci svake vjere i narodnosti, sve je to upoprijeko vikalo i razgovaralo, trgovalo i pazarilo, a na moru se ljuljale trbušaste lagjice i visoki jarboli.

Toma htjede stati, da pobolje razgleda taj njemu nov život, ali ne dao Gojak, već gonio naprijed.

Moradoše proći još ispod jednih vrata, a tada se nagjoše iznenada sred grada, na prostranom mjestu.

S desne se strane odmah kraj vrata osovila kamena zgrada sa širokim trijemom na pet stupova, pod njim stoji živahna trka ljudi. Tu se nosile vreće i teški sanduci, tu se valjale bačve, tu se zapovijedalo i vikalo, da bi čovjek i oglušio.

— Ovo ti je *sponza,* pouči Gojak Tomu, kad je stao da gleda. U toj se kući skuplja blago svega Dubrovnika. Odavle Dubrovčani šalju svoje rukotvorine u svijet, da iz svijeta za njih vrate zlato. Tim zlatom onda grade evo ove palače i kuće.

— A kakav je to stup? upita Toma, pokazavši na kameni spomenik posred poljane.

— To je kip dubrovačke slobode, zovu ga Rolandov kip. A ona visoka motka eno je za zastavu gradsku.

— A ova velika zgrada za njim?

— To je crkva sv. Vlaha, koji im čuva grad. Ali sad hajdemo najprije da potražimo stan, a onda ćemo knezu. Ova velika kuća s lijeva je dvor knežev.

— Baš krasna kuća! zadivi se Toma i zagleda se u nju. Kako ti je to sasvim drugačije, nego kod nas! uzdahne Toma. Lijepo ti im je Bog dao, što mogu ovako u miru trajati dane.

— Ele šta ćeš; ne će ni tu biti sve tako sretno, kako se tebi čini. Svak zna, gdje ga peče.

Progjoše nekolike tijesne uličice. Svijet je prolazio amo tamo, ali njih niko ni gledao nije. Ta bosanska gospoda ovdje su bili poznati gosti. Morali su se penjati ulicom uz brdo, dok ne dogjoše na mali zaravanak. Tu je stajala velika zgrada, a pred njom uzan dvor, zatvoren željeznom rešetkom. U tom dvoru rasli čempresi i pinije pa zasjenili dônje prozore jednospratne kuće. Gojak otvori velikim zargjalim ključem željezna vrata i obojica ugjoše u visokom travom obrasli dvor.

Sve je bilo mrtvo, ni glasa se čulo nije. Gojak mukom otključa drugim ključem teška hrastova vrata, koja su se jedva dala otvarati.

Ugjoše kroz tamnu vežu u omaleno dvorište, koje je bilo s tri strane ogragjeno kućom, a na četvrtoj se prislonila pojata.

Gojak se uze penjati kamenim stubama, što su vodile iz dvorišta u gornji sprat. Toma šutke i čudeći se za njim. I gore je bio trijem na tri strane, kao i onaj dolje na stupovima. Velika vrata sve jedna do drugih. Starac otključa vrata i otvori prozor.

Toma ostade zapanjen. Tà takoga sjaja nije vidio ni u kraljevskom Bobovcu. Jedna odaja za drugom, sve ljepša od ljepše uregjena i namještena. Gojak je samo šuteći pred njim šetao i otvarao prozore.

Napokon se Toma odvaži te zapita:

— A sad mi reci, starče, u čijoj smo mi to kući?

— To je dom — tvoga oca, odgovori Gojak svečano i stane pred Tomom.

— Ali ja toga ne razumijem — odakle mu to? odvaži se mladac.

— Ta ti znaš, da je tvoj otac bio dubrovački gragjanin i bogataš, brzo ispripovjedi Gojak. Jednom mu se dogodila velika nesreća, i on onda ostavio grad i svijet i sklonio se kod nas u Bosni.

— Znam, to je onda bilo, kad mi je majka umrla, tiho progovori Toma i lice mu se prevuče sjetom.

— Da, da, onda — od žalosti za njom, znaš... Zamrzio je na sav svijet i na laživ mu sjaj i postao bogumilcem. Ti ga znaš...

— Znam, odvrati Toma rasijano i pogje u pošljednju sobu. Pod svakim mu se korakom dizala stara i teška prašina. Ta je soba bila najljepša od svih. Svijetla i prijazna. Po kamenu podu meki sagovi, — u kutu krevet sa svilenim zavjesama, stolci i stol pozlaćeni. U jednom kutu klecalo sa slikom Bogorodice. Na drugoj stijeni slika mlade plavokose gospogje u modroj haljini. Bila je krasna.

Toma se zadivljeno zagleda u nju. Sjeti se svoje žene, premda nije ništa u slici bilo nalik na nju.

— Tko je ta ženska? upita mrva uzrujano.

— Tvoja mati....

— Moja mati! šapne Toma i osjeti neosjećano dosele još čuvstvo. Moja mati!

Bilo mu je, kao da mu valja tu kleknuti i moliti. Neko je vrijeme šutio. Onda reče:

— Kako je bila lijepa!

Gojak samo uzdahne; bio se smjestio u naslonjač kraj prozora.

— Zar tu niko ne stanuje? upita opet Toma.

— Niko, već dvadesetičetiri godine... Ali sada hajde da najprije nešto založimo, a onda knezu.

Iz toraba, što je Gojak ponio, izvadiše hladna kozjega mesa, kruha i mješić vina i uzeše blagovati u najvećoj sobi, što je bila naokolo do polovice zida pokrivena tamnom hrastovinom. I tu je sve bilo pokriveno debelom prašinom, i svaki korak uzvitlao joj je cijele oblačine.

Ali to ih nije smetalo. Šuteći uzeše blagovati. A onda pogjoše istim putem natrag do kneževa dvora, pošto zaključaše vrata.

Istom oni pred nedavno dogragjenu prekrasnu palaču, pred kojom je stajala množina gospode u kićenom domaćem odijelu, a iz one se hrpe odijeli niko drugi no Ivaniš Pavlović i pogje pred Tomu.

Zagrliše se i porukovaše.

— Šta ćeš ti tu, pobratime? upita Ivaniš.

— Kupujem oružje za svoju četu, pa da pogjem s kraljem Vladislavom na Osmanlije. A šta ti tu radiš?

Ivanišu se vedro lice mrvu uozbilji.

— Došao sam u istom poslu, reče; istrošili smo i četu i oružje protiv moga ljubimi ujaka. Oteo nam je Trebinje, pa mi se braća povukla u Vlasenicu s mojom gospogjom materom, pošto nam Osmanlije ubiše oca. Baš mi sada dobro dolazi dio baštine kneginje Jelene, udovice strica Sandalja. Umrla je pred mjesec dana. Kako čujem, moj je dragi ujak gospodin Stipan, svoj dio već odnio. Čekam na vijeće, da od njega primim taj poklad i da mu preporučim majku.

Nego hajde, da te poznam s gospodom, okrene se i pogje s Tomom prema hrpi vijećnika.

Toma je bio donešto smeten i kao sapet, kad ga je Ivaniš doveo pred dubrovačku gospodu. Smela ga i uglagjenost gradskih ljudi a i okretnost njegova pobratima, jer on nije bio vješt ni jednomu ni drugomu. Dosta se nespretno klanjao i rumenio kao mlada djevojka.

Gospoda ga dostojanstveno, ali ipak vrlo ljubezno primiše.

Poznavali su ga po glasu. Tà čuli su i oni o junačini Tomi, a kad im Ivaniš suviše reče, da mu je otac Dubrovčanin, a onda ga tek svi opkole i gdjekoji se stariji sjeti, kako su Knežići bili ugledna kuća. Sjećao se starac jedan, da ga je pred mnogo godina nestalo preko noći. Govorilo se, da je pošao megju bogumile u Bosnu.

Toma je slušao pozorno i bio bi pitao, ali ga suzdržavala neka čudna plahost. U to i razgovor okrenu drugim smjerom.

Uza nj ostaše napokon samo tri vlastelina: Niko Gjorgjić, Andrija Bobalić i Nikola Gundulić, koji su dobro poznavali Bosnu i njene prilike. Bobalić ga odmah stao ispitivati o vojvodi Stefanu, pa se vrlo začudio, kad je čuo, da se Toma s njim još ne pozna.

— Gord je to gospodin! reče Bobaljić, i lukav kao lisica. Ne možeš ga se dosta čuvati. Ni čas nijesmo sigurni od njega. S njim ugovarati ili s ovim morem — svejednako je....

U to nasta gibanje pred dvorom. Kroz krasno izragjena velika vrata izišao u sjajnoj pratnji knez, u crvenom odijelu sa štapom u ruci i popeo se na najvišu kamenu klupu pod trijemom. Ostali se vijećnici poredaše po klupama okolo trijema, Toma i Ivaniš ostaše u dônjem kraju, donešto sa strane.

Sve je to išlo svečano, sred najveće tišine. Pred dvorom se pomalo sakupilo svjetine, koju su stražari s dugačkim kopljima držali u redu.

— Sad pazi; knez će tu vijećati sa vijećem i suditi, šapne Ivaniš Tomi.

Tamo, gdje je stajao Toma s Ivanišem, bilo je još nekoliko stranaca. Po odijelu prepozna Toma dvojicu Humljana, a jedan je bio Osmanlija pod čalmom.

Pred dvorom se megjutim napuni čitav trg svijeta.

Za najveće tišine digne se knez, koji se od drugih odlikovao crvenom haljinom i zlatnim rektorskim lancem, te podiže svoj štap za znak, da počinje sjednica.

Na to kancelar uze sazivati imena onih, koji su se prijavili bud kakovom tužbom, bud molbom ili inim poslom, što se sve obavljalo i rješavalo javno i pred čitavim sakupljenim pukom.

Kad su se ovako obavili domaći poslovi, a narod se ispred dvora pomalo razilazio, pozove kancelar strance, neka izidu pred vijeće, da kažu, po što dolaze.

Prvi pristupi onaj Osmanlija. Duboko se nakloni i hitrom kretnjom metne ruku na prsi, usta i čelo, a onda progovori čistom hrvaštinom:

— Car nad carevima, gospodar moj, padišah svih vjernika u Drinopolju, šalje me, da od tebe, kneže, zatražim, da izručiš mome i svome gospodaru srpskoga despota, Vuka Brankovića, koji se, kako smo čuli, sklonio ovamo megju vaše tvrde zidine. Učiniš li to, daruje ti padišah sve blago Brankovićevo i još k tomu one gradove u Humu, koji su najbliži tvojoj državi.

Knez šuteći zaokruži okom po vijećnicima, koji se megju se šuteći gledahu. Knez gotovo neopazice namigne nasjtarijemu med svima, sjedoglavcu, te ovaj progovori za najveće tišine kratko i bez okolišanja:

— Nikada još slavna ova općina nije izdala bjegunca, koji je našao zaklona u ovim zidinama, pa ne će ni sada ni do vijeka.

— Ni do vijeka! svečano ponoviše vijećnici u zboru.

— Čuo si, na to će knez prema poslaniku carskom, a što si čuo, to javi svome gospodaru zajedno s našim pozdravljem.

— Promislite dobro svoje riječi, htjede da spomene Osmanlija, ali ga knez prekine, dignuvši ruku:

— Promišljeno je, pa se više ništa ne mijenja. U ostalom možeš javiti svomu gospodaru još i to, da gospodin despot više ne boravi u našem gradu.

— Ha! razvali Osmanlija oči u čudu i naglo uzbaci glavu, — a gdje je?

— Na to nam nije dužnost odgovarati, reče knez.

Vijećnici gledahu pravo preda se u zemlju. Tà to su tajne, o kojima se i ne dahne, već se o njima raspravlja megju četiri zida vijećnice, a pohranjuju se u zelenoj knjigi, koju čuva i krije knez.

Osmanlija pozdravi i povrati se na svoje mjesto.

Ivaniš nije mogao da ne gurne Tomu i da se mrva nasmiješi. Svidjela mu se dosjetljivost slavnoga vijeća, kako ovako skladno radi.

U to već stajalo na mjestu Osmanlijinu novo lice. Bio to čovjek velik ali zgrbljen, sitnih i nemirnih očiju i sasvim obrijan. Odijelo mu je bilo humskoga službenika.

— Kako ti je ime? upita ga kancelar.

— Gjupko, Gjupko iz Blagaja, odgovori muž brzo i zaigra okom po gospodi.

— Odakle si i tko te šalje?

— Moj gospodar, svijetli gospodin vojvoda Stjepan iz Blagaja. I evo šalje ovu knjigu.

Pa izvadi iz njedara zapečaćeno pismo i preda ga knezu. Ovaj pročita naslov — i začugjeno pogleda u knjigonošu.

— Ta knjiga nije za nas, reče polako.

Humljanin se trgne i tamna mu rumen prekri suho lice. Brzo pristupi i kao prestrašen pruži ruku:

— Zabunih se, reče u neprilici, evo ova je prava.

I izvadi drugo pismo.

Knez, prije nego će vratiti pismo, pogleda još jednom naslov, a onda jednom rukom primajući pravo pismo, vrati prvo.

Knjigonoša ga hitro opet spravi u njedra i pobrisa oznojeno čelo. Očito se bio u velike smeo.

Knez najprije pročita pismo, a onda ga preda najbližemu vijećniku, ovaj drugomu, dok se svi ne izredaše.

— Ti jamačno znaš, što u toj knjizi piše? upita napokon knez Gjupka.

— Zna — ne znam, ispenta Gjupko.

— I to mi je zgodan knjigonoša za tajne dogovore, nasmije se Ivaniš Tomi u uho, gdje ga je samo moj inače mudri gospodin ujak pokupio?

— Tvoj nam gospodar javlja, da je provalio u zemlju pokojnoga kneza Radosava Pavlovića i da mu je oteo Trebinje. To je vrlo učtivo od njega i trebat će, da mu za tu vijest isto tako učtivo zahvalimo i reknemo, što o tom mislimo. Možeš odmah ponijeti naš odgovor, kad se vratiš.

— Ne vraćam se ja, no sam na putu dalje u Mletke, odgovori Gjupko.

— Da zbilja, proštio sam naslov na knjizi mletačkoj sinjoriji, ozbiljno će knez, ali mu oko brkova čudno zaigralo. Pa dobro je, pristupi u naš dvor, da te kako treba pogostimo...

I s tim namigne kancelaru; ovaj jedva opazice odvrati pogled za znak, da je razumio.

— Jesi l' vidio? šapne Ivaniš Tomi.

— Šta?

— Okladio bi se o glavu, da će vijeće još prije noći saznati, što piše u onoj knjizi na mletačku gospodu.

— A otkuda ti to znaš? začudi se Toma prostodušno.

— Nijesi l' vidio, kako knez pogleda onoga svoga pisara — desno krilo svoje? Razumješe se; obrlatit će jadnoga Gjupka vinom i finim jelom, dok iz njega ne izmame, što su željni znati.

Toma kimne glavom. Čudno mu je sve to.

— Ima li još koga, da što javi, pita ili prosi? reče kancelar pa pogleda naokolo.

Ivaniš pristupi i nakloni se pred knezom i vijećnicima junačkom kretnjom.

— Pozdravlje moje i braće mi Petra i Nikole slavnoj gospodi, reče glasno.

— Kneže, kakva nam dobra nosiš? upita ga knez, pošto se zajedno sa vijećnicima digao i naklonio, jer evo i to je gospodin, kao i oni što su gospoda.

— Najprije molju vas, da se na glas pročita ova knjiga, reče Ivaniš i preda već prilično zgužvano i raspečaćeno pismo knezu.

Ovaj ga uzme i reče začugjeno:

— Tà to je pismo naše općine.

— Jest, ali samo neka se čita, — ponovi Ivaniš.

Knez sam uze čitati, a glasilo je ovako:

— „Mi, knez i općina vladuštago i slobodnago grada Dubrovnika obričemo, ako bi se zgodila

nekoja teškoća u gradeh i u rusagu, šta Bog ne daj, gospogje Todore, kojim gode uzrokom od koje gode strane, kojom gode stvarju, da mi knez, vlastela, sva općina dubrovačka imamo u naš grad ufano prijati i svesrdno sabljusti oda svake teškoće, koja bi im se zgodila, i od koje bismo mi mogli i svakom počtenom pomoćju pomoći.“ — Da, tako je, kneže Ivanišu, završi knez, — tako ćemo i učiniti, ako dogje do nevolje tvojoj gospogji majci, kneginji Todori.

— I jest joj nevolja. Evo čuste malo prvo, da je vojvoda Stjepan provalio u moju očevinu, a u moje gospogje matere udovštinu, te ona sada traži štita i zaklona u vašem gradu.

— I bit će joj, digne knez ruku. Gdje je, neka dogje, da je kneževski podvorimo i ugostimo u ovom dvoru.

— Sa mnom je, na to će Ivaniš, sklonio sam je u jednoga zlatara.

— Dva će od gospode vijećnika odmah po nju, da je doprate u našu palaču na poljani, odvrne knez; Andrija Bobaljić i Niko Gundulić, ako vas je s voljom, da se potrudite do gospogje kneginje...

Ovi se odmah digoše i pristupe do Ivaniša.

U to je i knez sišao sa svoga mjesta i porukovao se s Ivanišem, kojega opkole i ostali vijećnici.

Pisari pokupili hartije, sluge vratili stolove i stolce u dvor, a kancelar prijateljski uhvatio Gjupka pod ruku pa ga odveo ravno u vijećnički podrum da ga podvori, kako valja. Osmanlije je već nestalo.

Zamalo povukoše i Tomu u razgovor i obasuše hvalom, da se s mjesta udomaćio. Odvedoše ga u dvor, gdje je bio priregjen sjajan objed, kao svakiput poslije velikoga vijećanja. I gospogju Todoru bjehu u to dopratili, al je niko nije vidio, jer je željela ostati sama u svojoj sobi sa svojom dvostrukom tugom.

Objed, oprema stola, sugje kao i sama dvorana očaraše Tomu. Teklo je sve bez velike buke, tiho i u redu, te se Toma nije mogao načuditi i okretnosti mnogobrojnih sluga, koji su dvorili kod stola.

Toma je sjedio megju Andrijom Bobaljićem i Nikom Gundulićem, koji je pripovijedao, kako je godine hiljadu četiri stotine i osamnaeste bio sa drugom svojim, Mikom Sorkočevićem, na dvoru kralja Ostoje u Bišću.

— Bio je čovjek visok rastom i snažan, pripovijedaše Gundulić. Moglo mu je biti i pedeset ljeta, ali je još dobra vida bio. Još mu je kosa bila gusta i plava, tek malo progrušana, orlovski nos i modre oči, kako da kažem, — vi me ponešto opominjete na njega. Bio je velik ženar, nikoja djevojka ni mlada ne bjehu pred njim sigurne. Mnogo je trpjela zbog toga žena njegova, kraljica Kujevna. Obnovili smo stare odnošaje megju bosanskom državom i općinom. Nemamo se rašta potužiti na Ostoju. Bio nam je ukinuo i nepriličnu carinu u Popovu. Poslije, dabome, imali smo i dosta okapanja s njim.

— Te iste noći, kad si ti ostavio Bišće, nastrada kralj, prošljedi Bobaljić, ako se ne varam.

— Jest; bila silna poplava, i voda odnijela kuću, u koju se sklonio bolestan, pa ga nagjoše mrtva. Bit će, da ga je ko ubio. Ta imao i on svojih neprijatelja. Takova šta biva svakidan u vašoj Bosni, u nas je to nečuveno; tu vlada pravo i zakon i svi su sigurni i životu i imetku.

— Lijepo je to, potvrdi Toma zamišljeno, vi trgujete i mirujete, mi se bijemo i ne možemo da mirujemo. Drugi je naš život.

— Čujemo, da vaš kralj, Tvrtko, boluje, otkada se vratio iz Ugarske, okrene Gundulić.

— Slab je, odgovori Toma, ostario je već.

— Bit će neprilika u rusagu, kad on jednom oči stisne, na to će Bobaljić.

— Mogao bi onda vojvoda Stjepan lako da se dokopa krune, opet će Gundulić, jer je Tvrtko pošljednji svoga koljena, a Stjepan Ostojić zaglavio pred jedno pet godina....

— A vojvoda Radivoj? življe preuze Toma, ta on je rogjeni sin pokojnoga kralja Ostoje.

— Ali čujemo, da nema mnogo pristaša, jer nije zakoniti sin Ostoje, i još zato, što šuruje s Osmanlijama, prihvati Bobaljić.

— Pa to čini i vojvoda Stjepan, brzo će Toma smrknuto, to žalibože čine još i drugi.

— Tà eno nekoja se gospoda kao da spremaju na Osmanlije, preuze opet Gundulić, biskup hvarski Toma obilazi po svoj Bosni, da predobije vlastelu bosansku na složni boj s Osmanlijama, koji će voditi ugarski vojvoda Janko Sibinjanin i despot Branković, što je prije dva dana ostavio naš grad. I naše je vijeće dobilo poziv, da pristupimo tomu savezu, i opremilo je dvaestipet galija i tri velike ratne lagje. I već je to javljeno kralju Vladislavu, despotu i hrvatskomu banu Talovcu.

— I ja sam obrekao a i moj pobratim Ivaniš, da ćemo se pridružiti toj vojni, reče Toma, pa zato sam i došao ovamo da kupim oružje.

— To je pravo! povladi Bobaljić, čuvajte zemlju od te nove napasti. Onako ima mnoge dušmane, a još više odmetnika. Jer će i vaša Bosna, nekad ponosna, propasti, i baš najviše zbog nesložnih sinova, a osobito zbog bogumila.

Najedanput Bobaljića gurnu netko u legja; bio to njegov susjed, Andrija Bunić, koji je šuteći slušao razgovor.

Sjeti se jadan, pred kim je govorio. No već je Toma preuzeo riječ bez ikake smetnje ili zlovolje.

— I ja sam bogumilac i moj otac.

— Oprostite, ako vas uvrijedih, požuri se Bobaljić, nijesam htio...

— Ne brinte se, — tà vi ovako mislite, a ja opet inako, pa bez zamjere. Vi dakle držite, da je vjera kriva razdoru u Bosni?

— Ne vjera, no vjersko neshvatanje, življe preuze Bobaljić, ako mi dopustite da izrečem što mislim. Koljete se radi vjere, ko će Boga premamiti.

— Bogumili nikoga ne mame, a još manje sile, da se odreknu svoga zakona, ozbiljno će Toma.

— Moguće, — ali ipak — zapadne vlasti ne će da podaju pomoći ni simpatije inovjercima.

Još su se dugo zabavljali, da ih nijesu sprečavale vjerske nesuglasice ni različite misli. Prije nego što se rastadoše, pozove Nikola Gundulić Tomu i Ivaniša za sjutra na večeru.

Kad su izlazili na ulicu, reče Ivaniš Tomi u po glasa:

— Jesam li ti kazao? Vijeće je saznalo za svaku besjedu, što vojvoda u knjizi šalje sinjoriji, a na pečatu se ništa ne pozna.

Toma klimne glavom.

— Tà tako se i u nas radi, reče.

— Dà, al to u nas ne ide bez batine ili buzdovana. A taj Gjupko i ne sanja o tom, no će se još hvaliti, kako mu je bilo dobro i lijepo. Ne umije to od nas nijedan, to ti je posebna škola, a općina se razumije u to...

V.

Sjutradan došao Ivaniš zorom k Tomi. Začudio se lijepoj kući a još više, kako mu je otac mogao ostaviti ovaj mir i poći u nemirnu Bosnu.

Najprije kupiše oružje, koje se odmah tovarilo na konje, jer je Gojak trebao još isti dan o podne da krene naprvo na put, da stigne na prvi konak. Tamo će ih Toma sjutradan stići. A onda će zajedno dalje.

Po tom odoše da se malo sprogju po gradu. Ivaniš povede Tomu u crkvu svetoga Vlaha.

— Treba da to vidiš, reče mu, kad je Tôma oklijevao, toga u nas nema.

U to zaoriše i zvona, baš je bio blagdan, a svjetina u stajaćem ruhu hrlila u crkve. Iz punih crkava čulo se pjevanje pobožnoga puka.

Stupe u crkvu svetoga Vlaha. Baš je počela služba. Na velikom oltaru gorjela sila voštanica, a službu obavljaše više svećenika i gjakona u sjajnom ruhu.

Obojica se protisnuše do glavnoga oltara. Tomi se svidje ona polutama, slike, kipovi, ono otegnuto sjetno pjevanje, pa miris tamjana, k tomu duboki i svečani zvuci zvona: sve se to smiješalo u čudnu sliku, i tako mu podražilo maštu, da mu je bilo kao da je oživio sred jedne od priča iz svoga djetinjstva. Osvoji ga i velebnost gragjevine i njenih oblika, koju je istom shvatio, pošto je slušao skladno pjevanje.

I pošto izigjoše, stane pozorljivije ogledati crkvu izvana, i opet mu je bilo, kao da odjedared razumije, čemu ono raznoličje oblika, oni ukrasi, oni stupovi. Sve to ulije mu neko počitanje spram te zgrade i sile, koja ju sazda.

Rastadoše se. Ivaniš pošao da pohodi mater, a Toma se vratio kući, da otpravi Gojaka s oružjem.

Pred svojom kućom na klupi ugleda pogurena starca, zgrbljena i bijela kao janje. Činilo se da spava. Toma stane ljubopitno preda nj i nazove mu dobar dan. No starac se ne maknu. Na to ga Toma prodrmnu, i starac se polako prene, digne glavu i pogleda mutnim očima iz izrovana lica u Tomu.

— Tko si, starče, i što tu tražiš? upita ga Toma.

— Čekam, glasio opori odgovor.

— A koga čekaš?

— Dugo...

— Koga? pitam.

— Aha, nakrivi starac glavu. Očito je bio gluh. Nakesi lice na lukav smiješak i nastavi tajanstveno:

— Njega, reče i iz očiju mu se spusti suza, njega i — nju.

— Ko su taj on i ona?

— On i ona... ponovi starac s glupim smiješkom.

— A kamo su otišli? upita Toma, komu se vladanje starčevo činilo sve to čudnije.

— U — baštinu, tamo na Ploče... ali još ih nema. Ali ti — tko si ti? upita starac sa svoje strane i pogleda sumnjivo u Tomu.

— Ja? nasmija se Toma, ja sam Toma, sin oca Milovana, gospodara ove palače.

— Dà, sin? kimne drugi glavom, ti si sin oca? Ali — ono — šapne opet i nagne se blizu Tomina uha — ono malo djetešce nije imalo oca. Ha, ha, ha! I tebe su poslali, je li? Ali ona, tako lijepa! Tamo gore... I pokaže prstom na gornje prozore.

I opet se pomrsi nit misli u starčevoj glavi. Toma ga i opet zapita:

— Gdje gore — u mojoj sobi, ona žena na slici?

— Žena, žena. Bila je mala, ja je ninao ovako, a onda — oh Bože! razgnjevi se starac najednom, stisne pest i odmakne od Tome. — Ha — ča si došao? Hoćeš li još jednom da joj srce spališ ovim očima, da oskvrneš prag poštene kuće?

— Ne, ne, starče ne ću, mirio ga Toma i ustane. Neugodno ga se dirnu ovaj nenadani obrat. Evo vidiš, idem već.

Uputi se širokom vežom u kuću. Starac se nagne napred, uprvši se rukama o koljena, pa kimne višeput glavom, ustane neodlučno, sjedne i opet uz to mrsio isprekidane riječi bez saveza i smisla.

Kad je Toma stigao u svoju sobu, ne mogaše da savlada želju i da ne odgrne opet zavjesu s kreveta. I eto, gdje ugleda sliku na bijelom danu. Kakove li bogzna ima sveze izmegju slike njegove majke i starčevih bezumnih riječi?

Počne da se preoblači. Znajući već za običaje gradske gospode, izabere jedno od svilenih odijela, što ih je Gojak za nj pripravio. Za toga mu posla nehotice ruka osjeti pod košuljom kožni omot, koji eto na sebi nosi, otkad mu ga otac pred četiri godine dade, rekavši mu, da ga otvori samo onda, kad bi mu se u životu tako desilo, te ne bi više znao što će ni kako će. Toma prviput spopane želja, da sazna, što taj tajni zamot krije, i izvadi ga iz njedara te ga stane ogledavati. Pečati bijahu veliki i debeli, kao da su imali da do vijeka čuvaju tajnu. Tajnu! Ta zar nije i njegov čitavi život tajnovit? Pa i ta tajna, tajne na sve strane! Kad će se jednom sve već razgaliti? I što li će onda saznati? Ta ove eto pečate u rukama ne smije da lomi, još je svakiput znao, što mu je činiti. Junakovanje je doduše buran zanat, u njem se neprestance izmjenjuju sreća i nesreća, ali tu nema teških sporova duševnih, tu nema zakučastih srazova izmegju unutraš-

njega i izvanjega života. S toga dakle na stranu sa ženskom radoznalošću!

I Toma spremi opet omot na obično mjesto i brzo se obuče.

U to ugje Gojak, da se oprosti sa svojim gospodarom. Pogjoše zajedno do Ivaniševa stana, onda se rastadoše. Toma i Ivaniš pogju da pohode još nekoliku gospodu, koja ih bijahu pozvala. Svuda ih lijepo dočekaše.

Najposlije, podveče, pogju prema dvoru Gundulića.

Kad je Toma stigao pred sjajno rasvijetljenu palaču, osta očaran od bogatstva i krasote, kojom se odlikovalo mramorno pridvorje sa krasnim stupovima, pa one ukusno uregjene sobe, po kojima već žamorila sjajna družba lijepih žena i udvorne gospode. Na pragu ga dočeka sam domaćin, visoka, ponešto tanka rasta i lijepa izrazita lica, dugih prosijedjelih brkova, a moglo mu biti oko četrdesetipet godina. Bio je odjeven po najnovijem kroju mletačkoga ukusa kao i ostali gosti.

— Milo mi je, što ste me počastili, reče Tomi, pošto ga je pozdravio. Potrudite se sa mnom u dvoranu, da vas upoznam s ostalim gostima.

Toma se nagje prviput — nevičan pravilima udvornosti i fina kretanja, u društvu, koje je u svem slijedilo uzore naprednih talijanskih običaja. No naskoro svlada svoju plahost s pomoću svijesne muževnosti i junačkoga držanja, te je svak, osobito pak mlagje gospogje i gospogjice, s osobitom prijaznošću gledao u mladoga Bošnjaka, čije se ime u tili čas pronosilo dvoranom. Ta po imenu ga znalo mlado i staro, a sada ga eto glavom megju njih. Pa to da je onaj junak, koji se tolikoputa pobio s Osmanlijama — ovaj plavokosi mladac sanjalačkih plavih očiju?

I mnogo mlagjahno srdašce zakuca pod svilenim kontušem, kad se te plave oči slučajno ustaviše na kojoj krasotici. I kako je čedan i tih, pa kad se nasmjehne, kako bljesnu oni bijeli zubi! Iste njegove pogrješke protiv udvornosti smatrahu se nekim osobitim vrlinama.

No za čudo, slabo taj mladac mari za sve one ženske čari, za one žarke oči, bijele vratove i labugja ramena. Da li je već oženjen? Valjda jest, jer inače ipak ne bi ostao tako bešćutan spram tolike ženske krasote.

Pa kad je otpočeo ples, Toma je stao na strani sa starijom gospodom; on nije umio plesati; pa mu se nekako čudno činila ta šarena vreva.

— Vi se čudite plesu? pristupi k njemu domaćin, toga nema u vas?

— Ne, zaista, odgovori Toma, mnogo toga nema u nas, što je u vašem gradu ljupko. Vi se lako možete naužiti i gragjanskih razbibriga, ali u nas, kraj neprestanih bojeva...

— Da, da, baš je nesretna vaša Bosna! nadoveže Nikola Gundulić i sjedne s Tomom u pobočnoj sobi za stol. — Sa svih ju strana biju nevolje, nastavi, a mi to najviše žalimo, jer i naša općina s tih nemira stradava. Tamo s jedne strane Osmanlija, s druge strane vojvoda Stjepan, koji i nama zadaje trista jada; — onda nesloga megju pojedinom vlastelom,

pa napokon i madžarska lakomost na tu lijepu vašu a i moju zemlju. Velim moju, jer valja da znate da sam i ja koljenom Bošnjak.

— Zar vi? upita ga začugjeno Toma.

— Da, ta moj praotac Vuk Ovčarević ili kako ga latinske kronike zovu — Lupus Pecoralis — preselio se, da umakne nasilju župana Radislava iz Zahumlja u Dubrovnik. Bilo je to pred sedamstotina godina — ako ne lažu kronike — a s njima dogje amo dosta Zahumljana i Neretvana. Pa zato baš mi Dubrovčani osjećamo toliko za Bosnu, jer smo iste krvi i istoga roda. I nas bole te beskrajne smutnje. Već za moga oca počele su smutnje megju Osmanlijama i Ugrima, a ta se borba izvojevala na bosanskom tlu. To je bilo odmah poslije onog užasnoga poraza ugarsko-hrvatske vojske kod Celja, pred dvadesetisedam godina od prilike, u Sutjesci. Uz kralja se Ostoju desio tada i Sandalj Hranić. Sva je samo sreća još bila, što je Ostoja imao Sandalja uza se, bez njega se ne bi mogao održati.

— Ali vas to možda i ne zanima? prekine se sam.

— O molim vas, nastavite, ja vrlo rado slušam o prošlim zgodama svoje domovine, živo se prene Toma, koji se bio zamislio u kneževe riječi.

— I eto vidite, nastavi ovaj, kamo vode rgjavi i sebični savjetnici. Taj isti Sandalj podstrekavao Ostoju, da ubije Pavla Radinovića, djeda vašega pobratima kneza Ivaniša, gospodara Konavla i istočne Bosne, što je tobože skovao urotu protiv Ostoje, da se podigne na prijestole Tvrtka Tvrtkovića, sadašnjega kralja. Moj

je otac svu tu gadnu zgodu sam na svoje oči vidio. A takav postupak nazvao se vršenje pravde! Smrt Pavlova bješe lozinka za najveće smutnje, jer su se Pavlovi sinovi složili s Osmanlijama, da osvete očevu smrt. Osmanlije kao oluja provale u Hum, a dogjoše i do dubrovačke megje. A pošljedica je bila, te nema više spasa nesretnoj zemlji. Zato nam je osobito milo čuti, da se našao u vama vitez, koji bez ikakvoga samoživstva ratuje na Osmanlije i obijesnu vlastelu, samo se bojim, da jedan ne će ništa opraviti, koliko mu je god namjera plemenita.

— E pa ima nas još — eno baš Ivaniš, on se odvratio od Osmanlija i mrzi na njih. U ostalom što Bog da! trgne Toma ramenom i pogleda najednom na vrata, gdje u razgovoru stajahu dva mladića u bosanskom odijelu sa još nekoliko dubrovačke gospode.

— Ko su ta dva viteza? upita Toma Gundulića.

— To? To su mladi Kosačići, ne poznate li ih?

— Ne poznam ih; no što će oni tu?

— To vam je tajna stvar, snizi Nikola glas, momci su tu bez znanja očeva. Došli su, da ustraže pomoć baš protiv silništva oca, koji im krati slobodno junakovanje. K tomu više ne mogu da gledaju, kako im otac vrijegja maćehu, plemenitu gospu Jelenu, pa dopušta svojoj ljubovci, da vlada kućom i dvorom pa i rogjenim kćerima.

— Pa zar i toga može biti? začudi se Toma prostodušno.

— O moj mladi prijatelju, ima vam još i grgjih stvari na svijetu. — Ovo su vam valjani momci. Naš je knez pripravan, da se tužnoj vojvotkinji pomogne, koliko se bude dalo. A to će lako uspjeti, čim se vojvoda uvjeri, da je ta njegova draga, ta prevejana Fiorentinka, žena najprostije vrsti. Ako vam je s voljom, upoznaću vas s braćom.

— I molim vas! na to će Toma, i obojica se dignu i pogju k vratima.

Mladići se ponešto trgnuše, kad ih je domaćin poznao sa njihovim zemljakom. Bili su u neprilici; no Tomin otvoreni pogled i prijazno sretanje rastepe njihovu sumnju, i oni se radosno porukovaše i još istu veče se tako zavolješe, da su se dogovorili, kako će sjutra zorom zajedno putovati natrag u Bosnu.

Poslije začeše svirku pifari i trumbetari i djevojke se uhvate opet u kolo, a našao se megju njima i Ivaniš. Toma ga još nikada nije vidio ovako vesela. Pa ipak je Ivaniš prvi bio, koji se sjetio na povratak.

Bila je kasna noć, kad se rastadoše pred Ivaniševim stanom. Toma se vrati u dom svoga oca, da ovdje sam pospava pošljednju noć. Pred vratima na kamenoj klupi opet ugleda onoga starca, gdje sjedi zguren, a glasno mu disanje odavalo, da čvrsto spava.

Čudno mu ozvanjahu koraci u pustoj palači, i junak, koji se ne boji ni sablje ni vatre, osjeti neku tajnu grozu, kad začu jeku svojih koračaja, kao da se probudili dusi, da ga plaše. Istom kad užeže luč u svojoj sobi, odlane mu ponešto.

Sanjao je: Došla mati i nagnula se nad njegov krevet, pa htjela da ga poljubi. Al to bila Vojača — u suzama. Pošto ga poljubi, odmakne k vratima. On je htio da ustane, ali ne smognu ni glaska ni kretnje, kolikogod se mučio. I ona izigje na vrata, a on se u to probudi. Bi mu čudno pri duši, baš tako, kao da je izim njega još kogod u odaji.

Ali to je bio trak mjesečine, koji se ukrao kroz prozor i sjajan se prosuo nasred sobe...

VI.

Još nije ni svanulo, a Toma se već digao, spremio i, zaključavši pomno vrata, uputio se u grad.

Sve bijaše još mrtvo i nijemo. Ni glaska nije se čulo. Na trgu, na pragu svetoga Vlaha spavao stražar. Tu se sreo s Ivanišem.

Jedva probudiše gradskoga vratara. I baš kad se otvarala vrata, stigoše ih braća Kosače, Vlatko i Vladislav s jednim slugom.

— Imaćemo dobar put, reče Vlatko pogledavši na nebo; okrenuo istočnjak, taj nosi mirno vrijeme.

Izigjoše na Ploče. More im se s desna duboko osulo srebrnastim sjajem, gdje-gdje protkano tamnijom žicom brže struje. Lokrum ležao kao ogromna riba, spavajući posred tihe pučine.

U konaku uzjahaše svoje konje i stadoše se penjati polako gorskom cestom prama Brgatu. U početku jahali mladići šuteći, časom uporedo, Toma megju braćom, čas jedan za dru-

gim, kako se već dalo po cesti ili po užim putanjama. Vlatko, mlagji i življi, priležno je ispitivao Tomu o njegovu junakovanju, tužeći se, kako im otac ne da u junački boj, no ih samo kadšto šalje, da upokore buntovne kmetove.

— A je l' to posao za valjana junaka, nastavi, da se knezovi kao globarnici sa škatunarima biju i udaraju na goloruka seljaka, koji samo svoje brani? I mati naša tako misli ko i mi, ali jadnica šta je dočekala?

Vladislav je većinom šutio; bio je mrk i ozbiljan, i vidjelo mu se, da ga nešto ljuto tišti. Pa kad mu brat spomenu majku, ošine ljuto konja, te je odmah na koplje naprijed poskočio.

— Da vas gospodin vojvoda — moj mili ujak vidi, uspe Ivaniš smijući se u razgovor, kako to lijepo u miru i prijateljstvu uporedo putujete sa vitezom, koji je baš te kmete pomagao proti vašemu ocu!

— Istina! nasmije se Vlatko, baš je zgodno.

— Imaće se on još višemu da čudi! smrsi Vladislav megju zubima, — pošto ga drugi stigoše.

— Vladislave! prikori ga Vlatko kao uplašeno, pokušaćemo ipak najprije milom....

— Da, da! Prisješće ti! istisne drugi i požuri opet konja.

Toma je šutio, jer je znao, da se braća sjetiše osjetljiva svoga poslanstva u Dubrovniku, pa im nije htio da vrijegja rane pitanjem. I Ivaniš htio da raspršì dojam pošljednjih riječi pak stao pjevati neku talijansku pjesmu.

Pošto su noćili u Jasenici, krenuše drugi dan dalje, a kod Stôca, ne našavši više Gojaka, koji je već otišao naprijed planinom Hrgudom, rastanu se. Braća pogjoše na lijevo prama Počitelju, a Ivaniš i Tomo put Rotimlje. Na Rotimlji već dočekao Tomu knez Vukac Vukićević, kršna starina rutava izgleda, gromovita grla, ali srca djetinjega, o čem su svjedočile blage modre oči pod čuperastim sijedim obrvama.

— Gdje te već nije, sinko! pozdravi Tomu i povede ga u svoju kulu, gdje ga sluge odmah podvoriše mesom i vinom. Bili su tu još i vojvode Vladislav Klešić, — junak ohola izgleda, smjela orlovskoga nosa i živih žacavih očiju te velikih mrkih brka do ramena, — zatim Petar Jurjević, okrupan čovjek, crvena kozičava lica bez brkova, onda još i Juraj Vojsalić, najmlagji od trojice, plavokos i ponešto tih.

Ova potonja dvojica srdačno se pozdraviše s Tomom, samo se Klešić ponešto sustezao od nova pridošlice.

Sastali se, da ugovore sastanak i da se zajedno krenu na Drinu, gdje će se sdružiti s vojskom kralja Vladislava poljačkoga.

Tomu su jedva dočekali, jer on je trebao da ih obavijesti, kako se u Dubrovniku misli o toj vojni.

Kad čuše, da je općina već otpravila lagje i vojsku put Crnoga mora, skoči Klešić i reče:

— E onda i mi više ne smijemo da otežemo, već gledajmo, da se što prije okupimo. Valjaće samo još da se složimo zbog vogje, jer kad jednom prijegjemo Drinu, treba da nam zapovijeda jedna glava.

Na te riječi nasta tišina. Vukac pogleda Tomi ispod oka, to učini i Vojsalić, a sam Klešić stojeći uspravno i smotavši ruke na snažnim prsima, kružio okom po ostalima. Opazio on poglede svojih drugova, i lice mu se smrknu. Nijedan ne progovara.

— Što ti veliš? upita Klešić napokon nestrpljivo domaćina.

— Ja? Evo, ako vam je s voljom neka nas vodi Toma.

— Zar baš najmlagji? prezirno vikne Klešić i naglo pogje k prozoru. Zašto odmah ne bi napršče?

— A ti reci svoju! trgne Vukac ramenom.

— Neka je tvoja starija, okrene Jurjević polako i tromo, u tebe će i onako biti najviše momaka.

— Ja velju, da nijedan od nas nije za tu službu, na to će Vojsalić, osim Tome, on se već višeput ogledao s Osmanlijama, pa ih znade.

— Na svaki način neka Toma vodi, viknu sada Ivaniš, banuvši u sobu i čuvši pošljednje riječi. Bio se putem zakasnio, a Tomi se činilo, da ga je bila zadržala lijepa krčmarica na pošljednjem konaku.

— E pa Toma, nama je pravo! poviknuše svi osim Klešića, koji im je okrenuo legja i gledao kroz prozor niz kulu.

— Nemojte, gospodo, stao se Toma čedno braniti, — nijesam ja za toliku čast, ni po dobi ni po zaslugama. Birajte kneza Klešića ili koga mu drago, a ja ću drage volje poslušati svakoga.

Na to se Klešić okrene i odsiječe kratko:

— Dobro, nek nas Toma vodi, samo neka dobro vodi, da uklonimo iz naše zemlje Osmanlije i Isa-bega, koji je već svu okolicu pobunio.

— A gdje ti je Gojak? upita Vukac Tomu, pošto se svrši rasprava.

— Otišao je naprvo s oružjem, što sam kupio u Dubrovniku.

— Hoće li i on s nama?

— Ne će; rasklimale mu se stare kosti. Ostaće mi u Studencu. Ali će hajduk Veljko s nama. On još najbolje pozna Osmanlije i njihove zasjedice, pa će nam dobro doći.

— Ja ću sjutra na Blagaj, reče domaćin; hoćeš li sa mnom, Toma?

— Ne znam, otegne ovaj, ne poznam se s vojvodom. Pa onda, kako bi me dočekao, gdje sam mu branio nedavno kmete, koji su se na nj podigli.

— Za to te neka ne boli glava; primiće te kao svakoga gosta.

— Ne nećkaj se, prihvati sada i Ivaniš; eto idem i ja, a znaš i zašto, da ga pitam, je li to junački robiti udovice pa još rogjene sestre. Doduše znam, koristi mi nema otud, ali barem neka zna, da se ne bojim milog ujaka. Pa i Vlatko mi je govorio, neka te povedem.

— Šta, začudi se Vukac, vi ste bili s djecom?

Ivaniš ponešto u neprilici izlane tiše prema Vukcu:

— Bili su u Dubrovniku, ali stari za to ništa ne zna...

— Da nijesu zbog matere?

— Jesu; išli su da nagju metlu, ne bi li izmeli gad, što je gore na Blagaju preoteo mah. Ti, biva, razumiješ?

— I vrijeme je već, da se i tomu učini kraj, razgnjevi se Vukac. Prava sramota, gdje poštenu ženu toliko sramoti ta protuha. Nego znate li, koga ćemo po svoj prilici naći na Blagaju? okrene Vukac iznenada. — Biskupa Tomu. Klešić ga je putem prestigao; micao se sa svojom časnom pratnjom baš prema Blagaju. Obašao je već gotovo sve dvore, da bi koga od naših pridobio na rimski zakon. I u kralja je bio, od njega i dolazi.

— No kod mog će se ujaka slabo pomoći, nasmija se Ivaniš; taj će mu sve obećati, a kad za njim digne gradski most, ne zna više za to.

— Kralj je već sasvim pristao, preuze Jurjević; kažu, da se je baš biskupu u ruku prevjerio.

— Ne znam, hoće li mu to pomoći, prezirno će Klešić. Možda isto toliko, koliko i njegova, ponizna služba u Madžara. Mjesto da nas vodi na dušmanina, šara na sve strane.

Toma je pozorno slušao te riječi i pristupivši vojvodi, reče:

— Vojvodo, baš si mi iz duše govorio! Kralj treba da okupi vlastelu oko sebe, ali i vlastela treba da se slože, da se odreknu vječne svagje i nesloge, da priznadu kralja za vladara, a ne da ga samo onda znadu, kad se plemstvu milost dijeli.

— Oho, momče, zar ti misliš, da je lako odreći se svojih prava, pa ih žrtvovati ma i samomu kralju?

— Ne valja ih kralju žrtvovati, prihvati Toma, već domovini.

— Kralju, a ne domovini, moj brate, digne Klešić glavu. A kakovu kralju? Ima u zemlji starijih plemena od Kotromanićeva, pa njemu da se žrtvuju starija prava? To ne ide tako lako. U ostalom ne branimo li se sami od Osmanlija...?

*

Sjutradan ranom zorom krenuše Vukac Vukićević, Toma i Ivaniš s ostalim gostima put Blagaja. Ona izbočena ravan, što se od Radimlje do Bune preko Rotimlja protezala, bijaše nekoć obrasla gustom, gotovo neprolaznom šumom. Davno je nestalo te šume, nu kraju sve do danas osta ime Dubrava.

Idući tijesnim šumskim putem, začuše odjednoč lovačke trube. Toma stane da prisluša, kamo se lov kreće, i pobrza nešto pred ostalima, ne bi li s bližeg ugledao lov i zvjerku, koja se tu lovi.

Hajka se sve bliže primicala, a stignuv na nešto čistine, začu Toma tik sebe šuštanje i lamanje granja. Za čas izbi onuda grdan megjed, a za njegovim tragom brzao lovac visoka krupna stasa. Lovac napne strijelu i odapne, a zvijer ruknu i ustavi svoj bijeg. Urlajući baci se na lovca, koji u prvi tren zabune ne mogaše da se dohvati noža za pojasom. Nesrećom još posrnu preko jedne grane, i u taj čas obori se megjed na nj.

Ali Toma časom priskoči i zabode mač do balčaka zvijeri megju rebra. Megjed se bijesno

vrnu na novog napadača, ali smalaksaše mu sile, te panu izdišući o tle.

Na to Toma pomogne vitezu da se pridigne.

— Oteo si mi danas lovačku slavu, neznana delijo, promrsi vitez, a lice mu preplane rumenilom ljutine.

U to se pomoli megju grmljem krasna djevica u zelenom odijelu, a na ramenu joj sjedio pitom soko.

— Oče! vrisnu djevojka i pritrči k vitezu. Ti si ranjen!

— Ne budali! odbije ju vitez rukom, kakve rane! Evo ovaj neznani junak pomrsio mi posao, i vojvoda Stjepan ostao na sramoti.

Djevojka se okrene i četiri se oka sukobe. Najprije problijedi, a onda žarko porumeni, no ne reče ništa.

U to pristupiše odasvud i pratnja vojvodina, a i Tomini pratioci.

— Baš je krasna zvijer, dragi ujače, reče Ivaniš i stane nogom na meko krzno medvjegje.

— Zar ti, Ivanišu? smrkne se vojvoda Stjepan. Otkud ti u mojoj zemlji?

— Nijesam sam, već nas ima još gosti, odgovori Ivaniš i zapilji otvoreni pogled u vojvodu.

— A tko su? Ah, Vukac, Vladislave, Petre, da ste mi dobro došli. Ispeći ću vam odmah ovo meso, ako naime ovaj neznani vitez dopusti, okrene porugljivo.

Vidjelo mu se, da se još nije povratio od svoje srdžbe.

— Nije baš ni tako neznan, preuze knez Vukac; po imenu ga barem poznaš. Moj je gost

i mladi pobratim junak Toma, sin pustinjaka ramskog.

— Oho! To je dakle taj deli-Toma! vikne vojvoda i omjeri Tomu od glave do pete. Mnogo se o tebi govori. A znaš li, da ti nijesam sklon bio? Zašto si mi pobunio kmete?

— Nijesam bunio, već samo branio, nasmjehne se Toma.

— A gdje si ti to naučio, da se smije braniti buntovna kmeta, kad ga gospodar kazni?

— Čovjek je i ne valja ga gnjesti kao marvu, smjelo odgovori Toma.

— Oho! ti si toliko smion, kolik ti je i glas! zaprijeti mu vojvoda. Možda ti spavaš s tvojim kmetovima?

— Nemam ja kmeta, nijesam plemić ni vlastelin, mirno odvrati Toma.

Vojvoda ga pogleda zapanjen od čuda.

— Nuder čujte, toga još ne bješe,... sada tek razumijem. Ali bilo kako mu drago, junak si, spasao si mi donekle život, moj si gost, pa zato naprijed u moje dvore!

— Vojvodo, to je naš izbavitelj, oglasi se sada žensko grlo iza vojvode.

Ovaj se hitro okrenu:

— Što to reče, dona Cecilija? Vaš izbavitelj?

— Ta pripovijedali smo vam o tom, opali ga žena žarkim pogledom.

Vojvoda se namah utiša.

— Dakle još i to! okrenu se Tomi. Ti si bio, koji si izbavio moju kćer iz hajdučkih ruku. Evo ti moje ruke i hvala ti, premda bi ih još sada morao karati, što su onda pošle stranputicom. Dakle još jednom: naprijed!

Svi posjedoše na konje, pa i gospogje. Katarini se odmah pridruži Ivaniš i stane pričati o plesovima i zabavama u Dubrovniku. A ona je sve to neobično tiho slušala.

Cecilija nekako ostala sama, niko je nije ni gledao.

Vojvoda pak zabavljaše Tomu:

— Naći ćeš kod mene častan pohod, od kojega će mi se sva kuća posvetiti. Ostavio sam jutros u dvoru biskupa Tomu — eto vidiš, imenjak ti je —, da mi pobožnom besjedom zabavlja gospu Jelenu.

— Kako sam čuo, doda Toma, gospodin je biskup vrlo častan i uman muž.

— O jest, to je istina, i fin na besjedi! odvrati vojvoda lukavo i poruglјivo i nasmija se gromko; — ni miš ne može van ni unutra, kad on zaprede. Ali ne smota on medu, kaki je vojvoda Stjepan! Šta ćeš, krupna će ova šaka raskinuti svaku pa još kako tanko spredenu pregju.

Kad stigoše pred gradska vrata, dočeka ih kastelan Prijeboj, koji zbog svoje sve to naprednije ugojenosti nije više mogao po junačkim putovima, već se dao u mir, čuvajući dvor a osobito vrata, pa je služio svoga gospodara i u tome, što je kao nikoji drugi umio da bere novice, te da ih donosi svomu gospodaru.

Čudio se, što su se tako rano vratili s lova, ta jedva je moglo biti oko druge ure popodne. Vojvoda mu dobre volje viknu:

— Čudiš li se, mješino? Nego eno ti tamo premca; bješe nam dobra sreća, ulovismo medu

s tugjom pomoći. Načini sebi dolamu od megjedine, da izigješ potpun!

U to je Cecilija tako udesila, da je dojahala do Tome i progovorila slatkim smiješkom:

— Čini se, da nas je naš vitez i izbavitelj zaboravio.

— Imao je on i prečega posla, nego da se sjeća vaše ljepote, reče s nehinjenim prijezirom u glasu knez Vukac, pa okrenuvši se Katarini nastavi i ne gledajući u Ceciliju, koja je od gnjeva sva problijedjela:

— Ajdete, knjeginjice, da vas ja i moj gost otpratimo u grad k vašoj vrijednoj majci.

I ošine Ceciliju mrkim pogledom, pa pogje s Katarinom i Tomom za vojvodom.

Tomo baci hitar pogled na Katarinu, s kojom još nije ni riječi progovorio. Bijaše čudno smeten, ne znajući, kako da je nagovori. K tomu ga još više zabuniše njeni pogledi, koje bi u nj uprla onako čudno upitno, te nije znao što znače, a opet bi mu od njih srce življe zakucalo. Tà bila je tako krasna na bijelcu, u zelenoj sviti sa širokim pernatim šeširom, pod kojim se spuštali zlatni uvojci. Kako je samo ponosito sjedjela na konju i dizala krasnu onu glavicu na vitkom vratu! Sve je bilo tako zgodno i skladno, lako i meko, pa opet tako odlučno i gospodsko.

Vojvoda se usprkos ranâ, koje je osjetio pod dolamom, čvrsto držao na konju, a njegova je družina dobro znala, da mu ne smije dosagjivati svojom brigom i netraženom pomoći. A on je opet uživao, kad bi opazio, kako mu se potajno

pa ipak dosta očito divljahu zbog te njegove snage, kojom je snašao junačke boli. Tako skoči sam s konja, a Cecilija pljesnu rukama i vikne:

— Bravo, gospodaru, vidi se, ko je junak.

— Misli li dona Cecilija, da je to njen izum? naruga joj se vojvoda surovo. Ma mu bila i draga, nagovora njena ipak nije trpio pred gostima.

Ona zašuti i ujede se za usnicu.

U velikoj dvorani, gdje se stalo pripremati za objed, išeta pred lovce biskup Toma, čovjek oko četrdesetipet godina, dostojanstvena izgleda i kretnja, obrijana, suha, crnomanjasta lica, živih, crnih, duboko ukopanih očiju, za koje se činilo, da će ti proniknuti u najtajnije dubine duše.

— Pa kako vam služila sreća? upita domaćina, pružajući mu ruku.

Vojvoda mu je živo stisne, potrepta ga po ramenu i reče:

— Imamo ga, baš je junački megjed. A kako je vaša presvijetlost sprovela ovo jutro?

— Zabavljao sam se s gospom vojvotkinjom o bogoduhim stvarima, odvrati biskup ozbiljno.

— Nu, što rekoh? obrati se vojvoda glasno se smijući k Vukcu. Dobro upotrebiste vrijeme, a drago mi je, da vam ne prolazi besposleno. Ta na meni starom grješniku i onako ne ćete slave steći. Nego, gospodo, ajte da okrijepimo tijelo, a ko želi okrijepiti dušu, tomu će poslužiti moj časni prijatelj.

I vojvoda, grohotom se smijući, sjede k stolu.

VII.

Zamalo se vrati i Cecilija s Katarinom. Vojvotkinje nije bilo, kaošto u potonje vrijeme nije gotovo nikada ni pribivala gozbama.

Toma opet osjeti Katarinine plahe poglede, pa mu čudno uzavri srce. Što me tako gleda? pitao se, ne mogavši da se sabere, kad je vojvoda zametnuo razgovor.

A bio je vojvoda dobre volje i zato razgovorljiv. Znao je za svaku sitnicu, za svaki pokret, što se zgagjao u svem rusagu, i rado se tim znanjem hvalio.

Zadio se najprije u kralja Tvrtka, pa kako nije nikada propuštao zgodu, da mu koju prikrpa, navali i sada:

— Lijepa je to kukavica, začne porugljivo; svaki čas šalje u Mletke, da mu pomognu protiv Osmanlija, a sad ih čak moli, da mu na dvor pošalju stalna plemića. No pametniji su Mlečići; znaju oni, da se ne valja zamjeriti velikomu sultanu.

Na to malo gutnu, pa opet nastavi tarući silne brčine na rumenu licu, dok je ljevicu objesio u povoje niz vrat.

— Dan danas, produlji, najmudrije radi u nas onaj, koji se s mirom pogodi s Osmanlijom, ako želi da zadrži svoje vladanje. Ili ti je možebiti milije, da te progutne lakomi Madžarin, koji će ti nesamo oteti državinu već će ti još htjeti da narine i svoju vjeru?

— Pa ne treba ni Madžarima da se pokorimo, uspe Toma.

— Ne treba? A da kako ćeš se održati? Cijom li se pomoći drži Tvrtko, ako ne madžarskom?

— Da su sva vlastela složna i da ga pomažu, ne bi toga trebalo....

— Trebalo? nasmija se vojvoda grohotom. Il da njega osilimo?! Valjda smo se ludih gljiva najeli! Haha, ja da ga pomognem!... Mlad si, moj junače, mlad, kad tako zboriš. Valjda sam ja sebi prvi i najbliži, pa kako drugi, tako i ja nastojim, da se na što lakši način domognem svog opstanka.

— A pri tom stradavaju zemlja i narod! kao prikorno će Toma.

— Ko strada? Narod? Kmet? A što je meni do njega? Otkuda tebi ta mudrost? Ne znam, gdje si to pozobao, ali ja ti velim, naopak ti je posao da braniš i huškaš kmeta na vlastelina. Jer kad se taj jedanput digne, onda jao nama svima. I tu nam jedino Osmanlija može pomoći....

— Jadne li pomoći, uspe Toma ozbiljno, gdje nam pritiskoše sa svih strana Bosnu, pa pale i harače svaki čas krajinu.

— A zašto? Jer im se opiru vlastela. Eto mene puštaju na miru i još će mi pomoći, da stečem, što mi treba. Nije Osmanlijama ni do Bosne. Narod je tu siromašan i gladan. Blaga tu ne će naći, a nizašto ne nosi ni Osmanlija glave u torbi. Draži je njemu gotov danak od vlastele i od kralja. Pa jer mu ga krate, napastuje ih, da ih prisili. Osmanlijama je Bosna samo prolazište, idu oni na veće. Hoće im se bogate Slavonije pa Ugarske, a možda

čak i carskoga Beča. Tamo ih čeka obilan plijenak, onamo ih srce vuče, a ne ovamo u naše gole košare. S toga ja i opet velim, Bosna će još sto godina mirovati od Osmanlija, budemo li pametni te platimo dobre volje ono nekoliko hiljada perpera danka i priznamo na oko njihovu vrhovnost, kad već nijesmo kadri, da im to silom uskratimo.

— A zar je dika plaćati danak, biti podložan Osmanliji? uplete se sada biskup Toma.

— Što je dika, časni gospodine? ražesti se vojvoda. Evo to je dika — i lupi uz to po balčaku — dika je blago, sila, moć. Zar je dika da kmet plaća danak vlastelinu? A zar ga on plaća njemu ili njegovoj snazi? Zar je dika plaćati popu desetinu, a plaća se od straha i od nužde. A zar ne traži deset drugih od Bosne, da im prizna vrhovnost? Eno kralj ugarski ne traži li, da ga Bosna pripozna gospodarom, a nizašto već zbog njegove slave? Rekoste Osmanliji; pa vi zar zbilja vjerujete, da bi se Evropa makla, da pomogne Bosni, kad bi se i odrekla svoje narodne vjere i pošla pod rimsku crkvu? Ja u to ne vjerujem.

Toma se bio nešto zamislio, no onda strese polako glavom pa digne oči i u taj se par sukobi s biskupovim pogledom. I kao da je jedan drugoga zatekao u tajnoj misli.

U to je vojvoda istrusio pun bokal i nastavio, ugrijavši se još jače:

— Oni tamo gore *nas* trebaju, a kad mi budemo *njih* trebali, niko ni prsta ne će dići za nas. Mi smo njima bedem, o koji se odbija sila osmanlijska. Dok bude Bosne, nijedan

tugjinac ne će ući oružanom rukom, *samo* da joj *pomogne*, no će da *svoju* vlast širi. Pa eno vam i te slavljene pomoći! Nije li Tvrtko dvije godine obijao Vladisavljev prag, pa gdje je ta pomoć? Tvrtko se koprca kao riba na suhu, a Vladislav zdrav i veseo gosti se po Ugarskoj i Poljskoj.

— Do sada nije mogao prije, živahno priloži Toma; ali već je krenuo na jug, primako se Srbiji, za koju nedjelju otpočeće osvetni boj!

— Neka vjeruje, ko hoće! zagrgolji vojvoda zlovoljan.

— Znamo mi, brzo će Toma i metnu ruku nehotice na balčak. Evo što smo tu, svi smo spremni da krenemo na Drinu, da se sastanemo sa poljačkom vojskom.

— Ta dabome, o tom ste vijećali na Rotimlji. Znao sam odmah, čim sam čuo, da ste se tamo sastali. Dobra vi sreća! Ja ne marim, niti ću šta dobiti, nit izgubiti.

Na to zašuti mrk. Očito mu to nije bilo pravo, ili se u što drugo zamislio. Biskup je Tomi živo odobravao, sve kimajući glavom.

Najedanput se vojvoda opet prenu i zavika prema društvu:

— A znate li vi, da se govori, e će se Tvrtko izmiriti s vojvodom Radivojem?

— Zar! začude se nekoji, a na to će knez Vukac:

— To bi moglo biti opasno po te.

— Šta, zar kad se zametne novo prijateljstvo megju Tvrtkom i Ostojinim kopilanom? Idi, ne luduj! Dugo valjda ne će... A ja u ostalom još i ne vjerujem....

Katarina je šuteći sjedjela megju braćom svojom. Kadgod samo digla bi poglede u Tomu.

Cecilija za donjim stolom nešto je bila mrka i zlovoljna.

Kad se ono još u planini megju njima stvorio Toma, odmah Cecilija bješe zaletjela Katarinu svojim savjetima, ali je djevojka neobično hladno odbila, a kod objeda čak sjednu megju braću svoju. Sve to bjehu znaci, koji su odavali, da je Cecilijina moć nad Katarinom slabila. I u njoj zakipi bijes i gnjev, pa je svu večer smišljala, kako da opet steče prijašnju svoju vlast nad mladom knjeginjicom.

U to vojvodino oko zape o Tomin mač, što je visio o zlatom vezenu pojasu.

— Krasan je u tebe mač, reče; dopusti da ga ogledam.

Toma ga otpaše i pruži ga vojvodi preko stola. Vojvoda ga stane vještačkim okom promatrati.

— Radnja je doista neobična, oštrica prava demeškinja, reče napokon, a ovo —?

Tu mu zape riječ na jeziku a oko o krunu, što je bila zlatom navezena pod balčakom.

— Što je to? zamisli se. To je grb Kotromanića; ta sablja — je kralja Ostoje.

Sav uzbugjen pogleda pronicavim okom u Tomu, a u isti čas i biskup, koji je s vojvodom razgledavao mač. No Tomi se oči ukrale na onu stranu, gdje je sjedila knjeginjica Katarina, te se razgovarao preko stola sa knezom Vlatkom.

Vojvoda opet zagleda se u mač i stade da razmišlja. Da ga nije gdje zaplijenio Toma? Pogleda u mladića. Da ga pita? A bi l' mu i kazao istinu?

Čudan mu se učini mladić. On vrati bez opaske mač Tomi, pa ga onako olako upita, što on drži o pomirbi Tvrtka s Radivojem?

— Dobro, odvrati Toma rastresen.

— A ti zar zbilja misliš, da bi se Radivoj htio odreći krune, zbog koje se toliko krvi prolilo?

— Pa ja mislim, da hoće, zašto bi se inače pomirio? prostodušno odvrati Toma.

— Opet dokaz, kako si još slabo vješt gospodskim spletkama, nasmjehne se vojvoda, uvjeren da je Toma sasvim neopasno čeljade.

Za čitava toga razgovora promatrao je knez Vukac Tomu i sve mu bješe, kao da mu sviće neočekivana misao. On stane još pozornije pratiti dalnji tečaj razgovora.

— A kako i bih? odvrati Toma s otvorenim smiješkom, kad sam vas svoj vijek proživio pustinjački u stara oca.

— Istina, čuo sam, kimne vojvoda glavom i zagleda se Tomi u lice. Nu pričaj nam nešto o svom prošlom životu.

— Što bih vam pričao? Slabo će vas zanimati!

No u to uhvati umolni pogled Katarinin, i on iza kratke stanke počne, pošto ga i domaći sinovi uzeše moliti.

— Biću brzo gotov. Otkako pamtim, živio sam uza starca oca u pustinjačkoj kolibici pod Radušom planinom, pasao sa seoskom djecom ovce, a poslije lovio po gori divljač. Otac me naučio čitati, pa kad nijesam lovio, čitao sam u njegovim knjigama.

— Ah! stanu se čuditi gosti; ta bješe to rijetkost u ono doba, da je koji vitez umio čitati i pisati.

U taj mah pred Tominim očima skoči sva slika zavičajnoga kraja i djetinstva mu. Sjeti se Vojače, svoje vjerne ljube, i oćuti nešto kao prijekor u svom srcu. Silio se da više ne pogleda na stranu, gdje je sjedila Katarina, već se zamislio preda se. Stari vojvoda prihvati:

— Starac je Milovan svakomu nas dobro poznat. Samo se pravo ne zna, odakle je došao, ni kakova je roda...

— O, zna se, brzo će Toma. Otac mi je iz Dubrovnika, no po smrti žene svoje, a majke moje, odbi se u planinu i posveti život Bogu.

— No kojega je plemena? gotovo lakomo upita vojvoda.

Toma porumeni. Tà vojvoda ga pita za pleme, a on plemena nema. No ipak odgovori odvažno.

— Rekoh, da mi je otac pučanin dubrovački i da nije plemenit, no mu je prezime Knežić.

— Knežić, Knežić? mrmljao vojvoda, to mi je ime poznato. Tà bivao sam ja u Dubrovniku. Čekaj, čekaj! Ha sad znam! Pred jedno od prilike dvadeset ljeta nestalo bogatoga jednog Knežića iz Dubrovnika sa kćerju — to je baš bilo one zime, kad je kralj Ostoja umro u Bišću.

— Sa kćerju! zamisli se Toma, koliko ja znam, u mene nije bilo sestre...

— Onda ti ja više ne znam, ili se pravo ne sjećam. Ele dug je niz godina, završi vojvoda.

Katarina je živo pratila tu hitru izmjenu govora i oko ustiju zatitra joj sretan smiješak.

Dakle on nije prost seljak kako rekoše; gragjanin je dubrovački, po tom joj je bliži, mnogo bliži, te ona smije da popusti vrućemu srcu, da slobodno bije za krasnoga junaka...

U to se objed svršavao. Dogjoše na red sve to veći vrčevi. Neki se dvorski vitezovi udaljili i s njima i biskup a ostadoše s vojvodom samo Jurjević i Klešić i nekoji drugi.

I Cecilija se primakla Tomi te ga zamoli, da je vodi iz dvorane. Popnu se na doksat, ali koračajući uz tijesne stepenice, najedaput se sjeti Cecilija, da je zove posao, pa ostavi Tomu sama.

Toma se uspne polagano sam. Nešto mu je bila teška glava. Stane se razgledati po okolici. Prema njemu puklo duboko u dolini prostrano Bijelo polje, već podobro sutonom prikrito, samo što je tu i tamo zatitrala Buna, brzajući poljanama megj šikarjem k Neretvi. Nad Humom, što je zatvarao zapadno obzorje tamnom stijenom, plamtjelo nebo žarkim rumenilom večernjim, te susjedne gore, Podvelež i Hrgud, izigjoše kao krvlju okupane. Toma pogleda niz kulu, a to se gola stijena pod njim strmo rušila u tamno vrelo Bune, koja je ondje ispod nešto nagnute pećine izlazila gotova i široka kao tiho jezerce, a kad stiže u polje, stane je šumljavina, kako se ruši i žuri prema Neretvi. Taj je šum dopirao kao zujanje vjetra iz daljine do one vrtoglave visine, gdje je Toma stajao, no se stopio u čudnu harmoniju sa ovim večernjim rumenilom i ostalom tišinom. Ovako sama uhvati ga najedanput želja, i on pogleda na Velež, za kojim ležaše Ramski kraj.

U to iznenada za njim zašušti ženska haljina. On se okrenu naglo i pogleda u lijepe i vlažne oči knjeginjice Katarine. Srce mu se u grudima zabuni, kad je ugleda ovako krasnu i ponositu, pa opet plahu i smetenu, a u onim očima osjeti nešto, što mu je ustjeralo krv u glavu.

— Kneginjice! promuca i stane na stranu, da je pusti k vijencu.

— Sretna sam, prihvati ona tiho i ne mičući se s mjesta, što sam vas ovdje našla. Još vam nijesam ni dostojno zahvalila.

— I nemate na čem, kneginjice, otklanjao Toma, no zvuk se grla njena umiljato krao u njegove uši. — Što učinih, bila mi je dužnost, a hvala bi mu samo još umanjila vrijednost.

— Vi odbijate moju hvalu, nastavi djevojka prikorno, no time biva moj dug samo još veći. Zar vam ne mogu ničim pokazati harnost svoju?

I opet im se splinuše žarki pogledi.

— Ako već hoćete da mi ukažete milost, polako i pridušeno će Toma, a vi dopustite, da vam stisnem ruku.

Djevojka mu je pruži, bijelu i prozirnu kao ružin list. On je primi i obje im se ruke sklopiše toplim stiskom. Tako stajahu i gledahu se, a sve jače nešto neobično slatka i žarka, što omamljuje kao piće; tamno je slutio, da se tim čuvstvom ogrješuje, da je upravo gotov počiniti veliku krivnju; no nije imao snage da odoli čaru, koji je provirao iz krasne djevojke. Bezustavno ga nešto vuklo dolje — kao kamen, koji se kotrlja niz brdo, a ne možeš ga ustaviti. Ta ruka, koja nije još u svom vijeku zadrhtala,

otkad siječe dušmane, sad je drhtala u ručici, megju ovim sitnim prstićima. Tamno mu šaptao drugi glas jedva čujno: „bježi!“ no on nije bježao; tà nije li sramota junaku bježati pred kim mu drago bilo?

On je udilj šutio i kao da je nešto čekao.

Napokon prekine djevojka šutnju:

— Vi šutite? šapne ona slatkim glasom i pogleda ga onako čarobno. Stajala je sasvim blizu njega. U vjetru uznjihana zlatna kosa taknu se njegova čela, topli dah njezin lelijao se oko njegovih obraza. Ćutio je gotovo oblinu toga ubavoga mladoga tijela, a preko ruke mu u žile strujalo iz njene ruke toplo i slatko, da se u srce prelije željnim kucajem. Sva mu krv uzavrije. U sutonu vidje pred sobom krasno bijelo lice, plamene oči i rumene usne, koje se napolak rastvorile.

I ostavi ga razbor. Digne ruku, da je zagrli. Djevojka ne uzmaknu, već mu se privine, pa mu savi oko vrata; usta njezina sve se više bližahu njegovim, sve je bliže ćutio mirisavi dah strastvene djevojke, sad će im se sastaviti u dugu cjelovu.

Najednom ozdo zaori pastirska svirala. Munjevito mu se stvori pred dušom slika njegove žene. On se naglo istrgne djevojci iz naručja, odbi je od sebe, i muklo istišćući kroz zube riječi: — „Ne uvedi nas u napast“! — poleti bezobzirce niz stepenice, gdje je trknuo o žensko čeljade, pa dalje u dvorište. Tu se turi svomu konju na ramena, i bez oproštaja odjuri s dvora.

Čim stigne na Rotimlje, zapali dva krijesa, jedan poviše drugoga, i pogleda po okolišu.

Domala planuše slični krijesovi naokolo. Onda pogje u dvor, da malo počine i da opet nagje mir, koji bješe zamalo izgubio.

Kako se u jutru knez Vukac još nije vratio, ostavi mu poruku i izagje na ravno, gdje ga već čekala četa. Njom krenu u gornje krajeve naglo i žurno, kao da treba nešto spasti. Misao na vjernu ljubu gonila ga naprijed. —

Na doksatu bješe ostala Katarina blijeda i prestrašena, gledajući za pobjeglim mladićem.

— Ala si nespretna! najedanput će žensko grlo — bješe Cecilijino — iza nje. Kako si ga mogla pustiti, gdje je već bio tvoj! Što ga nijesi bolje držala i poljubila? Onda više ne bi izmaknuo!

Katarina je pogleda prestrašenim, sablastivim očima; nije se još pravo ni razabrala. No tada, osvijestivši se, odrine Ceciliju od sebe i reče joj prigušeno i prijezirno:

— Ukloni mi se, zmijo. Oh moj Bože, užasne li sramote!

I poleti niz kulu, pa u svoju ložnicu, gdje se baci na postelju i zarida od boli i stida.

A Cecilija iza nje nakrivi lice od mržnje, oči planuše osvetom, a usta joj šaptahu zlobno:

— Tako li zar, gospodska kćeri? No čekaj samo, oholi stvore, čuvaj me se! Probudila se zmija — pazi da te ne ujede, — kad se najmanje budeš nadala!

VIII.

Vojvotkinja Ruža bješe pokorna žena svomu mužu, vojvodi Radivoju, ali to je nije priječilo

da bude i ljubomorna. A ta je strast u nje sve to više rasla, što je manje znala, ima li tomu razloga ili nema. Znala je toliko, da je vojvoda kao neženja vodio pustopašan život, baš kao većina vlastele. Pače čula je i o nekoj kuli sred crne šume, o kojoj se šaptale čudesne priče. Tamo, govorahu, Radivoj skriva svoje tajne veselice, koje su baš zato, što su svemu svijetu bile tajne, u Ružinoj mašti narasle ogromne i strašne.

U početku svoga braka, istina, nije opažala nikakovih osobitih znakova na svome mužu. Ta imala je i sa sobom dosta posla; onda joj se rodio sin, pa nije toliko ni mislila, što joj radi Radivoj, kad nije bio uz nju. Ali od nekoga doba osjeti se, da joj muž često izlazi, po više dana izostaje, a kad ga što upita, nestrpljivo je otpravlja: da su to muški, gospodski poslovi, za koje ona ne treba da znade!

No najviše usplamti njena sumnja, kad se vratio sa slave od Isa-bega. Bio je rastresen kao nikada prije i gotovo surov, kad bi mu šta govorila. I stade je mučiti ljubomor sve to žešće.

Ta nije li čula, da u Osmanlija imade krasnih djevojaka, koje plesom i pjesmom zabavljaju gospodu za objedom i večerom? Nije li to već dovoljno, da sumnja o njegovoj bračnoj vjeri?

Tako ga stade uhagjati. Noću bi se došuljala do pred njegovu ložnicu. No obično ne bi ništa čula, osim katkada, kako dere hartiju. To je doduše nije uznemirivalo, što piše knjige i šalje naokolo.

No jedne noći umalo da je nije srušio u njenom skrovištu, gdje je opet uhagjala za zavjesom. Srećom, bilo je tamno u prednjoj odaji, i on je nije vidio. Poslije zatutnješe na dvoru konjska kopita. Vojvoda odjahao.

Sada se više nije mogla držati. Pozove vjernu dvorkinju, koja joj je najviše i pričala o zabavama velike gospode, i zatvori se s njome na tajni dogovor.

Nekoliko dana po tom pohodi ju njen brat, Marko Dobretić, a kad opet htjede natrag kući, izmoli ona u vojvode, da je pusti s bratom majci, jer i onako, otkad se udala, nije još bila u roda svoga.

Vojvoda veseo dopusti, i ona se uputi s bratom, sinčićem, dvorkinjom i bratovom pratnjom prema rodnomu gradu.

No na po puta svrnuše se na stranu, i mjesto na sjever krenuše na jug, prama planini Vepar. Uz put je sve jednako brata na nešto nagovarala, on se nećkao, ali napokon privolio da joj uzradi po volji.

U ponoći stigoše sred gore pred kolibicu ugljevarsku. Iznenadiše ugljevara; ovaj poda zatraženi ključ — a kako ga ne će dati, kad ga traži u ime vojvodino? — odvede družbu pred dubok crn bezdan, preko kojega navali brvno i prijegje na drugu stranu, gdje se strmo nad ponorom dizala mrka kula.

Gospa Ruža nagje očajnu djevojku Gjuliju. Ona ugledavši stranu gospogju, baci se pred nju na noge i zavapi:

— Smiluj mi se, ko si god; vrati me ocu momu!

Zamalo sažna Ruža sve. Gnjevila se, a najposlije je s djevojkom i plakala. Odlanulo joj, kad je čula, da je vojvoda bio samo jedanput na kuli i onda od nje tražio, da napiše pismo ocu svojemu.

Gospa se Ruža uvjerila, da nema razloga mrziti na djevojku, te joj radosno obeća, da će je pustiti na slobodu.

Tako i učini. Izvedavši djevojku, posadi je na konja i povede je sa sobom. No kako stara žena čuvarica i čuvar, što su po svoj prilici više takovih sužnjeva imali pod svojom paskom, zakukaše, da će ih vojvoda ubiti, nadari ih vojvotkinja — neka idu, kuda ih noge nose, pa sama zaključa praznu kulu, a most dade baciti u ponor. Kad je ugljevar saznao o čem se radi, razmetne i on svoju kolibu i pristane za povorkom, da se vrgne u drugu goru.

Kad putnici stigoše u grad Kozluk, gdje je Marko Dobretić živio sa starom majkom, napiše vojvotkinja Isa-begu knjigu, neka javi, kamo bi mu otpremila kćer, koja se živa i zdrava nalazi pod njezinom zaštitom. Za neko vrijeme osvane noću pod Kozlukom nekoliko konjanika, a na čelu im zakukuljeni vogja. On primi iz ruku vojvotkinje Gjuliju, da opet nevigjen, kao što je i došao tražeći ugrabljeno dijete, vrati kćer domu svomu. Jedva smrsi mrku zahvalu vojvotkinji, pa se brzo povrati sa vraćenim blagom.

Vojvotkinja osta i nadalje u svoje majke, čekajući nemilom strepnjom, kakovim će pošljedicama uroditi taj odlučni čin.

IX.

Jednoga se jesenskog dana micala iz kraljevskog grada Sutjeske kićena lovačka družba.

Sprijeda jezdili kraljevi sokolari, držeći na rukama plemenite sokolove, koji bi, dok uvrebaj oštrim okom koju pticu, nemirno treptali sitnim praporcima, što im visijahu niz nogavice, željni da im gospodar otkine tanku kožnu uzicu, što ih sapinjaše oko nogu, pa da se bace na plijen.

Za njima jahao kralj sa svojom lovačkom družbom — sve izokolni plemići, a uz njih sluge, koje su nosile gospodsko oružje — dugo koplje za megjede, vukove, pa tanke vite lukove sa strijelama za plahu zvjerku. Na kraju povorci išle sluge, koje su vodile na uzicama cijelu hrpu pasa i zagara — imajući dosta muke da obuzdaju tu rulju, koja nestrpljivo čekaše čas, da se otme vogji i da potjera zvjerku.

U kralja bijaše upalo nu košćunato lice, s izrazom duše, koja se u svom vijeku dosta napatila, a ipak nije u tim patnjama ojačala.

Bijaše to čovjek slaba značaja, nesigurne volje, koji se, ne imajući dovoljno snage u sebi da sam upravlja svojim udesom, podavaše svakom vjetru, što bi na nj dunuo. A sad je bio već i star i tjelesno propao, pa željan mira. S toga i nije oklijevao da se pomiri sa vojvodom Radivojem, kad mu je ovaj pružio ruku pomirnicu. I to se pomirenje činilo baš potpuno. Radivoj se umio tako umiliti kralju, brinući se za nj i skidajući s njega mnogi teret vladanja, da ga je Tvrtko učinio svojim dvorskim dija-

kom. A to je bila na bosanskom dvoru najvažnija služba: ta dijak nesamo da je pisao sve kraljevske listine i povelje, već je kroz njegove ruke prolazio svaki spis, koji se ticao kralja i kraljevine.

I domala se uvjeri Radivoj, da mu je bijeg Gjulijin zapravo više pomogao, nego sve njegove spletke do sada. A ipak koliko se straha zbog toga napatio — kao nigda još u životu!

Kad je ono bio saznao, da je nestalo Gjulije, — a ni časka nije sumnjao, da je to djelo ljubomorne mu žene, — bio je gotov u prvi mah da pobjesni od ljutine. Ta nije mu sada toliko stalo bilo ni do djevojke koliko do slavičnih težnja svojih, koje mu tom zgodom propadoše. Htio je odmah da pogje ženi, da je pozove na odgovornost; nu ubrzo mu se rastrijezni gnjev. Ta da se osveti ženi, to su trice spram onoga, što ga sada čeka sa strane Isa-bega! Najmanje čemu se mogao nadati, jest osmanlijska vojska pod Vrandukom, da kazni otmičara. A jao si ga njemu, ako dopane osmanlijskih šaka!

Radivoj je bio čovjek tašt, slavičan, ali nestalan i u samim svojim težnjama. Kako se nije plašio nikakva sredstva da poluči svoju svrhu, tako je isto lako odustao od svojih težnja, ako je trebalo da za njih uloži glave. Radio je vazda na prve pobude, kao dijete koje posiže za najdaljim kao i za najbližim. A kad mu se izjalovi koji pothvat, izgubi odmah glavu i srce, i spreman je baciti se na protivnu stranu.

Jednim činom izgubi i uporište, koje je imao u Osmanlija, kaošto je već odavna izgubio pouzdanje svojih zemljaka, baš zbog toga druženja s neprijateljem.

Čim mu bude jasan čitav zamašaj njegova položaja, spopadne ga bezumno malodušje, zaboravi na ženu i na osvetu i samo se stane brinuti, kako da spase glavu i život.

Tako dogje do kralja.

Što je prije namislio s lukavštine, na to ga natjeraše sada nužda i strah. Tamo na kraljevskom dvoru naći će zaklonište. Isa-beg se ne će usuditi da zavojšti na kralja bez zapovijedi sultanove, a — nebo je visoko, car daleko! Dogje li do nevolje, naći će se i za nj zaklona — gdje i za Tvrtka — u Madžara...

S nekim grozničavim marom primio se svoje nove dužnosti. Nastanio se uz kralja i ni za čas ga nije ostavljao. Kao da se uz kralja najsigurnije osjećao. Pa kako je židovski liječnik Tvrtkov branio kralju preveliki napor s državnim poslovima i preporučivao, da što više tijelo jača lovom, pobrinuo se Radivoj isto tolikom pomnjom oko priregjivanja lova, koliko i o zamjenu u kraljevskom vladanju.

Pa kad je tako pomalo kušao slast vladanja, umiri se u njem onaj tajni strah od Isa-begove osvete, jer je i sam vjerovao, da je i u interesu Isa-bega, ako prešuti otmicu u haremu. K tomu baš u ono vrijeme bude Isa-beg pozvan u Drinopolje sultanu. Tako se Radivoj osjećao sasvijem siguran. K tomu rastao mu je i upliv na dvoru od dana u dan. Ta on u svakom pitanju odlučuje, a kralj samo potpisuje. Pa nije čudo, što se katkada opet stale poma-

ljati stare težnje. Ali za sada nije mario da o tome puno razmišlja...

Na dan lova bio je uz kralja, osim Radivoja i ostale družbe još i Radoslav Pavlović, gospodar župe Borča i bogatih rudnika u Prači, Varešu i Olovu.

Ta tri druga bijahu dokaz, kako se vremena mijenjaju. Radivoj Ostojić, rogjeni neprijatelj Tvrtkov, bijaše sada uza nj, a u najboljoj slozi sa Radoslavom Pavlovićem, ma da je Radivojev otac, kralj Ostoja, pred dvadeset godina dao usmrtiti Petra Pavlovića, Radoslavljeva oca. Sve da bijaše megju njima krv Petrova, ipak se našla ta dva muža, da bdiju nad slabim kraljem Tvrtkom Tvrtkovićem.

Da li su lovci osjećali, koji je od te dvojice vjerniji čuvar?

Razgovarahu samo o lovu, što ga je priredio Radoslav na ponuku Radivojevu u svojoj Vlasenici pod Javor planinom, a nagagjalo se samo, koliko li će mrkih megjeda platiti u kraljevskom lovu rusom glavom. U tom razgovoru prolažaše družba romantičnim krajem podno gore Stoborja, te stiže do Olova, koje bijaše u ono doba jedno od najvažnijih i najradinijih mjesta Bosne. Uz Biošticu i Stupčanicu, koje sdruživši se u Krivaju teku prema zadumljenoj Bosni, nastale su malene naseobine radinih rudara. Već na sat pred Olovom nanizaše se uz potoke mrki i čagjavi samokovi. Niz visoke žljebove brzala šumna voda i okretala golema kola, a u unutrašnjosti čuo se tutanj velikih kladiva, kojima raskivahu rudu, čuo se lomot sprava, u kojima se ispiralo i čistilo olovo. Svuda vrvio zaposlen narod.

Tamo u planini zaroviše „vastruci“ ili rupnici u zemlju, da iz njene utrobe vade bijelu sjajnu olovnu rudu. Kiridžije tovarile pred majdanima rudu, da je gone u samokove, a što bi se ondje skovalo i iščistilo, punili bi u vreće, te u velikim karvanima slali u Dubrovnik, a odanle u daleki svijet.

Ali taj za ono doba silni obrtni život, ne pokrenuše Bošnjaci. Cijelo rudarstvo bijaše u rukama stranih saskih doseljenika iz Erdelja, koje narod nazivaše „purgarima“, a trgovina i promet rude, što ga oni izradiše, bijaše opet u rukama dubrovačkih trgovaca, koji tamo na „plateji“ više Olova sazidaše čitavu trgovačku naseobinu i tu prodavahu rudarima živež i drugo, što im je trebalo, a od njih kupovahu rudu. Sam Bošnjak je u tom poslu našao slabu korist: narod je nadničario, a jedino vojvoda Radoslav dobivao je skupe novce od purgara i od trgovaca za blago, što ga zemlji otimahu.

Kad je kraljeva družina prolazila kraj tih rudarskih naseobina, malo je mario taj svijet i za kralja i za gospodara rudnika, već se svaki postarao oko svoga posla, oko svoje tečevine. Ta ti Sasi, koji govorahu tugjim jezikom, ostaše tugjinci u svojoj novoj postojbini, ne razumijevajući ni jezika ni osjećaja domaćega svijeta. Kako bijahu po ćudi različni od Bošnjaka, tako se razlikovahu i spoljašnjim vidom: amo ljudi oniska rasta, blijedožute kose, vodenastih očiju i gola obrijana, lukava i podmukla lica, a tamo Bošnjaci, visoka kršna uzrasta, mrkih brka

očiju, u kojima ćeš i u prkos oporosti u vladanju opaziti nešto blaga i krotka: golubinju ćud slavensku.

Saski se purgari nastaniše u uvalama, ili oko majdana i samokova, dok Dubrovčani i po koji drugi doseljenik iz Splita, Korčule i Zadra poredaše svoje botege putem u dolove — na „plateji" (tržnici).

Ovi se odmah sprijateljiše sa seoskim narodom, ko braća i po jeziku i po krvi. Prečesto bi se u veče, kad se posvršio posao, orila zajednička pjesma hrvatska iz dalmatinskih i bošnjačkih grla, ili bi jedni od drugih učili nove i još nepoznate, dok su s drugoga kraja naselja Sasi u mirnu i poslovnu razgovoru sjedjeli pred svojim kućicama, čudeći se bučnosti tih ljudi, koji jedu meso prstima. —

Kraljeva družba stiže na „plateju". To bjehu dva reda „botega", otvorene daščare, u kojima je bila roba poredana na policama. Tu se prodavalo odijelo, platno, gvožgje i oružje; tu bješe krojača, opančara; tu se nugjala sirova kovina i olovna ruda, a stajale i kuhinje i krčme, gdje se dobivalo pečene ovnovine, kruha i vina.

Pred jednom od ovih potonjih zaželi kralj da se ustavi. Sjaše s konja, a pomagao mu sam dijak Radivoj, koji preda konja jednomu sluzi.

Botegar, rodom Dalmatinac, bijaše odebeo čovuljak, sjajnih rumenih obraza i sitnih, živih očiju. Opasao se velikim, modrim opregom. On snimi s prijaznim smiješkom malu kapicu sa ćelave glave i pozdravi gospodske goste. Znao je, da je sam kralj udostojao njegov dućan svojim pohodom,

no u njegovu vladanju vidio si samo veselje i prijaznost bez ikakve poniznosti. On je svijetloga kralja, časnoga starinu, poštivao i ljubio, kako je već u krvi slavenskoj to štovanje starijih, ali ropska poniznost i plazenje bijahu mu nepoznata svojstva.

Kako je još bilo rano jutrom, bila je „šor Ivina" botega prazna; istom što se je na niskom ognjištu počeo cmariti ovan na ražnju.

— Božja ti pomoć! zaželi kralj, stupivši pred šor Ivu. Imaš li gotova pečenja, da nam daš?

— Bit će, gospodaru, samo zapovijedaj. Evo još časak, pa će biti butina pečena. Nego ako tvoja kraljevska volja zaželi, da prije gucneš dobra vina?

— A ti daj, reče Tvrtko dobre volje i sjedne na tronožac u niskoj daščari, dok su drugi ostali pred botegom na konjima, osim kneza Radoslava i Radivoja, koji su stali do kralja.

Dok je šor Ive dvorio gospodu vinom iz malih zelenih vrčeva, koje je punio iz mijeha, stvori se najednom pred vratima botege čudno čeljade. Osrednje veličine, tanak i gibak kao vrba bješe obučen u vrlo tijesne zelene čakšire. Crven zobun oko vrata i ruku resile široke bijele čipke, niz pleća visio mu nekakov maleni ogrtač, šta li, iznutra žut, izvana modar, a na glavi zelena kapa s dugim perom. O pasu mu visio kratak mač ili bodež. Po licu se vidio čovjek od kakih trideset godina; oči crne i žive kao žeravica, lice opaljeno, nos ponešto svinut, a crna brada, ušiljena kao kozja, neprestano se potresala.

Kad ugleda viteške goste, strgne hitro šešir s glave, zamahne njime kao krilom od vjetrenjače, zagrebe lijevom nogom pa se nakloni kao britva — tako naglo, e bi pomislio: prelomiće se.

— To je moj sinovac, miser Čezare, predstavi ga krčmar s nekim ponosom kralju. Sin je moje sestre, koja se udala, — da prosti tvoje privedro lice — u Taliju, pa sad ovaj dječko ne umije drugojačije nego talijanski.

Na to reče svomu sinovcu nekoliko talijanskih besjeda, te se miser Čezare kao uplašen stao s nevjerojatnom brzinom iznova klanjati na sve strane, sipajući riječi upravo na dušak, a razumjelo se samo:

— La vostra maesta! Servitore! Eccellenza!

Kralj se nasmija okretnosti Talijana, pa dobre volje, kake je bio, upita botegara, kakva li je zanata sinovac mu.

— Umije svašta, privedri kralju, odgovori šor Ive; zna muziku i komediju činiti, ali zapravo učio se po ocu krojačkomu zanatu, no mu je utekao sa osamnaest godina da postane kuharom, a sada obilazi po zemljama, da traži koga bi učio tance izvoditi po najnovijoj mletačkoj glazbi.

— Ima li već gdje službu? upita kralj, dižući se. Nekako mu se svigjao okretan momak.

— Nije, da prosti tvoje vedro lice, no je došao da me najprije pohodi, ne bi li tu našao sreću svoju.

— Da ga preporučimo našima gospama? upita Tvrtko svoga dijaka. Šta misliš? Ta žene i onako hlepe za plesom.

— Kako je tvoja volja, kralju, odgovori Radivoj i nastavi k šor Ivi: Pošalji svoga sinovca u Sutjesku na kraljevski dvor, gledat' ćemo za nj posla.

Kad botegar svomu sinovcu prevede, što je vojvoda rekao, skoči ovaj kao lopta za pô koplja u vis, i tu se u skoku okrene oko sebe kao zvrk, te svi udariše u grohot.

— Taj zna doista komediju činiti! reče ozbiljni knez Radoslav.

— Bit' će dobar, da nam skrati duge zimske večeri, odvrati kralj, pa htjede da pogje, no u to se obori na nj miser Čezare i stade — opet pun dostojanstva — zahvaljivati kićenom besjedom, koje kralj duše nije razumio; a zatim ga spopane za obje ruke i stane ih cjelivati.

— Dobro, dobro! prestraši se kralj od tolike burne izjave zahvalnosti. Eto, usrećismo opet jednu dušu! Nego ko nam to dolazi? upita gledajući prema visini grada, s kojega se spuštao hitar jahač.

— Moj je to „vojvoda“, odvrati Radoslav; vidjećemo, kake nam glase nosi.

Bio je to namjesnik kneza Radoslava Pavlovića. Botegari, koji osvanuše pred svojim vratima, čim začuše, da onuda prolazi kraljevska družba, s osobitim počitanjem pozdravljahu nadglednika i upravitelja olovnika, „vojvodu“ Pavla.

Vojvoda javi, da su hajkaši jutros u „Vučjoj luci“ naišli na čitav čopor veprova, pa je došao, da vodi lovačku družbu.

Kralj na to skoči, veseo na sigurnu lovinu, i družba brzo nastavi put. Ostaviše naseobinu za sobom i zagjoše najprije uskim putem megju

jesenske strni, a pred njima se uzdigla crna gora — Vučja luka.

Putem, gdje bi naišli na malo obragjene čistine, zabavljao se kralj hvatajući sokolovima prepelice i jarebice, ali zamalo zagjoše megju u sve gušću goru. Moglo je biti blizu podne, no u šumi je vladao gotovo sumrak, sunce je jedva probijalo još prilično gusto, jesenski omašteno lišće.

Pomalo se razredi lov. Vojvoda Pavao naznači svakomu doček. Najbliže do kralja namjesti Radoslava i Radivoja.

Ne potraja dugo, a kralj začu kako psi zajmiše zvijer, te podigavši silan lavež, potjeraše preda se. Hajka se sve više približavala, i kralj se brzo spremi da ju dočeka. Tek što je oružje osigurao, pane iz šikare rućeći crna bijesna zvijer — grdan vepar, koji ugledavši pred sobom lovca, popostane časak. U to baci k alj koplje, ali samo slabo rani vepra. Ubrzo maši se noža, no prije nego će zamahnuti, udari ga mrka zvijer užasnim kljovima po stegnu te mu jednim udarcem skinu i haljinu i kožu i istrgne komad mesa. Kralj i ako teško ranjen, ne izgubi svijesti, već pokuša da rine nož zvijeri u hrbat.

Radivoj stajaše kao ukopan i gledaše prizor, gdje se bori čovjek sa zvijeri nijemim bijesom o život i smrt. I u tren oka proleti mu mozgom čitav niz misli. Jedanput još neka ona zvijer zarije pandže u tijelo toga starca, i kruna zasjaće na Radivojevoj glavi.

Ali borba trajaše vječnost. Ne znaš ko će nadvladati: čovjek ili zvijer. Najednom klonu

ruka kraljeva. Da ko zahvati zvijer nožem u vrat, kralj bi se spasao. No najedanput kralj se i sam diže, izvuče drugi nož iza pojasa i sretno pogodi vepra ispod uha. Zvijer riknu, ali još ne ispusti svoga protivnika.

U to kao bezuman priskoči Radivoj. Evo kralj će se odrvati zvijeri. Vojvodi se zaliju oči krvlju. I prije nego je i znao, što će da radi, zakopa nož svoj u prsa čovjeku. Klonu kralj zajedno sa životinjom.

Radivoj progleda i ugleda nož, s kojega se pušila vrela ljudska krv. Kao mrena spane mu ispred očiju. Ta ubio je čovjeka, kralja. I obli ga hladan smrtan znoj. Časom iščeznu zamamna slika krune. Spopadoše ga groza i užas. Ne mogavši se držati na nogama, klekne i drhtavim rukama stane parati dolamu oko rane. A staklene ga oči mrtvačeve gledahu ukočeno, grozno.

I opet prevlada nagon života, i hladni se razbor opet javi. Brzo zabode nožem u mrtvu zvijer i ostavi ga u rutavoj koži, a onda zatrubi u rog.

Prvi dogjoše knez Radoslav i vogja lova, Pavao. Ovaj ugledavši kralja na zemlji, klekne do nj i otvori mu dolamu. U to priskoči i Radoslav, dok je Radivoj stojao više mrtvačke glave i praznim pogledom zurio u blijedo čelo do svojih nogu.

Dogjoše pomalo i drugi i ugledavši mrtva kralja, uhvati ih velika strava.

Najednom vojvoda Pavao, razgledavajući ranu, zaviče:

— To nije rana od zvijeri, no od noža!

Radoslav priskoči, da sam vidi i strjelimke pogleda u ukočena Radivoja. U čas je znao, što se zbilo. Ali ubrzo stane govoriti:

— Ako je od noža, valjda je nesretnik u boju pao na svoj nož.

Tako ušutka sumnju, koja se možebiti jedva i rodila u ljudi, i zabavi ih, brzo zapovjedivši, da se sagrade nosila. Položivši mrtvoga kralja na granje, uzeše šutke stupati prema izlasku šume.

Radivoj je bio zaostao i duboko pognuo blijedo lice. Bio je gotov da se slomi.

K njemu se pridruži Radoslav, pošto je dao nalog, da se mrtvac odnese u franjevačku crkvu u Olovu.

Videći ga ovako blijeda, ustavi ga čas, i oba muža stajahu oko u oko. Radivoj nije mogao da podnese pogleda kneževa, no obori oči, a na to prozbori Radoslav poluglasno i teško:

— Što misliš, hoće li se narod zadovoljiti s izjavom, da je kraljeva smrt tek nesretan slučaj?

— Da šta je? zapita Radivoj drhtavim ūsnama, protrnuv pod dojmom te neizrečene optužbe i pogleda opet kao bez svijesti u svoga pitača, koji mu se učinio kao počovječena savjest njegova. Na blijedu čelu probio ga hladan znoj od smrtne strave, a usne mu se neprestano trzahu.

Videći ga ovako jadna i slomljena, uhvati Radoslava mjesto pravedna gnjeva prezir, te reče s gorkom samilošću:

— Zašto je to moralo da bude, ako Boga znaš?

— Zato, jer me ostavio Bog! mrtvo istisne Radivoj.

Onda zgrči obje pesti kao od unutrašnje boli, pa pogledavši u Radoslava, očajno kriknu:

— Što ću sada?

— To je tvoja briga! odvrati Radoslav tvrdo. Toliko ti mogu reći, da zamalo niko živ ne će biti u sumnji, na koji je način zaglavio kralj. Oni su se tamo umirili za čas na *moje* riječi. Čim začuju drugi za tu zgodu, znaće šta je istina. Tebi ne preostaje drugo, nego da bježiš.

— Da bježim! A kamo? očajno šapne Radivoj, stupajući pognute glave uz Radoslava.

— Kamo? odgovori Radoslav gorko, — za pokorom ili — u smrt!

No u to se nasred ceste ustavi povorka, za kojom su oba viteza prilično zaostala. Oko nosila nasta silno gibanje i pojedini uzvici kao „ubi ga ubojica“, dopriješe i do ove dvojice.

Tad reče Radoslav Radivoju:

— Čini se, kao da se osvetnica ruka dala na posao. Ako ti je stalo do života, a ti ovdje zamakni u ovu dolinu, pa kreći kud te oči vode! I Bog neka ti bude milostiv!

Radoslav poteče sam za povorkom i stigne je pred crkvom. Narod, što se bio putem skupio i priključio povorci, zašuti na dolazak kneza, koji im doviknu, neka vikom svojom ne obeščašćuju mrtvoga kralja. Fratri spremiše šuteći kraljevo tijelo u crkvu, i premda je bio bogumil, oprаše ga i nanovo obukoše, te izjaviše knezu, da je kralj umoren.

— S neopreza, odgovori Radoslav.

— Jeste li o tom uvjereni? upita ga božji sluga.

— Časni oče — pustimo, neka Bog na nebesima sudi! On je pravedan, završi Radoslav.

Na to se fratar pobožno prekrsti i vrati u svoj manastir.

Kralja sahraniše u najvećoj tišini, a Radoslav Pavlović razglasi narodu, da ga je usmrtila zvijer. Pa ipak se raznio strjelimice narodom glas, da je Tvrtko Tvrtković poginuo od ljudske ruke, a potajno se šaptalo, da je ubojica kraljev sam vojvoda Radivoj. Taj šapat što se dalje širio, to je postajao glasniji, a u narodu pobugjivao mržnju i želju da se sveti kraljevu ubojici.

Dok su se u fratarskom samostanu olovskom časna braća molila Bogu i blaženoj Gospi za pokoj kraljeve duše za mrke noći, obilazeći dva po dva širokim trijemom, što je opasao manastir, lutao je ubojica zemljom kao beskućnik i prokletnik. Nije to bio okorjeli grješnik, koji je spreman da na se uzme pošljedice svoga čina, no bješe pohlepan slabić, doduše željan slave i gospodstva, ali bez ikake veličine, pa ni zločinačke, koja bezobzirce juri naprijed — ili da polući svrhu, ili da pogine.

X.

Bježeći kao šumska zvijer, a progonjen od vlastite savjesti, nagje se samotan bjegunac neke tamne noći u tijesnim strmim stijenama Rame. Jedva živ od duševnih borbi i tjelesnoga napora, ogleda se gdje će pasti onemoglim

tijelom. U to opazi samotnu kolibu i krenu tamo, da u dobrih ljudi zaište zalogaja i odmora.

Približiv se kradom kući, ugleda na pragu starca sijede glave, kako se skrušio i molio Bogu. Toga čovjeka nikada u vijeku nije vidio, pa ipak je umah pogodio, da nije drugi no ramski pustinjak. I u duši ubojice sinu zraka nade. Ta ovi bogumilski pustinjaci uživahu u narodu toliki ugled, te pod njihovim krovom i najgori lupež i ubojica bješe siguran od progonitelja. To pravo utočišta doduše ne bijaše zakonom utvrgjeno, ali se narod obikao toliko štovanju svetosti svojih bogougodnika, da bi dao prije život svoj, nego bi dopustio da se oskvrne pustinjački prag. I najgori razbojnik, čim bi prešao taj prag, bijaše siguran.

Tomu se i Radivoj časom dosjeti, a malo mu odlanu, kad pomisli, da je našao utočišta, te nešto mirniji pristupi Milovanu, gdje ponositi vojvoda pane preda nj na koljena.

— Što tražiš, sine? upita ga u čudu starac.

— Grješnik sam, oče, promrmlja muklo Radivoj, grješnik, koji traži utočišta.

— Ustani, sine, reče starac; svi smo grješnici, a nijedan nije od nas dostojan da drugomu sudi. Eto moje kuće, budi u njoj siguran i spokojan.

— A ti i ne pitaš, kakovu grješniku nugjaš svoj krov? upita Radivoj, komu se srce skrušilo pod dojmom pustinjakova blagoga pogleda. Ti ne pitaš ni za grijeh moj, ni za krv, kojom sam okaljao ruku svoju, ti i ne znaš da sam — ubojica!

— Ubojica! izmrsi starac odjednoć duboko potresen i odstupi za korak te pogleda Radivoja pronicavo i strašno. Zar si i ti digao ruku na brata svoga, zar si i ti na dušu svoju svalio krv brata svoga, koja viče za osvetom?

— Bog je milostiv — oprostiće mi grijehe! prousti Radivoj, koga uhvati groza od proročkih riječi i svečana načina pustinjakova.

— Bog — Bog; šaptao starac i sagnuo glavu opet duboko na prsi, kao da je nekuda smalaksao.

— Čuj me, oče! vapijaše Radivoj. Saslušaj me, prije no ću prijeći prag tvoj, da ti ispričam, što me na srcu tlači, da se oslobodim crva, koji mi srce grize i pečali, koji mi dušu para. Ja sam ubio čovjeka, ubio sam kralja!

Tek što izusti te riječi, odlanu nešto očajniku, ali se sada starac Milovan trgnu i uhvati ga kao neka groza. Problijedi — kao i ubojica pred njim.

— Kralja? upita razvaliv oči i upiruć ih čudnim žarom u noćnu pridošlicu — i ti si umorio *kralja*?

— Jesam — odvrati — umorio sam kralja Tvrtka Tvrtkovića! — Eto proganja me sva Bosna za to, narod me proklinje, a zemlja, koja se napojila njegove krvi, vapi za osvetom. Pomozi, starče, ako ti je duša draga! Daj mi zaštite i zakloništa.

— Smiri se, čovječe, reče starac sabrav se ponešto. Ovoga praga niko ne će prijeći bez moje privole. Ko tu nagje zakloništa, siguran je pred svijetom, a Bog daj da bude i pred svojom dušom i pred Bogom siguran. Nu

reci, što ti je skrivio tvoj kralj, da si ruku na nj digao? Je l' te osveta natjerala na zločin?

— Osveta? Nije. Nije me ni uvrijedio, ali ipak je moralo biti tako; tà on sjedi na mojoj djedovini, on nosi krunu moga oca.

— Tvoga oca? A ko si ti? upita starac uznemiren i odstupi za korak, jer mu dogje sumnja, ne zbori li ovaj čovjek pred njim u ludilu.

— Ko sam? nasmija se Radivoj očajno. Ja sam vojvoda i župan Radivoj, jedini sin blagopreminuloga kralja Ostoje!

— Ti Radivoj — jedini sin? viknu starac i u očima mu se upali čudan plamen. — Ti Radivoj, radi kojega se kolje tvoja domovina s Osmanlijom, i ti ubi kralja svoga?! A ne znaš li, da si tim činom zauvijek izgubio očevinu svoju, da krvlju okaljana ruka nikad ne môže da segne za krunom?

— Što ja pitam sada za krunu? Da mi se lišiti pečali, koja mi dušu para, da mi je naći srcu mira i pokoja, a kruna — šta će kruna ubojici!

Što se starac više dovinjavao istini, to je u njem postajalo sve to svjetlije. Ta nije li to očito prst božji? Nije li to prava providnost božja, kojom upravljaše vječna pravda korake kraljeva ubice pod krov pustinjaka?

— A znaš li, na koga će sada prijeći kruna? upita starac uzvišenim i potresnim glasom. Na tvoga brata!

— Na moga brata? Ja nemam brata?

— Imaš, reče starac višim glasom, komu Radivoj regbi besvijesno povjerova.

— A gdje je taj brat, za koga ja ne znam, a ne zna niko u svoj Bosni?

— Gdje je? U svijetu! Dok se vi gospoda klaste i paraste megju sobom, uzeo je mač u ruke, da kao prost četovogja brani domovinu. On je junačka srca kao lav, dobar kao božji dan, a nevin kao dijete.

— A kako mu je ime?

— Ime? Zamalo će se razglasiti po svoj Bosni od Drine do Primorja. Ime? Daće mu ga narod, kaošto će mu i krunu dati, nastavi starac proročkim glasom. Zar ne osjećaš, da ime ubojice nije dostojno da se pored njegova spominje? Tvoje ime je krvlju okaljano, njegovo je čisto i zlatno, a on je rogjen, to tek sada osjećam, da ponovi zargjali sjaj krune Kotromanića.

— A šta je tebi, pustinjače, koji si se odrekao svijeta, šta je tebi stalo do onoga neznanoga delije? zapita Radivoj, uzdrman sa svečanoga glasa starčeva. Što je tebi taj junak?

— Što mi je? groznim glasom odvrne Milovan, što mi je? Moja utjeha, nada u bolji život, dokaz da ima vječne pravde, koja bdije nada svima i pravedno dijeli kaznu i nagradu. On je moja kazna, ali i moja nagrada, njega da vidim da učinim kraljem, okajaću svoj grijeh, jer vraćam s njime ono, što sam nekada oteo ovoj vašoj nevoljnoj zemlji — kralja za kralja!

— Starče! promrsi Radivoj potresen, ti se vidiš ugodnik božji, ali riječi ti slute na nešto grozna...

— I jest grozno! zagrmi Milovan u mrku noć. Čuješ, čovječe, nema groznijega čina za

ljudsku ruku, nego kad je digneš na brata svoga. Ubojice, osjećaš li, kako te pali krv, ona vruća čovjekova krv, koju nikoja voda ne opere, koju može da očisti samo krv tvoga srca? Ne osjećaš li crva, kako ti pije srce, dok ti ne ispije i posljednju kap, da njome naplatiš umoren život brata svoga? Da su ti dva života, ne bi ni za dva života okajao nedjelo svoje. Evo, ova pećina, ove litice znaju, što trpi duša ubojice, kojega nikake molitve smiriti ne mogu, i nikoji ga Bog odriješiti nije mogao.

— Što to reče, starče? sve se više strašio i grčio Radivoj od groze i strave.

— Da se kaješ vas svoj vijek, da daš zadovoljštinu uvrijegjenoj pravici, da te ne bije suviše teško osvetna ruka vječne pravde!

...... Čovječe, koji si ubojničkom rukom usmrtio kralja svoga, digni tu krvavu ruku i zakuni mi se, da se odričeš baštine — krvlju stečene!

I Radivoj uzdrman, smeten i savladan sa svečana glasa starčeva, dignu gotovo besvijesno ruke i učini, kako mu pustinjak naredi. Jedan izusti kletvu, koju mu vjera zabacuje, no koja ga snagom svojom ovlada tako, te je zaboravio u tom času najveće uzbugjenosti, da se taj čin kosi sa svim njegovim vjerovanjem. I Milovan u času najvećega zanosa zaboravi, da je vjeru svoje mladosti htio da promijeni vjerom svoje volje, te ga ona eto prevari sa svom snagom svojom.

Prije no se Radivoj osvijestio od nenadana okreta, iznese starac evangjelje i držeći ga

časak na prsima, postavi ga na prignutu glavu doputnika, te stane tiho moliti. Pustinjak uloži u svoju molitvu sav žar patničke duše; ta i sam je osjećao, koliko je teško okajati grijehe i naći pokoj savjesti, a slušajući njegove utješljive i blage riječi, osjeti Radivoj u duši neku polakšicu, i to osjećanje mu se tim stalnije uvlačilo, što u svom odricanju naziraše žrtvu, kojom se nadao ušutkati budnu savjest.

A Milovan čitaše tiho:

— Ne sudite, da ne budete sugjeni. Jer zaista vam kažem, tko digne ruku svoju na brata svoga...

XI.

Dok se ovo u Bosni dogagjalo, boravio je Toma svega ljeta na vojni, na koju se od proljeća spremao. Za njim pristade hajduk Veljko.

Na Dunavu sastao se sa slavnim Sibinjanin Jankom, koji je onda već slovio prvim junakom svoga vremena i koji je s veseljem dočekao onu malu ali junačku šaku ljudi, što mu je Toma priveo. Tu dočekaše i mladog kralja Vladislava, te Vlada Drakula iz Rumunske i Nikolu Iločkoga.

S tom slavnom i sretnom vojnom krenuo je i Toma. Gdjegod je bilo okršaja, bijahu njegovi Bošnjaci prvi u redovima. Sve do Sofije, pa gotovo i do Drinopolja dopro je Toma na toj vojni, a što nije mogao sudjelovati u slavnoj bici kod Skuta Derbenda, gdje je vojska Vladislavljeva pod drevnim spomenikom cara Trajana ametom razbila osmanlijsku voj-

sku, bijaše zato, što se u jednom okršaju dobavio rana. To pa i nastala zima ponukaše ga, te se sa svojom četom vratio kući.

Koliko mu je bilo žao, da nije i on smio biti svjedok onoga slavnoga djela Sibinjaninova pod Derbendom, toliko se tješio uvjerenjem, da je u tom junaku našao vrla prijatelja, koji ga je vatrenim govorom utvrdio, da ustraje na putu, kojim je pošao. I on i kralj Vladislav obećaše mu, da će mu biti vazda na pomoći.

I tako se nagje Toma odjednoć na čelu narodne bosanske stranke, koja doduše još nije bila uregjena, no je opstojala u srcima velike većine naroda i vlastele, i koju eto priznade i jedan od najmoćnijih susjednih vladara! A kolikim je veseljem Toma pred dvije tri godine krenuo prviput na bojište, tolikim je zanosom sada razmišljao, kako će tu stranku urediti, ojačati i privesti uspjehu.

*

Vojača jedva dočekala vojna, da ga dvori i rane mu zavija.

— Slatki moj pitomi cvijete! šaptaše joj Toma, komu je njena briga godila. On pomilova rukom glavu, koju mu je prislonila na grudi, a onda uze maloga sina, što mu se penjaše uz koljeno, na krilo.

U to ugje starac Gojak, koji je baš s ostalom družinom Tominom prispio u Studenac. Mlada žena izigje preda nj, da ga po starom običaju poljubi u ruku; nu starac se gotovo prepane i zastidi te sav smeten sakri ruku.

Kad mu Vojača dadne dobrodošlicu i primaknu stolac, starac jedva izmuca:

— Bolje vas našao!

— A kako je bilo, moj dobri starče? upita ga Vojača.

— Bogu hvala, dobro, i eto, kako obrekoh, dovedoh ti Tomu živa i zdrava natrag! Istina, te mu malo otvoriše krv, tek to će proći, a Toma, kadgod se sjeti te rane, još će snažnije sjeći!

Domaćica iznese pred pridošlice pladanj, da založe i kaplju vina, da se okrijepe, a kad se Gojku razveza jezik, stane joj nadugo i široko pričati o svom gospodaru deli-Tomi. Vojači, slušajući hvalu svoga vojna, ne bi žao onih dugih, beskrajnih noći, što ih je u strahu i očekivanju boravila, dok joj se nije vratio Toma.

Kad bijahu tako u najboljem razgovoru, začuše, gdje se neko teško penje uza stepenice. Još se i ne otvoriše vrata, a drhtav glas zapita:

— Je li već stigao Toma?

Svi se okrenuše i radosno ugledaše ramskoga pustinjaka.

Toma skoči i prihvati očevu ruku, da je poljubi, te u čudu s nenadana pohoda, htjede da ga pita. No prije nego će prozboriti, reče starac neobično uzbugjen:

— Daj mi onu listinu, što sam ti ju nekad predao zapečaćenu.

Začugjen izvadi Toma iz njedara smotak, što ga vazda nosijaše kao svetinju uza se, te ga dadne pustinjaku.

Uvjerivši se starac, da su na njem čitavi pečati, turi ga pod plašt i krenu da pogje. Na vratima se ustavi i upita:

— Ima li gdje osedlan konj pri ruci?

— Eno ti moga, reče Toma, — ali kud ćeš, tako naglo? Ta jedva te i vidjesmo.

Na to se starac polaganije vrati i trudeći se da se sabere, stane pred sina. Metnuši mu obje ruke na ramena, gledaše ga dugo u oči. Tomi bijaše čudno oko srca, što ga otac tako gleda. Krv mu se jače ugrijavala s neobične nježnosti, koja je izbijala iz tamnih starčevih očiju, no on ne shvataše, što znači to neobično vladanje očevo. Činilo se, kao da mu usne bezglasice šapuću blagosovne molitve, i Toma se za čas raznježen sagnu licem i poljubi starca u ruku. Tad se Milovan prenu i okrenu k vratima, rekavši:

— Čuvao vas Bog!

Na vratima mu zakrči put Gojak:

— Ma, po Bogu brate, kamo tako naglo? Kakva je sila, i što se to odjednoć s tobom zbilo?

— Što? Sjutra je u Bobovcu izbor kralja!

I bez ijedne riječi izigje starac iz sobe.

A mali Stjepan, koga je Vojača bila privela k djedu, da ga blagoslovi, no on ga od žurbe nije ni opazio, čuvši starčevu pošljednju besjedu, uhvati riječ „kralj“ i stane tepati djetinjim govorom:

— Ja kjalj! ja kjalj!

I ne presta prije, dok se starac Gojak ne sjeti, da se djetetu hoće igrati kralja, što ga bio naučio, dok je hajduk Veljko ostao dolje i spremao došljake.

I Gojak morade da načini malomu krunu, pa mu je posadi na glavicu i stane mu se klanjati. Onda se dijete u sve grlo nasmija i zapljeska ručicama.

A kad se starac umorio i htio da prestane, dijete ga zgrabi za dolamu, vičući ljutito:

— Ja kjalj, ti kmet!

I opet morade starac ugoditi djetetu, te se s njime poigrati „kralja i kmeta".

Toma, pošto se vrati, sprovedavši oca do vrata gradskih, i Vojača gledahu zamišljeno tu igru svoga djeteta, razmišljavajući uz to o nenadanu dolasku i naglu odlasku djeda Milovana.

To bijaše nakon duga vremena prviput, što je starac ostavio svoju kolibu i došao k njima, a nikad ne vidješe tolike uzrujanosti i odlučnosti u njega.

Vojaču obuzeše teške slutnje, da joj se treba opet rastati s mužem. Kralj je mrtav, nastaće dakle opet smutnje, a vitezovi moraće nanovo da poduzmu stvari i poslove, kojih ona nije razumjela.

A Toma? I on se zamislio, ali drugim pravcem krenuše mu lakokrile misli. Čudio se najprije, što će starcu oni spisi, što li u njima piše, ali domala mu se misli ustaviše na riječima očevim, da je u Bobovcu izbor kralja. Vraćajući se s vojne, čuo je za smrt kralja — pa i nagagjanje o umorstvu. Razmišljao je i on, kao i drugi o tome, koga će sada da zapane kruna. Njegova je vruća želja bila, da se nagje kralj, koji bi mogao snažnom rukom sjediniti kraljevinu, ojačati je iznutra i obraniti izvana od

navalnika. Ali kolikogod je u mislima redao vlastelu i velmože bosanske, nijedan mu se nije činio vrstan da izvede to djelo.

Razmišljao je i o tom, kako se baš sada u Bobovcu kupe velmože, vojvode, vlastela i knezovi, da odaberu čovjeka, koji će upravljati sudbinom domovine. Svi oni, svaki i najmanji plemić ima tamo glasa i pristupa, a — on? On se borio za domovinu, lio krv svoju za rod i dom, pa ipak... A ono plemstvo, što će izabrati kralja? Ono živi u raskoši i miru, živi od krvava znoja narodnjega, nit se brine da narodu odlane, niti mari za neprijatelja, koji je sve tješnje opasao Bosnu, da je smrvi. I to se plemstvo sastalo da bira kralja, a on u tom zboru nema pristupa — ta otac mu doseljenik, stranac, a on nije plemić — te tako bez prava da pristane u gospodski zbor.

I udubavši se u te misli, osjeti na srcu gorčinu, koja posta još gorčom, kad mu pristupi Gojak, koji je maloga Stjepana položio na krevetić, pa mu reče, da će i on za Milovanom, kojemu zajamčuje pristup u izborno kolo njegov duhovnički stalež, u Bobovac, da ga čuva putem.

Gojak bijaše neimućan i imao je samo malu grudicu zemlje, ali to bijaše „plemenita baština", zajamčena knjigom i pečatom još od kralja Dabiše, koja mu davaše pravo da stupi pred onaj zbor, koji će birati kralja.

XII.

Bijaše negdje pred Badnjak godine gospodnje hiljadu četiri stotine četrdeset i četvrte. Još

nije zima pritisla snijegom, a puste poljane još se pričinjahu ko crvenkasto žut plašt, kojim ih je jesen zaodjela. I ono inja, što bi se obnoć prihvatilo granja u osojnim stranama, nestalo bi, čim bi zimsko sunce razbilo jutarnju maglu i zasjalo na vedroj pučini.

Uz rijeku Trstivnicu polako se miču dva konjanika, oba zamotana u duge tople plašteve tamne boje. Jedno je starac sijede kose, a drugo čovjek snažan i jak, nu u licu mu upale oči pod guste obrve, a obrazi mu kao da se digao iza duge bolesti. Mutne mu oči ni časka ne mirovahu, već odavahu, da taj putnik nije toliko bolovao tijelom koliko dušom.

Mučaljivo nastavljahu putnici kosom, obraslom bukovom šumom, svoj put, koji ih izvede u dolinu na rijeku Poljansku. Ne gledahu slikovit kraj, koji se pomalo zavijao u zimski suton, ni one bijele seoske kućarice, koje se nanizaše po obroncima kao bijeli golubovi, niti zamjetiše šum rijeke, koja si pod njima krčila put preko stijenja i kamenja.

Putnici stigoše do potoka Bukovice i do onoga slapa, što se bučno ruši niza krš i strme stijene, a dolje ga čeka niz mlinova, da im služi svojom obijesnom silom. Prešavši i taj potok više slapa, hvatiše se putnici tijesna kršna puta, a konjima trebalo je da se polako i oprezno penju tim tjesnacem i stepenicama istesanim u živi kamen; cigli jedan neoprezan korak, i onaj ponor, što je tik staze zinuo, progutnuo bi i konja i putnika.

Kad stigoše na prvi zaravanak i ugledaše pred sobom malu kulu-stražarnicu, dosjetiše se

mučaljivi putnici, da su nadomak kraljevskomu Bobovcu.

Gore u velikoj dvorani kraljevskoga grada Bobovca bijaše se živo razbučao život. Iz svega rusaga bosanskoga sakupili se velmože ili njihovi zastupnici, da biraju kralja, nasljednika Tvrtku Tvrtkoviću, koji je u lovu poginuo, ne ostavivši za sobom zakonita našljednika. Sabrani „didići“ — plemići razdijelili se u više hrpa, te se dogovarali, komu li će podijeliti glas, koga li će podignuti na ispražnjeni prijesto.

Dvije su bile oveće hrpe, iz kojih se u silnom žamoru gdjekada razabirala imena Vukčić i Radivoj. Izmegju te dvije stranke obilazili pojedinci amo tamo, da obavijeste svoju stranku o dogovaranju druge.

Sasvim na strani, u jednom kutu, stajala mala hrpa, većinom mladih plemića, koji se činjahu sasvim neodlučni, ne pristajući ni uz jednu ni uz drugu stranu. Ovima je na čelu bio knez Ivaniš Pavlović, a uza nj vlastela Marko Dobretić, šura Radivojev, Vukašin Stanković, Tvrtko Stančić, Sladoje Semković, a Juraj i Vladislav Klešić, najstariji u tom kolu, bučio je najviše, no nije se moglo razabrati od žamora, što hoće.

Onima, koji su kandidirali vojvodu Stjepana, bjehu na čelu knezovi Vukac Vukićević, Petar Jurjević, Vukman Jugović i Radoje Dragišić.

Uz vojvodu Radivoja pristajahu djed bosanske crkve Radak, onda knezovi Radoslav Pavlović, Sanković, Kučić i još nekolicina.

Osim ovih bijaše na sve tri strane još po desetak do tridesetak vlastele, koji se činili kao da ne pristaju ni na koju stranu. To bijahu

katolički plemići i megju njima dva svećenika, jedan predstojnik kreševačkoga samostana, otac Marin, a drugi tajnik papina legata, biskupa Tome, koji se za to vrijeme desio u Kreševu, da tu očeka konac izbora.

Viječalo se već od rana jutra. Kratki zimski dan gotovo se nagnuo kraju, a vlastela se još nijesu složila. Zapravo im ni jedan od kandidata nije bio baš osobito u volji.

Protovistijar Restoje, okretan državnik, točan i polagan u govoru, koji je ovdje zastupao kraljevsku vlast, bijaše odmah na početku vijećanja spomenuo grofa Rmana Celjskoga, kojemu je Tvrtko oporukom bio ostavio krunu. Nu već na prve njegove riječi podiže se jednoglasan otpor protiv tugjinca.

Po tom je nastala silna vika. Nije bilo moguće, da se slože. U raznim se hrpama čas šaputalo, čas se glasno vikalo, a imena: Radivoj, Stjepan Vukčić — najviše se čula iz te galame.

Tako je to trajalo već čitav dan. Tu se vadile listine i čitale, a dijaci bilježili, šuteći, što im je ko kazao. Tu se točilo vino i obilno trošilo, pa je sve više razvezivalo jezike. Nastale već i prepirke i svagje. Bilo se bojati i gorega. Vrijeme prolazi, a gospoda bi lako uz vino mogla zaboraviti, čemu se tu sabrala.

Kad se već sunce nagnulo k zapadu, digne se napokon protovistijar Restoje, kojemu je starac Vukac Vukićević bio prišapnuo nekoliko riječi, podiže ruku i progovori:

— Plemenita gospodo, čujte sad i mene!

Sve pomalo ušuti.

— Evo nas već treći dan, da vijećamo o izboru kralja. Budemo li ovako nastavili, ne ćemo se složiti do vijeka. Svi smo tu uvjereni, da nam valja birati jednoga gospodara, koji će vladati i nama i zemljom i zemlju osloboditi nevolje, nu nijesmo složni, koga da biramo. Istina, eno humskog plemstva, koje želi svoga gospodara, eno Bošnjana, koji bi birali svoga, ali Podrinje, Usora, Soli, Dônji kraji, još su neodlučni. Toj gospodi rekao bih samo to, da po našem starom pravu nijesu dužni da glasuju za onu gospodu, koja se spomenuše, već — volja im — neka reknu koga oni žele, neka odabiru kralja makar iz svoje sredine. Gdje ne ima zakonitog prava, tu odlučuje glas plemstva i gospode.

Taj govor neobično se dojmi skupštine, a osobito riječi: „izmegju sebe“ padoše kao iskra u barut. Sve planu od pohlepe i svaki, koji do sada nije ni sanjao o takovu uzvišenju, mišljaše, e mu već lebdi kruna više glave.

Uzrujanost rasla od časa do časa sve to većma, pa dostignu gotovo nevjerovatan vrhunac. Umalo ne dogje i do šaka, a bilo se bojati svega, ako se čimgod ne smire uzrujani duhovi.

U to je knez Ivaniš bio pristupio svomu ocu knezu Radoslavu i stao s njime tajno i živo razgovarati. Mladić sve nešta dokazivao ocu, a ovaj kanda se čudio riječima sinovljevim.

U času najvećega meteža, kad već i sablje zabljesnuše o crvenu svjetlu uljenica, u tom kritičnom hipu otvoriše se vrata dvorane, a u nju uljegoše dva muža. Prvi je bio obučen u pustinjačku haljinu, star nu uspravna hoda, i ako pognute glave, svijetla oka nad dugom

bijelom bradom, a za njim blijeda i propala lica, poniknutih očiju i plaha pogleda — ulazio je vitez u pokorničkom odijelu.

Skupštinari umukoše svi u jedan hip, nu niko se ne nagje, da izagje pred oca Milovana i da ga pozdravi, jer koliko bi svaki rad da mu iskaže počast, eto uza nj Radivoja, od kojega su se u zadnji čas ocijepili tolike velmože. Pa videći druge, gdje se odvraćaju od te dvojice, ne pogjoše ni oni, koji su malo prvo glasovali za nj.

Ne odaje li lice njegovo — onu narodnju sumnju?

A otac Milovan — ne dolazi li on u zadnji čas kao branitelj ubojice Radivoja?

Kad Milovan opazi, kako svi zašutješe i radoznalo u nj upriješe pogled, kao da nešto očekuju od njega, digne glavu i zaokruživši očima po dvorani, reče uzbugjeno:

— Što ste zašutjeli? Zar nam se nijeste ni nadali?

— Eto, ne možemo nikako da se složimo, odgovori mu knez Vukac, pa nam, oče, ti dogje baš u dobri čas, kao da te je sam Bog poslao, ne bi li nas naučio, što da radimo.

— Sam Bog! Istinu reče, kneže! svečano prihvati starac i digne desnicu. No i treba da s Bogom počnemo djelo svoje.

Na to ne bješe niko mislio. Bogoljupstvo prilično je bilo oslabilo u ono ratoborno doba.

Otac Milovan smota ruke i prignu bijelu glavu, pa se čas zamisli.

Kako bjehu u tom zboru bogomili u većini, progje dvoranom mrmor odobravanja, i oni se

bliže prikučiše k starcu. Drugi, katolici i pravoslavni, jedva četvrtina od prisutnih, stadoše u kut, no nijesu smetali molitvi svojih inovjernih zemljaka.

Otac Milovan poče:

— Poklanjajmo se Ocu i Sinu i Svetomu Duhu.

Sakupljeni mrmorom odgovore:

— Dostojno i pravedno jest.

Po tom Milovan izmoli Očenaš i pošto svrši molitvu, pristupi odjednoć vojvoda Ivaniš u kolo starijih, kao na neko unutrašnje ponukanje i reče glasno:

— Dopuštate li, da i ja — premda megju vama najmlagji — reknem svoju?

— Govori, vojvodo! potaknu ga Vukac; tu svak smije govoriti, koji je — pravednik.

Dok se Radivoj na tu riječ bolno trgnuo, prihvati Ivaniš živo:

— Dok je časni otac Milovan molio, dogje mi sretna misao. Hoćete li kralja junačkoga, koji ljubi svoj narod, koji ne žali da za nj krv lijeva, koji je spreman da za narod cijeli svoj život žrtvuje, a vi izaberite — deli-Tomu, sina eno časnoga starca!

I Ivaniš pokaza rukom na oca Milovana. Pustinjak iznenagjeno digne tamne oči u mladića, koji mu je kanda pročitao misli s blijedoga čela.

Sva družba osta zapanjena i zatečena, a Radivoj još dublje spusti glavu.

Nasta pomalo žamor. Ta to je sasvim nova i nenadana misao! Jedni uzeše povlagjivati, to su bili mlagji, stranka naroda, a drugi se opriješe.

Napokon će Vukan Vukićević, koji je taj nenadani prijedlog jedva dočekao:

— Toma, veliš? Jest, to je jedini, koji može da spase kraljevinu od posvemašnjega rasula. On nesamo da je stajao junački na braniku pred Osmanlijama, već on ljubi narod, i branio ga je uvijek kao pošten vitez i od Osmanlija i od nasilne gospode!

— Oho! oglasi se knez Sladoje Semković; zar ćemo kralja, koji diže kmetove protiv gospode?! Za njim se podigoše i drugi, dok ih Vukac opet ne umiri, nastavivši oštrije:

— Ne radi se sada o nama, o gospodi i vlasteli samoj, već o čitavoj kraljevini, kojoj treba mira, da zacijele krvave rane, što ih je dobavila u neprestanom klanju i komadanju, pod kojim pati Bosna eto dvadeset godina. Nama treba kralj, koji će nam od ljubavi, a ne od obijesti biti gospodarom, a taj kralj neka bude — Toma!

Dvoranom zavlada muk. Pristaše Stjepanovi i Radivojevi zanijemiše, a oni koji nijesu ni za koga glasovali, pogledaše se neodlučno.

Ta to je tek luda šala prokšenog Ivaniša, a u duši se rugahu bezazlenomu starcu Vukcu, koji mu je nasio i uzeo ju pod zbilju. Zar je moguće i pomisliti, da će ponosna bosanska gospoda trpjeti kralja, koji se stara za kmetove, te ih pomaže protiv gospode? Samo jedan se od njih dignu, Vladislav Klešić, i reče porugljivo:

— Sve je to pravo, što reče, kneže. No kaži nam, ko li je taj deli-Toma? Koga li je roda i plemena? Valjda nama i sebi ne ćeš da nametneš za kralja seljaka, kmeta bez imena i plemena!

— Tko to reče, da je deli-Toma prosta roda bez imena i plemena? začu se iznenada glas.

Svi se u velikom čudu okrenuše i ugledaše starca Milovana, koji je uspravio zgrbljeno tijelo, te je gotovo naraslo. Plamenim okom preleti starac skupštinu.

— Starac Milovan! šapnuše nekolicina začugjeno, dok se pustinjak približao stolu, oko koga sjegjahu stariji plemići.

— Tko to reče, da je moj Toma niska roda? ponovi starac. Oj vi, slijepci, koji sudite plemenštinu samo po rodu, a ne po srcu! Ali Toma nesamo da je *po srcu* vrijedan krune, već ju je zavrijedio i po krvi i po ljudskome pravu!

— Ako zboriš o svjetskom pravu, eto Radivoja sina Ostojina, komu jedino po pravu pripada! progovori Juraj Klešić, komu već dodijaše te lakrdije.

Starac Milovan ne odgovori, već izvadi iz njedara komad hartije i poda je Ivanišu Pavloviću.

— Čitaj, reče ukratko.

Ivaniš razmota listinu i stade glasno čitati:

„— U ime Oca i Sina i Svetago Duha! Ja vojvoda Radivoj, milošću božiju vojvoda rusaga bosanskog i župan Vranduka, dajem na znanje svakomu čovjeku, pred koga obraz se iznese ovaj, mojim velikim pečatom zapečaćeni i vjerovani list, da predajem sva prava svoja momu po Bogu mi danomu bratu, knezu Tomi Ostojiću Kristiću, da bude neizrečenom svemilošću božjom kralj bosanski i baštinik pravih mojih praroditelja gospode kraljeva bo-

sanskih. I stavljam ga za gospodina na svemu stežanju praroditelja mojih, gospode kraljeva bosanskih, da načme Bogom kraljevati i podići prijesto mojih praroditelja, dijeleći milosti, čineći zapisanija gradovom i mjestima, svakomu po njegovu dostojanju. I za veće vjerovanje ovom momu zapisaniju pritisnuh svoj gospodski pečat i položih ruke svoje na sveto jevangjelje, kako ću ja i moji posljednji gore napisano do dni i do vijeka nepokolebimo držati, a koji bi ovo pisanije povrijedio, da je proklet Ocem i Sinom i Duhom Svetim! Pisano u Rami na dan 30. novembra, ljeta od rogjenja Hristova tisuću četiristo i četrdeset i trećega."

Ivaniš dočita, a sve oči svrnuše se na samoga Radivoja, koji je mučaljivo i regbi bez svijesti buljio preda se.

— Što je to? Što se to zbilo? navališe sa svih strana na nj pitanjima. Je li istina, što nam se tu čitalo? Daj govori! Zar smo došli amo da se šalimo!

Radivoj se prenu iz svojih misli, pa progovori sumorno:

— Jest, sve je istina! Eno pečata moga, a ne vjerujete li njemu, ja evo još jednom naustice ponavljam, da odstupam sva prava svoja svomu bratu Tomi i dajem mu prvi svoj vojvodski glas!

— Kakomu bratu! viknuše ljutito pristaše stranke Stjepana Vukčića. Mi ne znamo za brata, ni za drugog sina Ostojina do tebe. A ti, kad već odustaješ od krune, nek znadeš da ima i vrednijih ljudi za nju, no taj bezimeni leventa Toma!

— A ja vam velim, prozbori starac Milovan drhtavim glasom, da je on sin Ostojin!

— Kaki Ostojin! viknuše drskiji, kojim je uzavrela krv od uzrujanosti. Zar do danas da je tvoj sin, a od danas Ostojin? Take bajke jesu za djecu, a ne za zrele ljude, koji se sabraše da biraju kralja.

— Ja vidim, reče mirno starac, da mi ne vjerujete riječima, da vam treba dokaza. Te ćete imati, čim me poslušate.

Starac duboko uzdahnu i zastade časak, kao da će da ušutka duševnu borbu u sebi, prije nego razgali sve jade, što mu parahu dušu eto već više od dvadeset godina.

Na licima prisutnika odrazivala se različita čuvstva; jedni se kanda zabavljahu čitavim ovim prizorom, koji je iznenada prevrnuo mišljenjem skupštine, drugi se namrštiše — a to bjehu pristaše Stjepana Vukčića, kojima to zatezanje nije bilo poćudno; najveći napokon dio stade napeto da sluša starčevo pričanje.

Starac zasjeni rukom blijede oči i poče pričati drhtavim glasom. I sakupljeni čuše pripovijest njegova života.

XIII.

Bijaše u Dubrovniku. U tom gradu živio je, uz drugu ponositu vlastelu, ugledan gragjanin — ako i ne bijaše vlastelin. Slovio je bogastvom, znanošću i mudrošću; palača mu bješe jedna od prvih, u njoj se sastajalo sve, što se odlikovalo uljudnošću i uglagjenošću, znanjem i

mnijenjem. U njegovim se sjajnim dvorima orila učena riječ latinska, druževni glasi talijanski i umilna i slatka besjeda i pjesma hrvatska.

No sunce, što je pomalo izlazilo nad tim kićenim društvom te ga od dana do dana sve više veselilo i grijalo svojim sve življim sjajem, svojom umilnošću, to bijaše vlastelinova jedinica, zjenica oka njegova, mezimica očeva srca, ponos kuće.

Jedne noći pokuca na vrata uglednoga gragjanina putnik i zatraži noćište i utočište. Domaćin ga primi — primio bi i prosjaka, a kako ne će krunjenu glavu, koju progone vladohlepni plemići iz njegove zemlje, koja se stala raspadati.

No kralj Stjepan Ostoja, koji je bježao od pristaša svoga protivnika Tvrtka II., nije samo tražio utočišta u svoga znanca, dubrovačkoga gragjanina, no ujedno i tajno skrovište, jer ovajput nije htio da otvoreno primi zaštitu Dubrovčana. I dok su u Bosni Tvrtkovi saveznici Hrvoja i Sandalj širili svoju vlast, krio se Ostoja u gostoprimnoj palači svoga prijatelja, hranio se s njegova obilna stola, pio slatko vino dubrovačko i gledao krasno lice ubave Zlatije, koja se trsila da gosta zabavi i da mu zasladi dane zatočenja.

Napokon dogje čas, gdje je kralj smio opet da se vrati u svoju zemlju. Za njim osta ugostitelj, ugodno vjerujući, da je čestitomu gospodinu učinio dobro i zaslužno djelo. No osta i djevica, ali ne više — koja bijaše prije. Stade blijedjeti i venuti, sve tugjeći se od svijeta. Brižni otac kušao sve moguće, da ugodi kćeri; ali kad se dosjeti istini, koja se na starca svalila, kao

da se svijet i nebo polomiše, osta kao gromom ošinut. Umalo te ga ne ubiše stid i bol, tako ga teško pogodi nenadani udarac.

Kad se prviput u staroj palači začuo sitan dječiji vrisak, provališe starčev bijes i jad, i kao divlja zvijer spopadne kćer i dijete. Za burne noći ostaviše zidine dubrovačke zakukuljen muž i zavijena ženska, sa zamotuljkom u naramku.

Bez duše spješio starac svomu cilju, dok i opet u noći ne stignu u bosansko Bišće, u kraljev ljetnik, gdje je Ostoja ležao u groznici.

Kralj je bio bolestan, kad mu pred licem nenadano osvanu njegov gostoprimac. A kad ugleda slomljenu ženu, koja bijaše jednom krasna i ponosita djeva, i kad ugleda dijete u naramku, pokuša da pridigne bolesno tijelo, a u licu mu se odraziše skrajna muka i strah. I on bez otpora, drhtavom rukom, pisaše na bijeloj artiji, što mu je uvrijegjeni otac promuklim grlom u pero kazivao. Kralj pisaše; sa blijeda se čela cijedio smrtni znoj, a srce u grudima bilo kao da će da raznese bolne grudi.

Kad je kralj svojom rukom namjestio pečat, a starac pritisnuo sa svom snagom, smota artiju i turne je u njedra. Tad se opet strašnim pogledom sumanita čovjeka zarije u samrtna kralja, koji je u tim očima mogao čitati svoju sudbinu.

Nije on došao samo zato, da steče pismenu potvrdu sramote svoga djeteta, niti zato, da mu unuče — kojemu nije mogao da poda svoje okaljano ime — jednom sazna, s kojega je stabla listak, no ga bijaše ovamo dopratio bijes

na toga oskvrnitelja gostoljubiva praga, da mu se osveti, krvno osveti, da ga liši života.

Valjda je mlada žena, koja je drhćući s djetetom u naramku stajala u kutu blizu bolesničkoga odra, slutila što snuju strašni pogledi starčevi. Ona se u tren, kad se otac mašao mača, što je visio nad uzglavljem kraljevim, baci s djetetom izmegju razjarenog oca i nemoćnog bolesnika. Pred starcem sinu krvav ostatak grješne ljubavi iz kćerinih zastrašenih očiju; sinuše blijedi obrazi nekada gizdave djeve, što bijaše potpora njegove starosti, ponos njegov; sinuše labugje grudi, o kojima je živio onaj mali stvor grijeha: i starcu se zakrvavi pogled i bez svijesti zarije mač u bijele ženske grudi. Zahvalni pogled pun boli, pun molbe za oproštenje pogodi starca, i onda se rastavi jadna duša sa izmučenim tijelom.

Kraljevskoga bolesnika spopane samrtna strava, kad ugleda krvavu svoju žrtvu. Samo čas borila se još duša sa strahom i grozama savjesti, a tada se rastavi s tijelom.

Kralj pade mrtav na uzglavlje.

Kršnim i lomnim stazama jurio je starac sa djetetom u naramku i s onim mačem... jurio, kao da ga proganjaju osvetne srde. Srce ga boljelo, mozak ga palio, nu onaj sitni život sve je tješnje pritiskivao na jadno srce. Milosrdne žene za duga puta nahraniše djetešce jadnoga bjegunca.

Tako padne jedne noći u ramsko selo pod Radušu, i tu započne život pokore i trapnje...

*

Sakupljeni vitezovi — potreseni slušahu sve jače i dublje pričanje starca Milovana, koji se višeput sam prekidao, jecajući od zatomljenih i nezacijeljenih bolova.

Pošto svrši, preda kožni zamotak vojvodi Radoslavu i reče promuklim i iznemoglim grlom:

— Taj ubojica bijah ja, a kraljev sin — moj posinak Toma. Evo dokaza!

Na to opet klonu i duboko nagnuvši glavu, zapade u bolnu zamišljenost.

Vojvoda Radoslav prihvati listinu, a oko njega se okupiše velmože, da se na svoje oči uvjere o istini starčevih riječi. Koji bijahu stariji megju njima, prepoznaše kraljev rukopis i Ostojin veliki kraljevski pečat, te na svoje oči pročitaše retke, kojima priznaje sina, rogjena mu od dubrovačke gragjanke Milovanove Zlatije, a po imenu Stefana Tomu, svojim zakonitim djetetom.

Kad se slegoše žamor i začugjenje, prihvati riječ stari vojvoda Radoslav:

— Eto čuste nenadanu vijest, koja nas je sve jednako potresla. Onaj starac tamo okaljao je ruku svoju dvostrukim umorstvom, ali on je prostodušno pred svim narodom razgalio dušu, da nam pokaže svoj grijeh, na koga ga je natjerala uvreda, nanesena rodu njegovu. Kriv je smrti kralja Ostoje, ali krivnju je svoju po sudu ljudskom dovoljno okajao za dvadeset i šest godišnje teške pokore, trapnje i sveta života. Nijedan nas ovdje ne može da mu sudi — svi smo grješnici, — a Bog na nebesima najbolje zna, ko je prav, a ko

je kriv. Pa da se i nije okajao takom pokorom, — on je zemlji, kojoj ugrabi kralja, i opet othranio kralja i vraća ga eto — živa za mrtva — u dobri čas zemlji i narodu, koji eto ne zna, što će, na koju li će stranu. Domala se s teške neodlučnosti umalo opet ne pobismo, umalo ne poteče opet krv, kojom nam je jadna domovina već do sita natopljena. Eto nam izlaska iz tih smetnja i smutnja. Stefan Toma Ostojić je junak, nikomu ništa nije skrivio, sin je krunjenoga kralja: uzmimo ga za kralja, ne bismo li se jednom smirili, i ne bi li jednom zacijelile rane, od kojih nam krvari domovina. Ja pitam, ko je za Stefana Tomu Ostojića, da nam bude kraljem?

I polako, kao nakon duboka razmišljanja, digoše se redom plemići i dadoše svoj glas, samo maleni dio pristaša Stefana Vukčića uzeše mrko promatrati to glasovanje, jer eto gdje izgubiše svaku nadu za svoga gospodara.

Tako postade Toma kraljem, a sabor odabra tridesetoricu plemića, da dovedu novo-izabranoga kralja u Bobovac, da mu se tu rote sabrani vojvode i knezovi.

U to starac Milovan, praćen Radivojem, neopažen iščeznu iz zbornice, da se vrati u svoju pustinjačku zabit, a Radivoj krenu noću k sjeveru u svoj mrki Vranduk — ko slomljen čovjek, kojemu nije nikada smogla snaga, da do kraja izvede svoje — na zlu osnovane — slavične težnje. Odsada će pomagati svomu bratu, vjerno će mu služiti, ne bi li i on — poput onoga starca pustinjaka — nesebičnim radom za tugje dobro — našao oproštenje i mir.....

XIV.

Badnji je dan. Nad Ramom titrahu lagano pahuljice mladoga snijega. Tihom večeri razlijegaše se glas zvona sa šćitskog manastira, koji je nedavno sazidan, dozvolom pokojnog kralja Tvrtka. Skromna braća svetoga Frane slave blagdan rogjenja Hristova, a izokolni narod slavljaše po običaju slavenskih pradjedova taj dan, na kom se mlado sunce ragja te započinje iznova svoj obični beskrajni put. I na Studencu slavio se badnji dan po starom narodnom običaju. Već rano u zoru bijaše pošao Toma kao domaćin sa dva momka u šumu, da odabere zdrav hrastov dub i da usiječe svojom rukom badnjake. Ruke, vikle sablji a odvikle sjekiri, jedva oboriše klade, a kad ih urediše kako treba, uprtiše ih momci na saone, da ih odvuku kući i prislone uz prag.

I Vojača je uranila. Ta i u nje treba da su pune ruke posla, pošto valja urediti kuću i pobrinuti se za božićnicu i za zaoblicu, jer se nadahu djeveru Ivanišu, koji je imao doći kao polaznik.

U dvorištu bijaše takogjer sve u poslu. Tu se klalo, namještalo ognjište i priregjivala zaoblica za narod, koji će doći, da proslavi Badnjak.

U takome poslu stigla i ponoć.

Toma smjesti na ognjištu badnjake, dva usporedo a treći poprijeko, rekavši družini:

— Dobar i veseo vam badnji dan!

— Dao Bog svako dobro, vedre duše i vesele badnjake, odvrati družina, a ženskadija pospe badnjake šakom pšenična sjemena.

Toma pripali badnjak, a družina stajaše oko njega u kolu, te otkrite glave gledaše taj svečani čas. Kad je sveti plamen zaplamtio, užeže Toma o nj luč, a svak od družine užeže luč svoju o domaćinovu, koju je za taj dan naročito priredio, pa držeći je pred sobom, postaviše se onda svi u kolo.

Toma progovori svečano:

— Mir božji! Srećan vam Badnjak! pa poljubi Vojaču, maloga sinčića, koji je neobično veselo držao svoju luč u ručicama, Gojaka, Veljka, pa redom svu družinu. I ostali si dadoše „mir božji“, pa onda pokupiše luči te ih pogasiše, obasuvši ih pšenicom.

Sada povede domaćin ukućane k večeri, ali prije no će k stolu, prekorači on, a za njim drugi badnji plamen, da ih obasja i očisti svojim žarom grijeha i boljetica.

Oko velika stola, što je tu bio priregjen, posjedaše najprije gospodar, gospogja, pa Veljko te ostala družina lijepim redom. Pošto izmoliše stojeći Očenaš, stade Vojača dijeliti zaoblicu, a Toma točiti vino u vrčeve.

Ljudi se gostili i vani pod vedrim nebom, grijući se o vatri spolja, a vinom iznutra, a i u kuhinji nastalo neusiljeno veselje.

Vojača se nagne k Tomi i šapne mu:

— Nema nam gostiju, pa ni djeda Milovana.

— Valjada im noć zakrčila put, pa nijesu dospjeli, odvrati Toma.

— Još se nije Petar vratio s vrela, ustavi Vojača Tomu, koji se htio da digne.

— A da zbilja. Zar se Petar još nije vratio? upita Toma družinu.

— Valjda nije, odgovori kastelan, oštar čovjek, — jer da jest, bio bi prvi, gdje se vino toči.

— Da nije gdje ograjisao na vile! našali se jedna od djevojaka.

— Ili možda na vještice! vrati joj konjušar.

— A mogao je sresti baš i vukodlaka, opet će ona djevojka konjušaru, koji se zvao Vuk.

Nasta smijeh.

— Šutite! plaho će konjušar i ogleda se.

— Aha, gledaš, nije li već za tobom!

U to se vratio momak s vrčem vode. Svi ga saletješe pitanjem, gdje ga je tako dugo bilo.

Momak je bio blijed i drhtao je.

— Da ti se nije zbilja što pričinilo, upita ga hajduk Veljko; badnja je noć, pa može svašta biti.

— I jest mi se pričinilo, napokon će momak, metnuvši vrč pred Vojaču na stol.

— Šta, ako Boga znaš! pitale ga radoznale ženske.

— Pričaj, zapovjedi i Toma, dok je Vojača nalila vode iz vrča u brašno, što ga djevojke pripraviše u koritašcu za „česnicu“.

— E, pa čuj, gospodaru, počne momak:

Pošao ja k vrelu. Kad do vode, metnuh na kraj kolač, jabuku i vrčić vina, pa rekoh, kako se pristoji: „Hladna vodo, nosim ti darove, a ti meni nosi sreće i zdravlja.“ Onda zagrabim vode i hoću da se vratim, a to izdaleka nešto zasvijetlilo, a sto plamenova miče se polako. Pomislim, šta je? Da nije divlja vatra, il su mrtve duše? Poteci ja uz brdo, što su me noge nosile, i evo me sada tu.

— A nijesi vidio, što je? pitahu ga.

— Nijesam, ta bilo je daleko, ali nešto jest. Samo da nije zlo, da nas Bog sačuva.

— Pošaljite vratara na kulu, neka gleda što je, zapovjedi Toma.

Vojača metnuvši u brašno priregjeni novac, klin od potkove, komad sira i nekoliko slamčica, preda jednoj djevojci, da zamijesi kolač, jer česnicu smije samo djevojka da zamijesi.

U to se vrati vratar i kaza:

— Sve je mirno; ništa se ne vidi.

— Eto... usnilo ti se, il se vile s tobom našalile, — stadoše drugi da se rugaju Petru.

Pošto su gospodari podmirili družinu, pogjoše u svoje sobe, gdje se za njih priredio Badnjak. Svjetlo vatre sa ognjišta miješalo se s crvenim plamenom s trokrake mletačke uljenice od žute mjedi, što je stajala usred stola.

Kraj ognjišta igrao se mladi Stjepan sa svojom dojkinjom na prekrasnom megjegjem krznu. Kad ugjoše otac i mati, naglo im potrča u susret, pitajući za Veljka, dok je Gojak ostao dolje kod družine.

— Evo ti ga, evo! reče otac, a Veljko morade da čučne na krzno pokraj djeteta i da se igra s njime. Očito te je starac shvaćao igru posve ozbiljno, jer se — gubeći orahe — pokojiput i razljutio. A zadirkujući u svoju košaricu, u kojoj je sve više ponestajalo oraha, lupao bi se čas po jednom, čas po drugom koljenu. Najzad smrsi ispod čuperastih brčina: E ovaj će me mali oguliti do kože!

A dijete sve kliktaše od veselja, pokazujući ocu orahe, koje je dobio od starca.

Megjutim je Vojača rezala kruh i butinu. Modre svite i kratka šubica od crvena aksamita lijepo joj pristajahu strojnomu tijelu. Na glavi je još imala bijelo oglavlje, kako je došla izvana. Odijelo joj je bilo još sasvim narodno, samo što je bilo od finije tkanine i bogatije.

Točila je vino u bokale, a onda dignuvši desnicom jednu kupu, dok je u lijevoj držala svijeću, i pristupivši pred Tomu, pozdravi ga po običaju:

— Gospodaru, sve u tvoje zdravlje,
Bog ti dao sreću i zdravlje!

I Veljku pruži pehar, a ovaj odvrati pjesmom iz hrapava staračka grla:

— Božić, božić bata
Na oboja vrata,
Nosi kitu zlata,
Da pozlati vrata
I oboja poboja.

I dojkinji dadoše pehar vina, pa sve četvero uzeše piti. Mali Stjepan složi ručice straga i zagleda se ozbiljno u to troje, kako piju.

— I Tipan piti! reče zapovjedno.

— Gle ti njega! nasmija se otac, i ti bi zar vina. E pa dajte mu, ta Badnjak je.

Onda posjedaše oko stola i uzeše blagovati. Iz dvora se orilo bučno badnjevanje. Ali ovdje gore kanda se nije htjela razviti badnjačka radost. Uzalud cvrkut i smijeh djeteta. Toma svejednako se zamišlja. Vojača ga višeput plaho pogledni, a on, kadgod bi uhvatio njezin pogled, stao se siliti na razgovor, koji je Veljko začinjao pričanjem o svom hajdukovanju. Pripovijedao je o Bad-

njacima, koje sprovagjaše u gori, kad okolo zavijahu vuci, a samo vatre čuvale ih od gladnoga zvjerinja.

Toma slušao i ne slušao, već silom upro, da rastjera nezvane misli, koje su mu dočaravale sjajnu i zamamnu sliku, te je za njom posizao kao dijete za mjesecem. Sjetio se oca Milovana, kako je ostavio skrovište svoje, pustu kolibu, a zašto? Da pomogne birati novoga kralja, a on sam tu sjedi besposlen, skrštenih ruku.... Sjeti se zanosa, kojim ga narod svuda dočikao, kad je prolazio nakon vojne. Kako mu svuda klicahu i zvahu ga izbaviteljem! I kako je onda zahvalno osjećao u srcu želju, da pomogne tomu narodu, koji je u nj upro oči. Ali.... tamo u Bobovcu biraju kralja, a hoće li se taj kralj brinuti za svoj narod...?

Ludih li misli! Šta je njemu stalo, koga će izabrati! Vojvodu Stjepana ili Radivoja — ta svejedno koga, jedan kao i drugi...!

Baš se htio da uplete u razgovor, kadno iznenada presiječe silan urnebes noćni zrak.

Vojača protrnu od užasa — ta Osmanlije nijesu više nepoznati gosti, pa bi se često nepozvani našli u Krajini. A Studenac je slabo utvrgjen grad, vojnici su po selima kod svojih kuća, a ovi neoružani seljaci, pa šaka družine...!

Potrči k prozoru i pogleda u crnu noć. Ali duboko dolje, tik ispod prvoga gradskoga platna sjajilo se od crvenih luči.

— Sveti Bože, što će to biti! zalomi od straha ruke; vidi Toma, već su pod gradom.

— Čudno, odvrati Toma, pošto bješe pristupio k prozoru. Biće Ivaniš, ali s tolikom pratnjom...

I čudna mu tjeskoba stegne srce.

Pošalje Veljka, neka vidi što je, a onda zaište od Vojače stajaće haljine.

Ona brzo pohiti u ložnicu, napipa ih u mraku drhtavim prstima u sanduku, donese ih mužu i stane mu pomagati pri odijevanju.

Videći on, kako se sva trese kao u groznici, uzme je za obje ruke, pogleda je milo i reče ponešto uzbugjenim glasom:

— Ti mi se kanda bojiš, dušo! Ali ne brini se, ja nešto slutim, da ne će biti zlo — jer ne bi tako dolazilo.

Njoj poteku suze niz lica, da nije pravo ni znala, zašto plače, a na to je on zagrli i poljubi u čelo:

— Samo mi budi hrabra! osokoli je i pogje k vratima.

U to se vrata spolja otvore, a na pragu se pokaza mlad plemić u svečanom odijelu. Kao prvi polaznik na taj svečani dan pristupi najprije ognjištu na kom tinjahu badnjaci, obasu ih šakom novaca, te uhvati goruću glavnju i udariv o badnjak, da su varnice na sve strane poletjele, nazva:

— Bog Vam dao srećni badnji dan!

— Hvala Ivanišu, pobratime! pozdravi ga Toma i raširi ruke da se zagrli s došljakom, dok se mlada žena povukla dublje u izbu.

— Tvoj djever, reče muž na to i povede Ivaniša Pavlovića u izbu.

Ona pruži ruku, a Ivaniš je učtivo poljubi. Vojača se sva nekuda zbuni, jer ne bješe vična, da joj se ljube ruke. Mladić je pogleda zadivljeno; ta otkada je pošljednji put vidio, za koliko se opet poljepšala!

No brzo se vrati Tomi i reče mu svečano:

— Ne dolazim samo ko božićnji polaznik, već me poslaše bosanska gospoda, da te odvedem u dvoranu, gdje te čekaju.

Na to odoše muževi, a za njima i Veljko.

Vojača osta sama — sva zapanjena. Što to znači? Ta noćna posjeta vitezova „bosanske gospode", to su dakle vojvode i vlastela, knezovi i bani!

Prisluškuje pozorno, a to kroz dugi trijem zaori opet silan urnebes muških grla.

Prigje k ognjištu — nešto je spopao drhat, a to pred samim rešetom zaspao mali Stjepan. Brzo Vojača čučne do njega i uzme ga na krilo. Mali kroza san progungja:

— Dobio, izdubio... i stane dalje spavati.

Još je kojiput zaorila buka muških grla iz dvorane. Čas po kad proletješe trijemom hitre noge i zavlada neobična trka i poslenost. Zazvečaše mimo vrata pehari, teške se bačve valjale, a kad je Vojača, gonjena radoznalošću i nemirom, pošla iz kule tijesnim hodnikom na onu stranu kuće, gdje je bila njezina ložnica, ugleda kroz prozor na dvoru oko ognjeva množinu strane družine.

Prozori velike dvorane zasjaše neobičnim svjetlom i kroz oznojena stakla vidjele se gibljive ljudske sjene, kako se miču i prolaze.

Vojača je položila sina u krevet, a sama uzela strpljivo da čeka. Uze evangjelje, primaknu ga svjetlu i stade čitati. Tako je činila za dugih večeri, kad je bila sama.

Otvori knjižicu i uščita:

— „Kada budeš zazvan na pir, ne sjedaj mu u gornje čelo, da ko po sreći ne bude pošteniji od tebe i njega zazvao i da ti ne reče: Daj onomu mjesto. I tada ćeš stidom sjesti u najdonjemu čelu. Nego kada budeš zazvan, pogji i sjedi u najdonjemu čelu, da kada dogje ko te je zazvao, reći će tebi: Prijatelju, posjedaj više. Tada će biti tebi poštenje pred svima sjedećim. Jer ko se uzvisi, poniziće se; a ko se sam snizi, uzvisiće se — — —"

U dvoru nasta sve to bučniji život. Jelo se i pilo pa i nazdravljalo; časom bi se razbirao jasni usklik: — Živio nam kralj!

Vojača se trgne i napne uši, šapćući:

— Što to znači? Dakle već izabraše kralja? Bilo joj odjednoć teško samoj, ali opet ne htje da dozove koju od družine. Ali nemir u njenom srcu sve više preoteo mah i ona se nakani da pozove bar dadilju.

Starica ugje.

— Jele, zapita Vojača, što se to zbiva u gradu?

— Ne znam zapravo, gospe moja, odvrne starica; nešto govore za kralja, koliko sam čula iz dvora, a dolje me je strah od onolikih stranih ljudi, koji napuniše dvor.

U to pokuca na vratima rušnice.

— Neka ugje, ko je božji, dopusti Vojača.

Bješe jedna od mlagjih služavki. Bila je sva rumena i bez daha reče:

— Gospe, moja gospe, goleme li sreće! Evo govore, da je tvoj gospodar postao kraljem. Moja dobra gospe — ti kraljica!

I djevojka se u svom veselju spusti pred Vojačom na koljena, pa joj stane ljubiti ruke i skute.

A ozdo zaori opet:

— Živio nam kralj Toma!

I Vojača sustavi dah, da što bolje shvati taj usklik, da li je ne vara možda kaka sanena omama.

Ali ne! Čula je i dobro razumjela.

I ne ovlada je radost, već joj bi odjednoć, kao da je ko ledenom rukom uhvatio za toplo srce.

Šta će da bude sada? Kako li će joj se udesiti život? Zar joj ne će ona gospoda oteti muža, odvesti ga u kraljevski Bobovac? Kuda li će mirna zajednica, što je dosele uživahu na pitomom ognjištu? Ili će zar i nju iz njene skromne zabiti iznijeti u bučni svijet, megju plemkinje i vlastelu? Ta zar se u tom času iko sjetio nje, zar je se sjeća i sam Toma? Pa kako tek da ponosne plemkinje sretnu seljanku, koja se ne zna vješto svijetom kretati kao one!

Ili će smjeti da ostane u dosadašnjem svom skrovištu? O to bi još najbolje bilo. Ali, slušala je pričati, da kraljice — kraljice? — lecnu se Vojača s te riječi —, da kraljeve žene obično prate muževe svoje po gradovima njihovim, da pribivaju gozbama i svečanostima i da se sastaju na zabave sa drugim plemkinjama. Hoće li se to i od nje tražiti?

I med one druge misli krala se još jedna, još crnja i bolnija, te se prometnu u tešku sumnju. Sada, gdje se Toma iznenada podigao na prvo mjesto u domovini, na kraljevski prijesto, ne će li se ona njemu pričiniti nedostojnom kraljicom? Ali, — ta nije li i on sam niska roda, a s njegovim povišenjem, povisila se i ona. On nju sa sobom diže, diže je do sebe i — dići će je; ta zar je ne ljubi? Da, da, on je ljubi, on se s nje nikada postidjeti ne će; ta iz jedne su kolibe izrasli, jedno su mlijeko sisali, isti ih je kršni zrak othranio, isti zavičaj odnjihao — — — —

U to začu na trijemu lake korake.

— To je on! kliče joj oslobogjena duša. To je tajna sila ljubavne zajednice; njena ja želja bila tako jaka, da ga dozove.

U ložnicu stupi hitro kralj — ah ne kralj.

— Toma, dragi! viknu mlada žena i prviput se oslobodi dosadašnje plahosti, koja joj je vazda kratila, da ne pristupi preda nj nezvana, a oslobodi se pravom straha, koji trpljaše zbog njega, da joj ga ne otmu.

Savije mu ruke oko vrata i sav se strah raspline u groznim suzama.

— Ljubo, Vojko moja, što ti je? zapita on radosno i uzrujano sa nenadana i sretna preokreta u njegovu životu.

— Ti plačeš, ti si tužna? Uvijek samo suze! Pa i danas, na takav sretan dan! Ta i ti trebaš da dijeliš sreću sa mnom, tvojim vojnom!

— Moj, moj — zar i jesi još moj? jecaše ona i okrene mu suzama oblito lice.

— A da čiji da sam, ako ne tvoj? nasmiješi se on. Tvoj vojno, tvoj dragi, tvoj kralj!

— Kralj! plaho ponovi Vojača. Ta to je kao u kakvoj bajci. A kako se zbi to naglo i nenadano?

— I samomu meni još se čini bajkom! Istina i ja sam vazda mislio, kolika je sreća po čovjeka, kad vlada narodom, da može za taj narod skrbiti, braniti i štititi ga od nevolje i od neprijatelja. Zato sam i ja rado lio krv svoju za tu domovinu i u tome tražio jedinu slavu....

Tu časkom stane, da li od čednosti? Vojača je napeto i pozorno slušala njegove riječi. Ta svaka joj bijaše sveta, kao i one evangjeoske. A kad on stane, reče tihim zanosom:

— „Deli-Toma" u jedno grlo pronosilo se svom Bosnom!

— Da, narod me zavolio, produži Toma; klicao mi, gdje sam se god pokazao; bijaše mi zahvalan, a ja sam se osjećao sretan, kao da sam kralj, i ako tada ni sanjao nijesam, što mi sudbina u svom krilu nosi. Možeš li me razumjeti, ako ti velim, da sam radosno primio ponugjenu krunu? Ta sada mogu živjeti i raditi, da usrećim dom svoj, da podignem jadni taj narod. Ta pitom je i dobar, treba mu samo pouke, da ga dovedeš na put napredna svijeta, a to se može samo ljubavlju, a ne silom. A ja ga ljubim, ljubim taj naš narod! Pa i ti ćeš mi pomagati u tome. Ta i tebe sirotinja pozna, pa će te i u napredak još i više i dalje poznavati.

— Sve ću, što ti hoćeš, gospodaru, doreče Vojača potresena njegovim zanosnim riječima. Ta nijesmo li jedno? Nijesmo li istoga roda? Ti seljak — pa kralj, ja seljakinja — pa tvoja žena? Ti si se popeo jedino pravom tvojih vrlina na kraljevski prijesto, a mene izdigo do sebe.

— Nije baš tako, prekine je Toma u riječi; po samim mojim vrlinama ne bi me dopalo kraljevstvo.

— Da po čem? upita ga plaho Vojača.

— Čudni su putovi božje providnosti! zamišljeno produži Toma. Pomisli samo — a ko bi ikada takva šta samo i slutio? — otac Milovan nije mi otac, no mi je djed; moja je mati bila njegova kći...

— A tvoj otac? zapita Vojača plaho, i srce joj se stegne.

— Pokojni — kralj Ostoja!

Vojača se naglo trgnu i za malo odmaknu od svoga muža, pa ga gledaše sva zapanjena.

— Ti sin — kraljev! govorahu joj usta besvijesno. Ti nijesi zar — seljačkoga roda?

— Pa zar to nije bolje? Vidiš, time su prištegjene mnoge smutnje; niko se ne će smjeti protiviti momu izboru, jer je pravo na mojoj strani. Pa to je, što me tako i primiruje, te mirne duše mogu da sjednem na prijestole svoga oca. — No što si mi se tako zapanjila, srce moje? dosjeti se Vojačinu muku i njenoj promjeni. Tebi kanda je krivo, što ti evo rekoh, pa ipak bi trebala da se raduješ!

— Pa ja se i radujem! tiho šapnu ona blijedim usnama.

— Ali ti ne ide od srca, toliko vidim. Reci, što te mori? Govori, da ti odlane.

— Ah ne znam ni sama, napokon će Vojača i progje rukom preko blijeda čela. Nešto me muči, misao neka, koje ne mogu da izreknem. Već me je i prije mučila, a sada još više, gdje, gdje —

— Što, gdje? zapita Toma brižno.

— Gdje — gdje ti nijesam više rodom ravna! dovrši Vojača tiho kroza suze. Kad mi ono u početku reče, kako ćemo zajedno nastojati oko naroda, iz kojega oboje nikosmo, onda sam se radovala, no ti si roda kraljevskoga, a ja ostadoh seljakinja!

— Šta; to da te mori!?

— Kako ne će? Jesam li ovako dostojna, da ti budem žena, žena kralja? Tako prostu i neuku, kakva jesam, hoće li me uza se trpjeti one ponosite plemkinje?

I žena ga pogleda, kao da od njega čeka osudu na život i smrt.

Ali on je privine na svoje grudi i reče u po šale u po tronuća, poljubivši je u zaplakane oči:

— Slatko srce moje! A koja da bude dostojna svega toga, ako ne moja bijela ruža, vjerna moja ljuba, mati moga jedinca? Nijesmo li se vjerili za sve vijeke, da ćemo vazda stati zajedno u sreći i u nesreći, u radosti i u tuzi? Kakve su to puste misli? Mani ih se, goni ih od sebe!

— Ta to ja i činim, ali one se ne daju. Da, ti si mi dobar, ja u te vjerujem, ali onaj gizdavi svijet ne će li mi zamjerati zbog moga niskoga roda, ne će li me prezirati?

— Zato se ti ne boj, dušo, zato sam ja tu, da se to ne dogodi. Veliš, seljakinja si, pa ipak te više ljubim i poštujem, nego bih i jednu od tih okretnih plemkinja. Da samo znaš, kako mnoga od njih ne može da do tebe segne u ženskoj krjeposti —! Priučićeš se ti brzo svemu tomu, što ti se sada još čini neobično i teško.

— Pokušaću, Toma! Sada mi je već lakše, što sam ti se mogla izjadati. Pa i ti preuzimlješ težak teret: brigu za domovinu. — O, sjećaš li se blaženih dana prve naše sreće tu u našoj Rami? Hoće li se ikada opet povratiti?

— Oni dani? zamisli se Toma — ne će, ali neka živi naša skromna sreća, neka živi u srcima našim, pa će sve da cvjeta i u ubogarskoj kolibici i na kraljevskom prijestolu!

I kao zlatan plašt zavi neka nova nada onaj nemili strah, koji je uznemirio kraljičino srce.

TREĆI DIO.

I.

Bilo je u početku ljeta 1445. U jednoj od mnogobrojnih soba jajačkoga grada ushodao se papinski legat za Bosnu i Hrvatsku, hvarski biskup Toma. Čas prije razgovarao je sa starješinom franjevačkoga reda, ocem Marinom, ispitujući ga o prilikama prostog naroda i niže vlastele i savjetujući mu, šta da se megju njima poradi, otkako eto sjednu u prijesto novi kralj. Kroz otvoreni prozor strujao topli ljetnji zrak. Bijaše doista divan kraj, što se razgalio oku sa toga prozora, nu biskup nije mario ni gledati ni diviti se. Fino i duhovito lice njegovo pokazivalo je, da mu je um bio u živu poslu. Male crne oči zasjale bi, časkom opet potamnjele, prema tomu, kakve li su već misli križale njegovom glavom. Zlatni krst, što mu je visio niz prsa, zabljesnuo bi svakiput, kadgod bi palo sunce na njega i bacao iskre po čitavoj sobi.

Biskup je razmišljao. Bio je zadovoljan uspjehom, što ga je do sada stekao u svom poslanju. Istina nije bilo mnogo; predobio je bana Radivoja sasvim, a kralja napolak. Ali već je i to

dosta, da u njega nije naišao na odlučan otpor. U kralja je bistra glava; brzo je shvatio situaciju, pa se može reći, da je u sebi već pristao. Za kraljem povešće se i druga patarenska vlastela, što su uz njega. Druga je stvar da predobije one, koji još nijesu uza nj i što čvrsto stoje uz kraljeva odlučna protivnika, vojvodu Stefana. Uz to se pobojavao osmanlijske politike, koja je umjela sasvijem zgodno da cilja, mudro nugjajući zaštite, blaga i časti. Eno tako se vojvoda Stefan iznova sprijateljio sa vrhbosanskim begom Isom, koji ga je pred jedno pô godine u velikoj pratnji pohodio, noseći mu silne darove, a bilo je očito, koliko je begu bilo stalo, da sklopi s vojvodom što tješnje prijateljstvo. Biskup je slutio, kamo to smjera. Taj časoviti mir nije ga mogao zavarati.

Saznao je kao pod veliku tajnu od vojvode Radivoja uz ostalo i onu zgodu s djevojačkom otmicom, i kako mu je žena, vojvotkinja Ruža, u bezumnoj ljubomori sama i ne sluteći splela mrežu. Jer eto, Isa-beg ne će mirovati, dok ne osveti tu sramotu. A jer to dosele još nije učinio, biće osveta strašnija. Zato dakle prijateljstvo sa humskim vojvodom i onoliki darovi?!

Da se dakle otkloni opasnost s te strane, valjalo bi predobiti toga kneza za se i za svoju stvar. Tek — kako?

Tu se biskup gnjevno nasmija sam sobom i stisnu šaku od ljutine. Ta zar on to nije već pokušao s dobra? Nije li preklane čitav mjesec dana boravio na Blagaju? Nije li razvio sve svoje priznato oštroumlje? Pa što je polučio? Vojvoda ga gostio; dan na dan se tu klalo, jelo, pilo i bučilo — sve, kako reče, u čast gosta svoga. A kad bi biskup, jedva uvrebavši koji čas, da s njime u četiri oka govori, natuknuo o državnim poslovima, neka se okani Osmanlija, i neka se pribije uz rimsku crkvu, onda bi se vojvoda glasno nasmijao, potreptao svoga gosta pouzdano po plećima i govorio: „Prepuštaj ti to meni, biskupe; zna Stipan, što radi!“ Ili bi ga prividno slušao i pristajao na sve, kad već nije mogao da izbjegne otvorenoj besjedi, a čim bi biskup okrenuo Blagaju legja, okrenuo je i vojvoda da radi — ko i prije.

...Tvrda je to glava, koja se na ovakav način ne će nagovoriti. Bilo bi uspjeha jedino onda, kad bi vojvoda uvidio svoju ličnu korist.

Tu se biskup odjednoć ustavi posred odaje.

...Zar da nema načina, da se taj lukavac, ta tvrda glava priljubi njegovim namjerama? Najednom klikne poluglasno:

— Divne li misli! I kako li je jednostavna! Sve bi se razmrsilo za najvećega mira.

I biskupovo se lice stalo sve više vedriti, dok je sve življe opet nastavljao šetnju i ne znajući stao mahati obim rukama, kao da bi njima htio pratiti unutrašnji živahni razgovor.

Treba složiti kralja i vojvodu. A da se to postigne, treba ih svezati zajedničkim interesom. Eno u vojvode krasna kći, rogjena da bude kraljicom; otac ju voli najviše od sve djece; megju svim knezovima nema joj pristala prosca. Tu opet kralj — mlad i vatren, u kojega je, istina, žena, ali žena prosta; vlastela je i ne priznavaju kraljicom, on je sam krije, niko je dosada nije još ni vidio. K tomu taj brak nema i onako vri-

jednosti pred katoličkom crkvom. U tome, dakle, da sveže kuću Kotromanovićevu i Kosačinu brakom, da kralj Toma oženi Katarinu Vukčićevu: jednim udarcem okrunio bi biskup svoje djelo. A Stjepan —? Ne će li prihvatiti zgodu, da djetetu svomu i unučadi priskrbi, što sam ne može lako da steče? Ako već on ne može da bude bosanskim kraljem, neka mu kći bar bude kraljicom. Toj se udici ni lukavi Stefan ne će izmaći.

I biskupa spopane grozničava poslenost. Morao se sam ušutkavati, da svlada preveliko veselje zbog ove uspješne misli. Brzo sreda u glavi, što bi prije svega valjalo učiniti. Istina, čeka ga težak posao: s jedne strane treba skloniti kralja za tu osnovu, a s druge ukloniti kraljicu. I sam nije pravo znao, što je mučnije. Ipak odluči, da ženski posao — kao osjetljiviji — prepusti kraljevu bratu, neka se obavi u samoj porodici, a bez njegova utjecaja. Uputiće ga koliko bude potrebito, pa baš i ne pošlo sve tako brzo za rukom, kako bi želio u taj čas.

Pljesnu triput u dlanove, a na to ugje na niska vrata momak u mletačkom odijelu, s kratkim nožem za pojasom.

— Pogji do gospodina bana Radivoja i zamoli ga na dogovor; zapovjedi biskup na talijanski.

Momka nestane, a zamalo ugje ban Radivoj. Vrlo se promijenio. Nekad junački stas sav se nekud pogurio i omršavio. Tamna se kosa progrušala, a gusta brada obrasla mu upale obraze. Oči je ustrmio preda se, a pogled mu lutao nestalno.

Sav je izišao kao čovjek, kojega su posve savladale muke nemirne savjesti. Nije znao, plaši li se više osvete narodnje radi umorstva kralja, koji je možda ostavio još po kojega vjernog privrženika, ili osvete Isa-begove, zbog otmice. A kako se Osmanlije osvećuju, gledao je jednom na rogjene oči, kad je ono Isa-beg, pozvavši ga jednom u goste, dao na kolac nabiti dvije izdajice. Pa nije li zar i on izdajica i još k tomu ubojica?

U tom strahu ni danju ni noću nije imao mira. Osjećao se golemim krivcem, i ako možda i ne bijaše pokajanje, nego strah i nesigurnost, koji to čuvstvo prouzročiše. To ga čuvstvo najprije natjeralo, da se baci pred noge djeda Milovana i da se odrekne krune, a ne našav utjehe u toga strogoga sudije, koji ne poznavaše ni oproštenja ni utjehe, namjerio se na biskupa Tomu. Ovaj, čuvši što se pogovara o Radivoju, pomalo predobi banovo povjerenje. On ga utješi nadom, da će pokajnik steći oproštenje. A Radivoj, da se riješi onoga crva, što mu j podgrizao srce, uhvatio se te nade kao utopljenik slamke, ne bi li kako stekao opet mir i sigurnost.

Tako je ban u legatovim rukama postao mekan kao vosak i povodljiv kao dijete.

— Zvao si me, prečasni gospodine, počne ban, stupivši k biskupu.

Isti mu se glas promijenio i izišao kao u bolesna čovjeka. — Što je tvoja želja?

— Ti si se sam potrudio do mene, ispričavaše se biskup. Bio bih k tebi došao, da si poručio.

— Pristoji se, da ja k tebi dogjem, časni gospodine. Ti si gost u ovom gradu, a ja domaćin, sumorno vrati ban Radivoj.

— E hvala ti, bane i sine. Želim da se s tobom još porazgovorim o važnoj stvari, koja mi je došla na pamet. Nego da te najprije pitam. Što uglavi s onim Talijanom i njegovom ženom? Hoće li šta biti za kraljičin dvor?

— Uzeh ga za dvorskoga, odvrati ban sjednuvši i uprijevši ruku pod čelo. Istina ružan je u lice, hrom, grbav i razrok, ali čini se vješt dvorskim običajima, a osobito žena mu fina je vladanja. Mislim, da bi za sada mogli povjeriti uregjenje kraljičina dvora ovoj dvojici, dok se ne nagje bolje.

— A šta je kralj odlučio zbog kraljice?

— Dovešće je pravo u Sutjesku, pošto se uredi dvor za stanovanje njoj i djetetu.

Radivoj pri tome uzdahnu. Sjetio se svoga sina, kojega mu žena u svom prkosu još vazda ne ustupa.

Videći ga biskup snuždena, pristupi k njemu, metnu ruku na njegovo rame i progovori, kimajući glavom:

— Ti mi se, sine, još nijesi smirio!

— Što ćeš, časni oče; ne spavam noću, jer mi udilj ne ostavlja strah duše.

— Zar je u tebe tako slabo uzdanje u Boga? prikori ga biskup blago. Ne znaš li, da je sumnja u njegovu svemogućnost grijeh?

— Znam; ali ja trpim...

— A ti se otkupi dobrim djelom, velikim bogougodnim djelom, koje će biti na sreću

drugih, a na spas duši tvojoj. Samo tako kaju se grijesi i pribavlja se mir duši.

— Što da još učinim, oče? Primio si me u svoje stado, darovao sam pola župe niže Vranduka za nov manastir, predobio sam napola i brata svoga, kralja Tomaša, da pogje mojim primjerom...

— To baš nije bilo ni teško, uleti mu biskup u riječ, jer je kralj i sam uvidio, koliko će time steći koristi sebi i svojoj zemlji. Nu, da se sasvijem zaštiti, najprije valja da se ispune svi uvjeti, koji su skopčani s tim izmirenjem i koje iziskuje potreba zemlje i države.

— A koji su to uvjeti? digne Radivoj glavu.

Biskup se dvatriput prošeta odajom, da sreda misli u glavi. Onda privuče stolac pred bana, sjednu i poče:

— Te uvjete ne nalaže Rim, već ih zahtijeva zdrav razbor, a da se ne ispune, sva bi naša muka bila uzaludna.

— Ali koji su to uvjeti? ponovi nešto nestrpljivo Radivoj.

— Ako se kralj vrati u krilo rimske crkve i ako povede za sobom i sav narod, učinio je dobro djelo na uhar svojoj duši, nu zar će time već spasti Bosnu?

Ban začugjen pogleda u svećenika, koji tako slobodoumno zbori, te stade napeto da sluša, kako li će nastaviti, ali se biskup odjedared kao dosjetio drugoj misli, te upita kao nehajno:

— Koliko je bosanske vlastele na okupu u Jajcu?

— Ima ih jedna trećina, odgovori Radivoj.

— A što ne dogjoše ostali, koji su pozvani? Ne dogjoše zar jedni, jer zabavljaju kralju, što je nezakonit sin Ostojin?

— Baš kao i meni, trgnu Radivoj ramenom.

— Eto već dva uvjeta, nastavi biskup i ne saslušavši Radivojeve riječi: valja primiti rimsku vjeru i steći zakonito priznanje našljedstva. To su jutros govorila i vlastela megju sobom, a sjećaš li se, što je na to primjetio Klešić?

— Šta, Klešić! U njega je uvijek nagao jezik.

— Nije nagao, sine, nastavi biskup, već je izrekao, što sva bosanska vlastela u svom srcu misle: „Neka se ne drzne iko, da nam nametne za kraljicu — čobanicu!“ Slutiš li treći uvjet, koji će tek mladomu kralju privesti plemstvo? Biskup malo zasta, gledajući pronicavo u Radivoja, a onda nastavi u propovjednom tonu:

— Svaki je vladar dužan da ojača dom svoj, da učvrsti prijestole sebi i potomcima svojima zakonitim našljedstvom, ako želi da zemlju sačuva i od unutrašnjih nemira i od izvanjskih dušmana. Kraljevi sklapaju saveze i ugovore prijateljstva, pače i ženidbe sklapaju se u interesu države. Po ženidbama sa kćerima odličnih porodica mnoga se država podigla do velike snage, više nego mačem i silom. Srodstvo sa uglednim porodicama podaje i veći ugled. Primjere možeš naći na sve strane, pa i u samoj zemlji. Eno ti samoga vojvode Stefana...

Tu biskup časkom stane i pogleda u Radivoja.

— Što ćeš time da rekneš? upita Radivoj napeto.

— I ti ne poimaš?

— Zar da i moj brat, kralj Tomaš, sklapa takav brak? oklijevaše Radivoj.

— Pogodio si!

— Ali u kralja je žena...

— Koja spram prilika ne može biti kraljicom, to valjda i sam uvigjaš...

— Vjenčana mu je, istina po narodnom običaju, ali taj veže u nas možda još čvršće nego crkveni brak, jer ga vežu slobodna volja i riječ...

— Nu crkva ne priznaje tog običaja... Oba časom zašutješe. Šutnju prekinu Radivoj zabrinuto:

— Bojim se, da Toma na to nikada pristati ne će.

— To — to je eto tvoja briga, tvrdo će biskup. Tebi kao bratu najbolje će dolikovati, da kralja pomalo skloniš na to. Ta žrtva ne smije biti teška, jer bez toga nema ništa. Evo dakle i za tebe dostojna zadaća, da izvedeš djelo, kojim ćeš se donekle otkupiti od krivnje svoje, a kralju i narodu pokazaćeš, koliko si nesebičan.

— Pa baš ja da to učinim? kimaše Radivoj glavom. Ta ja i ne znam, kako da o tome počnem...

— Prije svega valja kralja tako upućivati, da i sam uvidi potrebu rastave. A jer ne valja gubiti ni časka, dobro je da počneš što prije. Kralj i onako još danas očekuje formular za svoju molbu na papu, pa će biti prilike, da mu

se sve razloži, što eto uglavismo. Ali oprezno, bane gospodine, oprezno i bratski blago, da dokažeš potpunu svoju bratsku, nesebičnu ljubav. Kaošto je meni vjera pred očima, nek je tebi domovina!

— Još jednu, prečasni gospodine — ne mogaše se Radivoj uzdržati da ne pita, — a jesi li već mislio o našljednici Vojačinoj?

— O tome ćemo poslije, završi biskup. Za sada još ne trebamo misliti na to.

I onda stadoše ova dvojica da kite knjigu, koju će Radivoj odnijeti kralju.

II.

To isto poslije podne boravio je kralj Toma u svojoj hodaji u zapadnoj kuli i zamišljeno šetao gore dolje. Bješe odjeven u lako domaće odijelo, bez pojasa i oružja. Oko glave igrahu mu još plavi uvojci, no licem je sazorio i izišo muževan i ozbiljan, katkad i mrk od teških misli, a modre mu oči gledahu čvrsto i oštro u daljinu. Malo prije bješe ga ostavio brat Radivoj, i on ostade teško zamišljen. Ruke je složio na krstima te nemirno, nu čvrstim koracima šetao po hodaji. Časom bi se naglo ustavio posred sobe i digao glavu, kao da je sam sebe prisluškivao; časom bi stao uz sto i premetao po hartijama i pergamenima, koje ležahu tamo u gomilama. A onda bi popostao sad uz jedan, sad uz drugi prozor, da se zamišljeno zagleda svakiput na drugu stranu.

A krasan bješe pogled na sve strane. Kao da se blagi stvoritelj u čas dobre volje s osobitom ljubavi ustavio na tom mjestu, da ga iskiti obilnim darovima. Sve unaokolo redale se slike, jedna ljepša od druge, jedna pitomija i velebnija od druge.

Tu se uzdigle na modroj nebeskoj pozadini visoke planine obrasle do vrha gorom, tamo se u dolini talasaju zlatoklase njive, ondje se opet pjenuša i buči šumni vodopad Plive, ispod mnogobrojnih mlinova, ljeskajući se omahom sad kao alemova kiša, sad kao duga u nebeskim šarama. Sve to bi oživljeno bijelim kućicama i zaseocima te pitomim klepetkama blaga i krupna i sitna.

Uza sve svoje brige ne može mu se oko nagledati krasote prizora. Ta to ga živo sjećaše njegova velebnoga ramskoga kraja, samo što je tu bilo sve pitomo, veselo; sve je posvjedočavalo obilje i bogastvo. Pa i jest tako — i ne samo tu. Po svoj je zemlji tako. Prva je godina njegova vladanja počela s mirom i mirno se nastavljala. Narod bez smetnje izorao zemlju, posijao sjeme, sjeme urodilo obilno kao još nikada; rodili vinogradi, — ima svega u obilju. Trgovci iz Dalmacije i Italije redom traže u novoga kralja dopuštenje, da smiju svoju rukotvorinu zamijeniti zemaljskim proizvodima.

Kako da ne bude sretan, kad mu evo dobri Bog tako blagoslovi početak vladanja!

A kralj i hoće da bude sretan!

I uze dalje da posmatra. Eto odmah niže kule osovio se toranj crkve sv. Luke. Oko crkve pa

sve uz gradska platna nanizale se kmetske kućice, sve čiste i uredne, sa cvjetnim vrtovima i granatim voćkama. Pred crkvom stoji vreva; kroz otvoren prozor čuje se vika trgovaca, kupaca, vojnika i svakojaka svijeta, kojega je ovamo pritezao kraljevski sabor.

Srce mu je zadovoljno, što se njegovu pozivu odazvaše tolika vlastela! Tu su patareni Vlatkovići, Sankovići, Jurjevići, pa katolička gospoda, gospodar zapadnih strana Dumna i Glamoča Vladislav Klešić, pa Vukac Vukičević, Pavlovići, Petar Vojsalić, gospodar Visokoga, onda Kovačevići, Dragičevići, pa i nebrojeni mu četnici, koji u čas ostadoše bez posla, te se okupiše oko kralja, a megju svima stajaše mu najvjernije uz bok hajduk Veljko.

Čini se dakle, da će mu sve poći za rukom. Moćni vojvoda Sibinjanin Janko lični mu je prijatelj; kralj Vladislav stisnuo mu na pošljednjoj vojni desnicu i obećao mu svoju pomoć. Osmanlije miruju, s bratom se upoznao i izmirio; on ga podupire i pomaže. A k svemu tomu nugja mu i najmoćniji megju silnima, rimski papa, prijateljstvo preko svoga legata, hvarskoga biskupa Tome.

Kako da ne bude sretan i zadovoljan!

Pa ipak njegova sreća nije ni potpuna ni čista. I nije ni trebalo, da mu legat razloži situaciju, kad mu je izručivao poruke svetog oca. I sam je vidio, da je vladar tek jednoga dijela Bosne; da se još mnoge velmože tugje od njega, ne priznavajući ga; da Osmanlije doduše miruju, ali da se oni, koji su uništili Grčku, Srbiju i Bugarsku ne će zadugo ustaviti

na pragu Bosne; napokon da se ni Stefan Kosača još nije odrekao aspiracija na bosansku krunu.

Da sve te zapreke ukloni, da odoli svim protivnicima, da sebe i zemlju učvrsti, potrebito je da se što čvršće veže uz Rim, a s Rimom uz zapadne vlasti. Tako reče jutros legat, a malo prije i brat Radivoj.

Toma nije mogao da ne povladi ovomu razlaganju biskupovu i bratovu. Vidio je on svu korist, koja izvire iz prijateljstva s rimskim papom.

Pa ipak još sve nešto oklijeva. Ta nije to mala stvar odreći se vjere, u kojoj se je othranio.

I on se nemirno ushodao. Čelo mu se smrklo.

Istina, ako se pravo uzme, u duši je već odavna prestao vjerovati u bogumilstvo. Ta nije li mu se srce još ko u mladiću opiralo da vjeruje, e je ovaj divni svijet djelo nečastivoga? A poslije, osobito otkada mu je oko gledalo one divne hramove u Dubrovniku i čitavo mu se srce ustreslo od uzvišena pjevanja, od onih velebnih zvona, otada je sve jače u njem čvrsnula slutnja, da ono biće, koje je dalo čovjeku da to sve učini, ne može biti zlo; već mora biti neizmjerno dobro i lijepo, a dobro i zato, što je dalo čovjeku da osjeća radost i ljubav za taj divni svijet i za sve ono, što je lijepa stvorio — čovjek.

Dakako da je Toma sve dosada pred svakim tajio ta svoja čuvstva, a osobito pred ocem i djedom svojim. Da, strah od Milovana bio je jedini razlog, zbog kojega je Toma uopće oklijevao i borio se sam sobom. Zar da u živac uvri-

jedi oca i djeda, koji je za nj toliko učinio? Da Milovan nije neumorno obilazio bogomilce i pomalo ih pripravljao, da za izbora kralja pristanu uz Tomu, ni pored svega junaštva njegova ne bi ga tako lako i bez otpora izabrali. Pa sada da se odrekne djedove vjere, da se iznevjeri svojim biračima?

Ali što ono još reče biskup Toma?

Neka nastoji da pomalo privede i ostale bogomilce u krilo rimske crkve, jer samo tako zajamčiće se posvemašnje pristajanje zapada uz bosansku stvar. Ta i brat njegov, vojvoda Radivoj, kojega jučer učini banom jajačkim, položio je u ruke biskupove zakletvu, da prelazi na rimski zakon. Istina je, na njem je teška sumnja, da je ubio kralja. Možda mu je biskup zaprijetio paklom i vječnim mukama, a možda i obećao oproštenje, ako se dade pod okrilje zapadne crkve? Ko zna. Ta i ne zna se ništa izvjesna, što je istinita na onom pogovaranju. Pa i njihov snošaj čudnovat je.

Toma se nikako nije mogao toplo priljubiti uz toga brata, kojega nije poznavao dvadeset i četiri godine. U njegovoj blizini vazda bi ga sapinjala neka plahost, i ako mu se Radivoj pokazao i pokoran i spreman da mu u svem služi. A opazio je i to, kako su se ostala vlastela u početku silno tugjila vojvodi Radivoju; tek malo pomalo, videći kako ga kralj uza se drži, priučiše se da ga trpe kraj sebe.

Dakle, što se tiče pokatoličenja, on se tomu ne bi ni najmanje opirao, da ga ne smeta misao na starca Milovana. Što će taj da rekne?

Nu Milovan moraće napokon uvidjeti, da je to jedini put k spasu zemlje. A ne uvidi li — eh onda valja i tu žrtvu doprinijeti na oltar domovini i pregorjeti oca i djeda. Ta vladari moraju često da žrtvuju sve svoje sopstvene želje na korist zemlje i naroda. Ne reče li tako brat Radivoj?

Ali što ono još reče, da je dužnost kralja? — ustavi se Toma i stade da se sjeća. Sklapanje povoljnih saveza, učvršćenje prijestola zakonitim našljedstvom? Ta da, još je nešto rekao:

... „Vojvoda Stefan Vukčić, koliko je i sam besprikorna roda, toliko je i po ženi stekao...“

Koliko je i sam besprikorna roda!

Još mu jasno zvone te riječi u ušima.

A on, kralj — nije li mu se u taj čas na čelu zapalio žig sramote, što je nezakoniti sin — pa bilo baš i kraljev? Toma je brzo sazorio; za nekoliko časova naučio je, kako se u svijetu sudi, što vrijedi, što ne vrijedi. Ni biskup ni brat to ne rekoše izrijekom, no Toma se stade pitati, ne će li mu i *to* smetati, da učvrsti svoj položaj? Ova ponosita i obijesna vlastela — ne će li ga prezirati? Ta zar to već ne čine?

Zar to ne učini družina Petra Filipovića, koji eto ipak dogje u Jajce, kad je na polasku iz Bobovca u Jajce stigao niže Vranduka na bosanski brod? I kraljeva i Filipovićeva povorka sretoše se na obali, a ljudi stadoše se otimati, ko će prvi prijeći. A kad kraljevi ljudi kazaše, da prate kralja, zar se ne dignu jedan od Filipovićevih ljudi, da prozbori: „Kaki kralj? Zar kopile Ostojino?!“

Zar mu ne rekoše i brat i papin legat isto, što i onaj surovi konjušnik — dakako finijim riječima? Ali oni rekoše još nešto, što je oduzelo žaoku toj besjedi.

U rimskoga je pape neiscrpna moć i milost. Ne reče li tako njegov punomoćnik? Rimski papa ima vlast nesamo opraštati grijehe, on može da skine i ljagu s okaljana imena, da izbriše žig sramote sa čela, da pozakoni što je nezakonito!

Spas domovine zahtijeva žrtvu, sila Boga ne moli!

Pa da, on je gotov da moli u pape, da ga primi u svoju crkvu, da ga proglasi zakonitim sinom Ostojinim. Jer na kralju, koji želi da ga zemlja i narod priznadu zakonitim vladarom, ne smije biti ni mrljice, zbog koje bi iko mogao da mu uskrati štovanje.

I opet se ustavi u svojim mislima.

Tu zape o nešto, što je Radivoj rekao i što mu je tek sada sinulo u potpunoj jasnoći.

Da se učvrsti na prijestolu, potrebito je nesamo pokatoličenje i pozakonjenje poroda svoga, već i bračna sveza s kakvom odličnom porodicom, da se steče zakonit našljednik i da ne bude prigovora zbog nedolične žene...

Tomi se smrknu lice.

Stane k prozoru i pogleda napolje.

Sunce je upravo sjedalo za planinu. Bješe odista čarobna slika. Pošljednjim sunčanim zlatom osuti vrhunci na istočnoj strani dizahu se iz tamnih dolina pod vedro nebo. Iz nizina počela se dizati tanka bijela maglica, koja pomalo zastiraše dalnje krajeve; činilo se, kao da

sve tone pod velikim morem. Pogled bijaše krasan, ali i sjetan. I opet se Toma sjetio onih magluština u Rami i čudnih slika, koje mu je od njih čarala mašta...

Najedanput strese glavom.

— Ta to je ludo; što taj svijet misli? promrsi megju zubima, kad mu se u pameti ponovile riječi bratove. Ta zna on, da vladari za volju države puštaju svoje žene i s drugima se vjenčavaju. Ali od njega to još niko nije tražio. Pa uopće — to je glupo i pomisliti. Njegova dobra, mila žena!

I Toma se silio, da više na to ne misli. On se gotovo sakrivao pred tom mišlju, a da je odbije, pozove slugu, nek zamoli biskupa, da dogje k njemu. —

U to se već bilo sasvim smrklo.

Toma sam zapali uljenicu, što je stajala na stolu, a u to ugje i biskup.

— Dakle, prečasni gospodine, progovori kralj, ja sam odlučio da zamolim svetog oca, neka me primi u svoje stado i neka pozakoni ime moje, da nestane svake sumnje o mom pravu, da usrećim svoju zemlju i svoj narod.

— To je vrlo vrijedno hvale, vaše veličanstvo, pokloni se biskup i nastavi: Uvjeren sam, da sveti otac ne će oklijevati, da ispuni tu opravdanu želju...

— I ja se nadam, pa zato želim, da bi ban Radivoj odmah još večeras spremio pismo na papu, da ga sutra uzmognemo po skoroteči poslati na put u Rim; dovrže kralj življe.

— Zar već sutra? začudi se biskup. Ne bi li još malo pričekali? Za sada je dosta usmena

izjava vašega veličanstva papinu punomoćniku. A što se tiče potvrde svetog oca, može se još čekati. Možda se nagje još štošta, u čem će trebati papine pomoći...

— Kako vi to mislite? upita kralj.

— Mislim, da ne će škoditi, ako se o stvari još malo razmisli.

Biskupu bijaše u taj čas nešto drugo na pameti.

— Istina; nu meni se žuri, reče kralj. Eto na jesen hoću da sazovem sabor u Kreševo, i tamo sam rad da proglasim odgovor papin.

— O, dotle ima još kad da prispije i odgovor, reče biskup. Već što htjedoh da predložim vašemu veličanstvu, tiče se prejasne vaše gospogje...

— Moje žene? mrva se smrknu kralj.

— Mislio sam, čvrsto nastavi biskup, da djelo ne bi bilo potpuno, kad ne bi s vašim veličanstvom i prejasna gospogja prihvatila katoličku vjeru. Jer onim časom, kad vaše veličanstvo pristane uz rimsku crkvu, brak vaš sa prejasnom gospogjom Vojačom nije više zakonit po rimskom zakonu...

— Zar tako? A što vi mislite, da treba učiniti? upita Toma s nekom bolnom napetošću.

— Mislim, da bi valjalo da i prejasna gospogja pogje za primjerom svoga prevedroga gospodara.

— Pa ja se u načelu ne protivim, samo ne želim, da se upotrebi ikakva sila ili pritisak.

— Nipošto, vaše veličanstvo, brzo će biskup. Radi se samo o tome, da se nagje svećenik, kojemu bi se mogla povjeriti zadaća, da pomalo uvjeri prejasnu gospogju.

— A komu da to povjerimo, prečasni gospodine? Ja poznam malo rimskih svećenika, odgovori Toma.

— Ako je vašemu veličanstvu s voljom, ja sam eto rado spreman, da poslužim prejasnoj gospogji, kadgod dospijem...

— E onda je sve u redu! Samo vas molim: blago i oprezno; ja nikako ne ću da bi pomislila, e je to sila...

III.

U prostranom i sjenatom vrtu, što se savio podno grada Sutjeske, procvale ruže bujno kao nikada prije. Bilo ih je svake ruke i posvuda, po visokom zidu, pa onda po vrtu u čitavim grmovima, a zavile su i sjenicu nakraj vrta.

U toj sjenici boravila je Vojača najveći dio dana, sve otkad je pred nekoliko sedmica dopratiše iz tihoga Studenca ovamo u kraljevske dvore. Tu se zabavljala svojim sinom, tu je vezla sitan vezak, tu je i sanjarila o prošlosti i o budućnosti. Jer ovo dvoje nije više naličilo jedno na drugo. Ta joj se budućnost činila strašna, jer je o njoj sudila po sadašnjosti, koja joj je bila tugja i po tom nemila.

Od njena dolaska, naime, počeo je po nju sasvim nov život. Onoga mira i ubave spokojnosti nestalo je. U novouregjenom gospodarstvu bila je množina novih lica, na koja je trebala istom da se obikne. Ona, koja je sve do sada vodila kuću, odregjivala i gospodarila sama, imala je sada oko sebe čitavo čislo dvorskih gospogja, koje su sve te poslove obavljale mjesto nje, a

nad sobom imale su vrhovnu dvorsku gospogju, kojoj se pače imala i sama kraljica da pokorava. U tom neobičnom kolu neugodno je se dojmilo, što je ubrzo opazila, da svako pazi na njen korak, svaku njenu riječ.

Znala je ona, e je trebalo da se nauči gospodskomu vladanju. Govorio joj o tom i Toma i okružio je onim dvorkinjama, jer da je to tako u svake kraljice.

A ona, eto gdje preko noći postade kraljicom!

Tako ju barem nazivaše svak u novom okolišu. Ona je šutjela i trpjela, koliko joj god bilo nemilo. A nemila joj je bila, osim drugih, najviše ta vrhovna dvorska gospogja. Već na prvi pogled ju nešto odvraćalo od te žene — dà, obuzimao je neki strah pred njom.

A ipak bješe ta dona Elvira nesamo lijepa i udvorna u vladanju, no se umjela tako slatko umiljavati i pokoravati, da bi mislio, sva je sušta dobrota i blagost. Da, bila je tako spremna da kraljici ugodi, da je s mjesta uklanjala ostale gospogje iz njene okoline, čim bi opazila, da joj smetaju. Ona joj je pače ostavila i staru dojkinju, da sa malim Stjepanom ostane u sobi do njezine ložnice, jer se Vojača nije htjela da rastavi sa sinčićem.

U ovo blago popodne sjedjele su obje gospogje pod ružinom sjenicom, i dona Elvira upućivala je kraljicu u novoj vrsti svilena veza. Ovaki časovi nijesu bili bez interesa za Vojaču, jer joj je tom zgodom dona Elvira pričala o svijetu, za koji je Vojača jedva i po imenu znala. I koliko se tugjila inače od Talijanke, opet je rado pratila to pričanje, ako ga vazda i nije razumjela.

Gdjekada ju je opet i umaralo takovo pričanje; onda je spopani želja za samoćom, za djetetom svojim, i rado bi tražila kakvu izliku, da donu Elviru za neko vrijeme skine s vrata. Tako bješe i sada učinila. Klicanje maloga Stjepana, koji se negdje dublje u vrtu nagańjao sa starcem Gojakom, tako je neodoljivo ozvanjalo u njezinim ušima, da se brzo domislila, e joj je uzmanjkalo svile za vez, pa bješe zamolila donu Elviru, da joj je donese. Uslužna se gospogja dignu i pogje u grad, a bješe dotamo prilično daleko kroz vrt i dvorišta. Onda skoči Vojača do djeteta i započne kao oslobogjena jednu onih dražesnih igara, kod kojih i djetinjstvo i ženstvo dobivaju svoj najsvjetliji izraz.

*

Megjutim se dona Elvira uputila u grad. Putem se zamislila u svoj novi položaj. A to je činila tim češće, što je vrijeme sve više odmicalo.

Ovaj mir oko nje godio joj do nedavna. Ali to spokojno jednoličje nije bilo spram njene naravi. Ona je opet bila željna doživljaja, života, zanimljivih zapletaja i raspletaja, kako je obikla u svojoj domovini.

A mogla je biti već i sita tih zanimljivih doživljaja. Jer svaki od njih ostavio je gorak žalac u njezinom srcu. Štogod je tražila, kakogod se penjala, vazda se opet našla u glibu, poražena i u sramoti. Pa ipak se svakiput opet pridigla i kušala nanovo.

Kad je ono proljetos došla sa svojim mužem Vičencom Fortunatiem u pratnji mletačkih tr-

govaca u Jajce i tu — čuvši, da kralj traži pratilju i dvorsku nadglednicu za kraljicu, ponudila se isti dan banu Radivoju, koji je uregjivao kraljičin dvor, kralj je oštro pogledao, kanda je tražio nešto u pameti, te je onda zapitao, nije li je već gdjegod vidio? Ali brzo se dosjeti okretna tugjinka i spomenu, da je njegovo veličanstvo možda gdjegod vidjelo njezinu sestru, koja je živjela u Bosni, i na koju je vrlo nalik, samo što je ta sestra crnomanjasta, a ona evo plavokosa.

I sjetio se zbilja kralj, da je on tu sestru vidio na Blagaju, ali da se baš ne raduje tomu poznanstvu, jer se ona žena sramotno ponijela na Blagajskom dvoru.

No tada preuze plavokosa dona Elvira da vješto brani sestru: Svijet je zloban, vojvoda Stjepan čovjek živahan i k tomu silnik, vojvotkinja prekomjerno ljubomorna. Eto odmah tri razloga, da se na samotnu žensku, bez štita i obrane, obaraju klevetnici sa svih strana. Pa kad je Cecilija vidjela, kako zbog nje nastaju smutnje, ostavila je sama Blagaj i vratila se u Italiju.

Kralj je povjerovao toj priči, koja donekle nije ni bila sasvim izmišljena, i tako niko nije ni slutio, da su dona Cecilija i dona Elvira jedno te isto čeljade, koje se sprema da po trećiput nanovo počne svoj pustolovni život, da s većim uspjehom odigra novu svoju ulogu, — ovajput ulogu krjeposne žene i učiteljice.

Nemile joj bjehu uspomene na pošljednje dane u Blagaju. Istina, malo se suviše pustopašno vladala. Kao da ju je ostavio razbor u onom bujnom životu, uz strastvenoga i bezobzirnoga vojvodu. Mislila je zbilja, da ga je već svega zarobila. Vojvotkinja, ne mogavši više podnašati sramote, ostavila je grad i ona ostala samovladaricom. Vidjela se već vojvotkinjom; ta ni manje ni više nije od zaljubljenoga vojvode tražila, nego da je pozakoni. Tad joj se on prviput s prijezirom naruga: „Zar baš želiš da budeš vojvotkinja?!“ A kako je to samo izrekao! Još je sada gnjev trese, kad se sjeti. U to ga posluži nesreća u ratu sa sinovima, pak je zlu volju svoju iskaljivao na svojoj ljubaznici. Tako im se život kolebao izmegju putenih uživanja i bijesna vragovanja te svagje i inata. Razmirice zaredaše sve to češće, a Cecilija nije dogledala cilja.

Tad se zgodi jednom, da su u Blagaj došli putnici iz Firence, koji su išli u Bosnu. Bjehu to patriciji firentinski, i vojvoda ih gospodski ugosti. Na nevolju nagje se tu i jedan stari poznanik done Cecilije, koji pripovijedaše vojvodi po koju crticu iz života Cecilijina u Italiji. Vojvoda bijaše bijesan, što je dopao šaka ženske skitnice; htjede odmah da joj otvori gradska vrata i da joj pokaže put, ali znajući, da bi i njemu samomu bilo u prilog, da je se bez bruke riješi, ugovori s onim znancem, da je povede.

Pred vojvodom i cijelim društvom pozdravi Talijan svoju zemljakinju vrlo usrdno, te se pohvali, da joj nekoč bijaše zaručnikom. Vojvoda prihvati tu riječ, te se ponudi, da će namaknuti nešto miraza, da se stari „zaručnici“ što prije vjenčaju.

Zaludu se Cecilija — Elvira branila. No uvidjevši i sama, da joj na Blagaju nema više

opstanka, prihvati nenadana muža i miraz. Vjenčanje se obavi brzo, k tomu na vojvodin savjet učini ona nekoliko promjena na sebi, da je — kako je on svjetovaše — ne bi još kogod upoznao, i po tom krenuše novi supruzi u Bosnu po trgovačkim poslovima. A kako ih je put vodio i na kraljevski dvor, dogovori vojvoda sa mladom gospogjom, kako će oštrim okom oko sebe motriti i sve mu dojavljivati, što se tamo zbiva. Razumije se po sebi, da vojvoda nije štedio ni obećavanjem, a ni prijetnjama.

Ono nekoliko trenutaka samoće, što preostadoše Vojači, kad je ostavila Elvira, upotrebi kraljica da se slobodno zabavlja sa svojim sinkom.

Mali je Stjepan volio osobito jednu igru „kjalja". Naučio ga je Gojak, a mali je od nje načinio po svojoj glavi varijaciju „kjalj i kjaljica". Majka mu je morala da sjedne na klupu, a mali bi joj na glavu posadio vijenac od ruža, što mu je morala sama splesti, pa bi se onda on i Gojak pred njom klanjali.

Ta mu se igra tako svidjela, da bi se glasno smijao i pljeskao u ručice.

— Da te tvoj babo sada vidi! uzdahne Vojača i sjeti se, kako Toma sve rjegje uz njih boravi. No našla je ona u svojim sjetnim sancima, koji bjehu puni čežnje za vojnom, neke odmjene, kojom si je prikraćivala vrijeme čekanja.

— Nana, sada ćemo igrati vuk i janje! predloži mali, zasitivši se „kralja". Ti jagnje, ja vuk....

I nana je morala trčati i sakrivati se ispred vuka, no dogodi se, da se janje iznenada okrenulo i uhvatilo vuka, pa ga stalo grliti i ljubiti.

— Bože, sretna ti sam! klicaše joj duša kroz dječiji smijeh.

Najedanput joj uho osjeti škripu vrtnih vratašaca. Brzo poljubi dijete i postavi ga na zemlju.

— Sad se igraj opet s Gojakom, reče i brzo se vrati pod sjenicu, te prihvati vezivo.

Tä, dona Elvira — da je ovako nagje, rekla bi opet, da te djetinje igre ne pristaju kraljici, a nju takove opomene tako silno bole! Te ponovne poduke najviše je odbiše od uslužne tugjinke, koja joj je inače svakom prilikom ugagjala i laskala.

Kako bijaše sama dobra srca, pripisivala je i te poduke dobroti srca Elvirina, pa se silila da joj bude zahvalna. Jer eno, ona vrši samo kraljevu volju, koji ju je postavio, da je nauči svemu, što treba kao kraljica da zna i umije. A ta dona Elvira, koliko li toga sve nije umjela i znala! Koliko joj nije pričala o lijepoj i naprednoj zemlji Italiji, njezinoj domovini, u koju se ugledava čitav ostali svijet, da od nje nauči uljudbu i naobrazbu!

Ta pričanja slušala je Vajača s nasladom, te bi u takim momentima osjećala simpatije za tu ženu tim više, što je u svojoj samoći osjećala sve to veću potrebu, da se nasloni na drugo slično biće, no čim bi pogledala u one nemirne, plamsave oči Talijanke, protrnula bi od neobjašnjiva straha.

Elvira se vrati sa svilom i pogleda na Vojačinu radnju, koja je imala da bude vezen pokrovac za Tomina konja.

— Ovaj listić valja još malo zaokružiti, reče Elvira i pokaza prstom na srebrn cvijetak.

— Još jedan dva zadiljaja, pa će biti dobro, odgovori Vajača i ispravi radnju. Baš je taj cvijet nalik na drenov, nastavi, kojega ima mnogo, mnogo kod moje kuće u Rami; sve bi u proljeću zabijeljelo od njega.

Vojača se slatko zamisli. Ta onakov je cvijet podala Tomi, kad se vjeriše. I što se odonda sve nije dogodilo? Nehotice ponovi glasno:

— Bože, kad se sjetim, što se sve ne dogodi u to šest godina! Upravo mi je, kao da snivam — ili sam ono prvo toga sanjala? Kako li je krasno tamo pod Radušom! nastavi snatrivo.

— Vi ljubite taj kraj, svijetla gospo? upita Elvira.

— Kako ne ću? Ta ondje sam bila dijete, tamo sam se vjerila i udala. Pa i prije još — tamo sam s Tomom pasla ovce i brala cvijeće, provodila igre, on mi čitao i pričao čudne priče o kraljevima i kraljicama, o vilama i zmajevima i o drugim čudesima! I eto — nije li i naš život kao kakva priča! On kralj — ja njegova žena! Kojiput mi je kao da je to samo lijep san, pa da bi ga moglo nestati i mi se opet povratiti pod našu Radušu. Bog zna, ne bi li tako i bolje bilo — uzdahne najednoć.

— Zašto, svijetla gospo? upita Elvira i vrebajući upiraše pogled u Vojaču, koja se zamišljeno zagledala u daljinu. Zar nije lijepo biti kraljica?

— Kraljica! povrati Vojača — kraljica — ta jesam ja kraljica? Ali nije mi ni stalo do toga — samo njegova da sam, drugo i ne tražim. No časom me hvataju lude misli, od kojih sva protrnem...

— A kakve su to misli, gospe moja? slatko upita Elvira.

— Ah! uzdahne Vojača i prevuče desnicom preko čela, koje se silno namreškalo. Često me hvata strah, pa se pitam, jesam li i dostojna te sreće, što sam njegova žena? Ne će li se on jednom dosjetiti, da sam neuka, kako sam niska roda? Ne će li se jednom zaželjeti *kraljice,* koja bi mu bila ravna i rodom i umom? Eto to su te misli, koje me toliko muče!

— Hm! javi se Elvira.

— Što rekoste? upita je mlada žena. Vi ste iskusna i pametna žena, recite mi jednom — ah, ali mene je tako strah toga odgovora...

— Što da vam reknem? pogleda je Elvira vrebajući.

— Da li me ne vara taj strah? tiho prošapta Vojača.

Elvira spusti oči kao s neprilike.

— Vi ne odgovarate! prikori je Vojača.

— Kako ću da kažem — izvinjavala se tobože Elvira.

— Ja vidim, da i vi tako mislite! strašivo će Vojača.

— To jest, ne mislim ja tako, uklanjala se Elvira izravnu odgovoru.

— Zar *drugi* tako misle? sve s većim strahom upita Vojača i pogleda velikim očima u svoju dvorjanku.

— Čula sam tako...

— A što ste čuli —?

— Da vam zabavljaju vlastela, pa vele, da vas kralj ne vodi sa sobom megju gospodu, jer — jer...

— Jer? Za Boga svršite! uhvati je Vojača za ruku, sva blijeda i drhtava.

— Jer — no jer se tobože još ne umijete kretati kao druge vladike, završi Elvira oprezno, uzmaknuvši opet.

— Samo zato! dahne Vojača kao oslobogjena teške sumnje i uspravi se opet. Bilo me je već strah, da nije zato, što bi se kralj mene — stidio. One kretnje — ta to ću ja brzo naučiti? Je l'te, dona Elvira? Vi ste vješta učiteljica, a ja ću nastojati, da što prije naučim, da ne sramotim vaše muke. Ta sami ste me pohvalili, da napredujem.

Časkom zamukoše obje i čulo se samo sitno prasketanje čohe, kad bi iglom u nju zabadale. Najednoć začu se pred visokim gradskim zidom topot konja. Vojača dignu glavu i stane slušati. Da nije došao Toma? Ta on je običavao višeput vraćati se i koji dan prije, nego li mu se nadala. Zamalo se topot začu u dvorištu, samo joj se činilo, kao da je družina veća nego obično.

— To je on! viknu Vojača i skoči sa klupe. Sva je porumenjela od veselja. — Toma je!

I htjede da poleti preda nj.

Najednom ju tvrdo spopane za ruku Elvira.

— Kuda ćete?

— Idem pred svoga — muža, odgovori Vojača i pogleda začugjeno svoju dvorjanku.

— Samo mirno i dostojanstveno! opomenu je Elvira hladno. Ne priliči kraljici, da se namiče sama mužu.

U trenu kad je Vojaču obuzela tolika radost, kosnuše je se te riječi kao led. Smiješak na usnama zamre, a suze joj navriješe na oči. Uzrujana baci vezivo na kameni stol u sjenici, jer je čula kako škrinuše vrata, kako njegov korak šušti po pijesku.

Bijaše ju gotovo stid, da ju zateče suznih očiju, te s toga zamaknu za živicu, da se nevigjena odšulja u dvor i da se sabere.

U to pristupi Toma k sjenici. Elvira ga odmah pozdravi poklonivši se duboko, no on to jedva i opazi, već zapita nekuda zaposleno:

— Gdje je moja gospogja?

Elvira se ponešto brecnu; nije umah znala, kako bi se poslužila kraljičinim odsućem.

— Svijetla je gospogja otišla u svoje hodaje.

— Nego meni je bilo, kao da sam je ozgora još vidio tu pod sjenicom, začudi se Toma i stane se ogledavati po prostranom vrtu.

— Svijetla je gospogja doista istom pred malo časova otišla.

— A ja je nijesam sastao?

— Onuda je pošla, naokolo, zaokruži Elvira rukom, da označi put.

— To je kanda preda mnom pobjegla! nasmiješi se Toma bezazleno. Valjda se je našalila.

Toma pogje za Vojačom, koja je megjutim pobrisala suze.

— Ti, bjegunice mala! našali se, našavši je dublje u vrtu, pod grmom rascvala čemina.

Srce ju gonilo, da mu se baci radosno u naručaj, ali kad se sjeti opomene, da joj valja čuvati „mir i dostojanstvo“, savlada se, čekajući oborenim očima, dok joj pristupi muž.

— Što je to s tobom, ljubo? odstupi Toma, videći je ovako nepomičnu. Zar ne ćeš da me pozdraviš kao obično?

Na to mu se ona približi i sklone se bezvoljice kao uplašena ptica na njegove grudi, a zatomljene suze udariše kao bujica.

— Vojačo, dušo, što ti je? prepane se Toma. Jesi li bolesna? Je l' te ko uvrijedio? Ta govori!

No ona je svejednako jecala. Kad joj je pomalo odlanulo, reče isprekidano:

— Sad, sad je opet dobro, sve je dobro...

— Sve? Zar što me nije tu bilo? Ta, ludo mala, nije to prviput...

Nu ona mu strastvenim čuvstvom ovije obje ruke oko vrata i pritiščući se čvrsto uza nj, jecaše bolno i isprekidano:

— Ne, ne...

— Ne? Dakle se rastuži zbog nečega?

Vojača ne odgovori odmah, već stane da razmišlja, kako li će ga najzgodnije upitati za ono, što je u taj čas tako bolno htjela da sazna. I odjednoč lane:

— Je li, Tomo, ti se ne stidiš mene?

Te se riječi kosnuše Tome čudno, gotovo neugodno. Makne se naglo i prohodavši vrtnom stazom, reče nestrpljivo.

— Kakve su to lude misli? Čemu graditi nevolju a bez nevolje?

Ona se preplaši — prviput u svom braku — od mrkoga lica svoga gospodara i upre prestrašene oči u njega. Tad se on osjeti, gdje ona ne odgovara i svrne pogled na nju, pa opazivši te zastrašene oči, stane opet do nje, uzme je za ruku i reče blaže:

— Kako me to odjednoč gledaš? Bio sam malo oštar, ali ti ne znaš, kako me zabolješe tvoje riječi, kako me vrijegja tvoja sumnja!

— Oprosti, oprosti! stane ona opet jecati, ali te suze bijahu blaga rosa, koja joj dizaše sa srca tugu. Kriva sam, znam, što nijesam šutjela.

— Tu opet nijesi kriva, a pravo je, da mi sve kazuješ, odvrati Toma. — Nu reci mi, nastavi za kratak čas, otkuda tebi take lude misli?

— Eto, otuda, odgovori ona hrabrije i ubrisa suze bijelim velom svog oglavlja, — otuda, što me dona Elvira upućuje, kako da se krećem, klanjam, kako da govorim, sjedim, hodam, pa kad onda ne mogu odmah da pogodim, onda — onda me je vazda strah, da ne ću nikada naučiti, pa ćeš onda i ti biti sa mnom nezadovoljan. Eto zato!

— Zar zato? reče na to Toma, zagledavši se u nju — a da se ona i ne osjeti, kako je dražesna baš u toj svojoj nespretnosti, s onom smetnjom, s onim rumenilom stida. — Zar zato? Dušo slatka, ne brini se ti o tome! Naučila, ne naučila — pa šta zato? Ne mora to biti danas, ima kad lasno do jeseni...

— Do jeseni? A šta će biti onda? upita Vojača radoznalo, ali i prestrašeno.

— Eto, sad mi se opet preplaši! odgovori Toma. Da, na jesen držaću sabor u Kreševu i pozvaću svu bosansku gospodu sa njihovim gospogjama, pa hoću onda da im pokažem svoju ljubu i sina.

— Tako! tiho će Vojača, silom tajeći svoj ponovljeni strah. Pa samo da što reče, upita: A hoće li ih biti mnogo?

— Tako oko stotinu dvije od prilike!

— A poznaš li već ti koju od tih gospogja? upita Vojača na jednom.

— Malo ih poznam: Ivaniševu sestru, mladu Sankovićku, pa njegovu majku, knjeginju Teodoru i još dvije tri, koje sam jednoć našao u Borču kod Pavlovića.

— A hoće li biti i moja jetrvica? gane se Vojačina radoznalost.

— Bojim se, da je ne će biti, nasmiješi se Toma preko volje; moja snaha još se vazda ljuti na moga brata, pa ne će nikako natrag k njemu.

— Kako to? Zar ona nije kod njega?

— Nije, već je kod svoga brata, otkad ga je ostavila.

— Zašto ga je ostavila?

— To — to ti ja, dušo, ne bih smio zapravo reći, oklijevaše Toma, ali napokon stvar i nije više ni toliko tajna, dok je Ruža sama izbrbljala.

Vojača nije smjela dalje da pita, no u to Toma sam nastavi:

— Radivoj bijaše ugrabio Isa-begu mjesto robinjice njegovu kćer, a Ruža ju pustila kući ocu njezinu i tako se razljutila na muža svoga, te je s mjesta otišla k majci i bratu, pa sve do danas opire se i ne će natrag u Vranduk.

Vojača pogleda svoga muža s izrazom posvemašnjega neshvatanja.

— Nu vidiš, da to nije za te, presiječe Toma šutnju, diveći se nevinu srcu svoje žene. Nego ostavimo se Ruže, pa hajdemo u grad, jer

treba da pozdraviš gosta, što je sa mnom došao.

— A koji je to gost? upita Vojača.

— Hvarski biskup, koji želi, da ti se pokloni.

— Hvarski biskup? ponovi Vojača zamišljeno. To je zar onaj, koji te je...

No ne mogaše da doreče, da je to onaj, u čije se ruke Toma odrekao svoje vjere.

— Da, ti znaš, produlji Toma, da je on punomoćnik rimskoga pape, koji želi dobro i sreću Bosni, pa i meni i tebi. Zato treba da mu budemo zahvalni i da činimo, koliko možemo, po njegovoj želji. Ti ćeš ga lijepo dočekati, je li, dušo?

I Toma je pogladi po oba obraza.

Ona obori oči i promuca:

— Ah, ta mene je strah i — stid. Još ja u svom vijeku ne vidjeh biskupa. Kako da se krećem, što da kažem?

— Ta kako to ne bi znala? mrvu će nestrpljivo Toma, zaboravivši kako je baš ta nestrpljivost stješnjavala mladu ženu. Toliko si valjda već naučila od done Elvire, da ćeš znati dočekati stranu gospodu. Neka te dona malo uredi, a onda za sat od prilike sagji u palaču, a razumije se, da će te dvorkinje pratiti.

Po tom šuteći vrate se pod sjenicu, gdje kralj Elviri ponovi svoju želju.

*

Bješe u veče istoga dana. Na dvoru vladala žurba, kako već biva, kad se dočekuje visok gost. Sve je bilo zaposleno, samo Vojača je ležala u svojoj ložnici i teško plakala. Još je na sebi

imala one sjajne haljine, otkako je poslije razgovora s biskupom pobjegla od svojih pratilica i ovdje se sklonila. Oborilo je čuvstvo silnoga poraza, što ga je doživjela. Ne samo da je sama ćutjela, kako je sapeta i nespretna izišla pred visokim crkvenjakom ozbiljna i sigurna vladanja, jedva promucavši odgovore na njegova pitanja za njezino zdravlje, već je to isto čitala i u jedva pritajenim porugljivim pogledima svojih dvoranaka, a što je bilo najgore, Tomino se lice namrgodilo, da porumenio je; dakle on je se počeo stidjeti.

I obli je bolnom vrućinom krvca po obrazima, a suze potekoše obilno. Hoće li ona ikada savladati tu plahost pred stranim ljudima?

A što ju je još više zabrinulo, bješe što je Toma ni jednim pogledom nije utješio, kad je s biskupom ostavio dvoranu. I kad je malo prije tu bio, bio je mrk i oštar, kao nikada prije. Govoraše joj, da nije više dijete i neka se jednom sjeti, što je dužna sebi i njemu, da im se drugi ne rugaju.

IV.

Biskup se Toma iz Sutjeske otputio na nekoliko dana. Kralju bješe rekao, da mu valja pohoditi novo uregjene manastire franjevačke, a osobito kreševački, koji se istom dogradio, te uz to ukrijepiti vjernike na ustrajnost u svetoj vjeri. No u tom poslu vodio ga put sve do Blagaja.

Bijaše u njega, uz diplomatsku spremu, neobične žilavosti. Različite niti, što ih je hvatao

u javnim i sukromnim prilikama u Bosni, čvrsto je skupio u svojoj ruci, u kojoj se našle i druge sveze sa zapadom. Valjalo mu samo još da izvije žicu iz najtvrgje hridi, iz tvrdoglavoga vojvode Stjepana.

Da to postigne, savlada svoju zlovolju zbog pošljednjeg bezuspješnog pohoda na Blagaju, te se jednoga dana opet nagje gostom u ponositoga vojvode, kojemu je isto tako godio taj pohod, koliko ga je i začudio. A i dobro mu je došao u taj čas. Vojvodi bješe dosadilo samu na pustom Blagaju. A opustio je, otkad ga pred tri četvrti godine ostaviše vojvotkinja i djeca, te on malo iza toga otpravio i svoju ljubeznicu, jer mu počela dodijavati. Onda se bio otpočeo i rat s Dubrovnikom, koji mu je štitio sinove; no taj je rat bio nesretan po nj, i odatle njegova zlovolja. Zato je radosno pozdravio svakoga, koji bi ga pohodio u njegovoj samoći, a veselio se i biskupu, s kojim je volio da se iskreno čarka.

Prvi dan kretao mu se razgovor oko kraljevskog sabora u Jajcu i o prilikama u zemlji. Vojvoda se doduše rugao kralju, koga zvaše samo „čobanskim“ kraljem, no kako je biskup neustrašivo izlagao sve odnošaje i vjerno mu ocrtao stanje zemlje, okani se i Stjepan ruganja, te stane i on ozbiljnije govoriti. Koliko je njemu bilo više stalo do svoga gospodstva, nego do sreće države i naroda, opet je šuteći odobravao postupak biskupov, a kad ču, da je kralj spreman prijeći na rimsku vjeru, nehotice mu se izmakne:

— Ta mudrac je taj Toma! Ko bi to mislio! To je danas još najpametnije: ili Rim ili Jedrene!

— No to još nije dosta, nastavi biskup; treba učvrstiti kraljevstvo...

— Pa to će već učiniti Rim, doda vojvoda porugljivo.

— Ne, već to će učiniti — žena, bezodvlačno će biskup.

— Ha, dobro je smišljeno! Žena — da, da; žene su jaka — nevolja! nasmija se Stjepan. No kralj je oženjen, kako sam čuo.

— Tek žena mu ne može biti kraljica, produlji biskup.

— Razumijem; taj vez treba raskinuti i...

— Sklopiti novi...

— S gospodskom krvi! nasmija se vojvoda lukavo. Ele, biskupe, ti se baš očinski brineš za svoga štićenika! Nego gucni de malo, nudio vojvoda punom čašom, da se okrijepimo; ja naime sudim, da još nijesmo gotovi. Dakle — nastavi, pošto istrusi pehar — ti si se dao na sklapanje ženidaba! Valjda si mu već i našao neku tamo prekomorsku?!

— Nijesam, mirno odvrati biskup; no sam smislio, kako bi bilo, da postane kraljevim tastom čovjek, koji je sam nekoć bio željan kraljevske krune?

Vojvoda se naglo gane, pogleda biskupa strašno, a onda lupne svom snagom po stolu, da je sve sugje odskočilo.

— Ti, ti se usugjuješ..! Ta to je nečuvena smjelost! A znaš li ti, biskupe, kakav je vojvoda Stjepan, kad se ma ko drzne da mu se ruga, pa kad ga spopane jarost?

— Znam, jer eto vidim, još mirnije odvrne biskup.

Taj mir zabezeknu gordoga vojvodu. On se povali na naslon svoga stolca i izbulji oči u biskupa. Napokon viknu, udarivši se rukom o koljeno:

— Ili sam ja lud ili si ti..!

— Razmisli, vojvodo, što je bolje: samo vojvoda ili kraljev tast? uleti mu biskup življe u riječ.

— E, biskupe, — to nijesam znao: žedna bi ti mene preveo preko vode! smiri se vojvoda. Vidjelo mu se, da mu se stale svigjati nabačene misli.

— U vojvode, najmoćnijega vlastelina Bosne, krasna je kći, ponosita Katarina, nastavi biskup sigurno; nju da oženi kralj, postali bi vojvodini unuci — kraljevi...

— Unuci... istina, a ja sam već star! zamišljeno progungja vojvoda i podupre tešku glavu o desnicu. Pa to si ti izmudrio?

— Evo, a ako ti je pravo i još više, nastavi biskup. Kad se u Rimu dočuje, da i vojvoda nije nikaki protivnik, moglo bi se dogoditi, da Rim tomu istomu vojvodi, u ime priznanja, pošlje i hercešku krunu. A djevojka iz herceške kuće dostojnija je kraljevskoga prijestola...

Vojvoda još jače razvali oči, a biskup mogaše opaziti, kako te riječi djeluju.

— Pravo da ti kažem, časni gospodine, — zavrne vojvoda izmed šale i zbilje — da si došao još pred koji mjesec s takim prijedlogom, otpravio bih te — nu tako kao ono prviput — ne budi zamjere. No sada da znaš, star sam već; luda žena i buntovna djeca opiru se meni — znaš li šta to znači? Željan sam ti

mira. Pa onda, kad već treba udati djevojke, neka to bude odlično. Ne marim, da mi kći postane kraljicom, ali — bolje i to, nego da se uz ljubomornu mater potajno opire svomu ocu. Ali ne gradimo ražanj, dok je zec još u šumi. Uz tvoga kralja živi još žena — i ako to baš nije suviše velika zapreka, a moja kći još je u Dubrovniku. Zvao sam ih već višeput, grozio se buntovnim sinovima, bijem s njima boj, ali oni tvrdokorni uskraćuju posluh ocu i vojvodi. Neka ih bijes zna, okle im tolika drskost!

I vojvoda primaknu amo još krupnu psovku.

Ali biskup položi tanku ruku svoju na vojvodinu i reče:

— Umiri se, gospodine vojvodo; ako ti je s voljom, povratiću ti gospogju vojvotkinju i djecu...

— Pa to bi ti, biskupe, učinio? razvedri se vojvoda.

— Bih, ali uz uvjet, da očistiš svoj dvor!

— Hm! zagungja vojvoda i mrko mu rumenilo skoči u opaljene obraze.

Vidjelo mu se, da mu je taknuo u nemilu žilu. No ipak odsiječe mrko: Već ga očistih!

— Ah, a ja to i ne znam! začudi se biskup.

— Pa zar ti trebaš opet sve da znaš?

No biskupa ne smete ta porugljiva opaska, već on nastavi:

— Onda valja, da ljubeznim pozivom vratiš porodicu svoju k sebi.

— Zar baš ljubezno? ljuto se nasmije vojvoda. Naučiti ću ja njih...

— Polako, vojvodo, metne biskup svoju ruku na vojvodinu. Žena je krhka stvar, ne valja je spopadati surovom rukom.

— Još da je zar i molim, da se vrati!

— Dakako, i to što možeš ljubeznije... Pa i djecu.

— I moju djecu...? porugljivo prihvati vojvoda.

— I kćer svoju, buduću bosansku kraljicu...

Oba se muža izmjeriše pogledima.

Vojvoda se zamislio, a biskup nastavi:

— A sve to na sreću i slavu kuće Kosače i cijele Bosne!

— Hm, to je opet druga stvar, časni gospodine!, dovrže vojvoda. Sreća i slava?! Tu se radi samo o živoj ili mrtvoj glavi. Sreća! Samo ako nekako ispredemo jedan ovaj ljudski život, ono godinica, što nam ih je odmjerio car nad carevima! Njih valja uživati, kako bolje možeš; što je iza njih, za to ne tari glave. Ja ti kažem: ozvonilo je Bosni ovako ili onako, pa i ako se spoje dva ogranka kuće Kotromanića i kuće Kosače. Bude li Katarina kraljica bosanska, biti će i pošljednja. Ali makar, neka bude!

— Zloguk si vjesnik, vojvodo! kimnu biskup glavom.

— Možda ćemo doživjeti, znam ja, što se u naših susjeda Osmanlija snuje. Čovjek, koji se maša jednom rukom carskoga Beča, drugom gizdavoga Carigrada, da ne bi šakom zdrobio rukovet Bosne! Tu će trebati jedino još da se svak pobrine oko svoga, pa onda mirna Bosna; uživaj, što se dâ uživati. S toga pijmo, dok nas još ima!...

Sjutradan ostavi biskup Blagaj i uputi se u Dubrovnik — kao poslanik i gospodski knjigonoša možnoga vojvode.

V.

Bilo je od prilike tri četvrti godine prije jednoga dana u ranom proljeću.

Nad gradom Dubrovnikom svitala zora. Poviše Žarkovice stalo se sve jače rumenjeti nebo, a s tiha mora zastrujio svjež lahor i strugnuo preko sivoga krša, što se visio nad zelenim rubom maslinika i lovorika. Godio je i putniku i njihovim konjima, koji se u dugom nizu spuštahu niz Ploče.

U gradu se pomalo budilo. Na kućama otvarala se vrata. Tu i tamo izišla bi sluškinja s metlom pred vrata, da pomete ploče ispred kuće.

Oko velika studenca na Pilskim vratima sakupile se djevojke, da nagrabe vode, da se naslušaju novica i da ispričaju, što su same nova saznale.

Nasta tolika vika i cika, da bi se u čudu pitao, razumiju li se, kad se tako upoprijek hvataju pitanjima i odgovorima.

U to dogje jedna s velikim bakrenim bačinom. Čim je druge ugledaše, salete se oko nje kao pčele na med.

— Sjetna, Bare, povigj, kako ti je u nove gospe?

— Kako, — ne pitajte, odgovori nadošlica pokunjeno.

— Nije te bilo osam dana na vodu, uplete se jedna.

— Ne dade gospa; išao momak, da se već ne skitam po ulici.

— Bijedna Bare, išla nad pogaču kruha iskat', a sjetna od gospogje utekla! — nadoda neka druga, naslanjajući se o svoj kabao.

— Uji me zmija, jest. Gdje sam ja ovo došla? Bolja bješe i ona gospogja od ove, odvrati Bare snuždeno i obori crne oči.

— Ma povigj, brižna, kako ti je? sjete je nekolike, dok su druge već otišle sa svojim kablima i vrčevima.

— Tužno, Milice moja, odvrne Bare. U Martolice bar dospjeh k poštenu poslu, i ako je vazdan zijala nada mnom, ne gleda li me njen Martola, izjele ga vile, kako je ružan bio! Ali u ove Šujevice!

— Ma ti se nešto gizda tvoja gospa! uspe druga.

— Nosi ti breme svita na sebi, potvrdi Bare, primetak, koret, kožuh od toliko lakata, pak suknju, koja je dvaest i osam lakata široka, koliko t' uteza, ja ti najbolje znam, koja u jutru i po objed vadim iz kofana. A metlicom se, kad se ide na dvor, četa, četa! A kad se sve učinilo, gospar vika: Oslico, magarico, kad će se na komardu poći? Dogji ja s komarde na vrijeme od objeda, pristavi. Gospogja se s mise vraća; otpni gospogju, a ne imaj kad spjenit; svuci gospogju, a lonac kipi; daj gospogji košulju, da se promijeni, a lonac iskipje. Gospar ide na objed, a meso ni uzavrjelo. Gospar vika: Kupi vina, napravi trpezu, daj djeci jesti — sve

u jedno. A gospa me meće cokulom: Oslico, što su tolike besjede s gosparom?!

— Čudim se, kako si živa! ražali se Mare. Ma promjenjuj opet.

— A kako ću? Godišnjica sam...

— A nu, Luce, što ti tako kasno na vodu? navališe sada djevojke na novu pridošlicu.

— Ja kasno! A već sam evo jutros po drugiput, odvrati Luce važno. Ne držite me, sjetna ja, moram da se žurim.

— A kakva te je sila spopala danas? nasmiju se druge i od šale joj zakrče zjalo od zdenca.

— Ma ne gradite šale, zasrdiće se djevojka. Nemam ja kad da dangubim..

— Ta valjda se ne misliš danas još udati? opet će druge.

— Čeka ju tamo za uglom Pero Kešica...

— Ili gospa s papučom...

— Manite se već jednom. — I time se htjede Luce da protura. U to se ukaže blizu djevojaka mlado momče u humskom odijelu.

— Nu, koji li je ono čovjek? viknuše sad nekoje ostavivši Lucu, koja brzo metne svoj krčag pod zjalo bunara.

— A bi l' vas ja smio moliti malo vode? pristupi momak. Bio je prašan i činio se umoran.

— Pristupi, nijesmo vučice, nasmiju se djevojke. Baš je pristao momak. Ej, Luce, dodaj mu tvoj krčag.

Luca se okrene i poda krčag, a onda upita momka začugjeno:

— A okle ti dolaziš?

— Iz Blagaja grada...

— Nu ti njega, iz Blagaja? Zar od vojvode Stipana, koji je škutorku posadio na zlatni sto, a vojvotkinju bije i guli?

— Da iz Blagaja; nu mi recite, kuda se to ide do palače, gdje je gospogja vojvotkinja na stanu?

— Kakva vojvotkinja, more? upitaše djevojke u glas. A jedna će i ne slušajući, što je pitao:

— A po Bogu brate, je li škutorka zbilja tako lipa, kako se priča? Grede li vas dan u svili, a vojvotkinja u kostrijeti?

Momak se od neprilike počeša za uhom.

— Ne znam vi ništa reći, odvrati sav zbunjen, nu vas molim, da mi rečete, kako ću doći do...

— To ću ti ja reći, pomogne mu Luce iz neprilike. Uze ga za ruku, odvede ga nekoliko koračaja dublje na Stradun i pokazavši rukom u tijesnu uličicu, reče:

— Pogji u ovu ulicu, pa sve uz one skale do onoga visokoga zida. Tamo klepaj na prva vratašca, dok te ne puste. Tamo je vojvotkinja.

— A nu, Luce zna, kakva je vojvotkinja! začudiše se djevojke, pošto se momak izgubi u ulici.

— Kako da ne znam, kad sam ju na rogjene oči vidjela.

— Ma koga i kada?

— Pa eto: vojvotkinja sa Blagaja stigla noćas u grad. Vidjeh je, jer mi je kastelanica gospa.

— Kakve su to priče? Ta nastavljaj!

— Šta ću vi reći? Otjerao je oni vojvoda, da može pirovati s nekom škutorkom!

— A kako je vojvotkinja?

— Tužna, bolna, sva shuljena...

— A ko je s njom?

— Mladi knezovi, pastorci, lijepi kao mladi borići, jest duše mi, a knjeginjica tek — kao ružica.

— A šta će sada?

— Eto — ali šta ja tu pričam, a doma sve ruke pune posla.

I Luce poleti, koliko je mogla od teška vrča na glavi.

Nu djevojke nastaviše oko bunara svoj razgovor:

— A što to kaza Luce? uhvati riječ jedna od njih — da je vojvotkinja utekla zbog one Talijanke, što je vojvoda drži u dvoru? — Aja, ima tu drugo!

— A što? zaokupiše ju ostale; daj kazuj, po bogu sejo!

— Kazaću vam, ali mir, da ko ne čuje, jer je teška tajna!

I djevojke stisnuše se oko nje i šutke napeše uši, da im ne uteče koja riječ te zanimljive pripovijesti.

— Eto čujte! zače pripovjedačica. Moj rogjak bio tamo u banovini i sinoć se vratio, pa mi priča, da je vojvoda isprosio svomu sinu kćer dalmatinskog plemića, ili čak samoga bana. Kad je odvedoše svati, izišao je vojvoda pred njih, a kad ugleda mladu, tako mu se svigje, da je hotijaše za se. Jedni vele, da ju je silom

oteo, a drugi, da svati mladu oteše toj sramoti, pa se s njome na pô puta vratiše. A vojvotkinja, kad to začu, ostavi muža. Ta zar da trpi zakonita žena take sramote?

— Baš će tako biti, reče jedna od djevojaka. Bar se znade, zašto su i sinovi pristali uz majku.

*

Vojvotkinja Jelena bješe zbilja te noći stigla u Dubrovnik, da nagje u njem zaklona od surova muža i od besramne inoče. Jer na Blagaju bivao joj život sve to nesnosniji. Dona Cecilija sve se više širila dvorom i upotrebljavala svoju moć nad vojvodom, da podloži sve, počevši od najzadnjeg družinčeta, pa do vojvotkinje. Ova ko da više nije ni vrijedila. Cecilija joj se javno rugala, a vladanjem svojim trovala mlade knjeginjice.

No i u Katarine zgodi se promjena od onoga časa, kad se od nje na doksatu otrgnuo junak Toma i kao pomaman ostavio grad. Njoj se otvorile oči i kad progleda, spopane je golem stid. A tek kada ču, da taj čovjek ima ženu i dijete, umalo ne svisnu od bola i sramote.

Od toga časa zamrzi na svoju zavodnicu. Stala joj se uklanjati, a da joj to lakše pogje za rukom, pribi se uz svoju braću.

Kad to opazi Cecilija, planu u svom srcu još jačim bijesom i odluči, da će ih sve ili pokoriti ili istisnuti. Vojvodu je tako čvrsto uhvatila u svoje mreže, da se nije bojala ni čega više.

U dvoru govoraše družina, da je vještica i da ga je svega činima začarala. I stadoše je se plašiti, pak su joj zato služili i slušali je sve mimo vojvotkinju, premda su ovu voljeli i inače joj bili skloni. Kad se već nije dalo tako živjeti, osmjeliše se sinovi, te progovoriše s ocem ozbiljno, zahtijevajući, da donu Ceciliju ukloni sa dvora. A kad iza burna prizora, mladići ojagjeni čak i zaprijetiše ocu, onda se Blagajem razbjesni nečuvena oluja. Vojvoda planu kao pomaman.

Tek bi tako, kad oba vojvodina sina nagovoriše majku i sestru, da bježe iz toga kužnoga legla. Spremiše najprije brzonoga i pouzdana momka listom u Dubrovnik, da zatraže utočište u kneza.

Slavni i slobodni grad ne uskrati im utočišta, i za malo dana, jedne tamne noći, uljegoše u grad potajno knez Vlatko i Vladislav te vojvotkinja Jelena s kćerkama Katarinom i Marom.

Dajući bjeguncima zaštite, znalo je vijeće, da će se s vojvodom odmah zaratiti, ali ih ovajput ne zastraši rat.

Imali su uza se sinove vojvodine; znali su, da ga sam humski narod, ako se i ne digne na vojvodu, ne će ni podupirati u tom nepravednom boju protiv rogjene žene u svome kršnome zavičaju, i protiv sinova, koje je narod više volio, nego vojvodu. Znali su Dubrovčani, da će i svi Pavlovići jedva dočekati čas, da se osvete otimaču njihovoga Trebinja; znali su napokon, da je vojvodin novac u Dubrovniku u njihovim rukama u pokladu, a bez novca ne ima ni ratovanja.

Tako progjoše mjeseci. Vojvodine čete doduše provaljivale u Dubrovačko, ali ih Dubrovčani, a na čelu im sinovi vojvodini lako suzbijahu. —

U jednoj od onih palača, što ih je vijeće imalo uvijek na raspolaganje, da ugosti velikaše, koji bi se svratili u Dubrovnik, stanovaše vojvotkinja Jelena sa knjeginjom Katarinom, dok je mlagju Maru dala u manastir svete Klare na odgoj. Tu probaviše mati i kći dane i mjesece svoga zatočenja, u najvećoj skromnosti i tišini. Izlazile bi samo svako jutro u crkvu svete Klare na službu. Pohoda nijesu dočekivale, osim kad bi im dolazili mladi knezovi ili rektor općine dubrovačke, da im donesu kakve vijesti.

Jer vojvoda se nije mirno vladao nakon vojvotkinjina odlaska. I osim toga, što je ratovao s Dubrovnikom, nije prestajao tražiti od njega, da mu vrati ženu i kćeri pod gospodski posluh. Ali sinovi nijesu dali ni čuti, da im se mati vrati, doklegod je ona tugjinka na dvoru, a vijeće se nije dalo zastrašiti ni najvećim prijetnjama, pošto nije imalo ni razloga da se plaši.

I vojvotkinja je bila željna mira, i ako bi — slaba i popustljiva — možda opet bila lako poslušala muža. Ali u tom podupiraše Katarina svoju braću. Mrzeći na Ceciliju te bijući u sebi težak boj izmegju pogažene ljubavi i uvrijegjena ponosa i stida, bijaše jedan dan sve povjerila majci.

Taj čas, kad joj se pastorka, koju je nekada uzalud privijala k sebi, da je grli kao svoje

rogjeno, bacila s tugom svojom na materinje prsi, izmiri donekle vojvotkinju sa gorkim joj udesom. Ona je stade tješiti što je slagje mogla, i predočivati što je blaže znala, da djevojka nikada neka ne čini ništa bez majčina savjeta. Obje se gospogje tako nagjoše i svaka je sada razumjela bol druge, pa su jedna drugu tješile, kako su bolje mogle. Ali Katarina prestade biti ono lako i vedro djevojče ko prije; ona postade zrela i ozbiljna žena, koja nije više slijepo pozirala u budućnost, niti se nadala kakvoj sreći. Samotno i tiho boravila je dane uz majku, molila s njome i radila ženske poslove, a često boravila i u samostanu kod svoje sestre i s njome se zabavljala.

I opet progjoše mjeseci.

U to osvane jednoga dana u vojvotkinje biskup Toma. Biskup razgovaraše s vojvotkinjom tajno i nadugo.

Pošljedica toga dogovora bijaše, da se vojvotkinja na ponovno pismo svoga supruga, koje je bilo ovajput sasvim drugačije sastavljeno — naime blago, uprošljivo — odlučila, da se vrati u Blagaj, koji se bio očistio svega, što bi je još moglo vrijegjati.

I jednoga dana, sredinom ljeta, ostavi vojvotkinja sa svojom djecom i biskupom Tomom gostoprimni grad. Dubrovačka počasna pratnja doprati je do Kufina, a tamo je dočeka sam vojvoda, te ižljubivši se sa ženom i s djecom i čvrsto stisnuvši biskupu vještu desnicu, uvede ih svečano u grad, da proslavi pomirenje.

Biskup je malo ,dana po tome opet ostavio Blagaj. Ovajput je bio vrlo zadovoljan uspjehom

svoje diplomatske misije. Vojvoda je naime svoga biskupskoga gosta ispratio sve do svoga sudnoga kamena na nevesinjskom polju. I tu, stisnuvši mu na rastanku krjepko desnicu, reče.

— Nu, prečasni prijatelju, ako ne baš kralj, a nu neka budem kraljev tast. A onda ne marim da ja stari vuk zagjem u tvoj ovčinjak, kad ti je baš toliko stalo. U tvoje propovijedi i onako ne vjerujem...

Po tom se biskup uputi ravno u Bobovac na kraljev dvor.

VI.

U pošljednje dane ljeta zavladao je oko grada Kreševa neobičajan život. Bijaše na početku septembra, a kako je bilo te godine neobično vruće, dospjelo je grožgje ranije nego prije, pa se već prvih dana septembra posvuda započinjalo berbom.

Sva, danas bukovom šumom obrasla gorica nadohvat kreševačke kule, bijaše u ono doba jedan golem vinograd, koji u te dane oživje od marljivih beračica. Pjesma se orila, i koliko bješe sjetna i jednolična, opet davaše oduška povišenu čuvstvu životne radosti i obilju snage. Tu potrebu za oduškom prebujalih osjećaja, kako ga podaje samo pjesma, kad uskipi srce, pa hoće da iskoči, nije ni strogo i mrko bogumilstvo moglo sasvim da zatare, i ako ju je umjelo sapinjati u sjetnije kajde. K tomu je baš u ovom kraju živjela katolička općina, a u tome su je bodrili i doseljeni rudari, koji bijahu većinom rimske vjere. Istina, otkada

mjesto njihova biskupa u Potkreševu sjede u Janjićima djed bosanskih bogumila, budne i po njih ponešto teže, te su se morali stiskati, koliko su mogli.

Nu otkada je zavladao novi kralj, jednako pravedan svakomu, ma bio koje vjere, stade se u cijelom narodu pomalo dizati nada na bolja vremena. Od tolikih krvavih bojeva zastrašene duše miroljubiva puka bjehu već željne, da u pokoju jedu gorkim znojem stečeni hljebac. A mnogi se nadahu pouzdano, da je napokon nastupilo sretno vrijeme, te će Bosna ponosna opet procvasti, kao za ono bajno doba Kulina bana.

I odista se činilo, da će se obistiniti te nade i želje. Sa svih se strana kupila vlastela i knezovi na jesenski sabor, što ga je sazvao kralj Tomaš. Malo ne sva Bosna naći će se ovajput u gradu Kreševu.

Što ne će biti najmoćnijega vojvode rusaga, hercega Stjepana Vukčića u tom zboru — a niti mu se mogoše nadati — nije to kralja, a ni ostalu gospodu mnogo smetalo. Tim više druga je stvar u ovaj čas zabavila uzvanike. Znalo se i mnogo se pogovaralo, što je malone od proljetos, pa za čitavo ljeto uz kralja ostao hvarski biskup Toma, papinski legat i povjerenik za Bosnu. Znalo se, kamo je to smjeralo. Bosna se morala pokatoličiti — ali bez svake sile, kako bi to udešavala zgoda i potreba. Pače — što više, i sam kralj prijeći će — ako već nije — na rimsku vjeru, pa i brat njegov, ban Radivoj, a kad se bogumilski puk počeo buniti i mrmoriti, stadoše ga miriti, govoreći, da to

biva samo zbog prilika, da bi kraljevstvo dobilo saveznika u moćnoga rimskoga pape.

— Ele, vidjećemo! drmahu glavama oni, koji se ne nadahu mnogomu od toga. —

Od uzvanika bjehu malone već svi došli. Odličnije vojvode sa svojim gospogjama stanovahu u gradu, a ostali sa družinom pod čadorima. Svuda se vijali barjaci, navrh kule gradske kraljevski, a nad čadorima boje njihovih vlasnika. Strmom cestom med gradom i dolinom obilazili konjanici i pješaci, bilo po poslu, bilo po dangubici.

Pošljednji od gostiju dogjoše Juraj Klešić, — Vladislavov brat, Sladoje Semković i Vukašin Sanković. Idući istim putem, sastaše se, te proslijediše put zajedno: sprijeda muževi, u sredini gospogje im sa dvorkinjama, a otragu muška družina.

Bio je to nov običaj u rusagu bosanskom, da i žene izlaze na javu, a nastao je, otkako su bosanska, osobito mlagja gospoda češće dolazila u Dubrovnik i u Mletke, te se naučila tugjim običajima, pa ih udomili kod kuće.

Dosele življahu bosanske vlastelinke na gradovima u posebnim ženskim odajama, a bogatije u posebnom „ženskom dvoru“, gdje su se bavile ručnim radom. Tu se uz veselu pjesmu prelo, tkalo i šivalo junacima odijelo, a gazdarica je nadgledala i odregjivala ženskoj družini i mlagjoj svojti posao. U tom jednoličnom životu samo rijetko bi se desila promjena, kad bi došao na grad koji trgovac Dubrovčanin, da pred pohlepnim očima ženskinja razgali svu krasotu svoje svilene robe. Još miliji gosti

bijahu u tim odajama pobožni putnici, koji iz daleka sjevera prolažahu kroz Bosnu, da pogju u svetu zemlju. Naročito pričanja o velikim gradovima i o stranom svijetu pobugjivala su u žena ljubopitljivost, a i želju, da se i one ogledaju svijetom i da se nauživ onih dražesnih zabava, gdje se pjevalo, plesalo i zaboravljalo na dosadnu jednoličnost dnevnoga rada. Kad ljetos naigje i prvo glumačko društvo iz Dubrovnika u Bosnu, te obreda gradove od Blagaja do Usore, progje svom zemljom usklik zanosa i radosti.

Takim zabavama nadahu se vlastelinke i sada, a nadahu se tim više, što su znale, da sve svečanosti priregjuje iskusni Ivaniš Pavlović.

Za spomenutom družinom zaostaše gospogje: Gruba Klešićka, Mara Semkovićka i Alka Sankovićka. Bijahu u živom razgovoru o velutu, svili, kadifi, obotcima i oglavljima, a kad iscrpoše to po gospogje vazda zanimljivo pitanje, zapodješe govor o kraljici.

Svaka je htjela, da što više saznade o njoj, koju do sada gotovo niko ni vidio nije. Po čuvenju znalo se samo, da je mlada i neobično lijepa, nu da je seljakinja.

Ponosna Mara Semkovićka, koja u ostalom ne bijaše više ni odveć mlada ni lijepa, namršti usnice i istisnu prezirno:

— Manite se kraljice! Zar ja — rogjena kneginjica Jurjevićka — da se klanjam seljakinji?! Ni okom je pogledati ne ću!

— Ni ja, prista Gruba Klešićka, koja je takogjer već prvu mladost preturila.

— A zašto da je ne gledamo? uspe dobroćudno Alka Sankovićka, još sasvim mlada ljepušna ženica, plavokosa i modrooka. — Ona je kraljeva žena, pa kraljica. Ako je u srcu valjana, ne pita se za rod. Najzad po čovjeku se cijeni žena.

— Ne svagda, važno će Semkovićka, omjerivši mlagju od sebe, što se usudila da pouči starije. — Biva, da i žena čovjeka ponizuje. A to će se lako i kralju dogoditi. Jer kaošto Klešićka i ja što mislimo, misli većina vlastelki. Mi, koje smo kćeri plemenita roda, ne ćemo se valjda klanjati čobanici!

— A da šta ćete? trgne Alka punanim ramenom. Valjda je ne ćete javno vrijegjati?

— Rekoh već: ni gledati je ne ćemo! odsiječe Semkovićka.

— Bože moj! pa je l' ona kriva, što joj je muž postao kraljem? pokuša Sankovićka da sklone svoje druge na blažije mnijenje o kraljici. — Šta da radi, jadnica? Zar da se ubije?

— To baš ne mora biti, odvrnu Klešićka, ali moj mi je gospodar rekao, da se u svijetu kraljevi moraju rastavljati od žena, ako im nijesu ravne po rodu.

— Zar da i kralj Toma otpravi svoju vjernu ljubu? razvali Alka svoje modre očice, sjetivši se svoje mlade sreće — ta eto i ona tek tri godine nosi žensko oglavlje i sretna je žena i majka dvoje sitne dječice. — Ali — oni se vole, kaže svijet, nastavi zabrinuto, — a nije li grijeh, rastaviti dvoje dragih?

— To treba razumjeti, pouči ju Klešićka, koja je nekad pošla za svoga surovoga vojvodu

ne s ljubavi, no zato, što je tako odredio njezin otac, vojvoda Petar Vojsalić, udavši kćer za moćnoga gospodara zapadnih strana, Dumna i Glamoča. A jer joj se tom zgodom polomi nada u drugu sreću sa mladim vitezom od pratnje njena oca, mislila je od toga časa kneginja, da je to običajni tečaj života, pa nije marila, ako se tako dogagjalo i drugima.

— Pa onda, prihvati Semkovićka riječ, ako kralj prijegje na naš zakon, onda ženidba njegova sa Vojačom i onako više ne vrijedi, jer nijesu vjenčani po običaju rimske crkve.

— E, a kraljica — življe prionu mlada braniteljica sretna braka — ako je mudra, ostaviće i ona svoj zakon, pa da se nanovo vjenčaju, i — sve će biti dobro!

— Sumnjam! potrese Klešićka glavom, jer evo još nešto. Ali o tom ne smijem da govorim; zabranio mi moj gospodar.

— O — šteta! viknuše obje druge gospogje, primaknuvši dobre konje bliže svojoj najstarijoj drugi. A zašto da ne kazujete! Vi umijete tako lijepo da pričate! Dete, kažite nam, lijepo vas molimo.

I Klešićka se dala namoliti.

— To vam je naime tako, reče tiše, da je ne bi čule straga njene dvije kćeri, koje su jahale sa ostalom ženskom družinom, — to vam je, što je Toma nezakonit sin pokojnoga Ostoje, pa s toga su nekoji od vlastele u neprilici, te vele, da mu i ne patri kruna. Osobito vojvoda Stjepan ne će ni da čuje za kralja. Ta kad ga kralj pozvao na zbor, poručio mu vojvoda: „da on ne pozna lažno kopile Ostojino"!

Zato vele, da će Toma u svetoga oca zamoliti, da ga pozakoni. Ali to će se samo onda učiniti, ako Toma privoli, da se razvjenča s Vojačom i oženi s kojom vlasteoskom kćeri.

— Što vi to ne rekoste! začudiše se obje gospogje. Bog zna, hoće li on to učiniti?

— Ne, za tu cijenu — ne, toga on ne će učiniti! reče s uvjerenjem Alka.

— A ja velim, da hoće! važno će Semkovićka. Čemu bi se biskup hvarski toliko vrzao oko kralja?

— Bog zna, zna li Vojača za sve te spletke? uzdahne mlada žena sućutljivo. I hoće li sjutra osvanuti kod zabave?

U to stigoše potok Kreševku, uz koju nastaviše put prema gradu. Već se na brijegu iz daleka ukazaše barjaci, a vrh grada se modrili vrhovi Bitovnje planine. U dolini zabijelilo čadorje, a na drumu vrvio svijet, goneći tovare živeža za tolike goste.

Najednom ustavi putnike silna vika ljudskih grla. Nedaleko ukraj puta stajala krčma i pred njom na prostom polju hrpa kmetova. Konji im stajahu privezani o plot. Posred hrpe cvilio gorko tanak čovječuljak u šarenim haljinama. Kad putnici stigoše bliže, ugledaše čudna jahača na još čudnijem konju. Na magarcu sjedio čovjek naopako privezan, a oko njega momci, grohotom smijući se i pjevajući, uhvatili se u kolo. Suhi čovuljak bio odjeven u tijesno mletačko odijelo od crvene i zelene čohe, noge mu obuvene u jako zašiljene cipele, a malu glavu pokrivao visok šiljast šešir sa kokotovim perom na vrhu.

Siromah je glavinjao i ronio suze, a tanka se kozja bradica tresla kao trepetljika. Bio je očito pjan, pa se s njime vojnici grubo pošalili. Neprestano je vikao piskutljivim glasom:

— O la — dri! O dio mi — io! I-i — ladri! O scuro!

A jedan vojnik vodeći magarca u kolo, pjevaše promuklim i supijanim grlom mletačku pjesmu:

„Mi son tanto inamorato
„In donna Nina, mia visina..

Gospodska se povorka ustavi pred krčmom, da vidi što je. Vojvoda Klešić pošalje momka do one hrpe. Ova se razigje, videći gospodu, a nasred polja ostade jadni Talijančić sve jaučući.

— Ta to je naš „maestro“! vikne sad mladja kći Klešićeva, Neda, — koji nas je proljetos učio tance.

— Istina je, to je naš „maestro“, potvrdi Semkovićka. I kod nas je bio, učio nas najnovije mletačke tance i pokrpao nam sve poderano ruho.

— Babo, daj ga odvezati; vidi kako je smiješan! zamoli Neda oca.

Djevojče se nasmiješi, a smijahu se i drugi. U taj par dojaha iz grada mlad vitez. Bješe knez Ivaniš Pavlović. Veselo se pozdravi sa gospodom i gospogjama, a onda ugledavši krojača-plesača, kako je slatko usnuo u naručju kmeta, što ga bješe na Klesićevu zapovijed uzeo preda se na sedlo, nasmija se grohotom i reče:

— Evo ovoga tražim! Kukavica, valjda se opet opio!

— I malo te ga ne umlatiše! reče Semković i ispripovjedi, što su vidjeli.

— Ele, skitnice prekomorske! smijaše se Ivaniš, jašući uporedo sa vojvodama. Uzeo sam ga, da nam pomogne prirediti sve za gozbu — jer kolik je inače kukavac, opet se u sve razumije. Nu eto muke! Otkad je u Bosni, prodao je dušu vinu, pa se ne može dosta na njega paziti, da se ne opije.

— Čini se, prihvati Semković, da je već obašao svu Bosnu. Eno našu ženskadiju redom učio igranju.

— Jest, i u to se izvrsno razumije, baš kao i u krojački zanat, nasmija se Ivaniš. Ne znam, što bi bez njega, da se kakvom nevoljom opet opije. On će nam i kolo voditi na zabavi, on priregjuje prikazivanja...

— O, zar će i toga biti? klikne Alka začugjeno. Mlada je ženica naime već pod dojmom talijanske kulture zaboravila domaći običaj, po kojem je ženi samo onda govoriti, kad ju muž pita.

— Biće, sestrice draga! učtivo odgovori Ivaniš, a sve to za volju lijepih vila. No i to imamo da zahvalimo onomu junaku na magarcu.

Kao da se dogovoriše, okupiše žene Ivaniša pitanjima, što li će sve vidjeti kod tih svečanosti, čemu li se imadu nadati, a Ivaniš pričao im do mile volje.

Od jednoč upita Alka svoga brata Ivaniša u po glasa:

— A hoće li i kraljica biti na dvorskoj svečanosti?

Mladi se knez naglo uozbilji.

— A zašto da ne bude? upita je. Dakako da će biti...

Na to zašuti sve, i knez Ivaniš jahaše do grada ozbiljan.

Kad stigoše u grad, tu već ne bijaše mjesta, sve je bilo popunjeno. Valjalo je, da se pošljednji gosti namjeste pod čadorima.

To su Klešićka i Semkovićka vrlo zamjerile. One najodličnije vlasteoke, pa pod čadore, a ta kraljeva žena...

— No neka se samo čuva, što nije bolje pazila, kako će dočekati gospodske goste!

Uzalud je uzrujane gospogje mirila Alka Sankovićka i kćeri Klešićkine. Ljutite sjedoše pod čadore, odlučivši, da ni ne će u grad. No muževima ne rekoše ništa, premda se i vojvoda Klešić nešto smrknuo.

VII.

Osvanula nedjelja; dan, kad se ima otvoriti sabor. Radne ruke počivale, a narod se u stajaćem odijelu skupio sa svih strana u dolini oko grada i čadorja, da gleda sjajne goste i da dočeka kralja, kojega će dopratiti iz Sutjeske.

Skupiio se svijeta svake ruke i zanata. Tu bješe vojnika i ratnih kmeta, tu stranih trgovaca sa svojom robom, koju izložiše pod šatrama; a megj mnogobrojnom domaćom čeljadi našlo se i okretnih Grka, mrkih do brka oružanih Arnauta u kratkim borastim skutima od

bijela platna i u dugim crvenkapama, a megj svima šuljali se ciganke i cigani.

Samo bilo je malo vidjeti domaćih „dobrih Bošnjaka“, kako se ponosno nazivahu sljedbenici bogumilske vjere, a što ih je došlo, skromno se skrivalo u prikrajku. Ta već po toj strogoj vjeri obikli su davno ne sjediti uz bučna veselja. Ozbiljni i dostojanstveni, malo su i marili za gospodske poslove. Nov kakav preokret u zemlji zanimao bi taj svijet istom onda, kad bi se ticao pojedine osobe. I ovajput osjetiše samo toliko, da je s novim kraljem za čas nastao mir u zemlji, pa nije trebalo dan na dan biti na oprezu ni od obijesne vlastele ni od Osmanlija.

I ovi kanda su se na čas smirili. Isa-beg za čudo onima, koji su znali, da ima nenamirena računa sa vojvodom Radivojem, živio je mirno u svom novom saraju, svraćajući napete poglede valjda prema gizdavomu Carigradu, oko kojega se spremale važne stvari, i zbog toga možda za čas odgodio svoju osvetu. A mudar kakav je bio, mogao je vidjeti, da sada i nije čas udariti na Bosnu i u Bosni na koga mu drago. Vojvoda se Radivoj izmirio s kraljem, koga štiti najmoćniji muž na sjeveru Balkana, Ivan Hunjadski; tamo se rimski papa i s njim zapad Evrope spremaju, da toga nenadanoga Tomu prime u svoju zaštitu; onamo se sva osmanlijska snaga okupila oko odlučna čina, koji će da drmne stožerima svijeta: — ele ne bijaše hora, da se sad u Bosni izvede kakav odlučan udarac.

Tako se Bošnjaci podavahu veselju i bezbrizi. A bilo je tu čuda i za slušanja i za gle-

danja. U času kad je kralj, u pratnji najodličnije vlastele ulazio u grad, pukne na kuli teška lubarda i tako potrese zrak, da se i grad u temeljima zaljuljao, te nesamo što golubovi, koji su pitoma gnijezda savili gradu pod strehom, preplašeni poletješe daleko niz polje, no se i narod stresao od nenadana praska.

Vojvode, knezovi i vojnici u svečanim haljinama, s perjanicama na kalpacima izigjoše pred kralja, da ga dočekaju. A kad se približio, zaori iz tisuće grla gromki živio, a na suncu bljesnuše gole sablje na pozdrav kralju. Pred samim ulazom na gradskim vratima poredali se vitezovi s jedne i s druge strane i nad kraljem sastavili sablje, kö krov pod kojim Toma prolazaše.

A kralj se morao doista diviti pri svakom koraku u gradu. Grad se bio sav preobrazio. Ban ga Radivoj sa Ivanišem Pavlovićem bijaše iskitio i uredio sasvim po najnovijem ukusu. Prostrani dvor potaracan mramornim pločama, bunar po srijedi umjetno izdjeljan od kamena, svi trijemovi iskićeni slikarijama, a u dvoranama sjali se sjajno ulašteni podovi od šarena kamena, kao i ona visoka mletačka ogledala po stijenama, što se blistahu i svjetlucahu nevigjenom krasotom.

Toma osjeti malone djetinju radost, što se eto sam našao okružen ljepotom napredne uljudbe, koje možda ne bi umio onako cijeniti, da ga otac nije već za mlada naučio knjizi i peru.

Da — otac njegov, djed Milovan! Sjetio ga se često — uz vrlo mutna čuvstva. Brzo se naučio

u srcu zvati dosadanjega oca djedom. Nu od časa njegova uzvišenja na kraljevsko prijestole, nije ga nikako vidio. Dvaput ga tražio u njegovoj kolibi pod Radušom, no ne nagje ga; starac se krio od unuka. Zašto? Zar zbog toga, što je unuk saznao, da mu je djed ubio majku? Toma je tako nagagjao i htio je, da umiri starca. Ta tolike godine teške pokore, nježne ljubavi i brige čvrsto su usjekle u mladićevu dušu poštovanje spram časnoga starca, a da bi zastarjeli grijeh, još k tomu grijeh u pravednu gnjevu, izbrisao sinovljevu ljubav i zahvalnost. Što više, Toma je istom sada sasvim shvatio starčevo čisto zagonetno i tajanstveno biće, i kad bi se sjetio njegovih trapnja, osjetio bi duboko smilovanje. Pa s toga mu je bilo teško, što starca nije mogao da uvjeri o nepromjenljivosti svojih osjećaja.

Slične misli dolažahu mu često, pa se nagjoše i u času, kad se vidio na vrhuncu svoje sreće. Narod ga voli, kliče mu, vlastela sve više pristaju uza nj, stekao je i moćne saveznike i zaštitnike, a samo jednoga nema, da s njime podijeli radost! Tamo daleko pod plavim kršom Raduše samotuje starac, koji ga je odnjihao i koji je potajno najviše uradio, da su Bošnjaci izabrali nezakonitoga sina Ostojina za svoga kralja...

Mnogi se odazvaše na kraljevu „kotorsku knjigu“, kojom se pozivala bosanska vlastela na jesenski sabor. S obe se strane prijestola poredali dvorski činovnici: logofet i ban Radivoj, koji je vodio državne poslove kraljevine, kaznac, koji je upravljao državnim priho-

dom, tepačije i drugi dvorani, a do ovih bijahu po vlasti i starini poregjani vojvode, župani, knezovi i ostala plemenita gospoda rusaga, te napokon poslanici susjednih zemalja.

U sjajnoj dvorani žagorili razgovor i pozdravi. Sve okupilo svečano raspoloženje, pa i one, koji su namjerice došli, samo da se opru kralju, koji nije po zakonitom pravu sio na prijestole. I oni — premda nijemi — ne mogahu se oteti općemu očekivanju.

U to zatrubi straža pred vratima i na kuli, da objavi kraljev dolazak i početak sabora. Pred kraljem stupahu kraljevi neti (nećaci), mladi plemići, a na čelu im dvorski pristav, Talijan Fortunati, koji je svakomu naznačivao mjesto. Onda je došao kralj u grimiznom plaštu, nu. gologlav; s desna mu papinski legat, biskup hvarski Toma, s lijeva novoimenovani biskup kreševački, otac Marin, za njim kraljev brat, ban jajački Radivoj sa djedom bosanskih krstjana Radakom, mrkim starinom duge brade, a u dugoj, crnoj rizi.

Sve se pokloni pred kraljem, neki duboko i s očitim poštovanjem — ta junak je i kraljevske je krvi — drugi opet gordo i ponosito, jedva prignuvši glavu pred nezakonitim sinom Ostojinim i nekadašnjim čobaninom. Toma je svima prijazno odvraćao pozdrav, a pred ovim potonjima još je dublje prignuo glavu.

Pošto se pope na prijesto, zaokruži slobodnim pogledom po družbi. Na licu mu sjedjelo vedro ozbilje, kad je skupštinu pozdravio i ponovio krunidbenu zakletvu: „Kunem se, da ću stati s vami u miru“ — dotaknuvši se po-

velje — „kletovne knjige kraljevstva mi“. Zatim pozove kletvenike, da i oni ponove prisegu vjernosti. Tako otpoče kraljevati.

Velika većina, dižući gole mačeve stade govoriti:

„— Da smo držani učiniti kleti knezove i da ćemo vazda poslužiti imanjem i životom svetoj kruni kraljevstva, niti ćemo prevrći kletvu, a svakoga krivokletnika kazniti“.

Kad su kletve bile gotove, sjedne kralj, a dvorski pristav stane redom pozivati imenom one, koji su bili došli pred kralja s kakovom molbom. Logofet uze najprije čitati molbenice, onda se je vijećalo, a riješenje je ban Radivoj glasno priopćivao skupštini. Ostali dijaci, sa strane na stolu već prirediše povelje, koje će kralj poslije potpisati, te kraljevskim pečatom potvrditi stare, a gdjegje i proširene povlastice svoje vlastele. Tako bijaše od davnine: vlastela davahu kralju krunu, a on njima vlasti.

Kad su bili svi poslovi obavljeni, digne se kralj opet i nakon kratke stanke počne govoriti jasnim grlom. U dvorani zavladao grobni muk.

Što je kralj govorio, o tome je znala većina vlastele. Besjeda je bila vrlo oprezno sastavljena. Uvjeren, da je jedini spas kraljevini u savezu sa zapadnom Evropom po rimskoj crkvi, gdje je inače već odasvud pritisnuo neprijatelj sa istoka, odlučio se da za svoju osobu primi rimsku vjeru, neka bi tako stekao za saveznika moćnoga rimskoga papu. No on tim korakom ne kani nikomu braniti, da i dalje ostane uz vjeru svojih otaca, već

svakomu prepušta da uzradi, kako mu nalaže duša i savjest. I eto gdje pred svom sakupljenom vlastelom, kao svjedocima, polaže u ruke papinoga poslanika, biskupa hvarskoga, zakletvu vjernosti i sinovljeva pouzdanja spram rimskoga pape.

Na to sigje sa prijestola. Biskup Toma pristupi kralju i položi mu ruke na tjeme, govoreći, da ga prima megju vjernike rimske crkve. Onda biskup razmota pergamenu i stane čitati latinski pozdrav papin, prevodeći ga umah i na hrvatski. Papa hvali kralja Tomu, što je odlučio vratiti se u krilo svete crkve i pod zaštitu stolice svetoga Petra. Čulo se malo prigovora, nu ti uzvici umuknuše u onom urnebesu i zveci sabalja ostalih vitezova, koji povlagjivahu pismu rimskoga biskupa. Klicanje u dvorani širilo se preko trijemova sve dolje u dvor, iz dvora van grada i dalje po svem kraju.

No u to se svečano raspoloženje obori i gorka kaplja. Sred klicanja vlastele, zagrmiše iz krupna grla kobne riječi:

— Ako je taj zaštitnik tako svemoguć, te jedini može spasti kraljevinu, neka pozakoni ono što je nezakonito; neka nam poda kralja, koji će imati zakonito pravo na prijestole, i uza nj neka postavi kraljicu i ženu, koja će nastaviti pleme.

Na te riječi nasta časom groban muk. Svačiji se pogledi svrnuše na kralja, koji problijedi do usana. Nad čelom mu nabreknu debela žila i on nehotice metnu ruku na mač. Ali nije imao kad da progovori. Iza kratkoga

muka podigne se još silniji urnebes, nego li prije. Jedni povlagjivahu vikaču, drugi trgoše mačeve, i bilo bi došlo do pokolja, da kralj nije uzašao na prijestole i tu blijed, no miran osvijestio nekoje, koji onda stadoše da mire uzrujane. Pa kad se smiriše, dignu Toma ruku i reče tiho, no ozbiljno:

— Pravo je govorio, kogod bio!

I na to sigje, skine plašt, preda ga biskupu pak reče muklo, tek da su svi čuli:

— Još nijesam vrijedan, da se u nj zavijem.

Spustivši glavu prolažaše kroz redove vitezova, koji se razmakoše s obe strane i za najveće tišine propustiše kralja, koji im se baš onako spuštene glave učinio časniji — nego malo prije tamo na prijestolu, sa kraljevskim plaštem na ramenima.

Kraljeva pratnja osta začugjena, a najviše biskup Toma, koji je već bio spremio za konac sabora još jedno iznenagjenje i za kralja i za vlastelu, i to kraljevsku krunu od samoga pape. I eto gdje mu pokvariše lijepo spletenu osnovu, po kojoj bi on, kao biskup i poslanik papin, izišao ne samo kao mirnik, no upravo kao usrećitelj kralja i zemlje.

VIII.

Drugi dan spremi se Ivaniš sa petoricom mlagjih vitezova u Sutjesku po kraljicu. Za njima pristade od svoje volje i hajduk Veljko, sa kićenom svojom družbom. Ban Radivoj bio

je zamolio neku stariju vlastelu, da bi im se gospogje pridružile toj povorci, no u svakoga naigje na nijemi otpor.

Začuše za to i gospogje, pa je bilo teško reći, jesu li baš bile zadovoljne odlukom svojih muževa. Dakako, da je ban njih izravno pitao, e krasne li onda zgode pokazati svoje gospodstvo i prezir za tu kraljevu ženu! Ovako je valjalo kao poslušnim ženama činiti ono, što htjedoše muževi. Jedina se mlada Sankovićka umoli svome gospodaru, da joj dopusti. Za njom se javi i Milena, njena zaovica, koja je bila udata za Ivana Bakića, ratnoga druga Ivaniša Pavlovića i kralja Tome.

S nekom neizjavljenom znaličnosti očekivao se dolazak te bajne Vojače. Ta još je niko nije ni vidio. Nekako se činilo, kao da se sve dosada skrivala pred svijetom. Mnogo se o njoj pronosilo po bosanskim dvorovima. Jedni govorahu, da je krasna kao gorska vila i dobra kao dobar dan, a majka svakoj sirotinji, ali da malo mari za svijet i sjaj. Drugi su opet bolje znali, pa pričali, da je nekakva vještica, koja je svojim čarima tako splela kralja, da je on gotovo lud u ljubavi za njom i da čini slijepo sve, što mu ona kaže.

Muškarci su bili doduše blaži i nepristrasniji u svom sudu o kraljevoj ženi, te su joj zamijerali jedino njezino podrijetlo. Gotovo su jednoglasno utvrdili, da seljakinja ne može biti kraljicom, koja će da stoji uporedo s kraljem na prijestolu, okle se vlada, niti može da bude nad njihovim ženama, koje su iz odličnih porodica zemlje.

No bila je banova, pa i kraljeva volja, da ovoj slavi prisustvuje i kraljeva žena, a u prvi se kraj niko tomu ne usprotivi. Neka dogje ta Vojača, pa onda će se vidjeti, što će biti! K tomu je vojvoda Ivaniš Pavlović s takim poštovanjem govorio o njoj i tako grozno zaprijetio jednomu drzniku, koji mu se htio da naruga, što ide po onu „čobanicu", da su trezniji voljeli zamuknuti, mireći one koji su roptali i čekajući znatiželjno na njen dolazak.

Vojača je znala o dolasku viteške pratnje, pa je stoga bila sasvim spremna, kad je povorka stigla. Bila je vrlo uzrujana; ta eto po drugiput dolaze po nju, — onda prviput, da je učine najsretnijom ženom, kad je odvedoše Tomi, a sada — hoće li i sada biti na sreću?

Ta još sinoć, kad ju je Elvira upućivala, kako da se drži, kako da se klanja i što da kaže, kad pred nju išetaju vlasteoke, bilo joj je tako tijesno pri duši, jer je vidjela na Elviri, da ne će pravo pogoditi, što se od nje traži. I to ju je tako sapinjalo, te je izgubila sve pouzdanje u se i zaželjela, da smije ostati kod kuće.

Ali eto gdje dogjoše po nju. Srećom te je barem došao njen djever. To ju izbavi prve neprilike. I obe mlade gospogje, Alka i Milena, bile su tako mile, te Vojača i ne osjeti, da bi se ona drukčije vladala nego što one. A i ona se umah svidjela mladim gospogjama.

Stajala je nasred svoje ložnice, a oko njenog odijela vrtila se dona Elvira i još dvije dvorkinje. Vani u dvorani čekahu druge dvorske

gospogje. I njih se Vojača bojala. Istina, bijahu joj vrlo pokorne u lice; ali Vojača je znala, da joj se pokazuju sklone samo zato, što su žene i kćeri siromašnih plemića, no da se zato u srcima ipak postavljaju više nje i potajice joj se izrugavaju.

Onda je bilo još nešto, što je mladu ženu sapinjalo. Otkada je biskup Toma redovito dolazio, da je poučava u rimskoj vjeri, dolažahu joj mnoge misli, koje su je plašile. Istina, to poučavanje nije joj bilo mrsko. Ta bješe to volja njena muža, drugo — do sada i nije bila zapravo poučena ni u svojoj vjeri; učila je neke molitve i evangjelja, ali razlike megj svojom vjerom i rimskom nije ni poznavala. A svigjahu joj se od svega najviše pripovijesti o blaženoj djevici Mariji i povjest Isusova. Učeni pak biskup ne bi tom zgodom nikada propuštao, da joj ne predoči živom riječi, kako Bog na one koje osobito ljubi, šalje najveće boli i muke, i da se tek njima zaslužuje vječna sreća na nebesima. Ko je na zemlji ponižen, biće uzvišen na nebesima. Ljubav božija traži žrtve, često i najveće. Za volju onoga, što najviše ljubimo, često smo pripravni da trpimo najveće muke.

I o dužnostima žene govorio je biskup mnogo. Žena mora biti pokorna mužu, samozatajna i mukotrpna, a ako to hoće sreća i spas muža, mora da se i žrtvuje. Plemenita žena može da čini mnoga dobra. Pred Bogom ima veću vrijednost plemenština srca, nego plemenit rod. Ali žalibože — svijet tako ne misli. Tu vrijede drugi zakoni, često protivni

vječnima. Mnogoput dogodi se, da plemenito srce mora ustupiti pred plemenitim rodom, kad to iziskuje viša potreba...

Take misli dolažahu Vojači u pamet, kad se spremala, da prviput stupi uz muža-kralja na prijestole.

I spopadoše je stare sumnje i brige. Hoće li dostojno da stane na to mjesto? Hoće li je primiti kao kraljicu?....

U to na dvoru zaori topot konja i ljudski žamor. Dogjoše po nju.

Elvira izvede kraljicu u dvoranu. Tu se već bješe porazmjestila pratnja. S jedne strane gospogje, s druge gospoda, a na čelu im Ivaniš Pavlović. Megju novopridošlicama bješe većina, koji su kraljicu prviput ugledali. Ti ne mogahu da zataje tih mrmor udivljenja. Ta ona je zbilja lijepa i tako pokorna onako spuštena čela i očiju. U nje nema ni trunka oholosti, pa i ona vidna pokornost i plahost ne uzeše joj prirogjena njena dostojanstva.

Vojača istom što podiže oči, kad začu pred sobom poznat glas. Ugleda svoga djevera, koji je, pristupivši, prignuo desno koljeno i pozdravio je sa nekoliko toplih riječi.

Čim ugleda to jedino poznato i pouzdano lice u toj stranoj družbi — preleti joj licem plamen radosti, i ona mu pruži ruku, na koju on pritisnu vruć cjelov.

Ovaj topli pozdrav probudi u Elviri zlobnu misao. Gle, pomisli, kako se ta krjeposna i hladna kraljica zažarila na pogled mladoga viteza!

No nije imala kad da tu misao dalje raspreda, jer je trebalo da se krene put Kreševa.

Posjedaše na konje i izagjoše iz dvora. Vojača se još jedanput ogledne za gradom i osjeti čudnu tjeskobu, kao da se više nikada ne će vratiti ovamo.

Putem je povorka sve više rasla, jer joj se pridružilo otraga i pozvano i nepozvano, a sve radoznalo, da vidi kraljicu. Ali ona je bila pod koprenom na bijelcu, pred njom četiri mlada viteza takogjer na bijelim konjima, s obe joj strane Sankovićka i Milena Bakićka te Ivaniš i Bakić, za njom pak dona Elvira i ostale dvorske gospogje, a na kraju se redala dvorska pratnja i dobrovoljni pratioci.

Kad povorka stiže pod grad, srete ih tu hrpa pjanih mladih vitezova, a megju njima i Ivan Kučić, zaručnik Klešićeve starije kćeri. Kučić, dobrano nakićen vinom, jedva ugledavši kraljičinu povorku, protisne se na konju do kraljice, uhvati njena bijelca za uzde i onda, zakrčivši joj put, nasmija se surovo i progovori:

— Odgrni de to vela, da vidimo jesi li što lijepa!

U taj čas doleti preda nj blijed i bijesan Ivaniš i viknu iza glasa:

— Natrag, pjana huljo!

I udari po napadaču, da se s smjesta pružio po tlima. Dok Kučićevi pratioci potegoše mačeve, da osvete pala druga, a Veljko, dojezdivši sa svojom četom, dočikao ih na gole sablje, dotle Ivaniš bješe u tren oka uhvatio Vojačina konja za uzdu i poveo bržim kasom uz brijeg, sileći tako i ostalu povorku da pogje brže.

Zaostali započeše, uza silnu viku, pravu bitku, i bilo bi jamačno došlo i do mrtvih

glava, da Sanković i ostali trezniji od Kučićeve pratnje ne stadoše miriti uzrujanu čeljad. Najviše bjesnio Veljko, no se umiri na Sankovićeve prošnje i poreda četu oko gradskih vrata, da ne ugje nijedan od protivne družine.

Brzo se raznio glas o sukobu megju vitezovima, te je dopao i pod čador staromu Klešiću. Starac, čuvši kako mu nastrada zet, planu gnjevom:

— Zar da plemenit vitez strada radi kmetice?

Ta riječ nagje brzo odziva u plemstvu; projurila je od čadora do čadora, te i oni, koji su osugjivali surovost Kučićevu, osjećahu da je sramota, što plemić gine zbog seljanke.

Kad kraljičina povorka stiže u grad, skinu Ivaniš pola zanesviješćenu mladu ženu s konja. Ne mogavši zbog pretrpljena straha da se drži na nogama, klonu knezu u naručaj. Mladić ju brzo ponese na svojim rukama uza stepenice, i noseći to ubavo, toplo tijelo, osjeti — uz duboku samilost — kako silno raste ono pritajano čuvstvo, koje u njeg porodi želju, da s tim lakim teretom pobjegne u koju zabit, da ga ondje skloni i da ga vas vijek čuva od tuge i uvreda.

Unesavši kraljicu u njenu ložnicu, metnu je oprezno na postelju, pa pogledavši je nježnim i zabrinutim okom, ostavi je s njenim pratilicama, te pojuri kralju, da mu javi, što se zbilo.

Tek što je kralj razumio razlog onoj buci, što je pod gradom zavladala, kad ugje u grad hrpa vitezova, a na čelu im stari Klešić, da zaištu od njega, neka im preda Ivaniša, koji se drznuo usmrtiti plemića, zeta vojvodina.

S velikom vikom pogjoše u dvoranu.

Kralj, i ne slušajući Ivaniša i Radivoja, koji ga odvraćahu, ode odlučno pred onu hrpu uzrujanih vitezova. Činilo se u taj čas, da je od jučer narastao i u svom pravednom gnjevu gotovo ih sve nadvisio.

— Što je vaša želja? zapita na oko miran, stupivši pred vitezove, nu srce mu se grčilo od gnjeva.

Na nenadani pojav kraljev zavlada časomice mukla tišina. Nu ubrzo se osokoli Klešić i viknu:

— Da nam daš krv ubojice moga zeta, da osvetimo uvredu, nanesenu cijelomu plemstvu! Daj nam Ivaniša!

— Vi hoćete zadovoljštinu? Neka vam bude, ali prije dajte amo Ivana Kučića, da dade zadovoljštinu za uvredu nanesenu kraljici!

— Moj zet je mrtav!

— A ti, Klešiću, kad si zvan, da ga osvećuješ, daj je mjesto njega!

— A zašto, gospodaru? upita prkosno Klešić.

— Zašto? grmio kralj sve to jače, — zašto? Za kukavnoga zeta tvoga, koji gazi čast junačku, koji napada slabu ženu, koja ne može da se brani; za sramotu, koju je nanio čitavomu viteškomu staležu, komu je dužnost braniti slaba i nejaka! Daj zadovoljštinu za onoga drznika, koji se drznuo da uvrijedi i kraljicu svoju!

Nakon tih riječi nasta duboka tišina. Klešić je čas blijedio, čas se rumenio i griskao usne. Rad bi planuo, što ovaj mladić — njemu, sjedoglavcu, nauke dijeli, a opet ne može da se otme muževnomu razboru kraljevih riječi. A zašto? Zar zbilja da pred tolikim svjedocima, koji u nj upirahu oči, umukne, da pokunji glavu radi jedne — čobanice?!

I prkosno odvrati kralju:

— Ti si kralj, ja vojvoda, ali ti si mlad, a ja ostario, pa znam i bez tebe, što je viteška dužnost. Nit je moj zet povrijedio ženu, niti kraljicu, već — čobanicu, a ne lije se plemenita krv za — kmetice!

Na te riječi problijedi Toma kao krpa. Drhtavom rukom maši se lijeva bedra i za čas mu zabliješti u rukama oštrica britka mača. U tren stajahu uza nj Ivaniš i Radivoj s golim sabljama u ruci, a i uplašeni vitezovi potegoše oružje, da se brane.

U tom metežu pojavi se sred uzrujane družine biskup Toma, koji je iz prikrajka promatrao cijeli taj prizor. Mirno stupi megju razjarene ljude, te podignuvši ruku, zagrmi: „Mir božji s vama!“

Kao da je munja megju njih sinula, zapanjiše se obe stranke, već gotove da se pokolju.

— Mir s vama! ponovi opet biskup, a kad nasta tišina, produži:

— Kuda vas je to neobuzdana strast natjerala? Zar je Bošnjak već zaboravio, što je dužan gostoljublju, te može kao zulumčar da pregazi prag, koji mu se gostoljubivo otvorio? A ti starče, koji si došao da zapodjeneš kavgu, što to zboriš o čobanici? Je li žena, koja se rodi u svili i kadifi vrednija od žene, koja se ragja na kostrijeti? Nijesmo li svi pred Bogom jednaki?

Zar je i u vaša srca ušao onaj svjetski otrov, koji ljude cijeni po taštoj vanjštini, a ne po plemenitosti srca? Ti, starče, koji se namičeš da braniš pogrdnika slabe žene, što bi ti učinio, da ko pogrdi tvoju vlastitu ženu? Zar bi pitao, je l' ti žena gospodskoga ili kmetskoga roda?

Klešić nepomično slušaše goloruka svećenika, koji se usudio da stane pred oštricu njegova mača da ga poučava, ali ove potonje riječi kosnuše ga se. Ruka mu klonu i on uvidje, da ga vrela krv natjerala predaleko.

— Savladao si me, časni oče, razboritim riječima, reče pristupivši biskupu, koji mu pruži ruku. Vidim da se prenaglih, a stid me što ovaki star nijesam kadar obuzdati jezika. Oprosti, kralju i ne bilo zamjere.

Biskup Toma privede Klešića kralju, koji stajaše kao bez duše i ne shvaćaše, što se to govori. Kad mu biskup uze ruku, te ju položi u Klešićevu, ne opiraše se tomu nimalo, ako i nije znao, što se to dogagja.

A vitezovi, videći da se sve u miru svršava, vratiše mačeve u korice, pa naklonivši se kralju, odoše s Klešićem, zadovoljni što nije i opet poteklo krvi, a opet bojeći se potajno svaki za se, ne će li osjetiti kraljevu osvetu, jer su na nj digli ruke.

IX.

Dok su se gosti na prvi znak trube počeli sakupljati u gradu na gozbu, sjedio je Toma u svojoj hodaji za velikim stolom. Glavu zakopao

u ruke, pa se zamišljeno podlaktio. Kraj prozora stajao Ivaniš Pavlović i smrknut zurio niz malen, dubok prozor. Kadikad bi krišom pogledao na Tomu, kao čekajući ga da nešto progovori.

Ali Toma je šutio svejednako, otkad se vratio iz prijestone dvorane. Osjećao je, da bi u taj čas trebao da boravi uz ožalošćenu svoju ženu, koju još nije ni vidio, otkako ju je njen djever položio onesviješćenu na postelju.

Bješe ga spopala neka bespomoćnost, poslije one prve provale pravedna gnjeva. Strah ga bilo stupiti pred svoju ženu. Što da joj reče? Kako da je tješi? Ta ima li u tome uopće utjehe? Ne ostade li joj dužan osvetu, koju je ovršio drugi — mjesto njega?

No nije samo to. Čuo je on danas još i težih uvreda po nju, i on ih nije osvetio. A što je bilo najgore, osjećao je, da je to tek početak borbe, da će biti još takovih uvreda, a u njega ne će biti snage da ih zapriječi, jer eno — u nje nema roda, koji bi je čuvao od pogrde i napadaja obijesne vlastele.

Što da učini? Ta ona mu je mila nada sve, pa je od srca rad da je zakloni od svake tuge i boli. Sirotica! I uz to mu se narinu kobna misao: Ne bi li bilo bolje, da mu nije ni postala ženom; ne bi onda morala da guta toliku žalost?!

A to ne će prestati. Narod će tražiti *kraljicu,* a on mu je ne može dati, jer Vojača — to već vidi — ne može biti ta kraljica. Zbog nje dakle otpočeće borba, zbog nje će se nastavljati i ne će joj biti kraja.

Ona mu je dakle zapreka na njegovu putu, ona će smetati mirnomu razvoju države...

I Toma skoči. ... Ta sveti Bože, nijesu li to baš njene rogjene riječi, koje je izrekla, prije no što je uze?!

Ne, ne; te riječi ne smiju se obistiniti! —

I kralj pogje k vratima — k njojzi. Ivaniš zadovoljno svrnu pogled na nj; bješe mu odlanulo, videći da se pobratim odlučio.

No na vratima sastane se s banom Radivojem. Ban je nosio u ruci smotak hartije. Toma se vrati natrag u sobu.

— Evo, donesoh ti ovo, da proučiš, reče predavši bratu smotak. Do sutra trebao bi biti gotov sa svojom odlukom. Na to nestane Radivoja. Toma čas ostade neodlučan, bi li ostao i najprije čitao, ili bi otišao, kako je nakanio. Ivaniš se približio vratima.

— Ostani, mahne mu Toma rukom i pogje stolu, a Ivaniš opet k prozoru. Kralj polako razmota hartiju. — Bio je to formular za pismo, u kojem kralj moli papu, da riješi njegov — po kraljevinu pogubni — brak sa ženom Vojačom, i neka dopusti i blagoslovi novu ženidbu, koju želi da sklopi sa ženom, koja će biti rodom prema kralju gospogja, a zemlji i narodu dostojna kraljica.

Debele kaplje znoja skočiše Tomi na blijedo čelo. Ruke mu stadoše drhtati.

Ta to je upravo strašan odgovor na onu njegovu misao od malo prije! Na licu kralja trzala se najbolnija čuvstva. Oči mu se zalile suzama, usne poplavile, a bol i gnjev gonili se preko smrknuta čela. Čas osta ukočen, a onda

skoči kao pomaman, zgnječi obje hartije, rukama se spopanu za glavu i ruknu kao ranjen lav. Htjede da plane, no u toj skrajnoj borbi nadvlada bol, i on se baci licem na stol, da sakrije nejunačke suze, koje mu se natisnuše na oči.

Ivaniš se zabrinuto zagledao u svoga pobratima. — Šta ti je, brate? reče i pristupi Tomi.

Na taj ljudski glas Toma se naglo dignu i viknu sav izobličen:

— Ta jesam li lud, ili ne umijem li pravo čitati! Ja sam zar da prosim, da me riješi nedostojna braka?! Vojača — nedostojna? Moja čestita vjerna žena! Neka odmah dogje Radivoj!

Ivaniš poleti na vrata i viknu momka.

Zamalo pak ugje ban Radivoj.

Čim ga ugleda Toma, zaleti se pred njega i viknu, udarajući drhtavom rukom po hartiji:

— Zar baš tako? Ženu da otjeram? Što vam je ona skrivila, da je tako vrijegjate? Pa tako lukavo — neka ja to sam tražim! A zar ste vi podobni da sudite, je li dostojna krune ili nije? Ako je koja žena dostojna, da je kruna resi, a to je mati moga sina.

Tomi se ovdje gotovo slomi glas od bijesa i boli. Nije ni opazio, da se na vratima u taj čas pomolio biskup, dok ga nije spopao za obje ruke i primaknuvši ga k stolcu, prisilio ga da sjedne. Ban se stisnuo uz prozor, a biskup tada počne blago i mirno:

— Umirite se, svijetla kruno; ja sasvim shvaćam vaš gnjev. Ja sam se toga i bojao. Ta i ne može biti drugačije. Vaše plemenito srce mora da se opire ovakoj misli. Znam, da je to najveća žrtva, koju zemlja i narod od

vas traže, jer vas je ranilo, gdje je plemenit čovjek najosjetljiviji. To je čuvstvo najprirodnije, najčovječnije, po tom i najjače. Sve ja to znam, svijetli gospodaru. I boli me duša, gdje moradoh pristati, ako i ne odobriti, da se tvrdom rukom takne u to nježno mjesto. Ali znam i to, da će vaše veličanstvo, čim se slegnu uzrujanost i opravdani gnjev, uvidjeti, da je taj zahtjev samo pošljedica nastojanja, da se urede i učvrste prilike u zemlji. Vlastela će tražiti, silom će tražiti uza zakonita vladara i zakonitu kraljicu, ravnu mu po rodu i plemenu, da po njoj steče nova saveznika državi, a sebi zakonita našljednika...

Toma je za toga govora sakrio glavu u ruke i zgurio se na stolcu, dok ga je pobratim njegov Ivaniš motrio pun straha. Što će Toma na te riječi, koje su izrečene, s tolikim uvjerenjem? Hoće li ga uvjeriti? Hoće li pristati na taj zahtjev? Zar bi zbilja mogao žrtvovati takvu ženu svojoj slavi?

U to se i Toma prenu.

— Teško li me iskušavate, oče, trznu se napokon kralj sumorno a onda prihvati življe: Ali uvidio, ne uvidio — evo vam moje poštene riječi, da ja na to ne ću pristati nikada, a da ću još manje ikoga moliti, da razvrgne moj brak sa vjernom ženom. Ja sam joj se na vjenčanju poštenom i slobodnom riječi zavjerio, da ću je držati doklegod me vjerno služi, i niko me ne može riješiti moje riječi! Moja žena biti će zemlji kraljica, i ja ću vidjeti ko će se usuditi, da je prezire! To vam je moja pošljednja!

I s tim riječima raskinu hartiju na četvero, baci komade pred bana i biskupa i okrenu im legja.

Biskup pogleda sažalno u kralja, a kako se ovaj više ne osvrnu, ostavi hodaju, a za njim izigje i ban.

Pošto bjehu biskup i ban ostavili Tomu, pristupi k ovomu Ivaniš, metnu mu obje ruke na ramena i upita ga potresen u duši.

— Šta ćeš da učiniš, pobratime?

— Idem k njojzi, riješi se Toma i dignu se teško.

— Pravo, brate, povladi Ivaniš i stisnu mu čvrsto desnicu.

Kad stigoše biskup i ban u biskupovu sobu, počne biskup, zlovoljno hodajući:

— Prenaglio si se, bane. Nijesi mario danas izići s tom osjetljivom stvari. Nezgodnijega časa nijesi doista mogao naći.

— To vidim i sam! šapnu ban. Šta sada?

— Ništa; valja sve pustiti na miru i više ne pačati u to. Ja sam čvrsto uvjeren, da će se sada stvar — bez ičijega utjecanja — sama od sebe razviti. Kralja ne će više ostaviti misli, koje mu se sada roje glavom, a čim će dulje o njima razmišljavati, tim prije će i sam doći do uvjerenja, da mu nema drugoga izlaska. Vlastela ne će mirovati. A on će morati da bira: ili ženu, ili nove smutnje u zemlji. Najbolje bi bilo, da se kraljica opet vrati u svoju zabit. Ponovne uvrede ranjavale bi nepotrebno nježno biće, a kralja bi samo utvrgjivale u otporu i otešćavale mu borbu sa samim sobom. U ostalom, kako rekoh, neka teku stvari kako moraju. Ja sam svoju učinio, upozorio i opominjao, a sada neka se vrši volja božja.

Po tom izidje ban Radivoj. Istom što stignu u svoju hodaju, a to neko pokuca na vratima.

Ban pogje, da vidi ko mu to smeta. Na pragu osvanu dona Elvira. Pokloni se smjerno pred banom. Nu ban je upita ne baš najprijaznije:

— Šta je vaša želja, dona Elvira?

— Kralj je zapovjedio, da još noćas pogjem sa gospogjom kraljicom u Studenac, pa za to dogjoh k svijetlomu gospodinu banu, da ga molim za putne naputke, odgovori Elvira.

— Zar još noćas?

I ban kao vrhovni upravitelj kraljeva dvora stane Elviru upućivati, naznačujući ko će sve pratiti kraljicu. Pošto nabroji svu družinu, zaskoči ga Elvira, vrebajući ga ispod oka:

— Kralj je odredio, da će knez Ivaniš Pavlović voditi povorku i ostati u Studencu.

— Ivaniš? Pa dobro, na to će ban, a onda nastavi: Razumije se po sebi, dona Elvira, da je vaša prva dužnost da bdijete nad kraljicom, da joj kratite čas, da ju upućujete u dvorske običaje i — napokon — da uklonjate sve, što bi moglo nauditi dobru glasu njezinu...

Nu tu i opet Talijanka čudno pogleda bana.

— Razumijem, reče polagano i s lukavim smiješkom, — treba da se ukloni i svaka sjenka, koja bi mogla i u očima najnevinijeg bogumilca dati povoda za rastavu kraljeva braka sa prejasnom gospogjom kraljicom....

— Otkud vama to? trgnu se ban, poražen s tijeh tiho izuštenih riječi.

— Ja znam pače i to, nastavi Elvira sve smjelije, da bi zemlji i narodu najviše poslužio onaj, koji bi našao takvu priliku....

— Vi se poslužiste vrlo smjelim riječima u još opasnijoj stvari, reče ban namrštivši čelo. Ne pitam, kako ste saznali za to, no što vas je ponukalo na tu ponudu?

— Da kraljicu — recimo — sklonem, da se sama odrekne? Doznah kao što bi i drugi; u mene su tanke uši. A što me ponukalo? Kažem vam iskreno samo ovo: Ja sam ovdje tugjinka, bez ičega svoga. Da mi je samo pedalj zemlje i na njoj ma i najmanji gradić...

Bana zabezeknuše te riječi. Kako je bio i sam dosta lukav, to ga smjela besjeda u ženskim ustima porazi. Ta evo najkrasnije prilike, da se pokaže finim diplomatom i pred biskupom, u čijim očima izigje danas nespretan i gotovo nesposoban za državne poslove.

Istina, časom osjeti neko neugodno čuvstvo, zbog svoje snahe i jer mu nije baš bilo jasno, što je prava namjera prevejane tugjinke. Ali da mu je valjalo prihvatiti ponudu, o tom nije ni časka sumnjao.

Nakon okratka razmišljanja okrenu se prema doni Elviri i reče:

— Vi dakle tvrdite, da ste podobni sklonuti kraljicu na odreku?

— Da li bi samo time bilo posluženo vama, svijetli bane, i zemlji, o tom sumnjam; no ja se obvezujem na to; da ću naći uzrok, po kojem će sam svijetli kralj pristati na rastavu.

— Vi ste opasno čeljade! umalo se ne prepade Radivoj. Jeste li vi sveznadarka, koja znade što još niko ne zna?

— U žene je moć, da vidi i tamo, gdje muževi ne vide ništa, i da čuje, gdje muževi ne čuju, odgovori Elvira koketno.

Po tom ostadoše još dobra po sata zajedno. Ban je davao upute, a pri tom je svejednako htio da izmami Elviri njene misli, no ona se vješto ugibala i čuvala, da ne oda svoju osnovu.

Na polasku joj ban još reče strogo i prijeteći:

— Dona Elvira, u vašim je rukama vrlo opasno oružje. Ne bude li, kako treba, znajte, da je vaša glava u mojim rukama!

Elvira protrnu mrva, ta zna ona za tu bosansku silovitost, no odmah se razabere i reče pouzdano:

— A ova hartija sa podpisom bana Radivoja u mojim je rukama!

I na to je nestane sa tihim hihotom.

*

Vojača bješe, dok se ovako radilo o njezinoj sreći, ostala sa Alkom Sankovićkom i Milenom Bakićkom u svojoj ložnici.

Obje žene, koje živo osjećahu sa kraljicom onaj ogavni prizor, što ga prouzroči pjani vitez, brižno zaokupiše kraljicu. Opazivši Alka, kako je Vojača u licu blijeda, privede je k prozoru, ne bi li se okrijepila na svježem zraku. A Vojača je gledala sumornim okom kroz prozor; ona je ugledala u dvorištu Klešića i njegovu družbu, kako je bučno dolazila, i kako je kralj pred njih izlazio. I ako i ne ču svake riječi, opazila je, da se u dvoru zbivalo nešto neobična. Napela je bila svu svoju pozornost, da čuje o čem se govori, nije li joj muž u kakoj opasnosti. Uhvatila je i dvije tri riječi, sa kojih joj je protrnula sva duša.

„Ne lije se plemićka krv za kmetice!“ baš je viknuo Klešić, a kraljica, dosjetivši se značenju ovih riječi, klonula je bez svijesti na zemlju. Uplašene žene priskočiše, da pomognu jadnici, te je položiše na dušek. Viknuše Elviru, da nagje octa, da poškrope Vojaču.

Istom je donijela što je trebalo, kad onda opet izleti na trijem, da čuje i gleda.

Ta eto napokon i dogagjaja, koje je toliko dugo željela. Eto spletke, borbe, života! Tanko njeno uho ulovilo je mnogu besjedu, a hitra pamet ubrzo složila. Kralj se mora rastati sa Vojačom; to narod na sva usta želi. Ali kralj ne će. Na dvoru se brzo raznijela vijest o prizoru izmegju kralja i njegova brata. Elvira je uvrebala jednu riječ tu, drugu tamo i brzo joj hitra pamet ušla u trag glavnoj stvari. Kralj nikada ne će pristati na rastavu, dokle god mu je žena vjerna.

U Elvire se s mjesta probudi prirogjena želja za spletkom i intrigom. To bi bilo nešto za nju! Da posluži bana Radivoja, pa da po njem steče, za čim joj srce žudi — samo pedalj zemlje, jedan makar i najmanji gradić! A stvar, koju je ona uhodila, vrijedi već takvu nagradu! Treba samo još dobro otvoriti oči i uši, da u ruci svojoj skupi što više žica, pa da onda splete mrežu.

Za vještu je i mudru pamet to igrarija! I tako se bješe odlučila, da se okoristi svojom vještinom.

*

Megjutim se Vojači pomalo vraćala svijest. Ona otvori oči i pogleda zbunjeno i bojažljivo oko sebe. Ugleda strana lica, ali joj se učiniše mlada i dobra.

— Želite li štogod? upita milo Alka i zagrli Vojaču. Da zovemo donu Elviru?

— Ne, ne! zadrhta Vojača.

— Pa dobro, ne treba je! mirila je Alka.

Vojača pogleda Alku u umiljate oči, a na jeziku joj se otimalo pitanje za mužem, nu ne usudi se prozboriti. Časak je buljila preda se, a bijelo joj se čelo skupilo u guste bore. Teške se misli valjale njezinom glavom, misli teške, koje bole i piju mozak. Nakon male stanke skoči iznenada prestrašena i viknu:

— Moje dijete! Gdje je moje dijete? Njega vam ne dam...!

— Ostalo je u Sutjesci, otpovrnu Alka sućutljivo.

— Ostalo! — Ugrabiće mi ga, oteće mi ga! O drage moje gospe, stane vapiti lamajući rukama, — smilujte mi se jadnici i nagjite mi dijete moje, da ne umrem bez njega! Ako mi sve uzmu, njega ne dam! O mene nesretnice! Zašto sam se i rodila!

I sva njena bol, sve one teške brige, što su se kupile u njenom srcu i morile je onom neobjašnjivom slutnjom, koju je sama pred sobom krila, ali koje su uvijek treptile pred njom, sve to našlo je oduška u tom kriku za njezinim djetetom.

Ona zajeca i pane opet licem na uzglavlje.

Obje mlade žene stadoše je tješiti, a mekoćutnoj Alci potekoše obilne suze niz ljepušno lice.

— Bijedna naša lijepa kraljice! Ne plačite, ta odmah ćemo poslati po dijete, — govorila joj kao djetetu i prislonila joj glavu na meke svoje grudi.

Te mile riječi padoše kao melem na izranjeno srce Vojačino. Ah kako je spopala želja, da pred ovim sućutljivim ženama izjada srce svoje.

Najedanput se trgne. Osjetljivo uho uhvatilo je buku poznatih koraka pred vratima.

— To je on! reče i skoči s počivala, pa htjedne da se razabere, da otare suze, da uredi haljine, koje se poremetiše, samo da je muž ne zateče rasplakanu i neurednu. Spopao je strah, da joj i on ne kaže, da je nedostojno kraljice što se uzrujava! Nu bijaše još preslaba, ruke joj klonuše, i ona se opet sruši natrag na krevet.

Na vratima se zbilja pokaza kralj. Ponešto smeteno stane, ali vidjevši, da se mlade gospogje uputiše k vratima da izagju, korakne u hodaju, zatvori za njima vrata i pristupi ponešto nesigurnim koracima k svojoj ženi.

Obje gospogje sretoše se na trijemu s Ivanišem.

— Brate, reče mu Alka, bi li se kako mogao dovesti ovamo mali kraljević Stjepan iz Sutjeske? Kraljica ga je željna i plače za djetetom. Da koga pošaljemo? Možda bi mogao ti?

— To će biti teško, odvrati Ivaniš; evo gdje će početi gozba, a kralj želi svakako, da budem tamo.

— A ti pošalji pouzdana momka, neka dovede dijete zajedno sa njegovom družinom.

— Učiniću, kako reče, odgovori Ivaniš; nego spremite se, evo dvorane se gotovo zapuniše.

— Kralj je još kod svoje žene, sjeti ga Alka.

— Znam, doći će ban Radivoj po njega.

— A kraljica, zar da ostane sama? upita Alka; ona ne može nikako pred svijet.

— Istina, zamisli se Ivaniš.

— Pa ja bih rado ostala uz kraljicu, brzo prihvati Alka. I onako mi sada više nije puno stalo do slave.

— Onda ću i ja ostati, a ti nas ispričaj kod naših muževa, prihvati Milena.

*

Toma se nagnuo nad Vojačom.

— Vojačo, dušo, reče blagim glasom, ded razberi se; evo ja sam tu, tvoj muž. Niko ti ne smije ništa učiniti. Onaj drznik dobio je što je tražio, a u buduće čuvaće se svak...

Vojača se malo pridignu i pogleda ga dugo i bolno. Onda počne slabim, nu odrješitim glasom:

— Misliš li?

I potrese glavom ko da ne vjeruje.

— Ja sam o tome razmišljala, nastavi sumorno i ustrmi pogled preda se, dok je Toma sio pored nje i ljevicom je obuhvatio oko pasa. Vidjelo se na njoj, da je u glavi bila težak boj sa silovitom odlukom.

— Ti si razmišljala? upita Tomo, pošto je ona zapela u riječi.

— Toma, pusti da ti sve kažem, počne ona opet, a riječi je redala, kao da ih je naučila na pamet. Ja znam, da si ti s kraljevskom krunom na se primio veliku zadaću. Kraljevi moraju često da zataje sami sebe, da žrtvuju sreći zemlje i naroda često i ono, što im je najmilije. A da im to ne bude suviše teško, treba da ih u tom podupiru i oni, koji su im najbliži, pa baš stalo ih i sreće života...

Tu klonu Vojača. Riječ joj zape u grlu, ali još prije nego je Toma razabrao što ona to kani reći, nastavi:

— I ti si već mnogu žrtvu prinio, jer je to narod tražio od tebe. Ali narod od tebe još nešto traži. On traži kraljicu, dostojnu vladaricu i po rodu i po plemenu...

— Šta ti to govoriš? htjede Toma da prekine ovaj grozničavom hitrinom izušteni govor.

Ali Vojača se nije dala ustaviti.

— Ja nijesam dostojna da budem ni tebi žena ni narodu vladarica. Da prestanu sve smutnje i neprilike, ja te molim... molim te... pusti me.., ta...

Ali ne doreče, gorak plač stao da je davi. Kralj se ganu i skočivši sa počivala, planu kao bijesan.

— A ko ti je živ takve misli strpao u glavu? To nije, to ne može da je niklo u tvojoj pameti. Reci, ko ti je to prišapnuo?

— Niko; ja sama... jecala Vojača.

U taj se čas nečujno otvorila jedna vrata i zinuo tanak režak.

— Čuj me, ženo, pristupi sada Tomo, crven u licu i tako odrješit, da se Vojača uspravila. — Zapamti dobro, što ću ti sada reći:

Te sile na svijetu nema, koja bi me mogla otrći od tebe! Ni ti sama ne. Ja sam se tebi obrekao slobodnom riječi, da ću te čuvati i držati, doklegod si mi vjerna, i toga me obećanja niko ne može riješiti. I ja želim, da ti to pamtiš, da se u me pouzdaš i da me ne vrijegjaš ni najmanjom sumnjom. Jesi li me razumjela?

A ona je razumjela. Čas ostade šuteći, ali onda se naglo dignu, ovi mu obje ruke oko vrata i stane iz sve duše plakati, kao da će tim suzama oprati sve boli i svu tugu sa srca. A pošto se malo umiri, reče još vazda jecajući:

— Ja bih umrla, da moram otići od tebe...

— No ti ćeš ipak otići odavle, na to će on uzdrman u duši, grleći je i gladeći joj čelo i obraze; ići ćeš u Studenac. Vidim ja, da za tebe nije ovaj život. Kako si mi propala! Tamo u našem gnijezdu procvasti ćeš iznova, a čim se svrši sabor, eto me k tebi, da tamo s tobom zimujem.

— A Stjepan?

— Poslaćemo po nj; još do noći može se vratiti, ako se dvaput promijene konji.

— I ja bih rado da još noćas krenem...

— Vidjećemo; čim dijete stigne, možeš na put. Molit ću pobratima Ivaniša da te prati, a biti će i starac Gojak uz tebe, onda te zar ne će biti strah..?

— A i ti ćeš skoro doći? pogleda ga Vojača pogledom, u kojem se spajala najžarča ljubav sa plahošću i strahom. I sama se čudila, kako joj mogaše doći misao, da se oni rastave!

X.

Dok se ovo dogagjalo, nijesu nimalo zapinjale priprave za svečanu gozbu. Domaća družina ako je i slutila, da se u kraljevu dvoru nešto neugodna dogagjalo, te izvjedljivo hvatala svaki šapat o tome, ipak ne bijaše besposlena, već se svak žurio za poslom. Ta nad svima bijaše neumorni miser Čezare, krojač, učitelj plesa i reditelj svečanosti, koji megjutim ovaj dan od same uzrujanosti još nije dospio da se opije. Čas bijaše u dvorani, gdje se stolovi kitili, čas u kuhinji, gdje se već od rana jutra peklo, kuhalo i varilo; svuda je opominjao, savjetovao ili zapovijedao, kao vojskovogja uoči bitke. Gdje je ustrebalo, zasukao bi i sam rukave, da popravi što su nevještije sluge pokvarile.

Znojan u licu trčao je s jednog kraja dvorane na drugi: tu bi još namjestio tanjur, tamo u ljepše nabore sapeo zastor ili je namještavao svjetiljke, koje će se užeći, kad noć pane, pa da što bolje osvijetle gizdavo okićeni kraljevski stol. Kad dogje vrijeme gozbi, obigje još jednom dvoranu, promotri ponositim okom svoje djelo, a onda pristupivši k prozoru, mahnu rupcem trubaču na kuli. Truba zatrubi, a zvuci se razlijegoše cijelim okolišem, pozivljući goste na kraljevsku čast.

Gozba je potrajala do noći, a slavila se u dvije dvorane, gdje su bili poregjani stolovi na oblik potkove. Čelo stola u prvoj većoj dvorani sjedio kralj, s jedne mu strane biskup Toma, s druge ban Radivoj, a onda ostali po časti i dostojanstvu. Djeda bosanskih bogumila nije

bilo pri toj gozbi, jer mu zakon branio bučne zabave. No vitezova i ostale gospode od sva tri zakona bijaše priličan broj. Gospogje sjedjele same na lijevom kraju, da bi se lakše mogle udaljiti, kad se jednom suviše razbukti veselje.

Čitav raspored, prostirke, sugje i nakit stola, sve je to bilo novo i nevigjeno za goste. Miser Čezare i dvorski pristav Fortunati doista osvjetlaše lice. Nijesi znao, čemu da se najprije diviš: ili vrstima još nekušanih jela i poslastica, ili načinu, kako se je služilo.

Bilo je tu čudesnih i neobičnih jela i tako ukusno namještenih na velikim srebrnim pladnjima, da bi mislio, e su to živi golubovi, gnjeteli, paunovi sa šarenim repom, odojci i janjci pod runom, — tako su ih mletački kuhači umjeli opremiti raznovrsnim zelenjem i inim začinom. Jarebice, prepelice, divlji pijetli, guske, veprovina i druga divljač, što pečena — na suho, što polivena umakom, u kojoj bješe i meda i mirisave vode, izmjenjivala se najneobičnijim poslasticama. Tu bješe kolača i kolačića od meda i šećera umiješenih ružičnom vodom; od šećera kipčića, cvijeća i drugih stvarca, kruna i čitavih gradova, ptica i raznih životinja — sve na vlas onako, kako se miser Čezare pred po godine hvalio.

I vina je bilo raznolika. Uz domaće humsko ljevalo se u zelene visoke bokale slatko vino ciparsko, vatreni napuljac, magjarac, pa preko Mletaka dobavljena pitomija njemačka vina.

Sve se to jelo i služilo u bogatom sugju što od ukusno izvajana i pozlaćena srebra,

što od bijele vičentinske zemlje, krasno ispisane i pozlaćene. Stolnjaci se bijeljeli od tanka vezena platna, a izradiše ih vješte ruke domaćih vezilja.

A kad se stalo smrkavati, onda zasjaše dvorane u nevigjenu svjetlu s nebrojenih voštanica u visokim srebrnim svijećnjacima, a to su svjetlo stostruko povraćala muranska zrcala na stijenama. Pa da bude sjajna slika potpuna, zasjalo trepetljivo svjetlo u bogatom nakitu gospogja, u zlatu i dragom kamenju umjetno sadjelanih oglavlja; zacaklio se sitni biser oko lijepih vratova, što se ovdje prviput razgališe pred udivljenim očima gospode. Domaćem prostranu odijelu vikle strukove sapinjala sada tijesna odjeća od svilena brokata, a vrh svega toga rumenjeli se obrazi, sjale se oči — modre i crne, što od ženskoga stida, što od probugjene znaličnosti, kojom eto progledaše u novi svijet.

I dogje na koncu voće — i domaće i strano, dobavljeno s juga, a onda najedanput zaori odasvuda sa trijemova glazba, koju su već dobro poznavale mlade noge od plesnih vježbi miser Čezara. Frulice, pifari, trube, mandolina i gitara skladno ustreptaše zrakom, a miser Čezare skoči pred gospogje i naklonivši se okretno, pozva ih odličnim kretom ruke, da se poregjaju u kolo. Nije doduše bilo posebne dvorane za tu vrst zabave, no se igralo u istim dvornicama. Starije gospe i vitezovi poustajali, da gledaju igru, a što je bilo mlado, to se uhvatilo u kolo.

Dosta se namučio miser Čezare, dok je po dvorovima naučio gospogjice toj igri, a

i sada mu se cijedio znoj sa čela, dok je ravnao igrače. Bio je to nov ples, koji je i u Mlecima istom nedavno došao u običaj, a zvahu ga „ohrabricom“ po tome, što su gledaoci uzvicima morali da bodre plesačice, da što ljepše poskoče i da se što dražesnije kreću.

Lijepe bijahu kretnje, što ih izvagjahu jedre i zdrave Bosanke u svojim bogatim haljinama od raznomanjasta brokata, kadife i svile, bogato izvezene zlatom i srebrom i sitnim biserom. No koliko bijahu lijepe i umiljate u svojoj još ne savladanoj stidljivosti mlade domaće gospogjice, toliko ih sve natkrilila jedna neobično lijepa žena, bujno rascvala i žarka, odlična i sigurna vladanja i najukusnije odjevena. Nju nije sapinjala neobično tijesna haljina, jer joj bijaše obikla, a draž u kretnjama donijela je sa sobom iz svoje domaje, zemlje ljepote i ukusa. Dona Elvira zatravila je ne samo muški svijet, već i gospogje je gledahu s udivljenjem, no bez zavisti. Ta ona je bila tako mila, tako ljubezna prema svima! Svakoj je umjela reći pristalu laskavu riječ; starijim se vlasteokama klanjala i ljubila im ruke, a mlagjima govorila o njihovoj ljepoti. K tomu sve osjetiše, da ih natkriljuje finim i okretnim vladanjem, pa nastojahu, kako bi od uglagjene tugjinke naučili, što im se toliko svigjalo. Pitahu ju za savjete, njoj se mnoga tajna povjerila — i sve to u taj jedan dan.

Elvira slavila je slavlje u času, kad je najviše pritajivala svoju ćud. Bješe čedna i uslužna, spram muškaraca sustežljiva, i niko se nije ni dosjetio, ko se to krije pod plavom vla-

suljom, pa ni oni, koji je možda vidjevahu na Blagaju.

Sve je bilo zadovoljno i veselo. Samo kralj ostade ozbiljan za čitave gozbe, koliko ga god brat Radivoj potajno poticao, neka se pokaže vedar, jer da se ne pristoji kralju da pokazuje zlovoljicu pred svojima podanicima. I Ivaniš Pavlović čudno ućutio, malo je pio i često preda se piljio očima, a na čudo onih koji ga poznavahu vesela, da i obijesna u društvu.

Oko ponoći se razmahalo bučno veselje u sav jek. Sjaj svjetla i vatara, ples i pjesma, glazba i potcikivanje bučali po gradu i oko njega daleko naokolo u mirni noćni kraj. U dolini gorjele vatre, pekli se janjci i telići; tu se točilo vino, vojnici i družina jeli i pili i hvatali se pjevajući u kolo. No gdje je vino volju razgoropadilo, te joj pitomo kolo i pjesma ne smogoše da oduše nasporenu snagu, tamo usijana ćud zapodjela i kavgu, te potekla krv, pa gdje ostalo ranjenika, a gdje i mrtvih glava.

Nad svim tim pomalo sipao mjesec sa polovine noćnoga neba modrikasto svjetlo i šarao oštre sjene, koje se naokolo gubile u blistavoj noći. Zasjala mjesečina i na bijelim zidovima grada, zabljesnula na sitnim okruglim stakalcima prozora i izlila se u prostrani dvor nad bučnom družinom, što se povalila oko vatara na kameno tle.

U to se iz dvorane oko ponoći izgubio Ivaniš i pošao dolje u dvor, gdje nagje osedlane i svoga zelenka te nekoliko momaka, kojima konje bješe pod živu glavu zabranio da se

opiju. Razgledavši da li su sedla u redu, stade šetati gore dolje po prednjem dvorištu, gdje je bilo prilično prazno.

Toma se megjutim nalazio u Vojačinoj odaji. Mlada je žena bila gotova za put. Stara dada zavila zaspalo dijete, koje je još pred veče donio Gojak i metnula ga na krevet, pa je sada držala plašt, kojim će zaogrnuti svoju gospogju.

U prednjoj pak odaji spremala se dona Elvira.

— I ti ćeš skoro doći? praštaše se Vojača plaho, a drhtavim glasom. Tresla je groznica od besanice, rastanka i prepaćenih boli.

— Rekoh ti, čim se svrše poslovi u Kreševu i u Bobovcu, odvrati Toma, držeći je za ruku. Još ne će prvi snijeg, i evo me k tebi. Možeš mirno poći; Ivaniš će te pratiti i ostaće, da čuva tebe i dijete.

— Pa imam ja tamo i djeda Milovana, brzo će Vojača. Ni sama nije znala, zašto joj je bilo najedared nemilo, što je vojno izručuje drugomu, pa baš bio to i njezin djever.

— Da i djed Milovan, potvrdi Toma. Pozdravićeš mi ga mnogo, — doda zatim zamišljeno.

— Hoću! No htjedoh te još nešto zamoliti, plaho dovrže Vojača.

— De — ponuka je blago Toma.

— Ali nemoj se ljutiti, moljaše stidljivo mlada žena.

— Kako bih? Samo reci!

— Dakle, ja sam se zavjetovala — a biskup je rekao da zadužbine mnogo mogu u Boga, pa me srce gonilo — ali ti se ne ljutiš? — dakle zavjetovala sam se, da osnujem kuću, gdje će naći nesretne žene utočišta i utjehe u bogoljubnu životu — da osnujem manastir za duvne; — ti se ne ljutiš?

— Ne ljutim se! nasmiješi se Toma i začudi, gdje mu se žena vere po istim putovima, kojima je i sam zakoraknuo. — A gdje ćeš da sagradiš taj manastir? upita je dalje.

— Pomisli samo, razvedri se Vojači na čas lice, — pod Radušom, tamo gdje stoji kuća mojih roditelja, gdje sam se i ja rodila — i gdje smo se nas dvoje prviput zamilovali, dometnu žena, zastidivši se dražesno i sjetno. — Da i ja sam tamo već smjestila neke udovice tvojih vojnika. Ima ih već mnogo, k tomu i drugih sirota bez roditelja, pa već nema mjesta, i valjaće da se sagradi veća kuća.

— Vidi, vidi! našali se Toma brižljivosti svoje žene; ta ti upravo divno vršiš zvanje ko kraljica, brinući se za sirote i udove! To mi je vrlo milo! Neka mi sada kogod samo opet rekne, da nijesi za...

No sam se prekine u riječi i ugrize za usne. Vojača ga napeto pogleda, što ono htjede reći, ali se ne usudi pitati ga, a bješe joj mučno to, što joj muž ne izreče misli.

I tako šuteći stajahu čas jedno spram drugoga. — Ta mogli bi već ići, pomisli dada, koja se bolno sjetila svoje tople postelje. Napokon se kralj maknu i reče:

— Ostavi ovaj plašt, pa uzmi dijete i ponesi ga dolje.

Žena učini, kako joj se naredilo. Kad se za njom zaklopiše vrata, spusti se Vojača na stolac i udari iznenada u gorko jecanje.

— Što ti je? upita je Toma i prigne se k njojzi —, ta ja ću doći k tebi. Pa, za Boga, nije prviput, što se za kratko rastavljamo, svakiput smo se opet sastali.

Tek u Vojačinu se srcu uzburkalo na te riječi:

— Nikada više, nikada više!

I silom zaustavljaše plač, koji je bio jači od njene volje. U to se jecanje umiješali zvuci svirala i truba, glasan žamor i potcikivanje. Vojači je bivalo sve to teže na srcu. Teške joj se slutnje spuštale na dušu, i spopala je želja, da mu se privine na grudi i da mu sve iskaže. Sve —? A šta to? Da se boji otići bez njega? Ili da mu ponovi, što mu je danas već jednom govorila, a što sada nije više smjela da misli? Ne, ne, ta vrijegjala bi ga, kad bi pokazala toliko nepouzdanje. A ona hoće da se u nj uzda, slijepo i odano.

— Bit će kasno, ljubo, sjeti je Toma. Eno već su drugi pijetli zapjevali, a ti si sama htjela da odeš nevigjena.

Vojaća jedva odgovori, tresući se od unutrašnje groze:

— Da, nevigjena, neznana! I lati se plašta.

A Toma se zagledao u nju zamišljeno. Najednom prigje k njojzi i obuhvativši je strastveno, reče, kao da nehotice ponavlja, što mu se vrzlo po glavi:

— Čuvaj vjeru, ljubo!

Ona mu se na te riječi istrgne iz naručja kao polivena hladnom strujom, pa ga pogleda začugjeno, bolno i prijekorno:

— Što to govoriš? Zar se to ne razumije po sebi?

— Znam ja. Ti si moja mila žena i voliš me, brzo će Toma ko smeten i sa svojih riječi i sa svoga odgovora. Pa kao da se sam htio da učvrsti u nekim odlukama, nastavi: Budi mi samo mirna, ta sve će na dobro okrenuti. Eto me za koji tjedan kod tebe, a dotle čuvao te Bog.

Ona se borila sa suzama, gledajući nice, a on gledaše u nju s nejasnim čuvstvom, da bi joj još nešto morao reći. No on je šutio — od tajne zebnje i opreza valjda, a ona od straha i ženskoga stida.

I bez ijedne riječi više krenuše niz uske stepenice dolje u dvor, gdje su ih čekali Ivaniš i dada sa malim Stjepanom.

Šuteći pomogne Toma Vojači na konja i stisne joj hladnu ruku, koja mu se u njegovoj pričini kao mrtva. Onda pruži ruku Ivanišu i reče mu prigušeno s pritajane uzbugjenosti:

— Molim te, brate, čuvaj mi ih kao oko u glavi, dok ne dogjem za vama.

A onda prigje još jednom k Vojači i primivši ju za ruku, reče jedva razumljivo:

— S Bogom pošla! — I tu zašuti. — Ona samo suho uzjeca i sakri lice u veo. U to se maknu konj pod njome, kojega je Gojak uhvatio za uzde.

I kad već pogjoše, a Toma nekoliko koračaja uz njih, sve mu se činilo, da joj mora još nešto kazati. Ali njih nestade ispred tamno svedenih vrata kule, tek konjska kopita muklo udarahu o kameni put. Nigdje ne sastadoše nikoga.

Samo tu i tamo u izdupcima debelih zidova činilo se kao da se duboki mrak trznuo i oživio —, možda bijahu straže, što su u taj čas morale biti slijepe i gluhe.

Zamalo zamaknu malena povorka niz cestu u mrak. Na zapadu se spuštao mjesec nad gore, a na istoku neba pomolio se tanak žućkast pramen. Negdje u selu zakukuriknuše pijetli, a noćne vikače okolo utrnulih vatara i čadorja pomalo svladavalo vino i san. Sve dublji mrak i veći mir, što je dalje odmicala povorka, samo iza njih svjetlucahu sitni prozori gradski kao žute zvjezdice u tamnoj noći, a katkad bi se slabo začuo i koji oštriji zvuk trube ili svirale.

Šutke proslijediše putnici svoj put. Niko ne progovori ni riječi. Vojači tiho kapahu suze pod tamnim velom, a ona ih jedva i opažaše. O čem je mislila u taj čas? Njoj je bilo tako nejasno, tako čudno pri duši, te nije pravo ni znala, što to biva s njome. Živi li, sanja li? Ona se sama sebi činila tako neobična, čudna, da, kao da to i nije ona — Vojača, već drugi neko, koga ona doduše pozna, ali ga ne razumije. Ona sama, njen ja, bio je u taj čas netvaran, bez svijesti, bez osjećaja i bez sjećanja, bez ufanja — megju nebom i zemljom....

Mjesec zagje za goru, a povorku pokri mrak.

XI.

Spustila se kišljiva i studena jesen nad ramskim krajem i nad gradom Studencem. Uz prozor svoje ložnice sjedila na klupi Vojača

i vezla. Bila je sama. Dolje na dvoru posadio Gojak maloga Stjepana na konja, usprkos vlažna i hladna vremena, jer se dječačiću prohtjelo jahanja, a stari mu odgojitelj nije mogao da išta uskrati. Dona Elvira kitila u svojoj odaji knjige. To je činila vrlo često; dopisivala je sa svojim mužem, koji je ostao uz kralja, pa ga kao dvorski pratio svakamo.

Bilo je doba po ručku.

Mlada žena radila svoj vezak, a kadikad se i zaglédala kroz prozor. Nebom se vijali oblaci, sivi i crni, i čas zastirali izokolne gore, a čas ih opet razokrivali. Onda se ukaži tamnomodra planina i po njoj po gdjekoji katun sa sakrivenom kmetskom kućicom. Crni vrsi jelika i borika stršili u vlažni zrak i povećavali sjetnu jesensku sliku.

Ta se sjeta odsijevala i na blijedu licu mlade žene. Sanljivim pogledom zurila je u kraj gotovo i ne videći ga, jer ga gledaše dan na dan, otkada je ovamo stigla, i to svakiput s povećanom sjetom. Brojila je dane, kad joj je imao doći muž; ali proteče rok, a njega ne bijaše, no dogje knjiga, u kojoj joj ukratko javlja, da ne može doći prije zime.

Valjalo joj i opet čekati. A dani prolažahu sporo, kao nikada prije. Ta istina, bila je obikla čekanju, ali prije joj je bila duša mirna, pa je čekanje nije boljelo. Bila se nadala, da će joj i sada tako biti, čim se nagje u svom pouzdanom gnijezdu. Ali ne bijaše tako. Koliko se god sama hrabrila, da, i korila zbog nedostojna malodušja, ne mogaše nikako da od časa do časa ne osjeti čudnu tjeskobu i tajnu zebnju u

svom srcu. Sve je nešto očekivala, a čekanje troši i toči srce i krv, ma se volja i opirala.

Kad je došla ovamo, htjela je odmah da gradi svoju ubožnicu. Pošla je u Ramu sa starcem Gojakom, donom Elvirom i ostalom družinom, da vidi, kako bi se dala ondje pregraditi njena roditeljska kuća, koja je već sada bila ponešto proširena dogratkom. Sirote udovice, što ih je tamo sklonila, dočekaše je s najvećom hvalom i ljubeći joj skut i ruke za dobročinstva, što im je iskazivala. Pa kad je već bila tako daleko, popne se i gore pod onu plavetnu krš, da obagje starca Milovana. Ali ga ne nagje. Dolje joj rekoše žene, koje se brinule za njegovu hranu i čedno mu udoblje, da mnogo izbiva i da ga rijetko kada vide, no da je živ i čini se zdrav. Prometnuo se u prava pustinjaka, koji se očito klonio svijeta.

Tužno bijaše Vojači u srcu, kad se morala vratiti bez blagoslova djeda Milovana.

Vrativši se u Studenac, spremi poruku nekomu graditelju u Dubrovnik, za kojega joj je govorio knez Ivaniš Pavlović, da dogje graditi manastir. Dok je čekala na odgovor, prolazili joj sporo dani. Ona je još kojiput polazila u Ramu, ali nikada nije našla Milovana. ...Krije se od nas, s tugom govoraše mlada žena i sjeti se, da je možda već saznao, kako mu se sin odrekao njegove vjere, pa se zato i on valjda odriče — unuka.

Tako se zgodi, te je Vojača gdjekada osjećala veliku prazninu u sebi, a dotle nije ni znala za kakvu dangubu i dosadu. Bila je mlada, pa se za dugih ura, kad bi prela tanku

pregju, sjećala onih radosti, kojih još nije poznavala, ali kojih bi se kao kraljica mogla naužívati. I višeput se sama zatekla na želji, da joj je samo jedanput pribivati takovu veselju, kako se ono slavilo u Kreševu. Istina, ta želja nemilo utrnu ispred predodžbe one strašne zgode, kad je ulazila u grad Kreševo, i kadgod bi se sjetila, osjetila bi toliki stid i bol, da bi joj sva glava uzavrela živom krvlju.

Pa ipak besposlena mašta raspredala je i dalje ove slike. Vidjela je muža svoga sred onoga svijeta, u koji se njoj krati pristup. A da je bila isključena, prem je njezina volja bila da pogje u Studenac, to joj je sve jače kopkalo u glavi. Ta dona Elvira dosta joj napričala o krasoti i sjaju one kreševačke slave, o ljepoti gospogja, o plesu i svirci, o uljudnoj gospodi, pa kako se svi okupiše kralja, da ga slave. A nije propuštala da govori i o *svojim* uspjesima pri gozbi i plesu, i o onom, što joj rekoše laskave gospogje i gospoda.

A ona za sve to ne zna! Hoće li ikada imati zgode, da jedared pribiva takovu veselju? Ta bila je još tako mlada, a želja za životom stala se prviput javljati baš poslije onoga prvoga neuspjeha.

Pa kad je stala isporegjivati svoj samotni život sa društvenim životom svoga muža, što dona Elvira nije propuštala da ne istakne svakom zgodom, uljezlo bi joj u srce nešto kao žalost, i nerijetko šapnuo bi joj tajni glas, potaknut pričanjem njene dvorske gospogje: Znade li Toma, kako ga je ona ovdje željna, kad može da boravi tako dugo bez nje?

Još se nekako dalo, pak tako i progjoše prvi mjeseci. Iz Bobovca, Kreševa ili iz Sutjeske, gdje se već kraljevski dvor dešavao, dolazili bi rijetki glasi, bilo pismeni, bilo usmeni. No u zadnje vrijeme izostaše, a koji i stigoše, ne bijahu upravljeni na nju, već na Ivaniša i pripovijedahu o velikim brigama i poslovima kraljevim.

Tako se vukli dani, sumorno i polagano. Istina, u Studencu bio je i knez Ivaniš Pavlović, njen djever. Ali valjda je i njemu bio dug čas i dosadna služba uz nju, jer je po vazdan obilazio gorom i planinom loveći lov, i samo što se vigjahu za objedom i večerom, pa i onda se mladić žurio da što prije ode.

I pričinjaše joj se, da joj nema te done Elvire, koja je zbilja mnogo nastojala da joj skrati vrijeme, e ne bi znala, šta bi počela. Samo je i to društvo bilo nekako čudno. Gotovo sve, čim ju je Talijanka zabavljala, bocnulo bi je kadikad ko žaoka, a sve pod vidom najveće ljubaznosti. Pa bile to hvale drugih gospogja, bilo čudne neke pripovijesti o navadama iz njezine prekomorske otadžbine: mlada žena osjećala je neku gorčinu za toga pričanja, ona je vazda sobom vodila uporan boj s tom ženom; bila joj je u dušu odurna, dà potajice je se i bojala, a opet nije mogla biti bez nje.

Tako se i ovaj čas zaželjela društva done Elvire. I baš kad je htjela da pljesne u ruke, osvanu u hodaji dona Elvira.

— A šta vi, dona Elvira, toliko pišete? dočeka je Vojača. Malo ne svaki dan kitite knjige. Komu pišete toliko?

— Oh, svijetla gospo, odgovori Elvira, ima u mene mnogo znanaca, pa se dopisujući razgovaram s njima.

— Ne znam, kako se može toliko pisati.

— E, to u nas u Italiji nije ništa neobično. Naobražene gospogje mnogo pišu i dopisuju sa svojim prijateljima, pa i same još pišu pjesme i knjige. Ah lijepa moja otadžbina, kakva je ondje uljudba, a kako je ovdje svijet zaostao!

Bio je to uzvik, koji se i preko volje oteo nezasitnoj naravi te žene, kojoj je ta tišina od časa u čas kvarila volju i bunila je u prihvaćenoj ulozi.

I dona se Elvira s nestrpljivom kretnjom namjesti na klupi pored kraljice.

Uzdahne i ova. Ta znala je već odavna, da i ona spada megju taj „zaostali svijet“, pa se zaželjela da uči, koliko može, ne bi li izišla obrazovana i time ugodila mužu, a možda pomalo stekla i pravo da bude kraljica...

Višeput osjetila bi upravo pohlepu za naukom, i u tom joj dobro služila vješta Talijanka. Tako ju je još u Sutjesci bila zamolila, da je nauči talijanskomu jeziku, a sad je uprla nanovo, ne bi li time do zime iznenadila i razveselila muža.

Dona se Elvira pokazala spremna, da posluži Vojaču. Ona je naime ponešto bila i u neprilici. Djelo, što ga je naumila izvesti, činilo joj se od dana u dan sve teže. Želeći, što brže da uspije, bijaše se dvatriput prenaglila pograbivši stvar suviše grubim prstima. Ona je doduše imala gotovu osnovu, a sagradila ju je na zgodi, koja je švemu svijetu bila tajna, ali

u koju je njeno oštro oko na prvi pogled proniklo.

Znala je — o čem niko živ nije ni slutio — da knez Ivaniš Pavlović žarko, i ako tajno i beznadice ljubi ženu svoga pobratima. Na tom temelju htjela je dona Elvira da izvede svoju spletku. No čim je na osnovu toga dogagjaja prviput otpočela akciju, prevari se, i mjesto da je tim pospješila razvoj stvari, ona ga je samo spriječila.

Ona je naime prije svega nastojala da ugodi knezu Ivanišu, da savlada to što joj knez ne bijaše sklon, a što je osjećala po svakoj njegovoj kretnji. Pokazivala mu se zabrinuta, sućutljiva za kraljicu, tražila u njega savjeta, kako bi je što bolje zabavila, ne bi li joj olakotila čamu čekanja. Pa kad je vidjela, da se i on pomalo pokazao sklon, da se s njome u tom poslu složi, usudi se ona za korak dalje i počne se tužiti na nesmiljenost državnih obzira, zbog kojih se moraju da žrtvuju tolika srca, toliki nježni vezovi da trgaju. I ona se boji, da će tim obzirima i njezina nježna i umiljata kraljica pasti ko žrtva i srce je boli, gdje mora gledati, kako ona sluteći možda svoju sudbinu, bije boj sa svojom ljubavi, izjedajući se u nijemoj tuzi i boli. Prava je grjehota, da se ovako savršeno lijepo i ljupko biće — tako mlado prestaje ljubiti, gdje bi moglo usrećiti plemenita i slobodna muža.

I dok bijaše još u riječi, opazi najednoć, kako se Ivanišu zapališe obrazi, oči stadoše sipati munje, i gdje on — jedva se držeći od silne uzbugjenosti — izasu naglo, da su to stvari, koje

nimalo ne spadaju u opseg njezine službe, već neka se radije brine samo svojim poslom.

Od toga časa dolazio bi rjegje megju ženskinje, a u nazočnosti Vojače vigjao se nekuda smeten i sapet.

Tako se tavorilo sve do ovoga jesenskoga popodneva, kad se dona Elvira spremila, da kraljicu zabavi novom dosjetkom.

— Evo, reče Talijanka, donijela sam knjigu, da čitam iz nje svijetloj gospogji. Toliko već razumijete talijanski, a što će trebati, protumačiću hrvatski. Mislim, da će vas zabavljati ove novele.

— A kakva je to knjižica? upita Vojača gotovo pohlepno.

— To je „Il Decamerone“ od našega slavnoga pisca Giovannia Boccaccia, izvijesti Elvira s nekim ponosom. Vidjećete, kake su u njoj zabavne pričice.

— Pa dobro, počnite, dona Elvira, zamoli Vojača i namjesti se da sluša.

Dona Elvira stane čitati i tumačiti.

Čitala je sat dva, ali ne po redu, već je izbirala one stranice, na kojima se inako vidjelo, da se vrlo često premeću. Čitajući, tako se zanijela klizavim pripovijestima, koje su godile njenomu lakoumnomu mišljenju, da nije ni pazila na mladu ženu i na promjenu, što se zbivala u njojzi. Najprije je slušala sa djetinjom znatiželjom, poslije rasla je njezina napetost sve većma, dok napokon ne osta zapanjena s nečuvenih u svom žiću zgoda. A kad je — ne poimajući — prekinula čitačicu s pitanjem, što ovo ili ono znači, i ova joj onda

stala tumačiti uz frivolan smijeh, zastidi se mlada žena tako, da je pokrivši obim rukama zastigjeno lice zaviknula:

— Ta zar je to moguće! Ta to je sve grješno! Kako tu ružno varaju žene svoje muževe. Zar toga zbilja imade u svijetu?

— Pa šta je to? trgnu Elvira ramenima. U nas imade svaka gospogja svoga udvornika i to joj je dika, a koja ga nema, ili je ružna ili stara.

— A šta vele muževi takih žena? raskolači Vojača oči.

— Pa čuli ste, nasmija se dona frivolno; oni opet nagju svojih zabavica.

— Ali to je strašno! Ta po tom ondje u vas ima jedna žena i po više muževa, a muž po više žena! zgražala se sve više Vojača, povrijegjena u svom čistom ženstvu.

— Kao da toga nema i u vas! Eno vam odmah vojvode Stjepana, usmjeli se Elvira, usprkos što joj nije bilo lako izgovoriti to ime. — Valjda ste čuli, kakav je to zulumčar. Pa onda i za bana Radivoja, što se sve ne pripovijeda! Eno, zašto mu je otišla vojvotkinja?

— Istina, čula sam o tomè! zgrozi se Vojača kao čovjek, koji se odjedared našao pred silnim ponorom, gdje se kriju grdne strahote, od kojega se boji, a opet ga vuče neobjašnjiva želja, da sazna kakve su te strahote.

— Pa eto i nema vam oženjena muškarca, ni u nas pa ni u vas, koji bi bio vjeran svojoj ljubi, nastavi Talijanka sipati otrov u uho mladoj ženi. Pa zato je svaka žena luda, ako mužu čuva vjeru.

— Ne, ne, tu nemate pravo, brzo otklanjaše Vojača. Nijesu svi muževi takvi...

— Jesu, jesu; to treba znati, a ja to znam, uvjeravala Elvira. Mnogo sam svijeta prošla, pa ga i poznam.

— Ja ne mogu da vjerujem! tiše ponovi Vojača problijedjelih usana.

A onda iza okratke stanke nastavi:

— Pa makar i bili muškarci takvi, oni su jači, gospodari; ali žene ne smiju kršiti bračne vjere. I, je l' te, dona Elvira, takvih žena nema u nas?

— To je donekle istina, ali samo za to, jer su žene u vas manje prosvijećene od vaših muškaraca, pa ne znaju što uljudba i od njih traži.

— Ne, ne, ako to traži uljudba, onda je bolje i ne prihvaćati je. Volim biti i nenaobražena i neuka, nego da samo i s jednom mišlju krenem vjerom svomu gospodaru.

— Vi ste, prejasna gospo, suviše strogi, okrene Elvira opet blaže, jer joj se činilo, da je bila ponešto nagla. Uzmite da muž ženu svoju više ne ljubi. Šta će onda sirota — prevarena, bez ljubavi, a možda joj se muž još i izrugava, kad se zabavlja s njezinom inočom? Nije li onda posve naravno, da ona u svom pravednom gnjevu, kad se njena vjera tako gazi, hoće da se osveti? A najbolje se može osvetiti, ako mu vrati šilo za ognjilo, a žao za sramotu.

— Ali prevariti muža! šaptala Vojača zgražajući se.

A onda najedanput pod dojmom nezgrapnosti te misli, koju je njena čista duša tako

odlučno odbijala, prasnu u glasan, grčevit smijeh i reče:

— Da na priliku ja prevarim svoga gospodara?!

Ta joj se misao činila tako smiješna i nemoguća, da se još jače nasmijala. A pošto se opet umiri, reče ozbiljno:

— Ta ja bih prije umrla, nego to učinila!

— To je i sasvim nemoguće, okrenu Elvira da polaska. Tako krjeposne žene i nema na daleko i široko. To zna sav svijet. Nego baš kraljicama najviše prijeti nevjera njihovih muževa. Kraljevi su moćni, njima sve laska, pa i lijepe gospogje, koje im se upravo nugjaju na zabavu i besposlicu....

— Vi valjda ne mislite reći, da kralj, moj muž..? prekinu je prestrašena Vojača.

— O, ja nijesam ništa rekla... brzo će Elvira. Ali uzmimo, da se nagje — lijep i hrabar vitez, odlična roda, uman i naobražen, pa da se zaljubi u moju prejasnu gospogju! A koji bi vas mogao poznati ovako krasnu, dobru i krjeposnu, a ne umirati od ljubavi spram vas? Pa jer ste već udati, on siromah krije u svom srcu ljubav svoju, tužan je, uzdiše, vene i gine, bježi ispred vas, jer vaš mu pogled otvara na srcu tešku ranu, što vas ne smije milovati, svojom zvati. Zato luta sam po gori, da zaboravi nesretnu svoju ljubav, i priziva smrt, da skonča njegove muke. I kad već ne može dalje da ustraje, onda poludi ili se probode mačem, ili se sruši niz strašnu pećinu, da mu se lubanja razmrska i sve mozag pršti...

— Ta prestanite, za volju božju! oslobodi se napokon Vojača svoje prepasti. Ta to je strašno, što vi tu govorite! To ne može biti!

I od silna uzrujavanja skočiše uplašenoj mladoj ženi suze na oči.

— To biva, lijepa moja kraljice, a ona je žena prava okrutnica, koja dopušta, da mlad vitez tako gine, završi Elvira ozbiljno.

U taj čas bane u sobu mali Stjepan, a za njim ugje Gojak. Vojača kao oproštena nemila pritiska, kojim je mučio taj razgovor, naglo privuče dijete na svoja koljena i puštaše da joj priča, kako je jahao na konju, a Gojak ga nije smio ni držati.

XII.

Nastupila zima. Snijega doduše nije bilo, nu — ne čini zimu snijeg, nego vjetar, govori narod. A studeni vijori stjerali sve živo u svoja skrovišta. Po vjetru ne bijaše prilike ni za lov, zato je i knez Ivaniš morao da sjedi kod kuće. Večeri oduljile i povećavale želju za pitomim ljudskim društvom.

Kako je u svakom spratu grada bilo samo po jedno ognjište, u dônjem boju u kuhinji, a u gornjem u najvećoj, kamenom popogjenoj dvorani, skupljahu se svi ukućani oko njega, a osobito večerom, da razgovorom skrate zimsku čamu i da se griju o vatri.

Pred velikim zjalom kamina, nad kojim je dimnjak izbočio zid, sakupljalo se redovito malo

društvance. Malo prije iznesle sluge sugje od večere, od koje je još ostao na velikom stolu samo bijeli stonjak. Tu je za jednim krajem sjedio knez Ivaniš i pričao u po glasa malomu Stjepanu priče o junacima i mejdanima, o vješticama i vukodlacima, da se djetetu sve koža ježila, te je za svake i najmanje stanke govorio: A šta je bilo onda?

Za drugim krajem, u duboku naslanjaču, prela Vojača tanku žicu. Do nje se smjestila dona Elvira, takogjer zabavljena predivom. Istim se poslom bavila i stara dadilja, koja se smjestila na klupi kraj kamina, pa drijemala. S druge strane na nisku stolcu čučio Gojak i rezuckao konja i oružje za maloga Stjepana.

Svjetlo sa tri plamena uljenice igralo nemirnim plamsanjem po licima, a s njim se miješao žar ogromnih panjeva, što se cmarili na ognjištu.

Oko dvora zavijao i cvilio vjetar, a gdjekad se zaletio čak kroz dimnjak, zabušivši se megju goruće cjepanice, da su sve iskre vrcale.

Tišina u hodaji više je tištila mučaljivu čeljad, nego što ih je plašilo užasno zavijanje bure. Vojača se bolno zamislila. Sumnje i strahovanje svoje, što ih je tolikoput morala da suzbija, vazda bi se iznova podigle u njenoj duši i punile joj srce bolnom tjeskobom. Dani odmicali, zima došla, a Tome nema! Nema od njega glasa ni odgovora na njeno pismo, što ga je sastavila s pomoću uslužne done Elvire. Ni njen djever, Ivaniš, nije već dugo dobivao vijesti. Samo dona Elvira dočikala pisma od svoga muža, ali ni

od nje nije mogla mnogo da sazna, osim da je kralj vazdan okupljen brigama i prepirkama sa velikašima države, koji od kralja traže više, nego im može da dade. No zato ipak kralju ne bi dug čas; ima on oko sebe vazdan mnogo društva, koje mu je na službu, da ga pozabavi, a osobito se oko njega brine jedna od zaostalih kraljičinih dvorjanaka, lijepa Grozdanka, pa govore, da je njezino društvo kralju od svih najmilije.

Ovake se riječi, i ako im Vojača prvipút nije shvatila značenja, ponavljale i pomalo počele djelovati. Vojača osjetila prviput u svom vijeku čuvstvo, koje dotada nije poznavala. A videći Elvira, kako se napokon to čvrsto i, kako se činilo, dotle nepokolebivo pouzdanje mlade žene u ljubav njezina muža počelo trgati, bješe vrlo zadovoljna, jer je to bilo baš u prilog njenoj osnovi.

U to mali Stjepan već po toliki put primoravo kuma da priča.

— Gotovo je, odvrati mu napokon Ivaniš.

— Još jednu! moljaše mali.

— Ne znam više, branio se kum.

— Znaš ti već, osovi se mali na koljena i stane Ivaniša milovati po licu. Još jednu o zmaju.

— Ne dosagjuj kumu, umiješa se sada i Vojača.

— Ta nemojte, branio Ivaniš svoje kumče, i na to poljubi neobično žarko maloga u lice, a ovaj navalio opet moliti. Ivaniš pak počeo opet da priča o vili, koju je našao neki junak u planini, pa je vjenčao. Ali ode junak u boj i

ostavi vilu. Ona cvili za njim, jer ju je strah samu, tek njega nema, već pošalje pobratima svoga, da ju čuva. Došao zmaj, da vilu proždre, a pobratim ubije zmaja.

— Onda? prodrma Stjepan s napetim pogledom Ivaniša, kad je ovaj — kao uplašivši se, stao. Ta jamačno je počeo pripovijetku, i ne znajući kako će je rasplesti.

— Ne znam dalje, odgovori s toga rastreseno i pregje rukom preko čela.

— Da nije opet kakav zmaj došao? pitalo dijete.

— Može biti.

— Pa je htio da proždre vilu...?

— Može biti i pobratima, ispravi Ivaniš.

— O, tako ne valja, kume, pouči ga mali. A gdje mu je koplje, a gdje mač i topuz? Ta junak mora da ubije zmaja!

— Pravo! odvrati Ivaniš.

Na to se prenu Vojača i reče:

— Ali sada si dosta već dosagjivao, vrijeme je da spavaš.

Na to se stara dada digne iz svoga kuta i uzevši dijete, koje se donekle opiralo, za ruku, odvede ga u ložnicu, sretna što će i ona moći da legne.

Po djetetovu odlasku brzo se izgubi i Gojak, te ostadoše samo četvero. Ivaniš stade da se igra „dame“ sa mladim plemčetom Dragišom, koji je donle čučao pred ognjištem uz krasna bijela hrta i neprestano pogledao u donu Elviru.

Neko vrijeme čulo se samo sitno zvrndanje preslice i kotrljanje kamenčića na dasci.

A još je bilo daleko da se pogje spavati.

Tad se sjeti dona Elvira i upita Vojaču, bi li svijetloj gospi bilo s voljom, da joj štogod čita?

Vojača prenuvši se iz svojih misli, kimnu rastreseno glavom, da joj je s voljom.

Na to Elvira izvuče iz svoje torbice knjižicu, i pošto je čas po njoj listala, počne čitati. Vojača je već toliko naučila talijanski, da je dobro razumjela, kad je ko govorio ili čitao.

Bijaše to knjižica, kojom su se osobito plemenite gospogje pod modrim talijanskim nebom zanašale i zagrijavale, čitajući u njoj ljubavnu povjest pjesnika Danta. „La vita nuova“ bila je poznata svakoj gospogji napredne Italije.

Elvira je dobro znala, zašto je napustila priče i zamijenila ih pjesmom. U kraljice je sućutljivo srce, mogla se dakle nadati, da će joj takim štivom više ugoditi.

A umjela je dobro da čita, i ako ne baš okretno. Naglašavala je osobito važnije riječi, po čem joj je čitanje bilo živo i zorno.

Što slatki zvuci jezika, što oni izlivi žarke strasti, koja se bori da prodre u riječima, a ipak se plaho krije od svijeta, — sve to pomalo učini, da je najprije prestalo kotrljanje kamenčića, i oba mladića svratila pozornost na čitanje. Po tom se umiri i hitro vreteno, bijele ruke počinuše na krilu, a Vojača upirući oči sa sve to većom čežnjom slušaše željnim ušima i svakom žilicom svoga tijela. Na svaki zvuk čeznutljive ljubavi, na svaki uzdah sjete i boli — zadrhtalo bi njezino srce srodnim treptajem. Duša joj sve više bujala, i napokon ne mogavši više da se savlada, skoči sa sjedala

svoga i briznuvši u plač, pobjegne u svoju ložnicu.

Mlado plemče, na kojega su takogjer uzdjelovale ljubavne pjesme, bijaše se zagledalo u bujnu ljepotu čitačice onakim pogledom, koji bi vješta posmatrača bez velike muke naučio, e ovaj mladac isto toliko ušima zoblje strastvene riječi, kaošto mu se oči otimlju za lijepim licem. Ta dona Elvira dobra je duša, i nema sumnje, da je on to i znao, pak su mu oči pokazivale da jednako toliko prosi, koliko što se i nada.

Samo što knez Ivaniš nije bio večeras takav posmatrač. Pošto bješe prestao da igra, baci samo brz pogled na Vojaču, a onda je sa jedva pritajenim uzdahom upro glavu u ruku i tako slušao.

A kad je kraljica naglo izišla, dignu se i on, te pogledavši na vrata, kuda je bijaše nestalo, ostavi šuteći dvoranu.

A ono dvoje, upotrebiše zgodu, da se poigraju trubadurštine.

Dona Elvira, koja u samoći studenačkoj nije zaboravila galantne običaje svoje domovine, odavna je već bacila oko svoje na ljepušnoga mladića. Ne bijaše joj teško da osvoji neiskusno plemče. Ubrzo ga ugleda na koljenima kraj svojih nogu, i ona se onda stade igrati njegovim plavim uvojcima.

*

Megjutim se bila Vojača bacila na svoju postelju, i tu obučena probavila svu noć u plaču i besanici. One pjesme uzbudile je tako, da joj se sva duša uzburkala. O kako ona ljubi svoga

Tomu, a tako je ona nesretna i tužna, kao i onaj pjesnik! Muče je strašne sumnje, a nikoga nema, da mu se povjeri.

Tako se u njoj neprestance borili nada i strah, pouzdanje i očaj.

Drugi dan napisa Tomi pismo. Molila ga neka dogje, ili barem neka joj piše. Nju more teške brige, nemirna je zbog njega i muči je strah od nečega nepoznata i grozna. Sjećala ga njihove prve sreće i tužila se na sadašnju nemilu kob...

To je pismo dala Ivanišu, neka ga otpravi. Ni sama nije znala, zašto se ovajput žacala da ga povjeri doni Elviri.

Od toga je dana čekala ponešto smirenije na odgovor. Ta ako na ovaj poziv ne dogje, onda... Od prilike izračuna, kad bi se mogao vratiti knjigonoša iz Bobovca, pa zato se u tom vremenu počela opet više zanimati svojim okolišem.

Svako se veče sastajalo isto društvo. I knez Ivaniš, koji je čitave dane lutao u lovu po gori nije više tako naglo ostavljao društva poslije večere, no bi ostajao da se igra s Dragišom dame, ali još više zato, da čuje čitanje done Elvire. A dona se Elvira ne bi umorila, čitajući po više ura tužbe i uzdisaje u slavu izabrane gospogje. I sve se više zagrijavahu srca i mašta ove četvorice na žaru te ljubavne poezije. Mlado plemče slušalo kao opojeno, kneza Ivaniša sjetni pogledi sve češće krali se za Vojačom, dok su Vojačine misli boravile kod dalekoga muža. Samo Elvira sačuvala svoju treznoću, ne dajući se savladati ni ljepotom sti-

hova, ni toplinom čuvstva. Poznavala je samo strast i uživanje.

Tako je ona ovladala i ovom trojicom. Mladi knez jedva je još mogao da taji svoju tugu i bol, a da je Vojača bila manje bezazlene duše, ona bi morala već odavna opaziti veliku promjenu na svom djeveru.

XIII.

Jedne burne večeri, kad se munje ukrštavahu, a gromovi razlijegahu silnom tutnjavom po gudurama i planinama, sjedjeli su stanovnici Studenca dršćući oko ognjišta.

Bilo je doba za večeru, no još se nije večeralo, jer još ne bijaše došao knez Ivaniš. Napokon stupi mladić u hodaju i promuca nekolike riječi, da isprića zakašnjenje. Bio je na Raduši i potražio djeda Milovana. Starac nije bio sam, već je imao gosta, a to je bio jedan od onih franjevaca, što su blizu grada Prozora sagradili manastir, iz kojega se za tiha dana čulo sitno zvonce sve do Studenca. Kad ga je starac ugledao — nastavljaše Ivaniš — bješe se nešto smrknuo, jedva da mu je i odzdravio, pa zato je odmah opet i otišao. Na povratku zabasao u gori i zato eto zakasnio.

Gojak je zamišljeno slušao, što je mladi knez kazivao o djedu Milovanu, a pošto ovaj svrši, prihvati:

— Kneže gospodine, vi ćete jedared nastradati, ako se po takom vremenu budete povlačili po gori.

— Pa još da bar štogod lova donesete! našali se Elvira i pogleda nasmješljivo u Ivaniša. Ali meni se čini, da bi ispred vašega luka mogli prolaziti i najveći jeleni, da ih i ne opazite! To su vrlo sumnjivi pojavi u tako vješta lovca!

Plemče Dragiša nasmija se toj dosjetci, no drugi je i ne zamjetiše. Ivaniš porumeni dovrh čela i smrknu se, ali ne odgovori ni riječi.

Poslije večere, kad ostadoše njih četvero sami, i ne čekajući poziva uze dona Elvira svoju knjižicu i stane čitati. Ovajput su bili soneti Petrarkini, kojima je naumila ganuti srca svojih slušalaca. Vješto je izbirala samo one sonete, u kojima pjesnik govori o bolima svoga srca, što ne smije da odaje svoju ljubav gospogji, već mora da joj se uklanja, da bježi iz njene blizine, da luta po pustinji plačući i mučeći se tugom svojom, a napokon da se opet vrati k njojzi, koja mu je sunce života, jedina radost i sreća, najsavršenija i najkrasnija žena na tom svijetu, koja će ga jednim pogledom učiniti najsretnijim, ali i najnesretnijim smrtnikom, te on od njenih čari zimi izgara, a ljeti ga steže mraz studeni.

Tad se zgodi, da se za najveće tišine, odonud, gdje je sjedio Ivaniš, otkinuo tih, teškom mukom suspregnut uzdah. Elvira ga je odmah uhvatila oštrim uhom, ali nije prestala u čitanju, a plemče Dragiša nije ni vidio nikoga do nju. Samo Vojača, koja je sa sve većom simpatijom pratila uzdisaje zaljubljenoga pjesnika, dignu ponešto začugjeno oči spram Ivaniša i zapazi tako bolan i čez-

nutljiv pogled, što ga bijaše upro u nju, da joj se onaj čas čudno uznemirila duša, a još više onda, kad je mladić, kao uhvaćen na zlu djelu, porumenio i preplašeno spustio oči.

Dona je Elvira čitala dalje, kao da se ništa ni dogodilo nije, dok je Vojača i nehotice morala da razmišlja, zašto ju je Ivaniš tako pogledao.

U to iznenada zastade dona Elvira.

— Ne mogu dalje, reče nakašljavši se. Morala sam negdje prezepsti. Ako bih smjela da zamolim gospodina kneza —?

I odloži knjigu. Za čas nastade šutnja. Tada u neke ispruži Ivaniš ruku i kao oklijevajući, maši se knjige. Elvira mu je uslužno pruži, i on stane da lista u njoj. Čitao je sobom tu i tamo, a tad mu glas bivao sve topliji, kad je preskakujući i nikoga ne gledajući čitao sve življe, sve strastvenije:

„Tutto 'l dì piango; e poi la notte, quando
Prendon riposo i miseri mortali,
Trovom' in pianto e raddoppiarsi i mali:
Così spendo 'l mio tempo lagrimando...
. . . .

Je li osjetio Vojačin pogled? Usred štiva digne oči i za jedan čas sretoše se njihovi pogledi. Prepadoše se oboje, oboje u jedan tren poniknuše, on od neke neobjašnjive sreće, a ona od izvjesna straha. Ta svaka žena osjeća, kad je koji muškarac ljubi. I Vojača je saznala u taj čas ono, čemu se ni u snu ne bi ponadala, te ju to zaokupilo velikim nemirom i strahom.

Elvira je dobro opazila njezinu zabunu; ona je čitavu situaciju dobro shvatila, no se čuvala da se ne oda.

Pa kad Ivaniš dovrši, počne ona uzdahnuvši:

— Ah, ubogi mladić, koliko je trpio zbog svoje ljubavi! A ipak nema ništa ljepšega, nego kad ovaka žarka ljubav veže dvoje...

Ona pogleda u Dragišu, koji joj uzvrati pogled burnim žarom, dok Ivaniš i Vojača ne progovoriše ni riječi. Tada se dosjeti Vojača, da je vrijeme počinku; ona se dignu i društvo se razigje.

Onu noć usni čudan san, od kojega joj se poveća tjeskoba njene duše. Učini joj se da je proljeće, a ona se našla u rascvalu vrtu. Njoj do nogu sjedio njen Toma i gledao je pogledom, kao onaj Ivanišev od sinoć. Ona osjeti veliko milovanje i ljubav i bila je tako sretna, da se prignula da poljubi Tomu. U taj čas nije to više bio Toma, već njegov pobratim Ivaniš. Prestrašena htjela se dići, da pobjegne, ali on je u to primio za obe ruke i počeo joj govoriti tako strastvene riječi ljubavi, da je ostala kao omamljena i obajana. Nejasan glas iznutra šaptao joj, da je po nju veoma opasno slušati te izjave nedopuštene strasti, i ona je htjela da zove u pomoć Tomu, ali koliko se god naprezala, nije mogla da izusti ni glaska. Napokon se probudi sva uznojena, a srce joj silno kucalo.

U dno duše preplašena, uspravi se sjedećke u krevetu i pritisnu obe ruke na srce.

— Bože moj, što će se još dogoditi! šaptahu joj drhtave usne. I uhvati je velik strah, te nije mogla da zaspe.

Moglo je biti oko dva sata po ponoći. Na polju je vjetar zavijao oko dvora, časom bi prestao, te onda umah nastani gluha, strašna tišina, a onda bi iznova zadunuo svom silom, zadijevajući se o tvrde zidine grada.

Najedanput, za jedne take stanke, začu konjska kopita, koja udarahu o kamene ploče pod prozorom njezine ložnice. Vojača stade da napeto prisluškuje.

— Ko to prolazi u to kasno doba noći? pomisli i prepane se.

Konjanik je. Sada je zaokrenuo za uglom. Onda začu škripu na konjušnici, koja je bila na onoj strani u konobi. Po tom iza nekoliko časaka začuli se koraci na otvorenom trijemu, gdje neko prolazi kraj njenih vrata, pa dalje niz trijem.

Sad je znala, ko je.

Knez Ivaniš vraćao se kući. Gdje je bio u tako kasnoj noći?

I kao mimo volju pomisli, da je on opet lutao po planini, da traži oduška svojoj beznadnoj ljubavi, a onda joj se u mraku lice zapali vrućim stidom zbog same sebe, zbog njega i svoga muža.

I briznu iznova plakati. Ta je ljubav nju boljela, jer mu je bila doista sklona kao sestra, a punila je i grčilom spram muža, koji je eto pušta da se zbog njega tugom trapi, a brigu nad njom i djetetom povjerava drugomu...

Drugo jutro ustala je mamurna i bolesna, te ostade u svojoj ložnici, ne izlazeći u palaču, gdje se ručalo. Ali ne možda zato, što bi bila poznavala vještinu, da svoje duševne boli

prekriva tjelesnom nemoći, nego zato, što ju je bilo strah i stid da izigje pred kneza Ivaniša. I sama misao, da se poslije jučerašnje zgode, a najviše zbog svojih misli, što ih je ta zgoda u njoj probudila, pred njim pokaže, napunjala je neobjašnjivom tjeskobom i smetnjom. Kako će da ga sretne? Hoće li mu moći pogledati u oči? Ta njoj je bilo tako pri duši, kao da je baš ona nešto skrivila.

Dona Elvira pokazala se vrlo zabrinuta za njezino zdravlje. Svaki čas dolazila je, da je pita kako joj je i da joj nugja lijekove i polakšice. Nu ta je briga bila Vojači neugodna. Nešto je bilo u njoj, što ju je od Talijanke još jače odbijalo nego ikad prije; biti će možda, što joj u bolesti oslabila volja, te je ćud i sve ono neobjašnjivo, što njome vlada, dobilo premoć nad ostalim duševnim silama.

Po objedu reče joj Elvira sa jasnim prizvukom smilovanja, da ni kneza Ivaniša nije bilo pri ručku. Odjahao je — veli — već u zoru i još se nije vratio.

— Ubogi mladić! završi dona uzdahnuvši. Samo da ga ne razdere divlja zvijer!

Vojača se sjeti, što je noćas čula, tek ne reče ništa.

— Gospodin se knez vrlo promijenio, nastavi dona Elvira, sjednuvši na kraj kreveta i namještajući pokrovac. Ne čini li se i vama, svijetla kraljice?

— Ja — ne znam, nijesam opazila, ispenta Vojača, kojoj je srce počelo jače da udara.

— O, a ta je promjena baš očita, brzo će dona Elvira. Otkad smo u Studencu, opažam

s dana na dan, kako gospodin knez sve više blijedi i vene, bježi od ljudi i traži samoću i opasnost, kao da mu je dodijao život...

Tu Elvira mudro zašuti, gledajući oštro i upitno u Vojaču. Kraljica osjećajući taj pogled oćuti, kako joj se u obraze diže ona izdajnička rumen. Da zabašuri smetnju svoju, reče olako:

— Valjda mu je ovdje dosadno; naviknuo je moj djever društvu i bučnoj zabavi, pa teško podnosi ovu samoću i tišinu.

— O, neka mi dopusti prevedra vaša milost, hitro zaskoči Elvira, — ali nije to, što ga mori. Ja znam za izvjesno, da se njegova kneževska milost već dulje vremena kloni društvu i razgovoru. Ovdje se njegova tuga samo povećala. A ja znadem i šta mu je. Nesretna je ljubav to što ga mori...

Tu Vojaču spopade takav strah, iščekujući Elvirine riječi, da je napela sve svoje sile, kako bi zapriječila, da ih izgovori.

— Molim vas, draga dona Elvira, istisnu u velikoj muci, dajte mi vode, jako sam žedna.

No dona se nije dala smesti. Poslušno se dignu i pogje k stolu, gdje je stajao srebrn vrč i čaša, natoči iz njega vode i prinese je Vojači. I dok je mlada žena srkala vodu, nastavi Talijanka, nesmiljeno gledajući u nju:

— A znade li prevedra vaša milost, ko probudi u knezu Ivanišu toliku žarku i plahu ljubav? Nikoja druga nego ona, koja po svojoj ljepoti, po svojim krjepostima i dobroti zaslužuje najveće poštovanje i najžarču ljubav. A to je moja lijepa, moja slatka gospa, dobra moja kraljica...

Vojača je samo sklopila oči, kao da su joj te riječi zabliještile vid. Čas osta tako šuteći, a tada teške muke istisnu:

— Vi se varate, dona Elvira; on je moj djever, a takova bi ljubav bila grješna.

— Zar ljubav pita za grijeh? stade tumačiti Elvira. Il zar je ljubav grijeh? Ta ne čuste li sinoć, što piše moj slavni poeta, da ljubav nije nikada grijeh, jer je najuzvišenije i najplemenitije čuvstvo. Grijeh je, ko ovakovu žarku i iskrenu ljubav odbija i pušta da zaljubljenik neuslišan strada i gine...

— Madona, vi ne znate, što govorite! poviknu Vojača. Kako možete tako govoriti preda mnom?! Ne pristoji se meni, udatoj ženi, da slušam takove riječi.

— A zar se pristoji kraljici, da bude tako nemilosna srca, da s njena nesmiljenja nastrada tako čestit i lijep junak? Znade li vaša milost, da se vrlo često zgagja, da si nesretni zaljubljenik sam skonča život? Koliko sam samo ja već doživjela ovakih nesretnih zgoda! Jedan se nabô na svoj mač, drugi skočio u vodu i utopio se, opet neki bacio se sa strme pećine u strašan ponor, gdje ga nagjoše razmrskane glave...

— Ta prestanite, to su užasne stvari! zastenje Vojača u skrajnjoj muci. Boli me glava.

— O bijedna moja, lijepa kraljica! okrenu Elvira opet sućutno i stane Vojaču trti octom po čelu. I na to je ušutila; očito činilo joj se dosta za tu zgodu.

Kad je bilo doba večere, opet se Vojača htjela izgovarati, da ne izlazi u palaču, premda

popustiše bolovi. No dona Elvira je pouči, da šta bi drugi rekli, ako ne dogje, a baš onda, kad nema kneza, jer on se ni do večeri još nije vratio.

Za večerom sve je šutilo kao obično. Vani je pljuskala kiša, izmiješana solikom, a munja za munjom križala uz neprestanu grmljavinu.

Tad prekinu šutnju starac Gojak, rekavši:

— Trebaće da pošaljemo ljude da traže kneza Ivaniša. Evo već dan i noć, što se nije vratio...

— Pa pošaljite, prihvati Vojača, jer je morala da odgovori.

U taj čas planu takva munja, da je svu hodaju za tren napunila svjetlom kao po danu. Odmah zatim zaori tako silan grom, da se dvor iz temelja potresao.

Svi ostadoše blijedi i zapanjeni. Mali Stjepan vrisnu i potrča k materi. Dona se Elvira triput prekrstila i počela glasno moliti.

Gojak na to izagje. Kad otvori vrata, a to se čulo kroz trijem tako strašno padanje, kao da se prolomio oblak.

— Mama, šta će sad djed Milovan sam u planini? Ne boji li se on? pitalo dijete Vojaču.

— Pravo reče; jadni starac! zabrinu se mlada žena.

U to se razbjesnila oluja. Bljesnula munja za munjom, grom za gromom drmao gradom. Bila je strašna noć. Strah Elvirin bijaše ovajput posve prirodan, a Vojača, odloživši preslicu, sklopila ruke oko svoga djeteta i zabrinula se za sve one, koji se u taj čas još nalaze pod vedrim nebom.

Pa bilo je naravno, da je jedan dio te brige zavijao i djevera joj.

Ta ako je ipak istina, da zbog nje ovako bez mira i pokoja luta po gori, pa da nastrada, da spadne s pećine i ostane razmrskana tijela, ili da ga zgnječi prevaljeno stablo —!

I tako je ta misao iznenada zaokupila i uzbunila, da je morala skočiti ko usplahirena.

Ta on joj je mio kao brat, jer je bio prvi i jedini, koji joj se pokazao iskreno odan. Nije li je on branio u najkobnijem času njezina života? Nije li skoro i sam zbog toga nastradao? A sad — da ga možda ugleda mrtva i hladna, ukočenih očiju? Ta otkada se ovamo vratila, bio joj je jedina utjeha, i ako su rijetko odulje razgovarali. Njegova prisutnost činila joj se vazda kao jamstvo, da je ona još Tomina žena, da će joj se vratiti vojno, jer mu je tu pobratim, pa joj je bio kao veza, koja je spajala nju sa dalekim mužem.

Ne, on ne može biti mrtav; tako nemilostan ne može biti dobri Bog!

Još nije ni prestala da ovako misli, kad se kroz pljuštavicu i grmljavinu začuše ljudski glasovi i topot konja.

Vojača sama potrča na trijem, da pogleda u dvor. Tu stajaše nekoliko konja i ljudi. Iz žamora i vike razbirali se samo glasovi: Knez Ivaniš — poplava — ljudi — marva — spasti!

A onda ozdo iz mraka doviknu Gojak:

— Ne prepanite se, dobra gospe; voda poplavila čitavo selo, odnijela kuće i staje, pa ljudi utekoše ovamo, kamo ih je pozvao knez Ivaniš.

— Hvala Bogu, živ je! dahnu Vojača glasno, i bilo joj kao da joj je spao težak kamen sa srca.

Nu dona Elvira čula je taj usklik, a Vojača se prerano radovala. Malo časova za tim popeše se nekoliki ljudi u gornji sprat, noseći na svojim rukama kneza Ivaniša.

Vojača ne mogaše od ponovljena straha ni riječi da izusti. Nije ni pitala, šta se dogodilo; bila je uvjerena, da je mrtav. Tiha i blijeda pogje za ljudima u kneževu hodaju, i pošto ga položiše na postelju i Gojak stao da ga razgleda, stajaše ona kao ukopana i gledaše u blijedo mladićevo lice i u one sklopljene vjegje.

Megjutim je pripovijedao hajduk Veljko, koji je baš nekoliko dana prije stigao u Ramu, kako je knez Ivaniš, vrativši se iz lova po onoj oluji, naišao baš u čas, kad je voda digla jednu kmetsku kuću, iz koje se čeljad ne mogoše za vremena spasti. Ljudi su vikali u pomoć, a on to čuo, pa od komada drvena krova, što ih je voda splavila niz dolinu, načinio splav i nekako doplovio do kuće. I dok je čeljad izlazila, držao se on jedne kućne grede, da ustavi splav, nu čim se nagjoše svi na daskama, sruši se krov kuće i jedna ga greda obori natrag na splav, gdje osta kao mrtav. I malo te bi svi bili potonuli, da se sama kuća nije ustavila o stablo.

Vojača slušaše gotovo bez svijesti to pričanje. Samo jedna jedina misao bijaše je svu zaokupila: Ako je Ivaniš mrtav, onda je svemu kraj!

I uzdignuvši oči s tako očajnim pogledom, da se dona Elvira sama začudila onomu, što joj se još prije nekoliko ura učinilo nevjerojatno, prošapta Vojača molitvu, da joj Bog sačuva djevera i Tomina pobratima.

U to i Gojak našao ranu nad lijevom šljepočicom. Nije bila ni duboka ni opasna; biće da ga je samo onesvijestio jak udarac.

Tada se i Vojača ganu. Opet sasvim primirena i ako još blijeda, zapovjedi, da se donese vode. A onda mu sama ispere i zavije ranu.

Ivaniš se nije dugo osvijestio. Vojaču opet stao hvatati strah, da se više i ne će probuditi. S toga podvostruči brigu i njegu. Istom nakon jedne ure uljeze u blijede obraze slaba rumen, i čas zatim otvori ranjenik oči. U prvi se kraj činilo, da ništa oko sebe ne razbiraše, ili se ne mogaše ničega da sjeti, jer je opet sklopio oči. No kad ih opet otvori, ustaviše mu se na Vojači s takovim izrazom nenadane plahe sreće i beskrajne odanosti, da joj se po svem tijelu razlilo još dosele nekušano osjećanje, ko neka mješavina nagle prepasti, ali i neizvjesne znatiželje. To ju je tako zbunilo, da je sva smetena odstupila od postelje. U to prigje Elvira ranjeniku i reče s najvećom ljubeznošću:

— Kako vam je, prejasni kneže? Tako smo se za vas brinuli; evo naša svijetla gospa, premilostiva kraljica još je sva blijeda od pretrpljena straha.

Ivaniš pokuša da okrene glavu na onu stranu, gdje je stajala Vojača, a preko lica

preletila mu u taj čas rumen sreće i sjetne radosti. Nu samo što prošapta tiho:

— Oprostite mi, što sam vas uznemirio...

Megjutim se Vojača sabrala. Vrativši se k bolesničkoj postelji, reče sa usiljenim mirom i sabranošću, kroz koje podrhtavaše njezina ženska plahost:

— Sada je glavno da se spava.

I zapovjedivši Ivaniševu sluzi, da se ne makne iz hodaje, izagje napolje, da obagje pribjegle stradalnike i da uredi, kako će se gdje koji smjestiti. U donjem spratu bješe nekoliko praznih hodaja i prostrana konoba, gdje svi nagjoše mjesta, blagosiljajući „dobru gospu Vojaču", jer se ovaj narod još nije naučio, da je zove kraljicom.

Drugo jutro ugledaše kroz klance, u kojem se stisnuo grad Studenac, mjesto valovite doline golemo jezero, a po njem se valjali kućni krovovi, iščupana stabla i ini bezlični predmeti.

Vojača bijaše odmah poslala ljude, neka prigledaju za djedom Milovanom i za dobrim ženama. Kad se vratiše, pripovjediše, da je u starca Milovana sve kako je i bilo, kao da ondje i nije bilo vode. On sam da sjedi nepomičan pred svojom kolibom, zamišljen i jedva odgovarajući na pitanja.

— Njega sam Bog čuva! na to će Gojak s velikim uvjerenjem.

— Da, on je ugodnik božji! potvrdiše drugi.

A Vojača se sjetila, kako im se on uklanja, pa joj bijaše teško, što su morali ona i njeno dijete ostati bez njegova blagoslova.

Megjutim se našli stari drugovi, Gojak i Veljko u Gojkovoj izbi, pa se razgovarali o starim i o novim vremenima. Obojica bjehu teško zabrinuti, obojica stari i lomni, pa im se već činilo sve na tom svijetu krivo. Veljko se žalio na mladoga kralja.

— Sve je pošlo naopako, mrmorio starac. Hvali se svijet tobože mirom. Kralj ne vodi ratove, već hoće da vlada ugovorima. Jadna mu mati! A našto mu mač, kad ne će njim da vlada? I onaj ga je biskup svega zaokupio, a rimski se popovi i fratri opet raši

riše po zemlji.

Tu malo zastane. Nakon kratka mučanja nastavi tiše:

— A nu, Gojače, vidje li skoro starca Milovana?

Ovaj se prene.

— Ne vidjeh, odgovori Gojak polagano. Ne znam, što da mislim. Kadgod ja k njemu, njega nema kod kuće. Sve se nešto krije, otkad mu je sin postao kraljem.

— A znaš li, što svijet po selu govori? pitao Veljko dalje.

— Što govori?

— Već dvaput vidješe, gdje se k njemu penjao jedan od fratara iz novoga manastira...

— Znam. A onda? progungja Gojak mrko i zamišljeno.

— Onda? Ne shvataš li? Da ne bi i stari pošao kao i mladi?

— Ti si, Veljko, lud! Onaki čovjek!

— A eto, tako se čini... A bilo bi i naopako. Nego sve je moguće.

— Ne bulazni, starče, opomenuo ga Gojak ozbiljno i kao da se sam htio da uvjeri.

— Eto — trgnu Veljko ramenom — da se to dogodi, onda je i meni samo još umrijeti, jer onda ja više ne pristajem u taj novi život.

— A ko zna, šta je bolje? zamisli se Gojak i zakopa glavu u ruke. Tu se dolje koljemo, bijemo i otimamo o istinu, a tek samo je jedan, koji je zna i pozna.

— Čuješ, Gojače, čudno li mi i ti mudruješ! Nego, znaš li još šta?

— Šta je?

— Eno govori svijet na sva usta, da se kralj rastavlja sa ženom, pa da će uzeti neku plemkinju...

— Po Bogu brate — šta ti to buncaš! prestraši se Gojak. Šuti, da te niko ne čuje!

— Pa ja ću i šutjeti, ali druga se usta više ne dadu stišati. Sva vlastela — tako čujem — jednoglasno zahtijevaju, da se kralj na to odluči. Pače i na sam se Rim obratiše, a ne bude li kralj htio, hoće ga zbaciti s prijestola i podići Stjepana humskoga. Još sam čuo i vidio, kako svakidan prelaze dobri Bošnjani na rimski zakon.

— Da, da, naše vrijeme prolazi, ide novo doba. Samo, hoće li biti bolje i sretnije? uzdahnu Gojak.

I oba se starca zamisliše.

XIV.

Osvanulo i badnje jutro. Bilo je studeno i neprijatno. Sinji se oblaci duboko spustili i zavili pusti kraj jednoličnim i turobnim plaštem, koji je nemilo pritiskao i gušio obamrlu prirodu. Ta sjeta zimskoga dana prenašala se i na žive stvorove, a najviše na stanovnike grada Studenca. Usprkos radinosti kod priprava za badnju slavu, zavladala neka mukla tišina. Mjesto blagdanske radosti tlačila kao teška mora svačiju dušu neobjašnjiva slutnja u neku nesreću. Ne čuje se tu ni pjesma ni veseli usklici; svi obavljaju svoj posao običnim redom, a treba li govoriti, biva to u pô glasa, kao da u kući leži mrtvac.

No nije se smrt nastanila u tom gradu, koji je već vidio toliku tihu sreću — već je to bila boləšljivost mlade gospodarice, što je kao crnim krilima zavila svu kuću i svačije srce. Jer svak ju je volio, dà obožavao zbog njene dobrote i mile ćudi. I svi su znali, ako se i nijesu usudili glasno da kažu, da kraljičina nemoć nije ništa drugo, nego teška tuga, bolest srca. Znalo se i zašto, a o tom se onda još manje govorilo. A što se govorilo, bilo je vrlo nalik na nezadovoljstvo, dà, srdžbu na kralja, koji tako dugo pušta mladu, lijepu svoju ženu samu i bez utjehe.

Zemljom se eto pomalo širili čudni glasi, koji stigoše i megju tihe zidine grada Studenca. Koji čuše za te vijesti, jedni pristajahu uz njih, a to su bili plemići i vlastela, a drugi — siromasi i ubogi — žalili se i ljutili i na samoga kralja i na njegove savjetnike. Samo ona, koje se ti glasi najviše ticahu, nije znala za nje. A mogla je saznati, da dona Elvira nije oklijevala. Zašto nije govorila? Ni sama

nije znala. Zar je napustila svoje djelo, koje joj se čas dva činilo kao da će uspjeti? Ili je bila sama sobom i s mladim Dragišem tako zaokupljena, te joj je nestalo volje za tu sporu i nezahvalnu zadaću?

Dona je Elvira znala, da je loš posao trošiti na početku najjača sredstva. Istina, djelo je sporo napredovalo; tek što ga je zametnula. Svi se njezini pokusi, da u mlade žene raspiri oganj strasti spram djevera joj, odbijahu i o neugasivu ljubav spram udaljenoga bračnoga druga i o onu nesavladivu moć u mlade žene, protiv koje je tugjinka odpočela, kako je i živo osjećala, doista neuspješan boj. Ona je mrzila iz dna duše tu moć, koja je tako jasno sijevala iz čista i velika pogleda mlade žene, a mrzila je i vrelo te snage — djevičansku čistoću Vojačine duše. To čisto ženstvo bijaše joj vječni prikor. Ona živo osjeti svoju nevrijednost spram te jasne kreposti, pa zato i zamrzi na nju.

A ipak je oklijevala da izvede porazni udarac. Ta mogao bi joj pomrsiti sve osnove. Neizvjesnost je gora i od najgroznije izvjesnosti. A od očaja se ona nadala pomoći.

Morala se dakle strpjeti, dok bol i tuga mladu ženu ne umekšaju i ne oslabe u nje volju tako, da izgubi svaki otpor i bezvoljice padne u priregjene zamke. A onda — onda će da je skine s te njene netaknute i sjajne visine. Neka bude žena, kao i ona; neka je više ne vrijegja njeno dostojanstvo.

Jedno je već postigla, da se Vojačino pouzdanje u muža svoga sve više kolebalo. Na ono njezino pismo, za koje je Elvira po svojim

glasonošama saznala, nije stigao odgovor od kralja, već od njegova brata, bana Radivoja. Elvira toga lista nije čitala, ali po tom, kako se Vojača promijenila, po onim upalim obrazima, onim od plača i besanice crvenim očima, onim bolnim crtama oko usana, mogla je zaključiti, da te vijesti ne bijahu ni radosne ni utješne.

A Ivaniš?

Činilo se, da se on u svojoj bolesti riješio na nešta odlučna. Kako je opet počeo dolaziti na zajedničke obroke, ostajao bi dulje nego prije, nije više izbjegavao Vojaču, pa i ako je malo s njome govorio, tim češće ju je kriomice gledao očima, u kojima se sve jače razgaljivala bolna ljubav, pored duboka smilovanja. Pa kad bi je vidio onako skunjenu i tužnu, znalo bi mu se namrštiti čelo od jada na svoga pobratima, što pušta ženu bez utjehe, a spopala bi ga onda mahnita želja, da to izmučeno a predrago biće uzme na svoje ruke, kako ju je već jedanput i nosio, i da se s njome odbije daleko od ljudi, koji joj zadavahu tolike boli, — da je tješi, da joj vida rane, a kad joj ozdravi srce, da joj onda iskaže svoje želje... Take misli jasno je pročitala iskusna dona Elvira u onim pogledima. I to znanje davalo joj izvjesnu nadu, da će ipak uspjeti. Još samo da progje Badnjak, a s njime i pošljednja Vojačina nada u dolazak muža joj, kojemu se čvrsto nadala i kojega se hvatala kao utopljenik slamke. To je znala Elvira, to je vidjela i čitala u čitavom Vojačinom vladanju.

Vojača je sjedjela na običnom svom mjestu, na klupi u izdupku prozora svoje ložnice. Na

krilu joj ležalo otvoreno evangjelje. Sklonila se ovamo, jer se osjećala bolesnom. I bila se odista vrlo promijenila. Nadanje i strahovanje, čekanje i nedoček izjedaju i glogju nesamo dušu, nego troše nemilice i tijelo, izoru duboke brazde u mekanu kožu, gase sjaj očiju i rumen obraza.

Sjedjela je kao uvenut cvijet. Mutnim pogledima zurila je u jednolični, bezutješni, sivi zimski kraj. Tako bezutješno bilo je i u njezinoj duši. Sve do danas hvatala se njegova obećanja, što joj ga dade pri polasku. Ako jesenas nije došao, ako i do Badnjaka ne, ali na Badnjak će zaufano doći. Ta nije li se tolikoput dogodilo, da bi izbivao makar čitavu godinu od drage svojte, ali na Badnjak bi se našao kod njih, pa došao makar i sa drugog kraja svijeta.

Očajno se otimala unutrašnjemu glasu, koji joj uporno šaptaše, da ga ne će dočekati, da opet uzalud čeka. Sklonila se ovamo sama, da u skrajnjem strahu ipak čeka s onim bolnim trganjem u grudima, koje joj časom ustavljaše dah, s onim drhtanjem u srcu, s onom vrućinom i zimom, što se svaki čas izmjenjivahu i s onim strahom, od kojega joj tamnio um. Kadgod bi pod zidinama ili na onom dalekom nogostupu ugledala jahača, kadgod bi čula jači žamor dolje u dvoru, zadrhtala bi sva bolnim trzanjem, porumenila, problijedila, gotovo da se onesvijesti. I svakiput uzalud.

Htjela bi da u molitvi sabere svoje misli, da se sama opet snagje, ne bi li joj Bog utješio nemirni duh. Htjede naći utjehe u evangjelju.

Ali nije mogla da ustavi misli. A da se Bogu moli, nije našla riječi, da izreče što joj muči dušu. Da bar ima koga, ko bi joj govorio blago i utješljivo, ko bi se s njome združio u molitvi? Od Elvire je odlučno odbijalo; djed se Milovan od nje krije. I sjeti se biskupovih besjeda. Kako li su bile negda utješljive i kako su je krijepile! Tek zakratko! A ona je željna, da je ko pouči u vjeri, kojoj sada pripada njen muž, da mu bude bliža. Kad bi mogla jedanput samo da klekne pored njega pred raspelo i s njime zajedno da se pomoli Svevišnjemu. Hoće li to ikada doživjeti?

Megjutim u dvoru se pripravljalo za Badnjak.

Dona Elvira zapovijedala i odregjivala, pokoravajući se domaćemu običaju badnje slave. Morala je dopustiti, da Vojača obavi, što joj bi dužnost kao domaćici. Vojača je bila priredila božićnice za susjede, utaknuvši u svaku po nekoliko zlatnih i srebrnih novaca, koje će plemče Dragiša sutra zorom odnijeti u seljačke kuće, da usreći nevoljnike i sirote.

A koji li će k njima doći ko polaznik ranim jutrom? Lane je bio Ivaniš, pa koliko se toga promijenilo! Lane učiniše Tomu kraljem, a što će danas donijeti Badnjak? Ali on će doći i s njime će opet i sreća procvasti i kuća se razasjati... Nu ko će večeras nasjeći i unijeti badnjake, ako ne dogje gospodar? Hoće li Toma i sada vršiti djedovske običaje?

Ah još nije kasno; imadu još dva sata, dok sunce zagje. Još može doći.

I ona otvori evangjelje. Tu med listovima nagje knjigu od svoga djevera, bana Radivoja.

Čim je ugleda, preli joj se preko lica bolna rumen stida. Mjesto Tome odgovorio je na njezine tople uzdahe, na njene plahe prošnje, na njezinu čežnju — taj tugjinac. Ta i ako je brat Tomin, on joj je tugj, jedva ga je dvatriput pravo i vidjela, plašeći se od njega, kao i od svih drugih. A kako je odgovorio! Mladoj se ženi uzbuni sva krv i od stida i od plaha gnjeva. Neka ne dodijava kralju kojekakvim bezrazložnim tužbama! Još se manje pristoji ženi, da mužu dosagjuje svojom ljubavlju, kad je on ne traži od svoje volje! Nije li joj — pitaše ban — to govorila njena dvorska gospogja, koja je dužna, da je uputi u pristojnu vladanju?

Mladoj ženi zgrči se srce i ona, ne mogavši više da se savlada, briznu u plač, a lice pokri rukama. Tako li se osramoti! A Toma — kako mogaše dopustiti, da njezino pismo čita još ko drugi, osim njega sama? I ni riječi — da bar ublaži grčilo, otrov ovoga banova pisma!

Silno ju smućivale te misli, ona im htjela umaći, jer ju je bilo stid ispred same sebe. Brzo otare suze, prigušujući uzdah. Ah, samo da ne mora vazda misliti! I počne da čita.

Najedanput zaori topot konja dolje u dvoru. Vojača se prepane, digne oči s knjige i pogleda niz dvor. Eno izlazi Ivaniš u planinu sa dva momka, a ovi nose sjekire. Idu u goru — po badnjake. Onda Ivaniš zna, da ne će doći Toma, ili će možda mjesto njega usjeći badnjake?

I ne mogaše da nastavi čitanje. Gotovo joj se smračilo. Tako li je zar Toma prepušta drugomu! A taj drugi — o bijedo — voli je, voli ne kao snahu i sestru, već kao ženu! O Bože moj, grješnih li misli! Pa kad je tako pušta da se pati i boluje u srcu, neka prihvati tu ljubav, koja je spremna da je tješi! Neka prkosi, neka se osveti! Ne biva li tako u onom gospodskom i naprednom svijetu, o kojem joj pričaše Elvira?

— Ta ja sam luda! kriknu Vojača kao mahnita i baci se licem na klupu. Grjehota, strahota! To me sam nečastivi iskušava!

Najedanput joj zamre duša. Uspravi se naglo i raširivši oči u preblijegjelom licu, ukipi se, kao da je ugledala sablast.

— ...Čuvaj mi vjeru... ...Da ti bude vjerna ljuba! Da je držiš, dok te vjerno i pošteno služi, da je goniš, kad ti vjerom i posluhom krene...

Kao truba sudnjega dana uzdrmaše te riječi Vojačinu dušu. Kao da ih je kogod baš eto kraj nje izrekao gromovitim glasom. To je jeknula njezina vlastita duša.

Ona se spopane za glavu. Svemogući Bože, što je to? Što će oni od nje? Da mu se iznevjeri, pa da je onda može otjerati?! Nije li mu ona sama predložila, da je pusti, jer mu smeta? A on nije dao, već ju je uvjeravao, da je ljubi, i da je ne pušta, dok mu ona vjeru čuva.

I gle! Da je on nije samo zato ovamo spremio s Ivanišem, ne bi li se našla prilika, da mu se iznevjeri? Pa dona Elvira i njezini govori, one knjige..?

— O moj Bože, ne daj da poludim! zavapi odjedared u skrajnjoj muci. Ne uvedi nas u napast! Ta grješna je takova sumnja! Toma, njen

vojno, njen muž, ne može se s njome tako okrutno poigrati, kao mačka s mišem. Ne, ta on je plemenit, on je dobar, a ona je grješna, rgjava žena i zbilja nije vrijedna, da je on — tako dobar i lijep — još ljubi...

I onda se teškom mukom sabra.

— Ja sam bolesna, reče poluglasno, ja buncam u vatri. Gle kako mi glava gori, a usta hoće da usahnu od žegji. U meni sve gori.

I skupi nadčovječnim naporom svu snagu, da se prisili na mirnije misli.

— On će doći! prošapta suhim usnama dvatriput kao naučenu zadaću, ...on će doći, i sve će okrenuti na bolje. I mi ćemo biti opet sretni, kao i prije. A ono ja nijesam ni mislila, te mi je misli uljevao sami crnobog...

Pa digne knjižicu, gdje se sama otvorila i stane grčevitom sabranošću da čita:

„— Tada Isus reče učenicima svojima: Ako ko hoće za mnom ići, neka se odreče sebe i uzme križ svoj i ide za mnom..."

Tu uzdahnu i proguta suze, pa prelista dalje:

„— Jer kakva je korist čovjeku, ako sav svijet dobije, a duši svojoj naudi? Ili kakav će otkup dati čovjek za dušu svoju?..."

Najedanput odjeknu sitno zvonce, što mu je zvuk donio vjetar iz doline ovamo.

Nije baš dugo, da se to zvonce u ovom kraju glasi. Pred pô godine poklonio je kralj Franjevcima komad zemlje, i oni sagradiše manastir. Dona Elvira polazila je svake nedjelje u malu crkvicu. I u Vojače se ragjala želja, da vidi tu crkvu. U njih nije bilo crkvi. Ali ona hoće da vjeruje u ono, u što vjeruje i

njen gospodar, da se moli onako, kako se on — moli, a u onoj crkvi, koja je sada i njegova.

Poći će danas, ...još u ovaj čas. Tamo će tražiti mir duši. Upravo je sada nešto neodoljivo gonilo onamo. Možda će, dok ona boravi u crkvi, doći Toma, pa ako je i ne nagje, biće mu milo, da je u njegovoj crkvi...

I s novom nadom diže se, da zove Elviru...

XV.

Bila je noć, kad su se obe gospogje povratile. Uska i strma stazica, kojom stupahu, čvrsto se smrzla. Na istoku iza jedne glavice pomolio se mjesec izmegju rastrganih oblaka, pa čas se skrivao, čas se opet pokazivao.

Gospogje koracahu šuteći. Mekoputnoj tugjinki bilo je zima, zato je šutjela, a Vojača razmišljaše o onom, što je u crkvi vidjela i čula.

Malen hram sa četiri obijeljena zida. Na jednom kraju priprost oltar, sa bijelim oltarnjakom i šest voštanica. Po srijedi veliko propelo, više njega na zidu tamna svetačka slika, a megju svijećnjacima zelene jelove grane. Pobožni je svijet klečao i čučao na kamenim pločama, ili se naslanjao na gole zidove.

Uzduh je bio pun mirisa tamjana i jelovine.

Kad stupiše obe gospogje u crkvicu, odjeknuše pošljednji zvuci božićne pjesme. Malo zatim pope se svećenik, častan starac, na oviše mjesto sa naslonom i stade propovijedati. Govorio je o svetom dogagjaju, čija se danas slavi

uspomena. A riječi: Dogjite k meni svi, koji ste opterećeni, ja ću vas utješiti..! pogodiše u srce Vojaču, koja je sa živom pažnjom pratila blagu besjedu starčevu. Bijaše se prostrla na koljena, kako je vidjela, da čine drugi, i zakopavši lice u ruke, sva se zanijela svojom boli u onaj svijet žarke duševnosti. Dugo je klečala, dok svećenik nije prestao, a tad se dignu i osjeti se spokojnom, kako još nigda, otkad je zaskočiše svakojake tuge.

Vraćajući se zamišljeno, ponavljaše svejednako u srcu utješne riječi, te okrijepljena molitvom osjeti, kako joj čitavo biće pune nove nade, da će sve dobro biti.

...Dogjite k meni svi..!

Da, to eto uči vjera njezina muža. Oh ako je tako, ako su i njezine patnje samo prolazne, i ona će njima zaslužiti taj vječni život, u kojem nema više bijede, onda — onda, o Bože, nastojaće, da i ona bude strpljiva, da se pokori božjoj volji i predade u nju s djetinjim pouzdanjem.

Kad dogjoše u grad, pala je već noć i otpočela badnjačka slava. Ali Vojača se nije pokazala megju družinom. Kaošto se sve to vrijeme krila pred kućnom čeljadi, nije ni sada, gdje joj je duša bila puna novih osjećaja, imala volje ni srca da obavlja dužnosti domaćice, koje zahtijevahu vedro i nasmješljivo lice. Zato bješe zamolila donu Elviru, neka je zamijeni u družinskoj sobi, a uz nju je knez Ivaniš preuzeo poslove domaćina.

Brzo obaviše ovo dvoje, što je trebalo, pa ostavivši družinu u veselju, uzagjoše u palaču k večeri.

Poslije tihe večere odvede Gojak maloga Stjepana dolje, pošto je svakako htio da sluša badnja pričanja kućne družine, a iza njih ostade opet ono četvero. Mučno se otezao razgovor, koji je gotovo vodila sama dona Elvira o božićnim običajima u svojoj Italiji.

Katkada bi se umiješao knez Ivaniš, ta i on je probavio dvije godine u toj zemlji; no mu se to vrijeme činilo tako daleko i tako tugje, kao da je tek sve to sanjao. A ipak bjehu to najživlje i najraskošnije godine njegova života...

Pomalo prestade dona pričati. Sjetila se, da joj treba poći, da prigleda za malim Stjepanom. Vojača joj odobri, i ona izagje.

Dragiša, željno gledajući za donom, smišljaše čime da zabavi svoju gospodaricu i predloži igru dame. Vojača — ko izgubljena — pristane, a na to momak izvadi igraću kutiju, namjesti dasku na stolu megju Vojačom i Ivanišem i razdijeli kamenčiće.

Vojača i Ivaniš počeše igrati, a Dragiša je gledao. Tek što izmijeniše nekoliko poteza, zatrubi na tornju rog. Vojači ispane kamen iz ruke i otkotrlja se u kut. Stresla se kao prut.

— To je on — moj gospodar! šapne ustreslim glasom. Znala sam ja..! dovrže tiše i ustane, pa pogje k prozoru.

Dragiša bješe izletio na vrata, a ona pogleda u noć. Za oblacima se krio mjesec, a noć je bila blijeda i prozirna. Kroz tišinu — družina je slavila badnjak u drugom dvorištu, pa buka nije ovamo dopirala — začu se zamalo spuštanje mosta i topot konja na njem.

— Jedan je samo! šaptala Vojača, dok je Ivaniš, ostavši na svom mjestu, smrknutih očiju gledao za njom. Znao je on bolje...

Malo za tim ugje Dragiša.

— Došao knjigonoša za gospodina kneza, reče i obrati se k Ivanišu.

Vojača se i ne ganu. Samo pritisnu obje ruke na zamrlo srce. Šutila je, ali lice joj se stalo grčevito trzati. Ivaniš pogleda u Vojaču; je li slutio, što se to u njoj kida?

— A odakle je? upita na polasku Dragišu.

— Iz Bobovca, ču Vojača gdje još reče Dragiša.

Po tom ostane sama.

Noge joj stadoše klecati; ona se spusti na klupu i nasloni ruku na prozornicu. A pošto se ponešto razabra, nikoše opet nove misli.

...Kakve su to opet vijesti? Šta se dogodilo? Biti će, da je nešto strašna. To osjeća po onoj smrtnoj zebnji, što joj stezaše srce. Je li poruka od Tome? Ali — zar se ne bi onda list njoj poslao? Ili je bolestan — ili Bože moj — još gora nesreća?

A Ivaniš ne dolazi, da joj kaže. Oko nje ta strašna tišina. Kao u grobu. Ta kad će već da prestanu njezine muke?

I sve one užasne misli, koje su joj sve to vrijeme točile pamet i burkale dušu, navališe u taj čas, da je svu napune jedva podnošljivim strahom i skrajnom mukom.

A još nema nikoga, da joj kaže šta je. Svi su dolje, pa se vesele, a ne slute, koliko se ona ovdje sama pati.

Ah, sada se otvaraju vrata palače...

Ona skoči k vratima, ali to bješe dada sa zaspalim djetetom u naramku.

Vojača odstupi razočarana. Još nikada nije ovako ravnodušno otpuštala svoje dijete na počinak. Začudi se i dada, ali i ona je bila pospana i umorna, pa se požuri u krevet.

Pred Vojačom se opet zatvoriše vrata. Činilo joj se, kao da joj je udes zaklopio oči. Ali ona hoće da gleda, da jasno vidi, da zna. Tako se više ne može živjeti.

I ne razmišljajući više ni časka, sasvim mehanički pod dojmom snažne i neodoljive sile otvori opet ta vrata i pojuri kroz mrke trijemove na kraj, gdje je bio Ivanišev stan.

Pred vratima se ustavi. Pritisne ruke na srce. Kucalo je, da iskoči. Onda teško odahnu i pritisnu bravu. Vrata škrinuše.

Sablastiva pogleda stade tako na pragu. Ivaniš skoči, kao da je ugledao avet. — Vojačo!... Kraljice..! promuca.

Ona časom klone glavom na dovratnicu. Mladić je uhvati za ruku i povede u hodaju. Bila je blijeda kao smrt. Taj je dodir osvijesti.

— Ivanišu, vi ste dobili vijesti, izmuca drhćući i isprekidano kao u groznici. — Šta je — ?

— Vi znate? prepane se on.

— Znam? Šta da znam? pogleda ga ona s nekim užasom. Ja hoću da znam sve, sve... govoraše brzo i bez odisaja, a zubi joj cvokotahu kao u groznici. On zasta čas, ne znajući što bi.

No u to se njen pogled vrati s njegova lica na stol.

— Ha, evo knjige! viknu ona i spopane hartiju. U obraze joj navalila krv.

Ivaniš se ganu, kao da će joj oteti pismo. No tada se predomisli.

— Sugjeno je tako — pomisli. Bolje i sada, gdje jednom i onako mora da sazna.

I na oko miran stajaše pred njom, gledajući zabrinuto, kako mlada žena guta riječ po riječ, bezglasno mičući usnama. Na svaku joj se riječ lice na novo mijenjalo. Po tome je znao, da je pomalo razumjela.

Knjiga bijaše od bana Radivoja. Pisao je samo malo. Gospoda se dogovorila, da od kralja traže do nove godine čvrstu odluku. Spas države silno zahtijeva, da se kralj po braku sveže s uglednom porodicom, da zajamči našljedstvo. Zato se mora raskinuti brak sa Vojačom. Ako ne pristane, groze mu se bunom i svrgnućem. I sam vojvoda humski, Stjepan, poručio je, da je spreman priznati Tomu za kralja, ako otpusti ženu seljačkoga roda. A Toma se još vazda opire, premda se mora uvjeriti, da nema kud, već da se pokori želji naroda. Neka Ivaniš nastoji, da skloni kraljicu, kako bi ona od svoje volje riješila Tomu obećanja na vjenčanju, ne bi li tako odvratila silnu opasnost od zemlje. A i manje će je boljeti, ako se sama podvrgne potrebi, koja je na sreću naroda.

Vojači ispane hartija iz ruke. Čas je stajala ukočena i zurila praznim pogledom u daljinu, a onda se odjedared bez glasa sruši na tle. Ivaniš je još u pravi čas uhvati u svoje ruke i posadi na stolac. Samo malo držala je nesvjestica. Ona opet otvori oči i pogleda oko

sebe, kao da je pomjerila pameću. Ivaniš kleknu pred nju i uhvativši je za obje ruke, izgovoraše riječi sućuti, smilovanja, dugo pritajane strasti i bolne ljubavi.

Ona se i ne ganu; bespomoćno, bez misli buljila je preda se. Jedva je i osjetila njegove riječi.

— Ne tuguj, ne žalosti se, jer tvoja tuga cijepa mi srce, govoraše on isprekidano. Ti vidiš, da te se on mora odreći. Ali ja te ne ću ostaviti nikada. Čuvaću te kao spas svoj, braniću te od okrutna svijeta! Zar ne vidiš, kako sav gorim i ginem za tobom, kako više nijesam, što sam bio, otkada tebe poznam? Bolan sam, tužan i nesretan, jer sam morao da krijem ljubav svoju. Ali sada smijem, moram da govorim... I nemoj se plašiti, ja te ne ću siliti, da mi odmah odgovoriš. Biću strpljiv, ponizan; dvoriću te kao rob, čuvaću te kao brat, dok ne ozdraviš. A onda — budi milostiva, jer ja te ljubim...

Suze prekinuše ga u dalnjem govoru. On spusti lice na njezine ruke i stane ih kvasiti suzama.

I Vojačina se ukočenost pomalo topila za tih riječi. Slušala ih je kao zvuke iz velike daljine, željno ih srčući, jer joj dozivahu u pamet davno neslušane riječi, kad je bila tako sretna, tako blažena. Ali to je prošlo. Nikad više iz onih očiju nježna pogleda, nikad iz onih ustiju riječi ljubavi! Nikada ga više ne će vidjeti, ni čekati ga, ni nadati mu se, ni bojati se za nj! Sve je prošlo! Pred njom se otvorio crn bezdan beznađa... smrti. O da može

umrijeti! I s očiju joj se stade kidati vrela suza za suzom. Glava joj klone naprijed na Ivaniša, i njihove se suze pomiješaše. On se nije usudio da je se dotakne. Bol mu ustavila svaku riječ na usnama.

Ona nije znala ni gdje je, ni ko to pred njom kleči. Osjetila je samo toliko, da joj je bolna glava našla uporište. Inače iščeznu oko nje sva realnost. Samo ona i golema bol ostaše sami u svemiru. Suze, što su tekle s njenima, godile su joj besvijesno. Te će suze poplaviti svijet; u moru tuge utopiće se njena bol, nestaće i nje same...

Najedanput se oprezno otvoriše vrata. Na pragu osvanu dona Elvira, a za njom plemče Dragiša.

Teško bi bilo reći, kakva se čuvstva i misli odraziše u taj čas na licu Talijanke. U prvi mah nije gotovo ni vjerovala svojim očima. A tek pomalo sinu joj iz očiju začugjenje, skrajno iznenagjenje, dà usplahirenost, a najposlije mahnita radost. Umalo te se zaboravi, da ne klikne od zadovoljstva. Ta je li moguće? Njena krjeposna gospogja u sobi kneza Ivaniša, a on njojzi do nogu?! Ta ni u snu ne bi se bila nadala! I to baš u času, kad nije ni mislila na svoju misiju, već je na svoj račun u razgovoru sa zaljubljenim mladićem slavila Badnjak.

Nu trebalo je da progovori.

— A ta tu je vaša prevedra milost! reče napokon stupivši u hodaju, — a ja sam se već prepala, tražeći po svem dvoru!

Ivaniš na te riječi skoči zbunjen i namršti čelo, upoznavši Elviru. Vojača se u prvi mah i ne osjeti što je. No tad ipak nejasno zamjeti, da se nešto oko nje poremetilo, pa izbulji zaplakane oči u Elviru. Istom kad začu Elvirine porugljive riječi: — Oprostite, ne ću da bunim! dosjeti se značenju tih riječi i skočivši na noge, osta časom kao ukopana. Pred njom zijevnu odjedared crn ponor pun groznih nemani, koje se isceriše na nju, i kao munja sijevnu kroz tu noć strašna misao. Kao da se prolomilo nebo nad njom i zemlja pod njom, tako je pogodi grozna spoznaja. Pokrivši lice obim rukama, zavapi očajno: O moj Bože, dakle tako!

A onda izleti iz ložnice, pa kao mahnita poleti kroz trijem. Iza nje zaori prigušen smijeh, a njoj je bilo, kao da su sami paklenski dusi jurili za njom. Ona odleti dalje u svoju ložnicu, podiže dijete iz posteljice, zavije ga u gunj, pa opet niz dvor na gradska vrata. Ali tu bi morala vrataru zapovijediti da joj otvori, — vidjeli bi je. S toga se ušulja u vratarevu izbicu. Hvala Bogu, nema ga, straga je kod družine, a ključi ostadoše na klinu. Brzo ih uzme, da izbere onaj od vrtnih vratašca. Ali ga ne mogaše skinuti s obruča. Valjaće sve ponijeti. I opet poleti dalje, prošulja se kroz dônje trijemove, mimo družinske sobe, iz koje se orilo pjevanje supijane čeljadi, i nevigjeno stigne do vrtnoga zida. Otključa i progje opet kroz smrznuti vrt do debela zida, na vratašca. Ključe ostavi u bravi i poleti dalje, niz onaj tijesni nogostup, pa na lijevo oko onoga brda, uz šumnu Ramu, gore pod onaj plavi krš, djedu Milovanu, da mu kaže, da je nedužna. On će joj vjerovati.

Jer — niko joj ne će vjerovati! Zar nije u čas, kad je ugledala Elviru, osjetila, kao da joj se nad glavom steže mreža, u kojoj je uhvatiše zlobnici?!

Ali ona voli biti i mrtva, nego da bi Toma mogao samo i pomisliti, da mu je krenula vjerom.

Ili — sveti Bože! — opet ta misao: ako on sam tako hoće, ako će mu upravo dobro doći ta sumnja.....?

Ona posrnu o kamen, dijete je teško, a ona jedva diše. — Ne, ne, to ne može biti — to joj je opet crnbog prišanuo...

Izvana je bije studen, a iznutra gori vatra, koja je bez prekida goni naprvo. Ona leti i posrće, bije se o kamen, pada i opet ustaje, pa dalje... Vjetar preko nje struže kao bridak nož. A dijete spava, samo katkad zastenje u snu. Suze joj se na licu smrzle, ruke ukočile. Ali ona toga ne osjeća. Samo dalje — — —

Napokon ugleda slabu luč. To je kuća dobrih žena, kuća, gdje se rodila. Na pragu se sruši. I u taj se teški čas još sjeti, kako je htjela da sagradi novu kuću, a graditelj iz Dubrovnika nije još odgovorio.

Kad se malo posabrala, udari šakom na vrata i metnuvši dijete na prag, umine opet u noć. Za sobom čula je još usklike žena, a onda je zavi noć.

I opet juri uz brdo, uz ono strmo brdo, uz koje se tolikoput penjala. Više niti je šta mislila, niti je pravo znala, što će gore kod djeda Milovana.

Kad stiže gore, teške se muke propipa do kolibe, koja se, crna, zgurila pod visoku pećinu.

Napipa vrata; bila su prislonjena. Na ognjištu tinjaju ugarci. U kutu leži starac na svojoj postelji. Teškom se mukom dovuče kraljica do njega.

— Oče Milovane! prozbori zamrlim glasom.

Nema odgovora.

— Oče, ponovi suhim jecanjem, došla sam, dà — oče, čujte me, ja sam, ja Vojača — nesretna žena — — jednu riječ da vam kažem — ja sam nedužna! O sveti Bože, strašni Bože, čuj me, smiluj mi se!

Ispusti tijelo; bilo je hladno i ukočeno. Glava joj klone na njegove grudi i udari o nešto tvrdo i hladno. A u pošljednjim trzajima ugasle vatre zablista propelo na starčevim prsima.

— Sve je gotovo! prošapta u besvijesti, a dušom prozujiše joj riječi onog patnika na raspelu: „Dogjite svi, koji ste trudni i umorni!“

I na to joj se zamrači u očima.

XVI.

Oko drvenjare pokojnoga seljaka Mrkonjića vodile zimske bure opet strašno svoje kolo. Kroz huk i jauk vjetra cvililo graktanje vrana, ptica zlokobnica, koje oblijetahu oko kućnoga krova, strašeći mirne stanovnike. Ali još je jedna sila obilazila oko kuće; čudna sjena bez mira i pokoja, koja ne smetaše nikoga u miru i pokoju. Blijeda smrt sjela je na prag utočišta sirotinje i nemoći, spremna da odnese jednu dušu, dušu umornu i izmučenu.

Ali bio je jak život, koji se ovdje borio s blijedom ženom. Ne umire se tako lako ni od najteže boli, pa ni onda, kad baš hoćeš, već istom kad to dopusti gospodar one svesilne sjene.

Vojača pala u smrtnu bolest. Drugo jutro iza one kobne noći nagjoše je žene zamrlu u dubokoj nesvjestici na mrtvom truplu djeda Milovana i odnesoše je u kuću milosrgja, da je dvore, njeguju i otmu lednoj smrti. I dok su jedne dvorile dobru svoju kraljicu, a tetošile i mazile maloga kraljevića, dotle pokopaše druge djeda Milovana na brdu više njegove kolibe. Raspelo, što ga je držao grčevitom rukom i kojemu se nemalo začudiše — jer što će križ u ruci najgorljivijega bogumilca? — ne mogoše mu više oteti. A da to učine silom, bješe ih strah onoga tajinstvenoga mira, one nadzemne zbilje na mrtvačevu licu. Zakopaše ga dakle zajedno s krstom, a nad grob mu ljudi iz sela postaviše bogumilski stećak.

Pošto je Vojača dva dana ležala nepomično kao mrtva, navali treći dan vatra i ona stane bulazniti, skakati iz postelje, da bježi ispred nekih nemani, koje je proganjahu. A kad je došla dona Elvira, da je tobože dvori, pošto ju je ipak spopao strah, da će je pozvati na odgovornost, nestane li kraljice, — onda se pojaviše na bolesnoj nesretnici tako užasni znaci groze i straha, da se Elvira morala ukloniti i prepustiti svoje mjesto staroj dadilji. Nju je jedinu trpjela uza se; sve druge gonila je od sebe, kad bi se časkom povratila u svijest.

No dogjoše dani, kad su je jedva mogli držati u krevetu. Liječnika nije bilo, a priprosti lijekovi i čarolije seoskih žena ostaše bezuspješni.

Tako potraja šest dana. Šesti dan u veče osvanu iznenada u kolibici otac franjevac. Bio je to najstariji od braće u ramskome samostanu, a razumio se i u ljekarsku vještinu. Knez Ivaniš, u brizi i strahu za kraljičin život, sam ga potražio i zamolio, da liječi kraljicu.

Došao je baš u času, kad se Vojača borila u vatri i svom silom otimala se rukama dadilje i žena dvorkinja, da opet nekamo bježi, da se sakrije, da je niko više ne vidi. Vikala je i stenjala nerazumljive riječi.

U taj čas stupi u sobu svećenik. On stane pred postelju, i s blagim smilovanjem na staračkom licu pogleda u bolesnicu. Onda je prihvati za ruku, a drugom metne joj na čelo željezni križ, što mu je visio niz pojas. Jedva što Vojača osjeti hladovito željezo na čelu a mrzlu ruku na svojoj ruci, umah se utiša i njeni se zbunjeni pogledi ustaviše na nepoznatu čovjeku.

— Mir božji bio s vama! progovori starac i prošapta kratku molitvicu. Po tom odredi, kako se ima dvoriti bolesnica, metnuvši joj na čelo snijega i pružajući joj napitak iz male bočice.

Vojača se časom smirila. Puštala se bez otpora brižnim rukama liječnika-svećenika, zvuk njegova glasa budio je u nje neke blage uspomene; sile joj sve više malaksale, dok nije pomalo zaspala.

Kad se nakon toga probudila slaba i još ne s potpunom svijesti, stane očima nešto tražiti oko sebe. A kad joj se ustaviše pogledi na tam-

noj pojavi franjevca, koji se njoj do nogu Bogu molio, preleti joj preko lica izraz zadovoljstva, i ona opet usnu.

Tako je bolest potrajala nekoliko dana. Vojača još nije progovorila. Slabo je primala hranu, ali žestoki se nastupi nijesu više ponavljali. Svi se nadahu zdravlju.

Tada jednoga dana zarza pred kolibom gospodski konj i s njega sjaše sami kralj. Bio je blijed i propao u licu, a u kosi mu se već srebrenile pojedine niti. Žene ga s plahim počitanjem dočekaše, kad je ulazio u kuću.

Već na ono rzanje bila se bolesnica uznemirila. Prviput osjeti joj oko nešto pred sobom, kad se pak otvoriše vrata, a na pragu osvanu došljak, uspravi se Vojača, razvali oči i ispruživši obje ruke, kao u obrani viknu u skrajnjoj muci i užasu:

— Ne, ne! Pustite me, da odavle bježim....

I htjede da skoči. Ali je izdadoše sile, ona se sruši na uzglavlje i pokrivši lice rukama, stisnu se u kut, kao da se htjede sakriti, neprestano vičući: Ne, ne; idem već, idem...!

Toma, duboko potresen, nije znao šta bi učinio, no pogleda kao moleći pomoć u oca franjevca. Ovaj mu se smjerno pokloni i reče, neka bi kraljicu pustio na miru, dok posve ne ozdravi, jer je svako lice uzrujava, a moglo bi joj to i smrt zadati.

Na to kralj otide s nerješenom mukom u srcu, da obračuna sa djeverom i s kraljičinom čuvaricom. Govorilo se, da je oboje zatvorio u tamnicu.

Vojači se poslije onog povratka, uz podvostručenu njegu ipak počelo vraćati zdravlje.

Samo joj niko nije smio ni blizu osim dade, oca franjevca i njena sina. No progovorila nije ništa. Slušala je svećenikove molitve i milovala svoje dijete.

Tako protekoše tri sedmice. Već je mogla ustajati i micati se po hodajici. Otac franjevac, svršivši svoje djelo, izostao dan dva. No Vojaču u te dane spopadaše opet velik nemir. Pa kad opet dogje svećenik, ona mu prviput progovori plaho i tiho kao dijete, kojemu je na srcu velika želja. Pošto svrši, položi joj on obje ruke na glavu, blagoslovi je i obeća joj, što ga je molila.

Progje nekoliko dana i opet se ustavi pred kućom konjanik u crnom odijelu. Opet se žene strkale i s plahim počitanjem dočekale polaznika.

Vojača je bila sama sa sinom u hodaji. Učila ga je moliti se Bogu.

Kad začu topot konja na smrznutom snijegu, zgrabi ju nešto za srce, ruke joj klonuše, a lice joj se zali bolnim rumenilom. Ustane i pritisne obje ruke na prsa, a zastrašenim očima zagleda se u vrata.

Na pragu osvanu Toma. Časom zastadoše oboje nijemo jedno pred drugim. On mrk i ozbiljan, ona plaha i drhtava kao slab plamičak, koji će i jedan dah utrnuti.

— Kako je propala! pomisli Toma i u srcu mu se stadoše topiti bol i sumnja. Bože, je li zbilja kriva?

— Vojačo, progovori on prvi i htjede da je primi za ruku, — ti si bila dugo bolesna!

Ona uzmaknu pred ńjim i spusti oči, ali ne reče ništa.

— Nijesam smio do tebe; u bolesti svojoj gonila si me od sebe, nastavi on što je blaže mogao.

Ona samo još jače problijedi. Objesila je sklopljene ruke niz tijelo, šuteći ko slomljen ljiljan.

— Ti šutiš! prikori je on življe, a čelo mu se stisne u još dublje i bolnije bore. A treba da govoriš...

No ona je jednako šutila.

— Govori, reci mi, moljaše on očajno, a grlo mu bijaše promuklo. Ta jednu samo riječ!

— Kakvu? dahne ona jedva čujno.

— Ti pitaš? Ta zar ne znaš, što mi dojaviše? upita je, a oči ko da će mu iskočiti.

— Što? otkine joj se iz bolnih grudi bez zvuka.

— Još pitaš? provali Toma jače. Onda je primi za ruke i zapiljivši plamene oči u nju, reče drhtavim šaptom: Rekoše mi, da si mi — krenula vjerom, da si nevjernica!

Tijelom mlade žene progje trzaj. Jedan čas stajala je još poniknutih očiju, a kad ih polako dignu, bijahu posve suhe i u njima je plivalo golemo pitanje: I ti zar možeš da me okriviš?! Nu onda opet spusti glavu na prsa, umorno i bezvoljno.

— Ta govori, brani se, odbij strašnu podvalu, samo me ne muči tom užasnom šutnjom, vikaše on. Ta sumnja ubija i gora je nego i najstrašnija istina!

Ona polako izvadi svoju ruku iz njegove i opet dignu samo svoj nijemi, mučenički pogled.

Na njegovu čelu izbiše velike kapi hladna znoja.

— I ti zbilja ništa ne odgovaraš?

— Ja ti nemam šta da odgovorim, izusti ona zamrlim glasom, u kojem zatitra ko zvuk pukle žice.

— Ništa?

I Toma se obim rukama spopade za glavu.

— I ja te ne smrvih ovim rukama? — A tad okrene iznenada mekanije: Vojačo, i ti si mogla da to učiniš — meni, koga si ljubila?

Na glas ovih riječi ostavi Vojaču neprirodna napetost. Ona odjedared dignu ruke, pokri lice i klone na koljena, a glavom udari o klupu. Suho jecanje uzdrma joj tijelom.

— Vojačo, ljubo! viknu on i prigje k njojzi, ali ona ispruži ruku i zajeca:

— Idi — idi —!

— Ta za Boga, govori, opravdaj se; reci da si nevina, tek dokini te strašne patnje! govoraše on gledajući ženu, uz koju se privinuo mali Stjepan, cvileći: Ne plači, mamo!

— Svemu je kraj! jecala Vojača.

— Čemu?

— Ti si mogao da sumnjaš? Čemu onda da govorim? I teškom se mukom odvuče k stijeni.

— Reci da si nevina, i sve će se smiriti! navaljivaše kralj, ali mu se vidjelo, da ni sam ne vjeruje. Pogje za njom, da je uvjeri u što ni sam nije vjerovao, ali ga ona, ispruživši ruku, ustavi.

— Nikada, nikada više! kao drjemovno šaputahu blijede usne. Svršeno je!

— Svršeno? Ne, ne može biti. Znam, da sam sâm kriv. Nijesam te smio pustiti od sebe, trebao sam prkositi svijetu. Ali sve još može da bude dobro, ponovi mehanički, — samo ti reci, da nije istina ono užasno, ono što ne mogu izreći moja usta. Reci, pa onda daj da se vratimo u svoje pusto, tužno gnijezdo...

— To je prošlo i ne vraća se više...

— Ti ne ćeš zar natrag k meni?

— Prekasno je...

— A da šta ćeš sama bez štita i okrilja?

— Okrilje naći ću u Boga, a zaklonište u samostanu...

— Vojačo, i ti me zbilja ostavljaš? očajno krikne Toma.

— Ja tebe? — I mlada žena pogleda ga. Bolni prikor zabljesnu za čas u njezinim očima, ali brzo ugasnu. Ona spusti oči i odgovori: Da!

— Ako ti hoćeš u manastir, onda, onda — a Ivaniš? Jedva izusti Toma to ime.

— On? — Ne znam, ja govorim samo za sebe.

— Ta onda si ti nevina! klikne Toma i htjede da je uhvati za ruku.

— Pusti to; i onako ne će ništa promijeniti. Budi sretan!

— I ja zar da te pustim?

— Zauvijek, dovrši Vojača sa snagom i zanosom žrtve, koja se sprema na najteže.

— Vojačo..!

— Idi, idi! šapnu ona i jedva što ne panu naporom.

— Zar tako? A mi smo se nekada ljubili?

— Idi! vrisnu žena odjedared strastveno i dignu ruke. Smiluj mi se, pa idi! Boli me, boli!

— Idem! reče on sumorno i prigne se k djetetu, da ga zagrli. Ali se dijete sakrilo materi za skute.

— Dijete mi ostavi — toga ti ne dam! viknu još žena i divlje pritisnu dječaka k sebi.

— Ne, ne ću ti ga oteti, ta od mene ti ostaje! provali sad čuvstvo u Tomi, ne mogavši više da ustavi bol i suze. S bogom mi ostaj, i čuvao te Bog!...

I izigje na vrata, turi se konju u sedlo pa odjuri. A Vojača pritisnu šaku na usta, da joj se ne izmakne očajan krik. Tako je stajala i slušala, kako je nestajalo udaraca konjskih kopita. A onda se bez glasa sruši na tle, nevina žrtva za domovinu — — —

Epilog.

Nad Bosnom se opet spustila kasna jesen. Vrijeme je olujno, ali zemlja slavi blagdan. Gdje ima crkve i zvona, ore se gorom i dolom.

U gradu Bobovcu sastali se kićeni svatovi, da što sjajnije proslave vjenčanje kralja Tome sa ponositom knjeginjicom Katarinom Vukčićevom, iz doma Kosače. Sa svih strana dogjoše gosti i jedva nagjoše mjesta u maloj crkvici bobovačkoj.

Uz mladence stoji ponositi vojvoda humski, od nedavna herceg svetoga Save, gospodin

Stjepan Vukčić. Milo mu je, što postaje tastom kraljevim, kad već ne može sam biti kraljem. I žena mu je tu, vojvotkinja Jelena, koja se samo zamalo naužila mira uz silovita gospodara. Uz bana Radivoja našla se i njegova gospa Ruža, pošto se izmirila s mužem, da se ponosi gospodskom jetrvicom.

Pred mladencima stoji biskup hvarski Toma, sa sjajnom svećeničkom pratnjom. Lice mu se sjaji, zadovoljno kruni on svoje djelo.

A mladenci? Katarina je zrela žena, ozbiljna i ponosita. Kruna i kraljevski plašt pristaju joj, no lice je u nje ukočeno; ne znaš, znači li taj čin po nju sreću ili nesreću.

Toma je isto tako nepomičan i miran; na licu mu neka sjeta, ali oko ustiju čvrst i odlučan potez, a čelo mrko. Dobar je kralj, uzde vlade drži čvrstom rukom, narod ga voli, vlastela ga poštuju, jaki ga prijatelji štite — pa šta će više?

Biskup izreče blagoslov. Zvona zazvoniše, tamjan zavi svatove modrom maglicom, sa grada zagruvaše topovi, a narod stade klicati novoj kraljici...

U isti čas micala se Popovim Poljem mala povorka putnika na konjima. Tri žene — duvne — i dva čovjeka u redovničkim haljinama s jednim djetetom. Mučaljivo stupa konj za konjem tijesnim nogostupom. Samo dijete brblja sa starcem, koji ga je držao pred sobom na sedlu.

I žene šute. Srednja se duboko prignula pod tamnim zavojem. Čas prije progjoše kraj novog franjevačkog samostana. Upravo zazvoniše zvona, a svijet se zgrtao u stajaćim haljinama u božju kuću.

— Kakva se to danas slava slavi? upita starac, a po glasu poznao bi ga da je to Gojak, negdašnji bogumilac.

— Kralj se vjenča, odgovoriše veselo seljani.

Onda ona srednja žena još dublje prignu glavu, a povorka krene šuteći dalje

Sunce se priklanjalo k zapadu, nastupala noć. S juga se navukao težak oblak. Gusta tama pokrila zemlju i u toj tami nestalo povorke, da umine za zidinama, gdje se Bogu služi. A onda se podigao težak vjetar s juga i nosio se dalje svom Bosnom, da trese gorama, mete poljanama i da drma temeljima starih gradova kraljevine...

Pročitao dne 11/X 1923.
u Bolnici m. C. sestara
Alojz Slavonec

Pročitala
Anđela [redacted]

Pročitao Šimun
Franco

16/6 – 1/9 1923.

Zagreb

Čitao Đuro

1/12 1923

Đuro Čorađ

Pročitao

